

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES

MAGYARORSZÁG
ÉS
ERDÉLY
EREDETI KÉPEK BEN

TÖRTÉNELMI ÉS HELYIRATI SZÖVEGCEL.

Post- und Lithographie

DARMSTADT 1856.

Verlag von J. Neumann, Neudamm.

Verlag von J. Neumann, Neudamm.

LAUFFER ÉS STOLP BIZOMÁNYÁBAN PESTEN

Digitized by Google

MAGYARORSZÁG

ÉS

ERDÉLY

EREDETI KÉPEKBEN.

RAJZOLTA

ROHBOCK LAJOS.

TÖRTÉNELMI ÉS HELYIRATI SZÖVEGGEL.

IRTA

HUNFALVY JÁNOS.

ELSŐ SZAKASZ: MAGYARORSZÁG.

I. KÖTET.

DARMSTADT. 1856.

KIADJA ES NYOMATJA LANGE GUSZTÁV GYÖRGY.

LAUFFER ÉS STOLP BIZOMÁNYA PESTEN.

X2
T
4215

GL
3607033
S O S L A
02-03-87

Buda és Pest.

Köztudomásra van, hogy a világhuralmat alapított rómaiak a mostani Magyarországnak is nagy részét hatalmuk alá hajtották. Óbuda helyén tartományi várost alapítottak, melyet a közelében találtató hőforrásokról Aquincum- vagy Acincumnak (aquae quinquae = öt forrás) neveztek. A nagy mennyiségben találtató feliratos és fogadalmas kövek, érmek és kőkoporsók, továbbá a római vízvezeték és fürdő még meglevő maradványai eléggé tanusítják, hogy Aquincum virágzó város volt, mely a hegyek tövében a Dunától kezdve a mostani városmajorig s a lőpormalomtól csaknem a Császárfürdőig terjedett s valami 200,000 lakost számlált. Pénzverde is volt Aquincumban s különösen Diocletianféle pénzdarabok, S. M. A. Q. (Signata Moneta Aquinci) bötükkel, gyakran találtak. Vespasian császár idejében a második ezred (Legio II. adjutrix pia fidelis), azután a breukusok, pannoniai népség csapata, végre egy szakasz dalmát lovas szállásolt Aquincumban. — Ezzel szemközt a Duna balpartján Transaquincum állott, erőstvények, mellyek Aquincummal hajóhid által összekötve voltak, s mellyek nyomaira még 1812-ben akadtak, az ugynevezett ördögmalomnál.

A népek nagy költözködése véget vetett a rómaiak uralkodásának Magyarországon. Gótok, húnok, longobárdok, avarok s más népségek szállták meg rövidebb hosszabb időre a Tisza és Duna virányait. E nagy népmozgalom

hullámai romok közé temették Aquincumot. A hagyomány szerint Attila, ama hatalmas húnkirály, a római város omladékaibul királyi várt épített, melyet a magyarok Attila öccse emlékére Budavárnak, a németek pedig Attila nevét Eczelre változtatván Eczelburgnak neveztek volna. Krónikáinkban Sicambria is nagy szerepet visz. *)

Árpád a meghódoltatott hún fővárosban, úgy beszélik krónikáink, 20 napig ült örömnépeket győzelmes magyarjaival. Sz. István 1015 körül az úgynevezett Fehér Egyházat építtette a bold. szűz Mária tiszteletére azon hely szomszédjában, hol mint a névtelen jegyző mondja, Árpád fejedelem takarítottatott el. Ugyancsak sz. István 1022-ben Óbudán sz. Péter és Pál apostolok tiszteletére egyházat és prépostságot alapított, melyet azonban csak sz. László végeztet be (1077-1096). Ezen prépostság, melyet egyszerűen csak budainak neveztek, igen gazdag adományokat kapott királyainktól; nevezetesen: I László- és II Geizától a fel- és lemenő hajók vámját, s a rév- és piaczvámot; Imrétől terjedelmes birtokokat. II Endre a prépostság szabadalmait és jogait ismételve megerősítette és kitágította.

II Geiza idejében a budai prépost új várat építtetett, és pedig a mostani Budatúljak külváros fölött emelkedő dombon. III István és III Béla idejében a vár környékén támadt helység már tetemesen növekedett vala, úgyhogy a mai Óbudától kezdve a Császárfördőig terjede. Sz. László, II Geiza s más királyaink gyakrabban e várban székelték, melyet már a névtelen jegyző Budavárnak nevez. **)

*) A magyar nép Ethel- vagy Budavár eredetét a hún király történelmével kaposolta össze, de hogy a húnok fővárosát Sicambriának nevezte volna, mint latin krónikáink teszik, nem hihető. Egyébiránt a magyar hősege néha összezavarja a fehérvári és budavári területeket.

***) Wenczel Gusztáv úgy véli (v. ő. Budai regestáik), hogy a Buda névvel elsöben csak e várat illették öseink, míg Óbudát Etelvárnak nevezték. Azonban azon körülmény, hogy azt rendszeren Új-, néha Nagy-Budának nevezték, azt látszik bizonyítani, hogy Etelvárt is Budavárnak hívták, különben a mostani Óbudát nevezték volna Új-Budának.

Azalatt a Gellért vagy Pesti hegy alján, ott hol most a Budához tartozó Ráczváros van, szintén keletkezett helység, melly mindinkább éjszakra terjedezett. E helység a Duna balpartján épült Pestnek volt gyarmata. Pest eredetét mély homály fedi. Annyi bizonyos, hogy az már a magyarok ide költözte előtt állott, miután már Ptolemaeustól emlittetik Pession neve alatt. *) A névtelen jegyző csak mellesleg említi, hogy Taksony vezér Pest várát a számos izmaelitával (az ázsiai vagyis a Volga melletti Bolgárországból) beköltözött Bila és Bocsu testvéreknek ajándékozta. E szerint Pestet elsöben akkoron nagy kereskedést üzö bolgárok lakták, utóbb azonban számos német gyarmatos is megszállta. Pest olly gyors virágzásnak indult, hogy már Sz. Istvántól királyi város szabadalmait nyerte s a sz. Gellért legendájában is előkelő városnak neveztetik. Azonban területe a Duna balpartján igen szük levén, a jobbparton elterülő Kelenföldet is (mellyből a németek Kreyn- vagy Creenfeldet csináltak) magába foglalta. Azért a Kelenföldön Pest részéről alapított helység Új-vagy Kis-Pestnek, a Duna balpartján álló város pedig O-vagy Nagy-Pestnek neveztetett. Ez utóbbi városban a német lakosok idő jártában a törvény által megszorított és üldözött mohammedán hittü bolgárok felett túlsúlyt nyertek, s azért Rogerius Pestet már nagy német városnak nevezi.

Igy kezdettek a Duna két partján a testvérvárosok felvirulni, midön hazánkat a tatárjárás veszedelme éré. Kuthen, ki a mongolok vagy tatárok elől népével hazánkba menekült, árulásarul vádoltatott, s Pesten őrizet alá helyeztetett. Harczias Frigyes osztrák herczeg Pestre jött ugyan, de csak kevesed magával, itt csak a fenforgó gyűlölködést és viszálykodást növelé, sőt fegyvereseivel a zendülök élére állott,

*) Pest nevezete bizonyosan szláv eredetű s kemenczét jelent. — Meg nem foghatjuk, mikép származtathatják azt némelly írónk a magyar nyelvből. Még Wenczel Gusztáv is (Budai regeszták, 22 l. jegyz.) Horvát István származtatását helyesli, holott maga is állítja, hogy Pession már Ptolemaeusnál előfordul; tehát ezen földirö s a város szláv alapítói már előlegesen magyar névvel illeték a várost, még mielőtt a magyaroknak lételet is sejdítették volna!

midőn ezek a házat, hol Kuthen fogva tartatott, megszállák s az ott talált kúnokat megölik. Ekközben a mongolok már Váczig nyomultak vala elő, sőt egyes száguldozó csapatok már Pest falai alatt is mutatkoztak. IV Béla végre a lassan és gyéren gytlöngött magyarokkal fölkerekedik, s nyomában követi a visszavonuló ellenséget. A Sajónál, Mohi pusztáján, esik meg a szerencsétlen ütközet, mellyben a magyarok teljes veszteséget szenvednek. Kiki vad futásban keresi menedékét; a könnyű és gyors mongol lovasok ezrenként öldösis a futamodókat. A király nagynehezen Ausztriába, onnan a dalmát szigetekre menekül. Vitéz öccse Kálmán súlyosan megsebesülvén, Pesten keresztül a Dunán túli vidékre menekül, s nemsokára meghal. A pesti polgároknak azt tanácsolta vala, hagyják oda városukat, de ők erősödve a mindenfelől érkezett menekvőkkel védelemhez készülnek. Három napig vivnak hősis elszántsággal, végre mégis a mongolok győznek. Pest városa romba dől; lakosai megöletnek vagy rabságba esnek, csak kevesen menekülnek erdőkbe és barlangokba. Tél beálltával a Dunán is átkelnek a mongolok s Budát, úgy látszik, minden ellenállás nélkül megszállják.

A mongolok elvonulta után hazatért király rendkívüli munkásságot fejtett ki az iszonyún elpusztult és elnéptelentült haza helyreállításában. Különösen a városi községeket ügyekvék emelni. 1244-ben megújította a Duna két partján újra épülő Pest városa szabadalmait, midőn „vendégeinek“ (igy nevezték kivált a beköltözött németeket) aranybullát engedményeze, mellynek lényeges tartalma következő: A pesti polgárok kötelesek olly hadmenetbe, mellyben a király maga részt vesz, tiz jól felfegyverzett embert állítani. Egész országban mentesek minden adózástul, kivéve a harminczadot s a budai egyháznak járó sóvámot. Szőlőiktől csebrek nem szedetnek. Senkisem követelhet tőlük ingyen szállást és ételmezést. Polgárnak nem szabad házait vagy telkeit idegennek eladni, hanemha ez a városban akarna megtelepülni; de ki esztendőig és egy napig csendes birtokában maradt annak, a mit vett, az többé ki nem zavartathatik belőle. A ki Pesten megtelepül és birtokot szerez, a többi polgárokkal egyenlő terheket tartozik viselni. Lelkészöket szabadon

választhatják, úgy birájokat is, ki minden világi dologban ítéljen; de a választott bírót a kiralynak mutassák be. Ha a város birája kötelességét nem teljesítené, jelenjen meg a király vagy képviselője előtt. A nádor semmiféle törvényhatóságot nem gyakorolhat náluk. A törvényszéki párbajnak nincs helye köztük. Minden elébbi birtokukat, ugy nevezetesen az ujdun adományozott Kőért is megtartják; oszszák fel aránylag s miveljék, hogy semmi telek parlagou ne maradjon. A fel- és lemenő hajók és szekerek állapotjanak meg Pesten s rakják le áruikat. Naponkint tarthatnak vásárt. — A Dunán túli Kis-Pest a fel- és lemenő hajók és szekerek megállapodását s a szőlőket illetőleg egyenlő kiváltságokat élvezzen, stb.

A tatárjárás különösen a várak hasznos és szükséges voltát mutatta meg. IV Béla tehát a Duna mentében több várat építtetett; többek között az újpesti hegyen (a mostani budai várhegyen) is építtetett várat (1247 körül), mellynek ótalmazó falai alatt csakhamar számos magyar és néme népség települt meg. E vár eredetileg Pesthez tartozott azért Pesti újhegy várának, vagy Pestújvárnak nevezeték Nemcsak katonai tekintetben birt jelentőséggel, hanem csakhamar élénk forgalom és kereskedésnek is központja lön, s a várban a Nagy-Pesten tartatni szokott naponkénti vásáron kívül nagyobb vásárok is tartattak. IV Béla 1255-ben Pestújvár vásári jövedelmeit s egyéb jogokon kívül az ott építendő Bold. Asszony egyháza kegyúri jogát is a Nyulak szigetén (most Margit szigete) általa alapított sz. Mária kolostor apáczáinak adományozta. Benedek esztergami érsek 1257-ben hozott ítéletéből, melly által a pestújvári egyházak egyenlenségei intéztetnek el, azt látjuk, hogy sz. Mária-Magdolna temploma, melly a magyar ajkuak egyháza volt, 1257-ben már állt. Evangelista sz. János egyháza, az olaszok számára, 1259-ben épült. A Bold. szűz Mária egyháza a németeké volt. Ez volt kezdete hazánk későbbi fővárosának, mellytől utóbb Ó-Pest (ugy nevezi már IV Béla is a Duna balpartján épült várost) egészen különvált. *)

*) Mind régibb mind újabb írónk sokat irtak a mai Buda és Pest városok elneveztetéséről. Véleményünk szerint következő eredményben

A Pesti hegy újvára IV Bélától kezdve Bajor Ottóig a királyok székhelye lett, a város tehát hamar felvirágozott. 1279-ben III Miklós pápa Fülöp formianói püspököt pápai követül Magyarországra küldötte, hogy az egyházi bajokat rendezze, s nevezetesen a IV Bélától hazánkban megtelepített kúnok megtérítését eszközölje. A pápai követ e végett zsinatot tartott a budai várban. IV László király elein igen engedelmesnek mutatta magát. A zsinat csakhamar erélyes végzéseket hozott. De midőn az állami ügyeket is tárgyalni kezdé s az akkori országos törvényekbe ütköző végzéseket is hozta: a király megparancsolta a város bírāja- és polgárainak, rekeszszék ki a várból a püspököket s kényszerítsék őket az élelem megtagadása által a zsinat feloszlatására. A pápai követ csakugyan kénytelen volt Budáról Pozsonyba távozni.

lehet megnyugodnunk: A mai Ó-Buda eredeti magyar neve Etelvár, azaz Vizvár, miből a németek Eczelburgot csináltak. Ez alkalmasint csak a hajdani Aquincum fordított neve, valamint a tótos Voda vagy Vuda is. Ezt a magyarok Budának ejtették s Etelvár helyett utóbb Budavárt is mondtak. A latin krónikákban és oklevelekben a Sicambria név is előfordul, melly azonban a magyar nép között alig volt közkeletű. Ettől délre külön és magábanvaló helység támadt, mellynek várát mindjárt elein Budavárnak nevezték, miután Etelvár az időközben támadt hőseregében Attilával hozatván kapcsolatba, eredeti jelentését alkalmasint már elvesztette volt. A helységet magát Ó-Buda vagy Eczelburg ellentétében Új- vagy Nagy-Budának nevezték. — A Duna balpartján Pest állott, mellynek szláv nevét a már IV Béla előtt túlsúlyt nyert német lakosok Ofen-re fordították. Pest részéről a Duna jobb partján, a Gellérthegye alján, Új- vagy Kispest telepítettett, IV Béla pedig az Újpesti hegy várát építtette. A németek tehát mind a három helységet Ofen-nek, s a mostani Pestet különösen Altofen-nek nevezték. Idő jártában az Ofen nevezet Új-Budára és Etelvárra is átment. Új-Budával ez már a 14-dik század kezdetén történt; Ó-Budát még sokáig Eczelburgnak nevezték, de már Nagy Lajos 1366-dan Ó-Budát Altofen-nek is nevezi. Végre Ofen és Buda egyjelentésű lett. A mai Buda sokáig felváltva Budának és Pestnek mondatott, a városi hatóság egész 1541-ig „Újpesti hegy vára“ nevezetével élt. Végre Pestet a németek is így hívták, az Ofen nevezetet pedig kirekesztőleg Pestújvárra és Etelvárra ruházták. Latinban és magyarban a Buda név igen korán ragadt Pestújvárra és Kispestre.

1285-ben a mongolok megint egész Pestig portyáztak, de megverettek s Pest polgárai tetemes zsákmányt vettek rajtok.

1287-ben IV László Pestújvárnak két nagy vásár tarthatását engedte meg. Ennél még nevezetesebb IV László király azon oklevele, mellyben 1276-ban Pestújvár jogait és szabadságait megerősíti és következő intézkedéssel megtoldja, hogy a gonosztevők jószágai el ne koboztassanak, hanem feleségek s örökösök és atyjokfiai birtokában maradjanak ha pedig örökösük nincs, részint az okozott sérelmek megorvoslására, részint a budai vár költségeire fordíttassanak. A végrendelet nélkül elhalt polgár javai egy harmada alamizsnálkodásra, két harmada pedig a várra fordíttassék.

III Endre, Árpád utolsó fiú-ivadéka ellen több trónkövetelő lépett fel. Az akkor támadt zavarok elintézésére több országgyűlés tartott Pesten s a Rákos mezején. *)

E körülmény növelte ugyan Pest jelentőségét, Budavár mégis tulszárnyalta azt. E két város mellett Ó-buda, mint a mellyen az ottani prépost úri hatóságot gyakorolt, mindinkább háttérbe szorult. A budai prépost folytonos pörlekedésben volt a pesti polgárokkal a rév- és hajóvám iránt.

III Endre 1301-ben kimúlt s Budavárrt evangelista sz. János egyházában temettetett el. Árpád fiága kihalta után nagy zavarok és viszálykodások dulták a hazát. Miklós ostiai püspök és bibornok mint pápai követ kivitte ugyan, hogy az Anjou házból való nápolyi Róbert Károly megkoronázták, de a Budán egybegyülekezett püspököket nem tudá a maga részére birni. A pápai követ azért átok alá fogta Budát, mire a polgárság Werner László bíró vezérlete mellett fölzendült s a követet Bécsbe szalasztá. Sőt a budai papság nem áállá az összehívott nép előtt a papát és követét viszont kiátkozni.

II Venczel cseh király hasonnevű fia nagy örömválgással fogadtatott Budán 1301-ben. Bonifác pápa azonban tiltakozott Venczel koronáztatása ellen, s a zavarok mind-

*) A Rákos mezeje a hasonnevű pataktól vette nevét. Mennyiben eddig élé tudjuk, 1286-ban tartatott az első országgyűlés a Rákoson.
Magyarország és Erdély.

inkább növekedének. Azért maga a cseh király is lerándult Budára. Miután azonban itt a pápai követ ellen támasztott zendülés fejét megbüntette s a Prágába kísértetett Werner helyébe Pétermant tette vala biróvá, haza ment fiával s a koronát és ország ékességeit is magával vitte (1304). Most az esztergami érsek is kiátkozta Budát. De Pétermann polgármester talált papokat, kik nemcsak az isteni tisztelet végezék, hanem a pápára s mindazokra, kik Károlyhoz szítanak, egyházi átkot is mondtak. Ekközben Otto bajor herczeg magához váltotta Prágában a koronát, melylyel 1305-ben Székesfehérvárrt megkoronáztatott. Budára érkezve teljes királyi díszben lovagolt az utcákon. A gyenge Otto azonban nem volt képes az országot megbékéltetni. A budai polgárság még mindig a cseh Venczelhez szított. Ekkor történt, hogy Werner László prágai fogságából kiszabadula. Hazájába érkezvén Róbert Károly pártját fogta, s azonnal boszút állt ellenfelein. „1307-ben jun. 1-jén éjtszaka, irja Szalay László, a zsidó imaház melletti kapun czimboráival a budai várba lopódzik, s Venczel egykori hiveinek házaira tör. Közülök többen elesnek a tusában, mások megfutamodnak, névszerint Petermann biró is, Károlynak állhatatos ellene, ki csak kopasz életét menthette meg. Hermann Márk és Márton mester esküttpolgárok lófarkra köttettek, a város utczáin végig hurczoltattak, holttetemeik megégettettek, jószágaik elkoboztattak. Azon papok végre, kik a pápát és Károly hiveit kiátkozták, Tamás esztergami érseknek általadattak, ki őket tömlöczre vetette, „mellyben szomorú lelköket kiadták.“

Károly végre hosszas ellenzés után elismertetett királynak s 1310-ben a törvényes koronával is megkoronáztatott. — 1331-ben megerősítette Buda jogait és kiváltságait. Ennek emlékeztére apró ezüst pénzdarabok is verettek. Egyébiránt Károly többnyire a visegrádi várban székelt. Fia, Nagy Lajos, az ó-budai prépostság területén új királyi várt építtetett. E vár ispánya azért a káptalan és prépost uri hatósága elismeréseül évenként egy márka aranyt tartozott ennek fizetni. De nemsokára surlódások támadtak az új királyi, s a szomszéd ó-budai prépostsági vár lakosai

között. *) Nagy Lajos azért az utóbbi várt néhány faluért kicserélte a káptalantól, s egyúttal új kiváltságokat adott a községnek. Ekként Uj-buda külön sz. k. várossá lett. Uj-buda annál inkább virágzott fel, mivel Lajos az ottani várba tette székhelyét s igen fényes udvart tartat. Idegen fejedelmek nagy kitüntetésnek nézték, ha leányaik Lajos király új-budai udvaránál növelkedhetének.

Budavár is új kiváltságokat nyert Lajostól, nevezetesen az árumegállítási jogát (1367-ben).

Nagy Lajos halála után új viszályok ütöttek ki. Leányát, a 12 éves Máriát ugyan megkoronázták, az anyakirálynét, a boszniai Erzsébetet kormányzóznak s a királyné jegyesét, Zsigmondot, ország védőjének választották. Mégis csakhamar, kivált Dalmát és Horvátországban, hatalmas felekezet támadt, melly a Garay Miklós tanácsával élő királynék ellen kikelvén, durazzói Károlyt hívá Nápolyból a királyi székre. Károly megfélelmedkezvén Lajosnak tett esküjéről s nem hajtvva felesége intéseire és könyörgéseire, engedett a hívásnak. Budán a nemességétől nyílt karokkal, a királynéktól szinlelt nyájaskodással fogadtatik; Mária lemond a koronáról; Károly a királynék jelenlétében megkoronáztatja magát Székesfehérvárott. Azután a budai várnak egyik szárnyát szállja meg, míg a királynék annak másik szárnyában lakoznak. Garay szabadon közlekedik a királynékkal. A boszútervet hamar megérlelik. 1386-ban febr. 7-kén délután Erzsébet magához kéreti Károlyt, állítólag Zsigmondtól vett levelet közlendő véle. Néhány olasz úr kíséretében alkony felé az özvegy királyné teremébe lép. A királynék kérelmére elbocsátja olasz kíséreit. Ekkor belép Garay Miklós és Forgács Balázs, amaz a királyné nádora, emez pohárnoka. Garay int, Forgács ruhája alól előrántott csákánnyal az ürügyelt tanácskozásba merült Károly fejére vág. Garay legott a maga embereivel szállja

*) Nem tudjuk teljes bizonyossággal, hol állt legyen a szóban levő két vár. Azonban hihető, hogy a káptalan vára, vagyis az óbudai vár a mostani Kis-Czell helyén, az új királyi vár pedig a Budaújlak egyháza feletti sirkert dombján állott.

meg a királyi lakot, mintán az olasz és horvát öröket megszuasztotta. Másnap reggel Máriát éltetik ismét mint királyneét, Károlyt pedig Visegrádra viszik, hol febr. 24-kén megfojtják.

Erre új zavarok törtek ki. A királynék személyes jelenléttel akarják a mozgalmakat lecsendesíteni, az ellenpártot megengedezni. De Diákovár mellett a Szerémségben a lebben álló pártosok rájuk törnek, Garayt és Forgácsot s több kinevőket lekonzolják, magokat elfogják s Novigrád várába viszik. Itt Erzsébetet leánya szemé láttára megfojtják. Máriát a velenceések nagynehezen megmentik.

Zsigmond végre béjött az országba, s 1387-ben marc. 20-kán megkoronáztatott. De a zendülések és lázadások még le nem csillapultak, sőt Mária királyné kora halála után újult erővel törtek ki. Zsigmond önkényesen uralkodott, keményenég által akarta a párttűéseket elnyomni. De az megállásig nőttön nőtt. Kivált Hédervári Konth István s 31 társas törvénytelen úton s az ígért bünbocsánat daczára, Budán Bz. György terén történt kivégeztetése nagy ingert okozott (1393). A belzavarokhoz még új veszély jött. az Európában megfészkelte törökök mindinkább fenyegeték a birodalom déli határait. 1396-nak nyarán francia lovagok válogatott dandára érkezett Budára, hol már számos német fegyveres is összejűtt vala. Miután a külföldi vezérek az. Miklós egyházában örök emlékül czimereiket felüggesztették vala, Nikápoly alá vonultak, hol azonban tökéletes kudarcot vallottak 1396 szept. 28-kán. Zsigmond csak hosszú halyongás után került haza. Az elégedetlenség oly magas fokra hűgött vala, hogy az egyházi és világi urak számos fegyveres kísérettel Budán teremve a királyi palotába mentek és Zsigmondot előkivánták (1401 april 28-kán). Ez megjelent. „Ekkor szemére lobbantottak a törvénytelenégek hosszú sorát, mellyekkel a magyar nemzet általán elvőgre kifűrasztotta, s meghagyták néki, hogy kovasson őket mint foglyuk. Zsigmond minden ellenállástól engedelmekedett, vonakodás által életét veszélyesítette volna. Pényves nappal Budáról Visegrádra vitték, ammelkél hogy megszabadítására egyetlen egy kar emelkedett

volna. Béreseit szabad lábon hagyták, de a királyi kegyelem fényében ragyogott külföldi udvaroncokat, egy sereg csehét, lengyelt, németet kiűztek az országból.“ (Szalay László). Azután Siklósba vitték Zsigmondot s csak 18 heti fogság után ereszték szabadon, miután elébb megfogadta vala, hogy azontul tisztelettel fog viseltetni az ország törvényei iránt, s a történekekért bosszút sohasem álland.

Az ellenpárt azalatt a nápolyi Károly fiát, Lászlót, választotta királylyá. De a lengyel Stribor győzelme után Zsigmond visszatérhetett Budára. 1403-ban kegylevelet bocsátott ki, mellyben mindenkinek teljes bűnbocsánatot ígért, ki a kitűzött határnapig néki meghódol s hűséget fogad; egyszersmind újra megfogadta, hogy azontul törvényesen fog uralkodni. Azután 1404-ben Budán országgyűlést tartott, mellyen kivált a hosszas nyugtalanságok által megzavart birtokállapot szabályoztaték. Következő évben, 1405-ben, új országgyűlést hirdetett Budára, és pedig az egyházi és világi urakon, s mindenik megyéből négy-négy nemesen kívül a nagyobb és kisebb királyi városokat is felhivta, hogy követeket küldjenek az országgyűlésre. Ekként a városi polgárság az országos rendek között foglalt helyet. Az 1405-ki országgyűlési végzemény csaknem kirekesztőleg a városokra, azok szervezetére, műiparára és kereskedelmére vonatkozik. A budai mérték és súly már elébb lett érvényessé az egész országban. Most Buda árufogási joga csak a külföldi kereskedőkre szoríttatott, a honi kereskedőknek teljes szabadság adatván áruikat eladás végett szertehordozni. Továbbá rendeltetett, hogy a királyi városok kőfállal kerítessenek, minden országgyűlésre követeket küldjenek, stb.

Miután Zsigmond 1411 jul. 21-kén római császárrá választatott vala, 1412 máj. 22-kétől jun. 23-káig fényes összejövetelt tartott Budán. „Zsigmondon és Vladislávon s hitveseiken kívül jelen voltak Tvartko Sura nejével, Vitold litván nagyherceg, Lázárevics István szerb fejedelem, Albert és Erneszt ausztriai s több más német herceg; egy szemtanu szerint, a királyokon kívül, 13 herceg, 21 gróf, 26 főúr, a magyarokat ide nem tudva, 1500 lovag 3000 apróddal; a lovak száma 40,000-re tétetik.“ Az ünne-

pélyeken, hadi játékokon s egyéb multságokon kívül komolyabb dolgokkal is foglalkoztak, szövetségek és békéltetések történtek, stb.

Mint följebb láttuk, IV Béla a mostani királyi lak helyén várt építtetett. Gyakori félbeszakadások miatt építményeit nem fejezte be, mindazáltal többnyire új palotájában székelt. 1416-ban Zsigmond az egyházi és országlati bajok elintézése végett Párisba utazott. Onnan mintegy 200 művészt és kézmivest küldött Budára. Ezen francia művészek folytatták 1419 óta a királyi lak építését. Mégis a nagyszerű építmény még 1433-ban sem készült vala el. Jellemző Zsigmondra nézve, hogy nyugtalan tevékenysége mellett igen sok mindenféle dologhoz fogott, de majdnem mindent bevégezetlenül hagyott. Budán többi közt az utóbb annyira elhirhedt Csonkatornyot is ő építteté. Zsigmond építménye a régi vár ellentétében Frispalotának neveztetett, melly palota a mostani fegyvertár helyén állott.

A Duna balpartján toronyféle épületet rakatott, melly szintén bevégezetlenül maradt, s melly Bonfini szerint a Budapestet összekötendő állandó hid feje akart lenni. Brocquiére-i Bertrandon szerint Zsigmondnak szándéka volt itt lánczot megerősíteni, melylyel a folyót elrekeszteni lehessen.*)

*) Brocquiére-i Bertrandon, a burgundi herceg főlovászmestere, ki 1433-ki hűsvét után palesztinai utjából hazatérve darab ideig Budán mulatott, következő érdekes leírását adja akkori fővárosunknak:

„Buda, Magyarország fővárosa, sokkal hosszabb mintsem széles magaslaton épült. Keletre a Duna, nyugatra völgy, délre palota van, melly a város kapuján uralg, s mellyet a császár kezdett építtetni. E palota (Zsigmond Frispalotája) igen nagy és erős lesz, ha elkészül. Ez oldalrol a vár kerítésén kívül szép hévfordók vannak; keletről a Duna mentében is vannak hévforrások, de nem olly tövösek mint amazok.

A várost németek igazgatják mind a törvénykezési mind kereskedelmi dolgokban mind pedig a különböző mivességek tekintetében. Sok zaidót is látni, kik francziául tudnak, s többen azokbol va-

Zsigmond idejében kivált Buda külvárosaiban számos szerb vagy rác települt le, kiknek fejedelme többnyire Budán mulatott.

lók, kik Franciaországbul üzettek el. Arras-bul szakadt kereskedőt is találtam itt, azon mivesek egyike vala, kiket Zsigmond cs. Franciaországbul szállított Budára.

Buda környékei kiesek s területe gazdag mindennemű élelemszerben, kivált fehér borokban, mellyek kissé tüzesek, mit a hévizeknek s a kén fülött elfolyó viznek tulajdonítanak. Egy mfdnyire a városul remete sz. Pál teste látható, melly még teljesen ép.

Pesten 6—8 francia családot leltem, mellyeket a császár szállított vala ide, hogy a Duna partján palotájával szemközt nagy tornyot építsenek. Szándéka volt itt lánczot megerősíteni, melylyel a folyót elrekeszthesse. Az ember azt vélné, Bourgogne tornyát akarta itt utánozni, melly l'Ecluse vára előtt áll, de nem hiszem, hogy szándéka kivihető, a folyam igen széles. Megvizgáltam a tornyot. Már mintegy 3 lándsányi magasságot ért vala, s köröskörül töménytelen faragott kő hevert; de a dolog abban maradt, mivel, mint állították, a munkát elkezdette kőmivesek elhaltak vala, s a megmaradtak azt nem tudták folytatni. Pesten sok lókereskedő van; 2000 jó lovat is könnyen összevásárolhatna, ha ki akarna. (Legujabb összeírás szerint jelenleg mindössze csak 2178 darab ló van Pesten). Akolszámra adják el, aklát 10 lóval számítva 200 forinton. Tübbet láttam, mellyek közül 2-3 ló megért annyit. Főleg Erdély hegyeiről kerülnek ide a lovak. Vettem egyet, erős futót; csaknem valamennyinek ezen tulajdonsága van. Az ország igen alkalmas a sok fű miatt a lótenyésztésre, de a lovaknak azon hibájok van, hogy csökönyösek s bajos őket megpatkolni. Ollyanokat is láttam, miket erővel kellett leteríteni . . . Budára visszatérvén a majlandi követtel Magyarország nádoránál tisztelkedtem. A nádor elein nagy kitüntetéssel fogadott, mivel öltözetemnél fogva töröknek tarta; mikor megtudta, hogy keresztényen vagyok, hidegebb lón . . . A nádor éltes ember. Mondják, ugyanaz, ki egykor Zsigmondot fogságra vetette s azután egyezkedés utján szabadon eresztette. Fia épen szép magyar delnővel kelt vala egybe. Lándsaviadalnál láttam, melly az ország szokása szerint apró lovakon s alacson nyergeken ment véghez. A vívók szépen voltak felruházva, s erős de rövid lándsáik voltak. E látvány igen kellemes. Ha a két versenytől egymásra tör, okvetlenül mindkettő vagy legalább egyik földre esik, így bizonyosan kislül, mellyik ül legerősebben. Illy küzdélyeken, mellyek dija arany ostor, valamennyi ló egyenlő nagyságu, s valamennyi nyereg is egyenlő,

Budavár idő jártában nemcsak a hajdani Kispest, hanem a Duna balpartján levő Nagypest fölött is bizonyos felsőtséget nyert, s az utóbbi városnak a maga kebeléből tett bírót s két esküttpolgárt. Pest nehezen tűrte, hogy azon város, mellyet gyarmatának tekintett, rajta uralkodjék. Egykor Zsigmond, kinek sohasem volt pénze, a budaiaktul 1000 ftot kért kölcsön. A budaiak vonakodtak a kölcsönt megadni. Ezt felhasználták a pestiek s az 1000 ftot ajándékba vitték a királynak azon kérelemmel: engedje meg nekik, hogy magok választhassák bírójokat és eskütteiket, miután ugyis IV Béla aranybullája tulajdonképen nekik vala adva, s csak a budai bírák által sikasztatott el. Zsigmond az ajándékon örülve megadta a kért engedélyt, melly szerint Pest városa azontul szabadon választhata magának bírót és hat esküttest, s ennél fogva Budától különválva tulajdon sz. k. várossá lön.

Igen nevezetes a budai törvénykönyv*), melly a városnak szokásokon, királyi szabadalmakon s törvényszéki ítéleteken alapuló jogait és törvényeit adja elő s a műipar és kereskedelem történelmére nézve is nagyon nevezetes adatokat foglal magában.

A város feje a bíró. Évenként sz. György napján a budai polgárság a városháza előtti térre gyűlt, új bírót választandó. Bíró csak az lehetett, ki négy ósétül német s legalább már 6 évig a tanács tagja volt. Miután az új bíró esküvel fogadta: hogy a király, királyné és ország iránt hű és az igazság kiszolgáltatásában részrehajlatlan, megvesztegethetlen lesz, a község 12 tanácsost, és pedig 10 németet s 2 magyar választott**). Ezután a bíró és tanács kinevezte

s sorshuzással osztatnak ki; párosan vivnak egyik a másikkal. Ha a küzdők egyike leesett, a győztes félnek ott kell hagynia a küzdőhelyet, s nem szabad többé küzdenie.“

*) E budai törvénykönyvnek két kézírata ismeretes, az egyik a pozsoni evang. lyceum könyvtárában, a másik Cromer Lénárt kassai főjegyzőtől 1560-ban készült s most a pesti egyetem könyvtárában van. Az első Michnay és Lichner pozsoni tanárok kiadták. 1845. Pozson. Wigandnál.

***) A budai törvénygyűjtemény ebbeli alodása, miszerint a bíró mindig

a jegyzőt, kinek szintén német születésűnek kellett lennie. Végre még minden mivesség részéről kétkét eskütt választott s ezzel a tisztujtás bé vala fejezve. A volt tisztviselők a községhez intézett német és magyar beszéddel köszöntek le, s a bíró zöld ágat vagy fehér botocskát, melyet beszéde alatt kezében tart vala, tett a földre, hivatala letételének jeléül.

A lelkeszt a jegyző és tanács választotta, de az esztergomi érsek megerősíté.

A városnak joga volt hetenkint két vásárt tartani: szerdán a Bold. asszony egyháza előtti téren a németeknél, pénteken pedig a mai Dísztéren Mária Magdolna egyháza körül a magyaroknál. Szokásbul még szombaton, egyháznapján s karácsonkor tartatott vásár, és pedig a németeknél. Buda és Pest együttvéve 4000 aranyforintot fizetett királyi bér fejében, miből Pestre $\frac{1}{3}$ esett. Azonfelül újévnapján 21 márka ezüstöt, részben aranyozva tartoztak a királynak és királynénak edényekre, s némelly más ajándokot beszoáltatni. A budai polgároknak azon kiváltságuk is volt, hogy Székesfehérvárott koronázás alatt őrt állának s a koronázott királyt a templombul szállására kísérek.

Ki a tanács titkait elárulta, nyelvét veszté; ki a tanács tudta és engedelmé nélkül gyűlést hirdetett, 100 márka ezüstöt fizete a kamarának. Lakodalomra csak 12 vendég volt meghívható, ki többet hívott meg, minden személytől fizetendő 10 márkában marasztaltaték el; keresztelőbe csak a komákat volt szabad meghívni, különben minden személytől fizetendő 50 márka birság szedeték. A zsidóknak sárga foltal bélyegzett veres köpenyt kelle viselniök. (Királyaink e szabály alól egyes zsidókat ki szoktak menteni, a városok nem kis megbotránykozására.)

Zsigmond halála után veje, Albert osztrák herczeg nyerte a koronát, miután megfogadta: az országban fog lakni; a német császári koronát, ha netán megválasztatnék, el nem fogadja, hanemha a rendek beléegyeznek.

német volt, ellenközik Thuróczi, Bonfini és Dubrav megegyező elbeszélésivel, hogy felváltva egyik évben magyar, másokban német bírónak kelle választatni, azért gr. Teleki hajlandó hamisítást gyanítani.

Albert rövid uralkodása alatt Budának német és magyar polgárai között véres harcra kelt a dolog. A németek gazdagabbak és hatalmasbak levén, s a német király alatt vérszemet kapva a magyarokat elnyomni, s a birói tisztségből kiszorítani akarák, különben is csúfsággal illeték őket. A magyarok, kik, mint Thuróczi megjegyzi, nem szoktak egykönnyen boszúra gyűlni, de olykor a boszú elkésésit hatalmas viharként erejével pótolni, — látszatra mély álomba merülve várták, mit fog még szülni a németek izetlen elbizottsága. Élt azidétt Budán bizonyos Ötvös János, derék magyar ember, ki minden alkalommal bátran és sikeresen ótalmazá a magyarok becsületét és jogát. A németek azért keserű gyűlöléssel fizettek meg neki s az alkalommal élvén elfogták, egyik czinkosuk házába cipelték, agyonkinozták s a halottat, nehéz követ aggatva nyakába, a Dunába veték. Nehány nap múlva a holttestet parthoz mosta a víz. Ez is zonyatos tetten dühre gyuladván fegyvert ragadnak a magyarok s a jelenlevő nemcek segélyével a németekre törnek. Csakhamar a pórnép is a magyar polgárokhoz csatlakozik: vad rablás, öldöklés támad. Majd az olaszokra is mennek, sőt a királyi kincstárt sem hagyják illetetlen. Marchiai Jakab, pápai főhitnyomozó, ki ekkor épen Budán, s különben hatalmas és kedves szónok vala, feszülettel kezében megy a felbőszült tömeg közé, de senkisémm hallgat szavára. Végre a nagy tekintetben álló Garay László, macsói bánnak sikerül a rablás-és öldöklésnek véget vetni.

A király nem merte a büntetteseket kinyomozni és megfenyíteni, hanem barátságos egyezkedést eszközte a felek között. A magyar és német polgárok ezentul teljesen egyenlő jogokat élveztek.

Albert 1439-ki májusban igen nevezetes országgyűlést tartott Budán. A rendek ez alkalommal újra biztosították Erzsébetet, hogy férje halála esetére őt és gyermekeit fogják a korona igaz örököseiül elösmerni. Ez országgyűlésen az első rendes alku jött létre király és nemzet között, s a későbbi koronázási oklevelek ez alku formájára készültek. Ugyancsak a nádor választása és hatásköre is ez országgyűlésen szabályoztatott.

Albert halála után több országgyűlés volt Budán. A rendek ugyan ismételve biztosították vala Erzsébetet, hogy csak őt és gyermekeit fogják örökösül elösmerni, most mégis sokan a fenforgó súlyos körülmények között szükségesnek véleék, hogy férfú hivassék a megürült királyszékre. Csakugyan a lengyel I Ulászlót választák meg. Ez 1440-ben jött Budára. Miután Hunyady János is Ulászló részire állott, ez utoljára is győztes marada, s Erzsébetnek 1442-ben történt halála után a török hadjáratban is részt vehete. Hunyady 1443-ban Szerb-és Bolgárországban öt nagy és számos kisebb csatában verte meg a törököt. Zsákmány-és győzelmi jelekkel terhelten tért haza a király és vitéz serege. Budán a papság és nép ünnepélyes menetben eléje járult hála-és diadalénekeket zengedezve. A kapunál leszállt a király s gyalog ment sz. Mária egyházába, hol a zsákmányolt zászlók s a hadmenet hőseinek czímerei feltűzettek.

Következő 1444-ki april havában megint népes országgyűlés volt Budán. Erzsébet és fia hívei most többnyire Ulászló részére álltak, de ez még ugyanazon évben a szerencsétlen várnai csatában életével lakolt a töröknek adott hite megszegéséért.

A ráforduló évben Pestre gyülekeztek az ország rendei. Hunyady meg volt győződve: az ország meghasonlását s a pártfelek sokévi viszálykodását egyedül a már gyermekkorában megkoronázott László, Erzsébetnek atyja halála után született fia elősmerése orvosolhatja meg. Azért ekkép vezette a tanácskozásokat, hogy a rendek csakugyan Lászlót ismerték el törvényes királyul, de csak azon föltét mellett, hogy III Frigyes, római császár, kinek ótalmába édes anyja adta volt, őt s a koronát kiereszsze s az országba küldje. Addigis a mindenfelől fenyegetett ország kormányát hét kapitányra bízták.

Frigyes vonakodott Lászlót s a koronát kiereszteni. Azért 1445 jun. 5-kén a Rákosou gyűltek össze az ország rendei, hogy a király távolléte alatt és nevében országlandó főkormányzót válaszszanak. „Szebb, tisztább nap sohasem lövellé sugárait a Rákos fölé. A választás a legérdemesebbre esett. Szemben egy sereg dűnasztával, az általuk oláhnak

csúfolt egyszerű erdélyi nemes, a hadszerető magyar nép bálványa, Hunyady János emeltetett a főkormányzói polczra. Ugy akará az összes nemesség, úgy az urak közül is azok, kik Lászlót akarták királyul, s kik csak ez úton látták László számára megtarthatónak, megszerezhetőnek az országot.“ (Szalay László).

Frigyes császár minden lehetőt elkövetett Hunyady feladatának megnehezítésére. De ez nem csak a kardforgatásban, hanem az állami ügyek elintézésében is kitűnő tehetséget tanúsított.

László csak 1453-ban jött Magyarországra. Főtanácsosa az álnok lelkű és jellemtelen Cilley Ulrik volt. Hunyady János mindinkább hátra szorúlt, nagy tetteiért csak hálátlanságot aratott. Mindazáltal hiven és fáradhatlanul küzdött a hazáért s az egész keresztyénségért. Még egy dicső győzelmet vívott ki Nándorfehérvár alatt, s azután 68 éves korában kimult Zimonyban 1456 aug. 11-kén. Halálának híre gyászt és szomorúságot terjesztett ország, sőt Europaszerte, csak a szennyes önzés és kaján irigység vakította Cilley és hasonfelei tomboltak örömben. Két reményteljes fiút hagyott hátra, Lászlót és Mátyást. Halálos ágyán Lászlót rendelte a hadsereg s a végvárok, nevezetesen Nándorfehérvár parancsnokává, mignem a király maga intézkedhetnék. — Cilley hangosan kérkedett vele, hogy nem nyugszik mig a kutya fajt, így nevezé a Hunyadyakat, ki nem irtja. A király látni akarja a csatamezőt; Nándorfehérvárra megy; gróf Cilley elkiséri, ipjának már irta: nemsokára olly két labdát küldend néki, millyennel még egy fejdelem sem játszott. De Cilley maga esik a verembe, mellyet másnak ásott. —

A Hunyadiék ellenségei most még nagyobb dühre lobbannak. László király irással és esküvel teljes bocsánatot ígér Hunyadinak, s midőn ez Budára kíséri, mind nagyobb kedvet lel benne, mind nagyobb kegyben részesíti. De az összes nemességtől szeretett háznak ellenségei nem pihennek; csakhamar összeesküsznek; nem sok bajukba kerül az ingatag s minden önálló eltökélésre képtelen királyt arról meggyőzni, hogy a két Hunyady kivégeztetését tulajdon bátorsága s az ország java okvetlenül megkívánja. Szinleg csak új hadi

készületekről beszélnek a törökök ellen, pedig egyetlen törékvésők: Hunyadi Lászlót törbe ejteni. Csakugyan sikerül a semmi gyanút nem ismerő, sőt könnyelmű ifjút rábeszélniök, hogy öccsét is Budára hívja. Mátyás nem hajtva anyja esdekléseire s megfélemlézve az atyai intésről, hogy soha mindketten ne jelenjenek meg a királyi udvarnál, — fölment Budára.

Alighogy Mátyás megérkezett, az összeesküdtek, kiknek fejei Garay László (kinek leányával Hunyady László jegyben járt), Ujlaki Miklós, a cseh Giskra stb. voltak, gaz tervök végrehajtásához fogtak. Giskra 1457 marc. 14. hadinépével a budai oldalra rendeltetett, az idősb Hunyadi a várba hivattott. László, noha ismételve megintetett barátjaitul, rögtön lóra ül, hogy a török hadjáratra való elutazta előtt, a király parancsait vegye. De a királyi lak kapuiban Bánfi Pál, Giskra János, Thuróczi Benedek és a német Lamberger véletlenül rá rohannak, és őt a király nevében elfogják. Egy más csapat Mátyást veti őrizet alá. Még ugyanaz nap a Hunyadi család Budán lévő barátai is fogságba esnek.

Egy hirtelen öszvetett s a Hunyadi család halálos ellenségeiből alkotott bíróság, minden hosszasabb vizsgálat nélkül bűnösnek itéli a szerencsétlen ifjat és halált mond fejére. Már harmad nap átadatik Buda városa birájának és eskütteinek, hogy az ítéletet rajta végrehajtsák. Erre szokatlan idő és szokatlan hely választatik; mivel különben a nép, melly a szőlőmunka tekintetébül felesen gyűlt Budára, kedvenczét hihetőleg erőhatalommal menti vala ki poroszlói kezébül. Estve felé a Fris palota (a Zsigmond építtette királyi lak) elejébe vitetik a 24 évet még nem töltött, deli természetű ifjú. Fekete gyászzászló, mint siralmas esetének előjele, lobog előtte; hosszú szőke hajának tömött fűrtői szabadon bocsátva terülnek el széles vállain, deli testét aranyos gazdag ruha fedi, talán ugyanaz, mellyet a király csak kevéssel azelőtt Temesváron kegyelmének jeléül ajándékoza néki; kezei hátrakötvék, mint közönséges bűnöséi; de ő ártatlanságának, igazságtalan elítéltetésinek érzetiben fölemelt fővel, szemeivel büszkén tekintve szerteszélyel, félelem és rettegés nélkül halad az őt körülfogó erős fegyveres

kiséret közt. A vesztőhelyhez érvén a bakó parancsára minden vonakodás nélkül letérdel, csak hajának felkötését sűrgeti s néhány szóval ártatlanságát kívánja előadni. Mély hallgatás uralkodik a közönség közt, csak a kitéréshez közelítő elégedetlenség tompa moraja, a közrészvét elnyomott zokogása szakasztja néha félbe a meglepés és rémülés okozta halálos csendet. Több ízben félre vág a bakó, mert a szép ifjú siralmas sorsán maga is megindult, mint sokan állítják, vagy különös parancsbul, mint a Cillei évkönyv mondja. Csak a harmadik vágás teríti földre az erőteljes ifjút, s ez most minden erejét összeszedve felugrik s így kiált fel: az igazság és bévett gyakorlat több vágás eltűrésire nem kötelez. Egyszersmind a sokaság felé szalad, de lábai hosszú ruhájába bonyolodván elbukik. Ekkor némelly nagyok, kik a fejedelmi lakbul nézik a királylyal együtt a szívrepezstő látványt, a bakót keményen unszolják kötelessége teljesítésire. A negyedik vágás elválasztja fejét testitül s az ország hirnöke kiáltja: „Ez a felségsértők és hazaárulók jutalma!“ *)

Csak ekkor ocsúdott fel bénító rémületébül a nép. „Hunyady László igazságtalanul végeztetett ki!“ ezt kialszozva vonulának a mindinkább szaporodó népcsoportok a fejedelmi lak elé, azután a holttetemet kisérék a Magdolna egyházáig, hol egész éjtszaka fegyveres őrség állott. Másnap hajnalban a Krisztus testinek egyházába vitték a holttestet, hol a Zsigmond alatt lenyakaztatott 32 nemes mellé temették.

Mátyást, mert féltek a népdühe kitérésitül, nem merték kivégeztetni. A király tehát magával vitte őt Bécsbe s azután Prágába.

Következő 1458 évben jan. havában Budára gyültek, miután László a mult évben nov. 13-kán kimult vala: Garay László nádor, Ujlaki Miklós, kik mindketten alattomban a korona után esengtek, s számos egyéb főur és nemes; az ellenfél pedig, mellynek feje Hunyadi Mátyás anyai nagybátyja Szilágyi Mihály volt, 20,000 fegyveressel, Pesten tanácskozik. A Duna elválasztá a két felet. De egy éjtszaka befagyott az, s a nádor kénytelen vala a Budán volt

*) V. ö. gr. Teleki József Hunyadiak kora II k. 506 s. köv. 1.

rendekkel és külföldi követekkel Pestre menni. Szilágyi irással és esküvel személyes bátorságot és szabad tanácskozást, s a nádornak és barátjainak külön még az unokaöccsén s az egész Hunyadi családon elkövetett méltatlanságok és bántalmak feledését ígérte és biztosította vala. A király választását tárgyazó tanácskozások hosszúra nyúltak. Végre a pesti nép s a Duna jegén felállított katonaság elveszti türelmét: számos csoportozatok végig vonulnak az utcákon kiáltozva: „Mátyás legyen a mi királyunk, őt rendelte Isten őtalmunkra, őt kell választanunk!“ Jan. 24-kén kell vala a választásnak megesnie. A nádor és pártja még egy kíséretet tesznek az ellenfél szándéka meghíúsítására. Végre a Duna jegén kiállított 40,000 fegyveres s az összecsozdult nép megújja a csikorgó hidegben a további várakozást. Minden harangok kongása, zeneszó s a nép örömjaja közt a városba siet a katonaság. Negyvenezer elszánt fegyveresnek parancsoló szava megtöri az ellenzék állhatatosságát. A 15 éves Mátyás megválasztatik, Szilágyi 5 évre kormányzóul rendeltetik melléje. A pesti gyerkőczék éneklik:

Mátyást mostan választotta
 Már ez ország királyságra,
 Mert ezt adta Isten nekünk
 Mennyországbul őtalmunkra,
 Azért mi is választottuk
 Mint Istennek ajándékát,
 Kiből Isten dicsértessék
 És örökké mondjuk : Amen.

Legott sebes hírnökök, majd fényes küldöttség ment Prágába, hol Mátyás azalatt fogva ült. Az ifjú királyt Budára való utjában mindenütt kitörő és lelkes örömjajjal fogadta az egybesereglő nép. Buda előtt ünnepélyes szertartással eléje ment a tisztos Szécsy Dénes esztergami érsek számos püspök és papság kíséretében. A város kapuinál a világi urak fogadták, a fejedelmi lak előtt a város birája a tanácsossal várta őt és átadá neki a város kulcsait. A zsidók is tisztelkedtek neki s egyszersmind szabadságaik megerősítésit kérék tőle. Azután az egész kísérettel a Máriegyházába ment, hol az idvezítőnek s Bold. szüz Máriának,

mint az ország védőjének, hálálkodott, s az egyház jogainak fentartását fogadta. Ezután az ünnepélyes menet a királyi vár felé vonult, hol Mátyás az ország nagyai hódolatát fogadta s másfelül maga is az országnak eskü alatt ígére hűséget.

Mátyás alatt Buda, mint az ország fővárosa, nagysága és fénye legmagasb fokát érte. Központja volt a bel-és külföldet tárgyzó legfontosabb intézkedések és tárgyalásoknak. Nem egy fényes bevonulást tett Mátyás Budán, legpompásabb az volt, mellyet akkor tartott, midőn az 1476 dec. 12-kén Székesfehérváron megkornázott nápolyi Beatrixszal egybekelt. *)

Pénteken megindult az egész koronázási nép Budára, de csak vasárnap ért ide s ekkor tartá fényes bemenetelét. Megnyitá ekkor az ünnepélyes vonalt egy csapat katonaság, 4000 csinos lovag, több csapatban, mindegyik előtt czifra trombitások és hangászok lóháton; ezek után mentek az idegen hatalmasságok követei. A követek után jött kilencz udvarnok, az ország színeibe öltözve, drága ruhákkal, ezüst kardokkal oldalukon, szép paripákon; kíséretökben volt ugyanannyi apród hasonlólag ünnepélyesen öltözve. Ezek után ment a király maga drága gyöngyökkel és kövekkel hímtett arany palástban szürke ménen, minden német divat szerint készülve; kíséré őt apródja büszke paripán két pajzsát tartva kezében; egyedül ennek lova és minden eszköze megért 4000 aranyat. A király mellett lovagolt a nápolyi királyfi, utánok jöttek több királyi udvarnokok, vert ezüst kengyelekben és zablákkal paripáikon. Ezt követte a királyné almas szürke paripán sárga selyem palásttal és alatta gazdagon aranynyal hímtett ruhában, koronát viselvén fején, olly dúsan öltözve, hogy egészen aranybul és drága kövekbül látszott alkotva lenni. Az egészet bérekeszté 8 csillogó kochi, mindenik 6 szürke mén által vonatva. Mindenek előtt a zsidó község köszönté meg a fejedelmi párt, 24 lóháton, mind gesztenye színű ruhában és strucztoallas süveggel, 200 gyalog veres zászlóval; elül ment egy tisztos öreg zsidó, ki körül fia

*) Gr. Teleki József: Hunyadiak kora IV köt 488 s köv. l.

ugratta paripáját és a ki kedveskedéstül egy nagy szelenczét 10 font vert ezüsttel ajánlott az új királynénak, az egész csapat efodos fővel és énekléssel mutatván örömét. A város előtt egy térmezőn összetűtöttek a bajor Kristóf apródai, mindkettő leesett lováról; csakhamar ez után két más lovag is megkisérté egymás ellen vitézségit, de ugyanazon eredményel mint az előbbi, min a királyné annyira megijedt, hogy élénk sikoltással töltötte be a léget. A város kapuinál a királyt arájával a papság ünnepélyes öltözetben és szent ereklyéket hozva magával fogadta, s innen a sz. Mária egyházába kísérté. Innen a királyi lakba mentek. Mátyás itt elbocsátotta kíséretét s mátkáját maga vezette szobáiba.

Következő kedden elsöben nagy mise, azután az idegen követek ünnepélyes kihallgatása, végre nagy ebéd és fényes tánczvigalom volt. Az ebédlő gazdag szőnyegekkel volt feldiszítve. Nyolcz asztal volt terítve; a királyi pár és legföbbs uraságok számára rendelt asztal előtti falazatot aranyos szőnyeg borítá, az asztal fölött pedig selyem mennyezet vala, mellyen a király és királyné czimerei s a korona arannyal és gyönggyel himezve. Fölül a fejedelmi pár ült, jobb felül a nápolyi királyfi az olasz követekkel, bal felül Kristóf bajor fejedelem a német követekkel és tanácsosokkal. A második asztalnál a király anyja ült az úri hölgyekkel; a harmadiknál a többi nápolyi nagyok és urak, a negyediknél a nádor és magyar nagyok és püspökök, végre a többi négy asztalnál a többi urak és nemesek ültek. Az étterem közepén, a királyi asztal előtt oszlop körül tiz rőf hosszú és nyolcz fokozatú pohárszék emelkedött, mellynek két oldalán ezüstből készült két egyszarvú 700 márka nehézséggel, három rőf hosszú szarvval állott. A pohárszék fokozatain összesen 560 ezüst és arany ivó edény volt. Az asztal felett tiszta ezüstből vert hordó függött négy csappal, mellyeken ugyanannyiféle bor folyt. Az asztal előtt aranyozott nagy csésze és egy ember magasságu, 600 márkát nyomó ezüst kút vala öt csövel. Mindenik asztal számára külön pohárszék volt, arany és ezüst edényekkel, serlegekkel, kannákkal stb. Az ételeket magyar zászlósok hordották fel, előttük menvén Hinko a cseh király fia, a bosnya király és münszterbergi herczeg, midön a ki-

rályi párhoz, s négy magyar, német és cseh úr, midőn máshoz vitték. Ebéd fölött érkeztek meg az ajándékok a királyné számára a magyar uraktul és városoktul, legalább 100,000 aranyat érők. Ebéd után az asztalok elszedettek s a táncvigalom indult meg. Az első táncz a német követeké és tanácsosoké volt, a másodikat Kristóf bajor herczeg, a harmadikat a mátkapár nyitotta meg, a negyediket a nápolyi királyfi testvérével, az ötödiket a nádor, a hatodikat végre Ujlaki Lőrincz.

Következő napokon is lakomák, küzdélyek, kéjrándulások s egyéb multságok váltakoztak egymással. Dec. 22-kén végre az esketés volt sz. Mária egyházában, hol a király és királyné számára az oltár két oldalán két pompás, trónszerű ülés vala. A pompás mennyezetet a fejedelmi pár fölött hat herczeg tartotta, az esketést Gábor egri érsek végezte. Erre megint fényes lakoma következett, melly alkalommal a külföldi követek nyujtották be ünnepi ajándokaikat. A nászünnepélyeket végre a király egyik rokonának, Pongrácz erdélyi vajdának halálául érkezett gyászshir szakasztá félbe. Most fényes temetési ünnepély tartatott, mellyet halotti tor követett. Ez alkalommal az erdélyi városok a királynénak 39 aranyozott serleget, 6 szép lovat és 3 sólymot ajánlottak.

Mátyás király Budát sok nagyszerű építménnyel ékesítette. Kivált királyi laka felséges fényben ragyogott. Bonfini következőleg írja le Mátyás építkezését:

A budai várat, hol Zsigmond király felséges épületein kívül semmi megnézésre méltó nem vala, kiépíteni kezdette, kivált a hátsó részt ékesítette, midőn a dunai oldalon épületet is hozzácsatolt, fölül a könyvtárt állította fel, melly tömve vala két nyelvnek gazdag és drága kincseivel. A könyvtár előtt, dél felől félkerék szoba van, hol az egész eget láthatni (égteke.) Palotákat emelt, mellyek semmiben sem tértek el a római pompától, mellyekben tágas ebédlők, csarnokok és szobák, mindenféle és aranyzott padolatok, mellyek közül sokan a czimerek sokaságával jelesködnek; az ajtók domborművekkel, a kandallók párkányai négy lovas kocsikkal és más római ábrázolatokkal ékesítvék. Földszint rak- és kincstárak vannak. Kelet felől különböző étteremek és szo-

bák, mellyekbe magasabb lépcsőkön és folyosón juthatni. Itt van a tanács és az országgyűlés tereme. Ha tovább haladsz, magas boltozatú különféle vendégszobák, téli és nyári lakok, továbbá a napnak kitett nyughelyek, s aranyozott pamlagok tűnnek elő, azután mellékszobák ezüst nyoszolyákkal és ezüst karszékekkel. Nyugatról áll a régi, még ki nem javított épület, mellynek közepén régi tornáczczal s kettős oszlopfolyosóval övezett tér van. Ezeknek legszélsőbbike most az új palota felé nyúlik, hol a felső ebédlőkhöz juthatni, s a tizenkét égi jelekkel bámulatra ragadólag diszeskedik. Mindenütt rakott koczkás talaj terül el, néhány a viaszfestvénnnyel boritva. Helylyel közzel meleg és hideg fürdők vannak. Az ebédlők fűtőhelyei dombordad födékkel fődvék, mellyek nemcsak a színek szépsége, hanem az ábrázolatok különfélesége által is feltűnnek. Az előcsarnokban három állóképszobor van, mellyek fegyveresen a belépőt a magasról üdvözlik. Közepett Mátyás áll sisakkal és geréllyel gondolkodva s pajzsára támaszkodva, jobbról atyja, balról boldogtalan bátyja László. Az előcsarnokok között rézből készült kút van, márvány medenczével környezve, mellynek közepében a sisakos és fegyverzett Pallasz áll.

Ezen udvar bejáratánál az előső csarnokban, melly sokkal tágasabb, kétfelől két meztelen érc szobor áll, pajzsos szekerczével és karddal mintegy fenyegetve; talapatuk diadalmi vésményekkel boritva.

Ezen négyszeg udvarban, melly Zsigmond építleteinek pitvara előtt áll, kezdé Mátyás az ó palotának erre néző szárnyát kiujjítani, mit ha véghez vihet vala, a büszke régiséget éleszti föl. Itt rakatott két porfir lépcsőt, érc gyertyatartókkal; ugyanazon kőből két kaput építettett rá, mellyeknek szárnyai rézből remekül készülvők, s mellyek Herkules munkáinak ábrázolataival ékeskedve mind elől mind hátul tekintve szép látványt nyújtanak. (E kapuk fölött állott a Bonfini Antal készítette ismeretes felirat.) A kapu fölé töménytelen költséggel emeletes épületeket rakatott, mellyek boltozatain az égen repülő járócsillagokat s azoknak bolygó futásait leheté bámulni. A homlokkal ereszei alá triglüfeket tétetni s az egész művet a lehető legnagyobb művészettel jelessé tenni

szándékozott. A királyi lak kutjába a vizet nyolcz stadiumnyi távolságbul jól beszurkozott óncöveken vezeteté. Zsigmond folyosóját, melly csaknem az egész várat környezé, folytattatá, noha nem hasonló pazarsággal. Tágas és hosszú szárnyépületeket is rakatott sok ablakkal. A földalatti járat fölött fábol épült csarnok vala, ebédlő- és hálószobával, öltöző- és odább író- s virrasztó-szobával.

A sz. György terén, a középén, a királyi lak előtt Herkules szobra állott. A Zsigmond építette várnak éjszaki bejáratát pedig Ország Mihály nádor Zsigmond szobrával ékesítette.

A váron kívül a közel völgyben (a mai Krisztinavárosban) a királyi kertek terültek el, mellyekben nagyszerű madárházak voltak, mellyek nemcsak caerjéket és gyümölcs fákat, hanem berket is magokban foglaltak. A kertekben jól rendezett fasorok, barlang, rétek, kövezett utak s halastó valának. Pompás, márványból épült kéjlak is vala, azután tornyok erkélyekkel, hol a kilátás gyönyörű volta kellemesen fűszerzé az ételeket.

A Duna oldalán is számos halastó vala. Pesten is volt Mátyásnak szép mezei laka (a mostani egyetemi könyvtár helyén); más falusi laka a budai oldalon volt, hol nagy vadas kertek valának; harmadik falusi laka a sóháznál nem messze Budától volt.

A királyi kertek azon részében, melly a várral határos volt, oroszlánylak vala, hol a florencziaktul ajándékba kapott (1470) két oroszlány tanyázott.*)

A kőfalakkal kerített kir. laknak sokkal nagyobb kiterjedése volt, mint a mostaninak, mert körülbelöl a mostani fő-örhelyig terjede. A Sz. György terén kívül még két szabad

*) Ez oroszlányok, úgy mondják, olly szelidek voltak, hogy a királyt mint ebek követék, sőt néha széke mellett heverének, nem kis rettenetére a jelenlevőknek. Állítólag annyi rokonszenvvel voltak a királyhoz, hogy a melly órában ő Bécsben kimult, ugyanabban ók is megébedtek. Ez oroszlányokat gyakran megénekelték s nem egy monda csatlakozik hozzájuk. B. Józsi Miklós is szerepelteti őket A csehek Magyarországbán című regényében.

teret foglalt magában, nyugatra a k. kertekkel, délre a királyi fürdővel (most Ráczfürdő) állott összeköttetésben. Széles árok választotta el a tulajdonképeni vár területét a sz. György terétől, mellynek közepén Herkules szobra állott. A vár következő osztályokra szakadt: a régi vár, IV. Béla idejéből; István tornya, mellyet Nagy Lajos testvére, István, rakatott; a frispalota éjszak felé a mostani fegyvertár helyén, ehhez tartozott a Csonka torony is, a vár éjszaki oldalán; végre Mátyás vára és melléképületei. Dél és nyugat felől a kir. kertek voltak.

A királyi vár legbámultabb és legnagyobb kincse a k. könyvtár volt. Szabadjon ezt is kissé bővebben leírni*).

A vár azon részében, mellyet Mátyás a dunai oldalon építtetett, elsöben egy, azután két nagy terem rendeltetett a könyvek felállítására. Egyikben az ugynevezett keleti, azaz görög, héber, siriai, káldéai; másikban a latin, magyar, német és szláv könyvek voltak. A könyvtár előtti félkerek helyiségben nagy égteke, többféle mennyiségtani eszközök s festmények is ötlöttek szembe. A bejáratnál, mint már szintén megemlítettük, két kút volt, egyik Florenczben márványbul, másik hazánkban ezüstből készült. Két ajtó nyílt a könyvtár teremébe, egyike csak a király számára rendeltetve, honnan az isteni tiszteletben szokott részt venni, miután a könyvtárhoz Alamizsnás sz. János egyháza csatlakozék s vele mellékajtó által álla összeköttetésben. Valamennyi könyv külön polczokon volt annak rende szerint felállítva, a könyv czime mellett annak tartalma is vala röviden előadva. Alul a talajon külön szekrényekben a nagyobb kötetek őriztettek, mellyek a polczokban el nem fértek. A polczok és szekrények a legnagyobb művészettel voltak készítve és fölékesítve. Számos könyv selyembe és bársonyba volt kötve, aranyos szegélylyel, arany és ezüst kapcsokkal, s valamennyin a király czimere, az arany gyűrűt tartó holló diszeskődött. Arannyal kivarrt selyem és bársony kárpitok óvták a könyveket

*) V. ö. Schier: *Dissertatio de regiae budensis bibliothecae Mathiae Corvini ortu etc.* Viennae 1799.

a por ellepésétül. Az egész igazi múzeum volt. Mint-hogy a nyomdászat akkor még csak első fejlődésnek indult vala, a legtöbb könyv írva volt. A király jártas embereket küldözött Görög-, Olaszországba, Ázsiába és más országokba, hogy ott könyveket vásároljanak, s miket venni nem lehetett, azokat leírassák. Olaszország tudósai vetekedtek egymással, midőn könyvek gyűjtése és leírása, vagy saját elmeműeik és kiadásaik ajánlása által a király kegyét magoknak szerezni törekvének. Florenczben négy, itthon harmincz író tartott Mátyás nagy költséggel, kik folyton folyvást könyveket másolának és festetgetének Raguzai Felix felügyelete alatt.*) Ekként rövid időn a kir. könyvtár annyira gyarapodék, hogy végre legalább 50,000 kötetet számlált.

Brassicanus, ki azzal dicsekszik, hogy gyakorta látogatta a kir. könyvtárt, következőleg nyilatkozik: „Oh halhatlan istenek! ki lünné, mi kedves volt azon látvány? Bizonyára nem könyvtárban, hanem Isten kebelében véltem lenni. Annyi régi görög és héber könyv volt ott, miket Mátyás király Konstantinápoly megvétele, s sok egyéb görög város lerontatása után Görögországon megbecsülhetlen költséggel összevásárolt s ekként, mint rabszolgákat a barbárok bilincseiből kiszabadított. Annyi régibb és újabb latin könyv volt ott, mennyi tudtommal sehol másutt!” Könyvtárnokok ezek voltak: Ugoletti Taddé, Pármábul, Fontius Bertalan,

*) Mátyás az első könyvnyomdát is felállította Budán, hol 1472-ben többi közt a Chron. Budense nyomtatott Hesz Endre vezérlete alatt. — Bél szerint Mátyás király évenként 80,000 aranyt költött könyvtára öregbítésére. A florenzi Mediciek Ulászló királyhoz 1498-ban intézett leveléből látjuk, hogy Mátyás írott bibliáért 1400, brevium-ért 500 arannyal adós maradt. Ebből következtethetjük, hogy kevés könyv került 100 arannál kevesebbe, legtöbb pedig 1000 arannál többbe. De ha egymásra csak 60 aranyt számítunk is egyegy könyvre, mégis a Mátyás által egybegyűjtött könyvkincs értéke 3 millió aranyra rugott. Azért minden tulsás nélkül mondhatjuk, hogy akkor sehol egész világon a magyar királyéhoz hasonló könyvtár nem volt. Mi ellentétet képez a bőkezű sőt pazar Mátyással az ő országlati ellenfele. III Frigyes német császár, ki minden zsugorisága mellett is folyvást szorult állapotban volt!

az elmés sokat járt kelt Galeotti Martius Narniból, s végre a görög, latin, káldéi és arab nyelvekben jártas Raguzai Felix.

Mátyás király a Vitéz esztergami érsek által 1465-ben Pozsonyban alapított főtanodát is Budára tette át.

1488-ban Mátyás meghagyta a budai előljáróságnak, hogy az egész városi szerkezet hiteles másolatát Kolosvár hatóságának megküldje. A városok t. i. Budát és szerkezetét mintának tekintették s hasonló intézményekben és kiváltságokban óhajtának részesülni. A budai hatóságnak Kolosvár számára 1488 jun. 5-kén kiadott okmányából látjuk: hogy Budán a magyar és német polgárok teljesen egyenlő jogokat élveztek: a városi hivatalokban egymást felváltották. Hogy Buda polgári között nemesak vagyonos, hanem tudomány kedvelő emberek is voltak, már csak ebből is kitetszik, hogy Budán számos könyvkereskedő volt, kik nyomtatványaikat Velenczében, Ágostában, s más városokban készítették.

Mátyás Pest városát a sz. k. városok teljes jogaiba helyeztette. Azért Pest polgári mindenkor nagy ragaszkodást és hűséget mutattak iránta, míg Buda polgárai, úgy látszik, csak makacszkodának. Legalább ezt látszik a király következő, igen jellemző levele bizonyítani: „Mátyás Isten kegyelméből a magyarok királya. Jó reggelt polgárok! Ha mind annyian meg nem jelentek a királynál, elvesztitek fejeiteket. Budán. A király.“

Vessünk még egy tekintet Buda akkori alkotórészeire s környékére. A tulajdonképi Buda városának, mely fekvése miatt felvárosnak neveztetett, három külvárosa volt: a Zsidóváros (mostan: Viziváros), melyet csak a törökök kerítették kőfállal; (itt voltak Mátyás király aklai, a mostani lánczhid feje táján); a Hosszú vagy Hátulsó város, a várhegy nyugati végén; végre Kispest (most Tabán vagy Ráczváros) a királyi fördőkkel. Azonban még Mátyás idejében is a főváros területe csak kerítő falai terjedelmére szorítkozott, mint a király mondja azon oklevelében, mely által az azelőtt Visegrádhoz tartozott Sassad pusztát Budának adományozza. — A Gellérthegye alatt még sz. Erzsébet falva volt a sz. Er-

zsébet tiszteletére épült egyházzal. E falut utóbb Alhéviznek is nevezték.

A mostani Budaújvidék éjszaki részének helyén a Nagy Lajos által sz. k. várossá emelt Ujbuda állott, Tamás és Márton egyházaival. Ez önálló sz. k. város kerületében feküdt Felhéviz vagyis Sz. Háromság városa, és Sz. Jakabfalva; Szent Háromság városának, mely hajdan Geiza vásárának nevezetett, szintén külön hatósága és pecséte volt; Jakab falva az óbudai várhoz tartozott.

Óbuda a Péter és Pál apostolok tiszteletére alapított óbudai prépostság tulajdona volt. Lajos király és anyja Erzsébet két szép templomot rakattak, egyiket a prépost és káptalan, másikat a sz. Klára-zárda számára. Az óbudai vár Nagy Lajos óta a királynék székhelye, s Óbuda azután a királynék birtoka lett.

Még több falu volt a mostani Buda kerületében; ilyen: Logod és Tótfalu, a mostani Svábhegy alyán.

Éjszaknyugatra a kir. laktól volt a király vadaskertje, mely 3 mfdnyi terjedelmű lévén a mostani Sváb- és Sz. Jánoshegyet s a Zugligetet foglalta magában s Nyéknek nevezetett. E fölött volt az erdős Sz. Pálhegye, most Hárshegy és szép Juhászné, hol remete sz. Pál kolostora állott. Egészen éjszakra a szőlőhegyek közelében Bold. szűz Mária vagyis Fehér Mária remete kolostora volt. Ott még Oláh esztergami érsek idejében (1536 körül) állítólag Sicambria omladékai voltak láthatók.

Budavártul délre Csepel nagy szigetét övedzi a Duna. Nevét állítólag Árpádnak Csepel nevű főlovászmesterétől vette. E szigeten akkor vár, 5 mezőváros s több falu állott; madár-, szarvas, őz és egyéb vadban bővölködő szép erdőségeiben királyaink gyakran mulatának vadászat és madarászattal. Még hiresebb volt az éjszakra terjedő Nyulak szigete, hol már a 13. század első felében a prémontréi kolostora és temploma Mihály főangyal tiszteletére épült. A ciszterciák kolostora is akkor épült. IV. Béla 1252-ben sz. Mária tiszteletére építtete a dömés szerzetebeli apácák számára kolostort és egyházat, mellynek Budavár vásári jövedelmét, ezután a Dunán túl Ó-Pest mellett levő

Uzlar és Sull helységeket, s Czinkota, Nemus és Nogus pusztákat a Rákos mellett adományozta. Sőt e Máriakolostornak a Budavárott építendő sz. Mária egyháza védségét is adta, melly jog azonban utóbb a városi hatóságra szállott. — Midőn IV. Béla a mongolok elől futva Veglia szigetre menekült, két leánya halálán elbusulván fogadást tett: ha még egy leánya születik, Isten szolgálatának szenteli. Azért Márgit leányát csakugyan Veszprémben a dömés apácák által neveltette. Márgit azután 1254-ben 13 éves korában a Nyulak szigetén levő Máriakolostorba költözött, hol 1271-ben meghalozott. Véle együtt ugyancsak e zárdában éltek mint apácák: Erzsébet V. István leánya, Márgit V. István egyik unokahúga, Szabina és Judit Mózsés nádor leányai s más előkelők leányai. Az elhunyt s Mária egyháza főoltára előtt eltemetett Márgitot a nép csakhamar szentnek kezdé tisztelni. Ereklýéinek csudaerőt tulajdonita. Midőn IV. László, V. István fia, még ifjúkorában olly roszul lett, hogy őt már mint haldoklót siratnák, Erzsébet apácza a boldogult Márgit fátyolát küldé öcscsének imádkozva társuóival együtt felgyógyulásáért. A haldoklónak fejét a fátyolba takarák, s kik jelen voltak, mind térdre borulának. Csakhamar jótévő izzadság terjedt el a betegen, fölpillantott, ráismert a jelenvalókra s meggyógyult. Miután egészsége teljesen helyreállt, nénje sirjához zarándokolt. Egyébiránt, mint a történelemből tudjuk, nem igen keresztyéni életet folytata. — Mátyás király kivitte a pápánál, hogy Márgitot a boldogok sorába igtatá. A szigetet a boldogságos Márgitru Márgit szigetének, a zárdáru pedig Mária szigetének is nevezték. *)

*) E szigeten a bold. Márgit kolostorában Krisztus Kölnben tisztelt ruhájának bal úja őriztetett. E ruha története az 1474-ben készült s a sárospataki kollégium könyvtárában találtató nyomtatvány szerint következő: Volt áhitatos s igen vallásos pap, Magyarország valamely királynéjának (Wenczel szerint IV. Béla neje Máriának) káplánja, ki 33 évig böjtölt húst nem evén . . . Egykor álomlátásában megkérdeztetett, ákarná-e az üdvözítőt gyermekébe vagy szenvedése ruházatában látni. Erre azt válaszolta, hogy gyermek állapotában óhajtáná látni. Eunek folytán a néki jutott meghagyás következtében

IV. Béla 1270-ben a minoriták számára is kezdte kolostort építtetni, mely V. István alatt teljesen fölépült. E szigeten továbbá az ápodások- vagy János vitézeinek is volt várak, a sziget éjszaki csucsán pedig az esztergami érsek vára állott sz. Pál helységével.

Mátyás király 1490 ápril 5-kén meghalt, s véle, a magyar közmondás szerint, az igazság is sírba szállt, s Buda napja hanyatlani kezdett. A szomorú eseményeket, melyek az ország és fővárosa romlását sietteték, csak röviden érintendjük. A négy trónkövetelő közül épen a legalkalmatlanabb választott, Ulászló cseh király, a lengyel Kázmér fia. Ulászló 1490 aug. 9-kén vonult be Budán. Gyenge uralkodása következményei már 1495-ben mutatkoztak, midőn a keresztyén

gyermek ruhát készíttetett kék selyemből s azt az isteni kijelentés parancsa szerint misézés alkalmával az oltárra tette. Midőn aztán a királyné jelenlétében misézett, megjelent előtte Krisztus urunk, kit ő három óráig az oltár előtt állva imádott. A királynétul kérdezettvén, néki azt titokképen beszélte el, mire a királyné a tunikát tőle átvette . . . Bizonyos német vitéz, Bold. Mária jeruzsalemi ápodája rendéből, nagy sereggel Poroszországból Magyarországra jött segítségül a törökök (tatárok) ellen, s vitéz tetteiért egyéb jutalmat nem akarván elfogadni, a király kérésére ezen tunikát nyerte a királynétul. De a tunika bal ujját e dolog örök emlékeül itt tartották. Midőn ama vitéz ember haza ért, arany szekrényben jól elzárva adá a tunikát hugának, ki b. Mária Magdolna monostorában Köln alatt mint apáca élt, hogy míg más hadjáratból vissza nem jövend, azt senkinek meg ne mutassa, ne is szóljon a csudáról. De ő meghalt s utána nővére is, ki a szekrényt jól erősített tokba tette és nem mondott senkinek semmit. Így 150 évig elzárva maradt a tunika. Azután 1412-ben némely magyarok érkeztek Achenba s kérve kérték, mutatnák nekik Jézus tunikáját, mely sz. Mária Magdolna monostorában volna elrejtve; állítván, hogy hírből s az isteni ihletés különös intéséből nekik nyilvánítottott, hogy azon monostorban kék selyem ruha, melynek bal ujja hibázik, van elrejtve. Bal ujja ugyanis b. Márgit kolostorában Buda mellett tiszteltetik. Előbb el nem távozván, míg a tunikát nekik meg nem mutatták, Krisztus köntöse így találtott fel. Ez történt 1412 jun. 20-kán; azóta pedig a tunikát a magyarok, kik Kölnbe és Achenba búcsúra szoktak járni, s mások legnagyobb ájtatossággal tisztelték. Lásd: Wenczel Gusztáv, Budai regesták 52 s. k. l.

és zsidó fiúk összeveszvéén, a pórnép a zsidókat fosztogató és öldösé. De ez csak még véresebb jelenetek hirdetője volt. 1514-ben Bakács Tamás, esztergami érsek, mint pápai követ, keresztes bullát hirdetett a törökök ellen, s a Romából magával hozott, bársony kereszttel ékesített fehér zászlót Dózsa Györgynek nyújtá át Zsigmond templomában. Dózsa az egybesereglett pór tömegeket csakhamar a nemesség ellen vezette. A kuruczok iszonyú dühhel égettek, öldököltek, s az ország nagy részét pusztították. Végre összeszedte magát a nemesség, s embertelen boszút állott rajtok. A parasztság még nagyobb szolgálással bünhödött.

A tehetetlen Ulászló elhunytá után 1516-ban 10 éves fia II. Lajos, következett. Ennek országlása alatt a pártviszály legnagyobb fokra hágott. Hanyathomlok rohantak a veszedelem örvényébe. Több országgyűlés tartatott Budán, Pesten s a Rákoson, egyik zajosabb a másíknál. 1526 april 24-kén az utolsó országgyűlés volt a Rákoson, II. Lajos már aug. 29-dikén odaveszett a nemzet színével együtt Mohács véres mezőin.

Kölcsey Ferencz így énekel:

Rákos, bolyongék partjaidon, s vized
Hullámít ittam s keblem emelkedött,
Köny forrt szememben, s érzeményim
Szívem alatt tüzesedve vívtak!

Körülem érzém egykori hőseink
Árnyékaiknak gyöngé fuvallatit,
Az égi szellem fürteim közt
S arczom előtt suhogott csapongván.

Hajh, látom őket sátoraik közül
A népesülő térre tolongani,
Buzgó kebelt látok hazámért,
S lángszemeket dagadó könnyekkel!

„Fegyverre, jó az ellen erős hada!”
S im villog a kard, s tárogató riad,
A büszke ló szökdeU, nyihog, fűv,
A lovag ül diadalni tüzzeU.

És nem kerülnek mély sebeket s halált,
Ki halmi tud nincs járom erős nyakán,
Néked, tenéked szent szabadság
Áldozik a nemesen kifolyt vér!

Magozz fel, o vér, puszta mezőnk fölött,
S teremj magodból szép csemetét nekünk!
Ah, szélveszek közt nyert honunkat
Rút puhaság üzőnébe fojtjuk!

Habzik korunk a tág kehely üble közt,
Tolongva zúgunk táncpaloták felé,
S fertőztetett lány karja közzé
Szórja vadúl erejét az ifjú.

Romlasz magyar nép, romladozol hazám.
És lassan őrülő léleg emészt belől,
Ha fog kigyúlni magzatidnak
Szűk kebelökben az égi szikra!

Lélekszakadva, csaknem félőrülten érkezett 1526 aug. 30-kán vecsernye után — írja Jászay Pál — egy német szolga a budai várhoz. Mohácsról, az ütközetből jött. Rendkívüli zavarodtában nem lelte a kapu nyitját. A királyné, Mária, éppen Thurzó Elekkel, királyi főtárnokmesterrel, beszélgetett. Csend lön, az éj beköszöntött, nyugodni ment minden . . . Csakhamar zaj támadt. A német lakosok szövétnekkel szaladoztak az utcákon, karjaikon feketés szekrényeket, kincsekkel megrakott ládákat czipelve, részint nyugotnak Logod felé, részint keletnek a dunai hajókra. A magyarok bámultak, nem tudták mi történik; kérdezősködtek, a németek nem feleltek: ha a titkot elárulják, megfosztatnak kincseiktől. Majd a királyné jött, lóháton, ki a várból, a logodi kapun. Ötven lovas kísérte. Szobaleányai kezében egyegy égő fáklya. Logodra sietett, Thurzó Eleket ottan bevárandó, ki mind háromszáz legényét neki állította a rakodásnak. Lakása nem messzire esett az esztergomi érsek palotájától. A hajnal felhasadt, — már csaknem hat óra volt. És miután mindez, mi drágának és becsesnek látszott, jóllezárolt edényekben a várhegyről a logodi völgybe lechordatott, Thurzó is megindult. Logodtól a királyné kíséretével a bécsi utra tért. Tömérdek málhás ló és szekér vitte utánok a pogyászt. Példáját követte a város csaknem egész német lakossága, — a magyarok azonban ekkor még mozdulatlan maradtak; sokan a szájról szájra terjedő hír szerint Buda felé közelgő erdélyi vajdában bíztak.

A budai egyház különösen mindenféle szűnű selyemszövetekből s arannyal ezüsttel kivarrott posztóból készült dalmatkákban, drágakőtől és gyöngyöktől nehéz miseruhákban volt gazdag, melyekbe szentek képei, keresztek, változatos hímszetek, mesteri kézzel voltak beillesztve. Főként egy gyöngygyel halmozott csudálatos művű miseruha multa felül a többit, mellyen a megváltó feltámadása, és a szalavári gróf erdélyi vajda képe látszott 1450 évszámmal. A kelyhek, mogyorónyi söt diónyi klárisok s egyéb drágaságok száma sokra ment. Mindezeket a káptalani pecsétekkel, jegyzőkönyvekkel, s országos levéltárakkal együtt, Pozsonyba juttatták a káptalanbeliek, s sz. Márton társas-egyházába tették le.

Szept. 6-kán Tolnánál táborzott a török, szept. 11-kén már Buda alatt a Kelenföldén termett. És csak most, midőn a szétvert magyar, német, lengyel és cseh hadak maradványai, s a felfelé hajtott lakosság csoportai naponként újabb meg újabb rémitő hírekkel érkeztek majd gyalog majd lóháton egy teljes egész hétig; midőn Szulejmán már Tolnához közel járt, az erdélyi vajdában vetett bizodalom pedig füstbe ment, gondolkoztak a budapesti magyar polgárok szabadulásukrol. Mentett mindenki a mit menthetett, szaladt merre szaladhatott.

IV. Béla 1244-ki aranyfüggőpecsétes levelét, a többi kiváltságokkal együtt, gondosan elrejtették a tanácsbeliek. Alamizsnás sz. János tetemeit Pozsonba hajón, onnan Mária-völgybe szállították az udvari káplánok s remetc sz. Pál szerzetesei a várkápolnábol. Az ország fővárosa üresen maradt; kulcsai Földváríg elcibe küldettek Szulejmánnak, ki a Kelenföldre érkezte utáni szerdán (sept. 12.), hadainak nyugnapot engedve, maga Ibrahim nagyvezirével együtt Budát ment megtekinteni, hol azon 50 gyalog, kiket a Pozsonba szaladt Bornemissza János a vár őrizetére hagyott, minden ellentállás nélkül feladta magát; a városban maradt néhány vak, saúta, crötelen, vagy teljesen szegény lakosért pedig, kik hirtelen sem lovat sem szekeret nem kaphattak a menekülésre, egy helybeli kereskedő járult közbe a szultánnál, s ő ezeket mint ügyefogyottakat 10 darab arannyal megajándékozta. Csütörtökön ismételte mindenfelőli vizsgálódását, aztán tanácsot tarta: fölégettesse-e Budát vagy ne? Mint Jászay hiszi, a

szultán akaratja ellenére történt, hogy a város a lángok martaléka lett. Csak a királyi várak, istállók, vadaskert és vadászkastély maradtak épen. Három napig tartott a fővárosunkat elhamvasztó égés. Azután a zsákmánylás következett. A királyi várak kifosztatott; minden ott talált táborszert, ágyút, azután a várak előtt felállított Herkules, Diana és Apollo rézsobrai, a harangok, a vártetőn s egyébűtt lévő aranyozott gombok a hajókon Nándorfehérvárra szállítottak.

Budának illy szomorú semmivététele után vasárnap, szept. 16-kán, a szultán a királyi várban, valamennyi hangászeit egybegyűjtván, nagy ünnepélyt tartott, s fejenként mindeniket megajándékozta; szerdán újra ünnepélyt tartott a királyi várakban, azután a királyi kertben lévő függő szönyegeket és sátorokat foglaltatta el. Azalatt elkészült a dunahid, mellyen sept. 19-kétől kezdve szept. 22-kéig a török sereg s a keresztényen foglyok átkeltek. Szulejmán a királyi vár őrzésére jancsár csapatokat rendelt, mellyek azt az egybegyűjtött magyaroknak átadák. Sept. 26-kán a foglyok egy részét leöletvén s Pestet is felgyújtatván haza indította hadait, s november 23-kán körülbelül 8000 becsesb fogolylyal, számtalan gyermekkel, 2500 budai, esztergami, s máshonnan elhurczolt zsidóval*) és tömérdek zsákmánnyal Konstantinápolyba érkezett. Nándorfehérvártul Budáig s Budátul Nándorfehérvárig kétszáz ezer magyart ölt le a török.

Oct. 31-kén Szapolyai János érkezett Budapest alá. Az előre küldött Kún Gothárd már megszállta volt Budavárát. Szapolyai könyeket hullatott az elhamvasztott főváros láttára.

*) Cuspinianus szerint (Oratio etc.) a Budán számosan lakott zsidók közül kétszáz szegény, kik el nem szökhettek vala, megszállta a királyi várt s olly hatalmasan védelmezte azt, hogy Szulejmán kénytelen vala velük alkura lépni s nékik teljes bátorságot ígérni, ha béeresztik. Azután rábeszélte őket, hogy Törökországba költözködjenek. — Haeuffer szerint a szultán, elvonultakor, 2000 török őrsereget hagyott a budai várban, ezeket azután a budai polgárok megtámadták s megölték, mire Szulejmán visszatért s bosszút állván, új őrséget rakott a várba. Pesten már most ígérte volna több főúrnak, hogy Szapolyait teendő királylyá. Jászay erről hallgat.

Nov. 8-kán Budáról Székesfehérvárra indult, hol újra megválasztatván nov. 11-kén Podmanitzky István nyitrai püspök által megkoronáztatott. — Dec. 16-kán a Pozsonyba gyült rendek Ferdinándot választották királyul. Ez 1527 aug. 19-kén Óbudánál ütött tábort, hová a főváros polgársága legott üdvözetére sietett. Másnap már Nádasdy Tamásra bízott Budavár parancsnoksága. A Budára hívott országgyűlés újra Ferdinándot üdvözölte törvényes királyul, s nov. 3-kán ugyancsak Podmanitzky István tette fejére a koronát Székesfehérváron. Szapolyai megszorultában a töröktől kért segílyt.

Szulejman 1529-ben érkezett 300,000 emberrel hazánkba; Mohácsnál kezét csókolta Szapolyai. Sept. 3-kán Buda alatt táboroztak a törökök. Pestet egy órai vivás után elfoglalták s elhamvasztották, lakosai nagy részét lekonzolták. Buda felvárosát három órai vivás, a Zsidóvárost 3500 zsidó vitéz ellentállása miatt csak nagy vérontás után vették meg. A várt Nádasdy Tamás négy napig védelmezte 700 némettel, ekkor hűtlen hadnagyaitul elzáratván, nem akadályozhatta a vár átadását. Az őrség életét és vagyonát akarta árulással megmenteni, de a jancsárok lekonzolák a hűtleneket; Nádasdy szabadon bocsáttatott s ezentul Szapolyai hive volt.

Szulejmán Bécs hasztalan körülszállatása után okt. 25-kén ismét Budához közeledett. Okt. 28-kán divánt tartott Pesten, s kezét kardjára tevén, a jelenvolt országnagyokat Szapolyai iránti hűségre intette: „Néktek megparancsolom, hogy ha e kardom boszuját megtapasztalni nem akarjátok, e királytokat tiszteljétek s neki engedelmeskődjetek“.

Alig takarodott ki az országbul a szultán, midőn Ferdinánd vezére Rogendorf Budát ostromolni kezdé. Noha csakhamar nagy szükség támadt a várban s az őrizet és polgárság lóhússal kényszerült élni, mégis a szultántól hátrahagyott 3000 törökkel erősödött polgárság, Nádasdy Tamás vezérlete mellett, megghiúsítá Rogendorf ostromlásait. Végre a mindenünnen közélgő segílyhadak elől Ferdinánd hadvezére visszavonulni kényszerült. János király a budai polgárok iránta tanusított hűségét megjutalmazandó, 1530, 1531, 1533 és 1538-dik években kiadott több rendbeli okmányban nemcsak a háboru

viszontagságaiban elvcszett régibb kiváltságlevelüket megerősíté, hanem volt szabadalmaikat újakkal is tetézés. Nevezetesen az összes budai polgárokat és ivadékaikat egyenként nemesítette s minden adó alul kivette, s a városi czimert oroszlány-, veres zászló-és három emberfejjel ékesítette. Új jószágokat is adományozott nékik: Solymárt, Kis-Kovácsit, Pátyot *).

János király 1540-ben a kiűtött nyugtalanságok miatt Erdélybe sietett, hol, miután híret vette, hogy neje Izabella Budán fiat szült, jul. 21-kén meghalt. Ferdinánd ekkor Fels Lénárt tábornokot küldé Buda elfoglalására. 1541-ben megint Rogendorf érkezett Buda alá. Az özvegy Izabella t. i. alattomban Ferdinánddal alkudozott, de Martinuzzi vagy Utyseneecz György és Petrovics Péter, kiket Szapolyai fia Zsigmond János gyámjaivá rendelt vala, ellenzék az alkudozásokat. A királyné tehát cselhez folyamodott: a vele egyetértő Bornemissza Gergely és Korcsolyás Péter tanácsosok éjjel Rogendorf, a Gellérthegyen álló, táborába lopódtak s abban állapodtak meg, hogy Rogendorf a császári táborbol magyar hadat bocsásson éjjel a várba. Rogendorf azonban csak németeket küldött saját fia vezérlete alatt. Ezek a kijelölt kis kapun bejutottak ugyan a vár terére, de midőn észrevették, hogy vezérok a zászlóval és dobokkal künn maradt, mindjárt ismét kifutamodának. Ezalatt megtudja Martinuzzi a történeteket s megghiúsítja a császáriak további kísérleteit. Az összeesküdtek nagyobb része megszökik, csak Bácsi Ferencz tanácsos kerül Martinuzzi kezére, ki őt négyfelé vágatja. A polgárok közül többen elfogatnak és kinoztatnak, az elfutott tanácsosok házai feldulatnak. Ezalatt a segítségül hívott török hadak közelednek, Rogendorf késedelmeskődik, végre aug. 21-ke estéjén csak minden ágyúja s mintegy 16,000 embere vesztével képes a Dunán átvonulni a pesti oldalra. Rogendorf maga is megsebesül s nemsokára meghal Somorján a Csallóközben.

Rogendorf elvonulta után aug. 26-kán maga Szulejmán érkezett Buda alá. A királynénak ajándékokat küldve azt

*) Midőn Buda a török hatalmába került, János király kegylevele a Szirmay család levéltárába jutott, honnét csak a török kiűzetése után került Buda város birtokába.

üzeni: a kis királyfit gondviselőivel és a várat olly dicséretesen oltalmazott magyar urakkal együtt küldje le hozzá a táborba Óbuda felett. Könyvek között engedelmeskodik Izabella. Szulejmán a kisedet és kíséretét nyájasan fogadja, s néhány óráig magánál tartoztatja. Ezalatt mind több török tódul a várba, mintegy kíváncsiságbul. Egyszerre megszállják az utcákat, elfoglalják a kapukat s a vár terén kitűzik a török zászlót. Szulejmán este felé visszaküldi anyjának a gyermeket, de kíséreit: Martinuzzit, Petrovics Pétert, Török Bálintot, Verbóczy Istvánt és Batthyány Orbánt magánál tartja, míg ezek Buda átadásába és egyéb föltételekbe beléegyeznek. Szept. 2-kán Szulejmán ünnepélyesen bévonul a várba s a sietve mecsetté alakított főegyházban végzi imáját. Szept. 4-kén kihirdetteti: „Jánosnak, ha 20 éves lesz, Budát visszaadandja s őt is, mint egykor atyját, királylyá teszi az országban.“ — A királyné másnap kénytelen Budát elhagyni. Verbóczy István mint kadi, azaz főbíró Budán marad. — Magyarország fővárosában, Mátyás felséges királyi lakában a török parancsolt!

Szulejmán Buda elfoglalása után rendelvényt bocsátott ki, melly szerint a lakosok birtokában levő minden ingó és ingatlan jószág tulajdonuk maradjon, s csak azon birtokaiktul, mellyeket nem teljes tulajdoni joggal birnak, fizessenek telekadót, tizedet és egyéb adót. Míg e tartozásukat pontosan leróvják, megmaradnak birtokaikban. Mindazáltal Buda gyors hanyatlásnak indult.

Ferdinánd még 1541 okt. 2-kán kelt oklevelében is megerősítette Buda régi kiváltságait, mint azt már 1528-ban tette vala, valamint János király újabb kiváltságleveleit is. De ezen kegylevele csak 1790-ben került a budaiak kezébe s azon időig a Révay család levéltárában lappangott. — 1542-ben Joakhim brandenburgi határgróf ostromolta Pestet, de siker nélkül.

Mennyire hanyatlott Buda néhány év alatt, kitetszik Busbek*) tudósításából. „E várost, írja Busbek, hajdan a

*) Busbek Augerius Gislénus 1553-ban küvetségben járt Ferdinánd részéről Szulejmánnál.

magyar országnagyok igen tekintetes épületei ékesítették, mellyek most részint már összedőltek, részint oszlopokkal támogatvák. Többnyire török katonák lakják, kik napi bérökből élve nem költhetnek az épületek épségben tartására. Nem sokat gondolnak vele, ha az eső behat vagy a fal repedez, csak maguk és lovuk számára leljenek még száraz helyet; a ház felső részét a patkányok és egereknek engedik át.“ Cuspinianus János*) pedig azt mondja: „Vajha ti fejlődemei és főurai a szentséges birodalomnak, kik azelőtt néha Budán megfordultok, honnan alattvalóitok Bajor- és Svábországban s a Rajnamelléken az olly gazdag kereskedő helyből élelmöket vették, látnátok mi rondaságra és rútsággra jutott most, mifőn nemhogy városhoz, mégcsak faluhoz sem hasonlítható, védtorony nélkül, megrepedezett s roskadozó falakkal, már csak omladék, nem pedig királyi város.“

Schweiger Salamon 1576-ban utazott Budán át Konstantinápolyba. Ő meglátogatta a királyi várt s következőleg írja le annak hanyatlását. „Elsőben két nagy udvarba jutott az ember . . . A lépcsők nagyrészt ki voltak törve, az ablakok és ajtók befalazva, csak apró lyukak hagyatván. A könyvtár teremeiben néhány szétszórt kézirat hevert, mikhez nyúlni az ott lakó török megtiltotta, mivel mind a császár tulajdona volna. Más még ékeőbb szobában, talán a királyné hálószobájában, előkelő török lakott; ott késsel következő még olvasható szavak voltak a falba karczolva: „Isabella Regina.“ „Sic fata volunt.“ — Ittött még Mátyás király czimere s következő felirat volt látható: Mathias Corvinus Rex Hungariae.

Jeles gót izlésű ékesítvényekkel és faragott képekkel diszesített, 300 lépés hosszú folyosó az úgynevezett római terembe vitt, mellynek padlata beszakadva, s festményei a por és pókháló miatt majdnem kivehetetlenek voltak. E terembe nyíló szoba, kék alapon aranyozott faragványokkal, kilátást nyújtott más szobákba, mellyek oldalfalai, padozatai és padlatai részint művészi faékesítvényekkel, részint aranyozott fél-

*) Oratio ad sacri Imp. R. Principes etc. kiadta Poddhraczký.

domborművekkel a szemnek meglepő változatosságot nyújtottak. A vár ellenkező részében levő szobák, tán a király lakai, még jobb karban voltak, egyikben az eszélyességet, mértékletességet, hitet, bátorságot és erőt stb. ábrázoló festmények még épek voltak, másokban a csillagos ég elevenen színezve. A Mátyás születésekor s Ulászló király koronázásakor föltűnt égi jelek ábrázolatai már homályosabbak voltak, de a felirásokat még jól lehet olvasni *).

A többi mind a nagy pusztulás miatt ismerhetetlenné vált, a szép várkápolnák szennyes tárákká voltak változtatva. A földszint s kéjkert épületei még kevesebbé voltak elpusztulva, de azok is elhanyagoltak. Nyugatra földalatti börtönök voltak, melyek vad állatok, de nem keresztyén emberek lakásául szolgálhattak volna. — Auer pozsonyi polgár, ki 1663-ban senyvedett a török börtönökben, részletesen leírja azokat. **)

Mátyás királyi lakának főekessége, a könyvtár is elenyészett. Maradványait a törökök nagy féltékenységgel őrizték és senkinek sem engedték, hogy megnézze. Pázmány bibornok a 17-dik század elején még 30,000 ftot ajánlott a töröknek a könyvtárért, de siker nélkül. Midőn gróf Leslei Valter császári követnek Konstantinápolyban megígérték, hogy visszamenet a budai könyvtárt meg fogja nézhetni, I Lipót császár 1666-ban Lambecius Péter bécsi könyvtárnokot küldé Budára a követnek elébe. Sok nehézség után végre megengedték, hogy Lambecius másod magával a földalatti boltba menjen, hol a könyvkincs őriztetett. De várakozásában nagyon csalatkozott: a remélt kincs helyett alig 300—400

*) A Mátyás születésekor állítólag föltűnt égi jel ábrázolata mellett következő felírás volt: *Aspice Mathiae micuit quo tempore regis Natalis Coeli qualis utroque fuit.* — Ulászló égi jele mellett: *Magnanimus princeps diademate gaudet utroque Uladislaus, tollit ad astra Caput.*

***) V. ö. Auers schreckliches Sklaventhum stb. kézirat a pozsonyi Lyceum könyvtárában.

darabot lelt por és piszok között, s ezek is többnyire nyomtatványok voltak. *)

A törökök legtöbb gondot a fördőkre fordítottak, s az utazók, nevezetesen Wernher (1551-ben) s az angol Brown (1668—73) nem győzik azokat dicsérni. Az utóbbi 8 különböző fördőt ír le.

A keresztyének száma mind Budán mind Pesten nagyon megfogyott. Budán a mostani órségi egyházat birták a protestánsok és katolikusok közösen; Pesten úgy látszik több evangélikus lakott, mert Schweiger szerint itt több egyházaik és papjaik voltak.

Több meghiusult visszafoglalási kísérlet után Lotharingiai Károly 1684-ben megszállta a töröktől felgyújtott és elhagyott Pestet, de Budát még nem sikerült elfoglalnia. Végre feltűnt a szabadulás esztendeje.

Lotharingiai Károly ösztönzésére Bécsben a császári hadtanács elhatározta Budavár ostromlását. 1686 jun. 15-kén indult meg Komáromtól a hadsereg: Károly a Duna jobb part-

*) Rendesen azt hiszik, hogy a törökök égették vagy hurczolták el a híres könyvtárt; e véleményt Schier igen alaposan megzáfolyja. Ugyanis már II. Ulászló s még inkább II. Lajos alatt semmi gond és figyelem nem volt a könyvtár fenntartására. A bécsi tudósok már ekkor letek utat módot nemcsak megnézni és bámulni, hanem meg is fosztani a könyvtárt. Cuspinianus 5 év alatt 24szer járt Budán s több igen jeles és ritka kodexet nyert ajándékol. Brassicanus II. Lajos idejében járta a budai könyvtárt, és sokat elhordott onnan. Szulejman 1526-ban nem bántotta a könyvtárt, mely azután midőn Buda hol Szapolyai, hol Ferdinánd kezére került annál több kárt szenvedett, miért is 1527 és 28-ban sok Mátyásféle könyvet lehetett Németországban összevásárolni.

Gritti Alajos Velenczébe is küldözött könyveket. Brenner Márton már 1540-ben írja az erdélyi püspöknek, hogy midőn két év előtt a könyvtárt látta, régi díszének már csak némi nyomait találá. Mikor tehát a törökök Budát végkép megszállták, már csak némi maradványai lehettek a budai könyvtárnak. Legtöbb könyv a bécsi könyvtárakba került, de a brandenburgi, wolfenbütteli, szász és más német fejedelmek is találtak módot több kevésb darabot szerezni. A Buda visszavételekor talált 290 darab is Bécsbe vitetett. Nálunk alig maradt egyikét darab.

ján, Miksa bajor választófejedelem a balparton nyomult elő. A császári sereghez nemcsak német birodalmi hadak csatlakoztak, hanem számos önkénytes is csaknem az összes keresztény országokból, kivált spanyolok, francziák, angolok és olaszok. Az összes megszálló sereg 92,500 embert számlált. *) Lotharingiai herczeg Károly 25,000 császári haddal az erősségtől nyugatra és éjszakra levő magaslatokat foglalta el a bécsi kapu irányában. Főhadi szállása a nagy Svábhegyen volt; 8000 brandenburgi s 20,000 magyar és horvát katona a dunaparton települt meg a Vizivárosig, mellyet már jun. 24-kén megvettek; a többi birodalmi csapatok sz. Pál völgyét a szép juhásznégig szállták meg. A bajor választófejedelem 8000 császári, 8000 bajor és 4000 szász katonával a Gellérthegy lejtőjén foglalt helyet a királyi vár irányában. A Naphegyen is voltak bajor ágyúk. Az ostromló lövegeket — 60 nagy s 30 kisebb ágyú és 40 mozsár — a flandriai Gonzales Antal és a leleményes Gábor Péter ferenczes (Tüzes Gábor) igazgatták. A pesti oldalon is voltak útegek és árkokatok, mert Pestet minden ellentállás nélkül elhagyták vala a törökök. Doria őgróf a Rákoson ütött tábort. A budai erősségben 16,000 török volt Abdi pasa vezérlete alatt. Budán azonfelül 40,000 lakos volt, köztük 10,000 zsidó. A Márgitszigetén a kereszténynek kórháza s tüzéri készlete volt. Batthyáni Adám csakhamar Caepel szigetét is elfoglalta magyar lovassággal, s az oda menekült török nők és gyermekek gazdag zsákmánnyal együtt hatalmába kerültek.

*) Miller János szerint következő osztályokból állt a hadsereg:

A császári sereg:

40,000 gyalogbul,
14,400 vértezett lovasbul,
6,400 dragonyosbul.

Ezek közt 14,000 magyar volt Eszterházy Pál nádor vezérlete alatt.

A segélyhadak:

A bajor választó fejedelem csapata: 8,000
A szász „ „ „ : 4,000
A brandenburgi „ „ : 7,000
Egyéb német csapatok: 12,600

Összesen 31,600.

Jun. 24-kén makacs vivás után a bécsi kapunál a város külső falát foglalták el. A második támadás jul. 13-kán szerencsétlenebbül ütött ki. Jul. 22-kén tüzes golyó a löpor-tárba szállt, melly ennek folytán légbre repült oly rémitő ráz-kodással, hogy a Duna is kicsapott partjain s a földbástya a mostani fegyvertár hosszában egész a kir. várig 60 lépésnyire bedőlt. Károly herczeg az erősség föladására szólította fel Abdi pasát, de ez gögös válaszáon kívül 100 keresztyén fejet tüzeté a Vizikapunál álló nagy fára. A herczeg tehát általános rohanást intéztetett. Véres harc után az összes elő-várműveket foglalták el a keresztyének. Egy győri hajdu első tüzte fel a keresztyén zászlót a vár falára. Károly ismét felszólította Abdi pasát, adja fel a várt. De az már értesült vala 80,000 török s Szulejmán nagyvezir közelgésirül s annál makacsabban védelmezé a várt.

A török hadsereg aug. 11-kén Promontor és Bia között állott csatarendbe. De a keresztyének ideje korán készültek vala. Balszárnyuk a Gellérthegyen, derékhaduk a Sashegyen, jobb szárnyuk Buda-Örsig állott. A nagyvezir aug. 14-kén Buda-Örs felől akart a keresztyén táboron keresztülörni, de visszaveretett; aug. 20-kán a János és Hárshegyek közötti nyergen s a Pálvölgyén át küldött 8000 lovast, s 6000 csakugyan keresztülvágta magát s bejutott az erősségbe. Aug. 29-kén Óbuda felől a Duna partján igyekeztek az erősségbe vonulni, de a törökök ezen fölmentési kísérlete is meghiúsult. E közben Karaffa felső Magyarországbul, Schärffenberg pedig Erdélybül hozot új hadakat, mellyekkel erősödvén Károly herczeg a mindenfelől elrekesztett nagyvezir szeme láttára intézte az általános rohanást a vár ellen. Mindkét fél érezte a nap fontosságát: a keresztyéneket vallásos lelkesülés s a siker reménye ösztönözte az emberkedésre, a moszlimokat a kétségbeesés megátalkodottsága nem engedé tágulni.

Szept. 2-kán esti 6 órakor hat ágyúlovás a Svábhegyről jelt adott a közrohamra. Lotharingiai herczeg különös parancsára ekkor először tették szuronynyal az ostromot. Három oldalrul lődözték egyszerre a várfalakat. Az éjszaknyugati szegleten, az úgynevezett császári résnél s a mostani Ferdinánd terén legdühösebben folyt a harc. Két helyen löttek itt

rést. A nagyobb résen a császári hadak és magyarok, az odább a bécsi kapu felé lőtt kisebb résen a brandenburgiak nyomultak elő s hágták meg a falakat. Az első magyar, ki a falra hágott s az utána nyomuló magyarok és németek segítségével a törököket onnan elűzte, Fiáth János kapitány volt, mint Eszterházy Pál nádor okmányilag bizonyítja. Az elsők között, kik Lotharingiai Károly hadából a várba nyomultak, Serényi is volt. Abdi pasa legvitézebb embereivel sietett a veszélyeztetett helyre s emberül harczolva elesett a résnél. A császári hadak minden lépésnyi tért véres harczal megvéve nyomultak elő. Azalatt a bajorok a déli nagy bástya mellett löttek rést. Báró Pechmanni Günther az első német volt, ki a falra hágott. A Naphegyről a vár nyugati oldalát is lődözék s a tornyok és felső részek csakhamar lángba borultak és leomlottak, csak az Istvánvár és Csonkatorony állott még. Ekkor egy zászlós észrevevén hogy a fehérvári kapunál kevés török őrködik, kis csapatával egész a sz. György teréig nyomult elő. De itt elvágatott embereitől s a törököktől lefegyvereztetvén ott álló bodzafára akasztatott. Azonban emberei még ideje korán utána nyomultak s megszabadították, s azután vezérlete alatt a kir. várba rohantak. *) Petneházy magyar ezredes, ki még kevéssel ez-előtt Tököly híve volt, szintén olly vitézül harczolt, hogy a német tábormokok oroszlánynak nevezték, sőt Cseréfi azt állítja, hogy ő volt, ki első hágott a kőfalra. A jancsárok a bécsi kapunál köröm szakadtáig harczoltak, mig nem csaknem mindnyájan elestek. **) Sok török a királyi várba menekült, de végre ezek is kénytelenek voltak magokat megadni.

*) Nem tudjuk bizonyosan, hogy hívták e zászlóst; a hagyomány szerint magyar volt s Ramocsaházinak neveztetett. A bodzafa még mintegy félszázad előtt a sz. György terén állott gr. Teleki palotája s a főherczeg kocsisainak lakai között.

**) A jancsárok agája, Csonkabég, elfogatott s azután a keresztyén vallásra térvén keresztyája, Lipót császár után Lipótnak neveztetett. Az elfogott törökökkel általában emberségesen bántak. Küztudomásu hagyomány szerint gr. Szapáry Péter török fogságba kerülvén bizonyos Hamzsabégtől kegyetlenül kinoztatott. Most Buda visszavé-

Igy jutott Buda 145 évi török uralom után ugyancsak szept. 2-kán, melly napon Szulejman elfoglalta, a keresztyének birtokába. Egész éjjel raboltak a győzelmes katonák. Csak másnap látták a rémitő pusztulást. A mecsetek, házak, a kerítőfalak és vár romba dőltek, az utcákat holttetemek borították. Omladvány volt névszerint Mária Magdolna temploma is, melly hajdan a magyaroké volt s a Disztér mostani kútja helyén állott. *)

Buda visszavételének híre az egész keresztyénségben nagy örömet okozott. Számos emlékpénzek verettek a nagy esemény emlékére. XI. Incze pápa, Lipót császár ösztönzésére rendelte, hogy Budának szept. 2-kán történt megszabadítása emlékére sz. István ünnepe az egész keresztyénség által ünneptessék.

Az egész város olly igen összelövetett, hogy kivévén a katonai őrséget, melly fa hajlékokban telelt, senkisémm lakhatott benne. Már szept. 10-kén kiadott kir. rendelet az iránt intézkedett, hogy épületre való fa a Vág vidékéről szállítsák Budára. 1687-ben lerontott házai és utcái kitisztíttattak; még ugyanez évben I. Lipót a város mepnépesítéséről is gondoskodott s a megtelepülőknek több évi adómentességet ígért. Ennek folytán számos gyarmatos jelentette magát, kik 1688-ban le is telepedtek. A porosz származású Fink Konrád 1687-ben áruláson törvén fejét Budát, állítólag 2000 darab aranyért, a székesfehérvári pasának akará kezére juttatni. De levele Székesfehérvárra küldött paraszt csizmájában megtalálván feje vétetett s teste négyfelé vágatott, a paraszt pedig a Naphegyén felnyársaltatott, s azért e hegy azóta Spiessbergnek neveztetik.

Ráczok már a törökök alatt is éltek Budán, most új jótevényekkel is szaporodtak s különösen a Gellérthegy lejtőin

telekor Hamzsabég az időközben megszabadult Szapáry birtokába jutott. Ez nemhogy bosszút állt volna rajta, olly nemeslelkűleg bánt vele, hogy a török megilletődve a keresztyén vallásra tért, jóllehet kegyetlenségének megtorlását rettegve már mérget vett vala.

*) Werlein János István, az első budai kamara-felügyelő, egészen le-törtette Mária Magdolna templomát.

a Tabán nevű külvárosban települtek meg. A zsidókat nem tűrték többé Budán, hanem Óbudára utasították, az általak hajdan lakott Vízivárosban pedig főleg horvát jövevényeket telepítének le. Magyar nagyon kevés települt meg Budán; az első polgárok jegyzékében csak egy magyar kereskedő fordul elő.

Pest, Beza János 1664-ben kiadott leírása szerint, a törökök alatt Buda egyik részének tartatott. Mikor a kereszténynek kezére jutott, többnyire rác, görög és német lakosokkal szállatott meg.

I. Lipót császár 1703-ban mind Budát mind Pestet, melyek ekkor kamara igazgatás alatt álltak, külön kegylevelek által megint önálló sz. kir. városokká tette, még pedig Budát első, Pestet második helyre emelé az ország városai között.

Buda és Pest azóta mind inkább épült és növekedett. Kolonics esztergomi érsek és primás sokat építtetett Budán, hol 1702-ben akadémiát is állított, melyet a jezsuiták vezérlétére bízott. 1715-ben III. Károly király parancsára Regal tábornok a várt is kezdé helyreállítani, de a török háború gátolta annak bevégzésit. 1723-ban nagy tűzvész dühöngött Budán. Az erre következő építkezések által Buda körülbelül azon alakot nyerte, melyet mostanában bir. 1751-ben Mária Terézia férjével, I. Ferencz császárral együtt meglátogatá Budát és Pestet s a Rákoson ütött tábornok. Uralkodása idejében mindkét város tetemesen gyarapodott. Ő építteté az új kir. palotát is. 1769-ben hajóhid létesült a két város között, miután 1736 óta csak repülő hidon történt vala a közlekedés.

II. József legtöbbet tett Buda emelésére, midőn Nagyszombatból a kir. Egyetemet s Pozsonból a magyar kir. helytartótanácsot és kincstárt Budára téteté át. A budai hatóság azért hálából a Disztéren lovas szobrot akart néki állíttatni, azonban e nagy fejedelem a város ebbeli fölterjesztésére következőleg válaszolt:

Buda sz. kir. városa tanácsának Magyarországon.

Köszönöm a nekem szánt tiszteletet, miszerint a tanács és polgárság egyik főterén képszobromat szándékozik felállí-

tani. Hogy az ügykezelés előmozdítása s az országos hivatalok jobb áttekinthetése végett ezeket Budán egyesítettem, s ezáltal a városnak történetesen némi előnyöket szereztem; az valóban illy kitüntetést nem érdemel.

De ha egykor annyira viendem a dolgot, hogy a magyarok a király és alattvalók közötti viszonyokat közönségesen elismerik; ha minden papi és világi visszaéléseket eltörlelnek; ha munkasságot és ipart ébresztendek, a kereskedést virágzásba hozandottam, az országot egyik végétől másikáig utakkal és hajózható csatornákkal fogtam, mint remélem, ellátni: ha azután a nemzet nékem emléket akar állítani, akkor tán megérdemlem s akkor hálával is fogom fogadni. Bécs 1784 júniusban. József.

Mig Buda ekként emelkedött, Pest is nagyobbodék. 1717-ben a pesti tanács a kegyesrendűek számára lakot és közélettanodát építtetett a városház terén. 1723-ban az ország főtörvényszékei, a királyi és hétszemélyes táblák szerveztettek Pesten. 1727-ben elkészült az aggvitéznek nagyszerű laktanyája. A régi város igen szűk térre szorítkozott, most lassankint több külvárosa támadt: 1767-ben a Terézváros, II. József idejében a Józsefváros. 1784-ben a néhány évig Budán volt Egyetem Pestre tétetett át. 1785-ben a ferencziek volt kertje fűvészetű kertté alakíttatott. 1786-ban a roppant Újépület és Papnövelde kezdett építtetni. 1786—90 a Lipótváros nagy része épült. Ugyanez időben a Budához tartozó Krisztinaváros keletkezett, mely II. József nővére, a szász-tescheni Albert herczeg neje után neveztetett. A városi majorság is ekkor alakíttatott sétányra.

1790 febr. 21-kén a II. József által Bécsbe vitetett magyar korona hozatott nagy ünnepélyességgel Budára. 1792 máj. 20-kán I. Ferencz koronáztatott Budán, a sz. Jánosról nevezett órségi egyházban.

Pesten 1799-ben a Terézváros és városliget közötti telkeket kertekké kezdék alakítani s Batthyány József bibornok a városliget szépítésihez fogatott. A francia háboruk alatt Pest körül összesereglett katonaság élénkítette a város forgalmát és kereskedését. — József cs. k. főherczeg s Magyarország nádora igen sokat tett a testvérvárosok szépítésére.

Eszközletére Pesten 1808-ban szépitészeti bizottmány keletkezett, mellynek működése folytán a város mindinkább szépül.

1810-ben Budán a Viziváros és Tabán külvárosokban nagy tűzvész dühöngött, midőn 600 ház a lángok martaléka lőn.

1831-ben mind Budán mind Pesten a kholera dühöngött, mellynek vészes hatását az elhárítására tett intézkedések még növelék. A megyei hatóság a kór elterjedését a város elrekesztése által hívé megakadályozhatni s a közlekedést a két főváros és vidék között megszüntetni határozá. Erre jul. 17-kén a tanuló ifjúság s kézmives legények Pesten nagy zenebonát okoztak, mellyet csak katonai erővel sikerült elnyomni.

1838-ban mindkét város sokat szenvedett az árviztől. A mult századokban is gyakran kiáradt a Duna, különösen 1775-ben, midőn a víz 23' 9" 9'''-ra emelkedött a 0 fölött, s 1799-ben, midőn Pesten csaknem az egész Ferenczváros elpusztult. 1838 marc. 13-kán a víz már 22' 11"-re hágott a 0 ponton fölül, midőn a jég megindúla, de csakhamar ismét megállá. Másnap a két város alacsonyabb részei már víz alatt voltak, midőn a víz 27' 11" 9'''-ra emelkedék. Marc. 15-kén reggel 26' 7" 9'''-ra apadott a víz, de azután ismét emelkedett, mig nem esti 10 órakor legnagyobb magasságát elérte, melly 29' 4" 6'''-t tett a budai vízmérő 0 pontja fölött. Az árviz magasságát mind Pesten mind Budán sok helyütt látjuk följegyezve. Pesten összesen 2231 ház omlott össze, 827 ház megrepedezett és csak 1147 maradt épen. Budán 762 ház közül 207 egészen, 262 részben dőlt le. Pesten csak az épületekben okozott kárt 10,500,742 pft-ra becsülték. A hatóságok és egyesek mitsem mulasztottak el a szerencsétlenek megmentésében, az éhezők táplálásában. Az egyesek közül, kik saját életök veszélyeztetésével a vészben forgókat megmenteni ügyekvének, kitűntek: az erős karú és bátorlelkű b. Wesselényi Miklós, azután b. Podmaniczky János, gr. Károlyi György, gr. Szapáry Ferencz. Maga a Nádor is mindent elkövetett a veszély elhárítására s a nyomor enyhítésére. Fia, István főherczeg szintén nemes és önfeláldozó

buzgalmat fejtett ki. Mindannak köszönhetni, hogy Pesten csak 151 ember vesztette életét.

Milly nagy volt a veszély és kár, olly váratlanul nagy volt azután a bajon lehetőleg segíteni siető közrészvét is. Az ajándékkép befolyt segédpénzek, különböző utakon történt más segélyezéseken kívül 1,158,290 pftra rugtak.

Pest rövid időn teljesen fölépült még szebben mint azelőtt; már 1840-ben fútczáin alig lehet a pusztulásnak nyomaira akadni. Fővárosunk rendkívüli felszárnyalása 1830-ban kezdődött. Ez évben kivált gr. Széchenyi István buzgó közremunkálása folytán megindult a dunai gőzhajózás, mellyet már 1836-ban egészen Konstantinápolyig terjesztettek ki. Ugyancsak 1836-ban a nemzeti színházat kezdék építeni, melly 1840-ben fölépült. 1837-ben a nemzeti muzeum alapköve tétetett le.

1846-ban nagy ünnepély készült: ő cs. k. főnsége, József főherczeg, nádori hivatalkodása ötvenéves örömnépét akarék megülni. Pest vármegye már arany, ezüst és réz emlékpénzeket veretett vala. Ekkor súlyos betegségbe esett az érdemben megöszült nádor, s 1847 jan. 13-kán sírba költözött. Őszintén munkálkodott vala az ország jóllétén, s névszerint a két főváros felvirágoztatásán, őszinte és szivből eredt vala a gyász is, melly halála hírére országszerte nyilatkozott.

1847 okt. 16-kán ő cs. k. felsége, a most uralkodó I. Ferencz József, kir. biztos képében az üdvözült főherczeg nagyreményű fiát, a magyar nyelvben tökéletesen jártas István főherczeget igtatta hivalába, mint az egyesült Pest, Pilis és Solt megyék örökös főispányát. Leirhatlan örömjajtol hangzott vissza a vármegyeház tág tereme, midőn a két fiatal főherczeg az egybegyült rendeket hazánk édes nyelvén üdvözlé.

A két testvérvárosban az anyagi jóllét gyarapodtával a szellemi miveltég is emelkedött. Jóllehet lakosságuk a legkülönbözőbb alkatrészekből áll, és egynemű szellemtől épen nincs áthatva: mégis az utóbbi időben, kivált a miveltébb néposztályoknál, az együvetartozás, a magyar nemzetiség érzelme kezde lábra kapni és uralkodni. Ezzel az országlati szellem is fölébredt, s mindkét városban a javítás, az állami

haladás gazdag élete kezdte fejledezni. Az ország városait ekkor a legfontosb kérdések foglalkoztaták: belső szervezésök s képviseltetésök az országgyűlésen.

Kivált 1844 óta e kérdések Budán és Pesten igen komoly tanácskozások tárgyai voltak. Az olaszországi mozgalmak s a Párisban történt februáriusi forradalom mind szélesb körben kiható hullámzatai a Pozsonban tanácskozó magyar országgyűlést is elkábiták: egy ugrással akarták elérni, mí csupán sokévi fejlemény és csendes haladásnak lehetend vala eredménye és műve.

Pesten a Páris és Bécsből jött hírek szintén szokatlan forrongást okoztak. Különösen az ellenzéki kör és fiatalság nagy munkásságot fejtett ki. Marc. 14-kén fogalmazták a „Magyar nemzet kívánatait“ 12 pontban, s következő napon ki is nyomatták azokat. Az után, mi Bécsben és Pozsonban történt, a hatóságok nem mertek komolyan ellenszegülni. A kir. helytartótanács, a városi és vármegyei hatóságok egyesült munkálkodással csak a csend megzavarását és kihágásokat igyekeztek elhárítani, s több ideiglenes intézködést tettek az akkori mozgalom értelmében. Ekként behozatott a sajtószabadság és nemzetország, a kir. dohányárulások bezáratlak stb.

Marc. 18-kán a szerbek is népes gyűlést tartottak Pesten, s kívánataikat 17 pontban foglalták össze, melly kérényöket az országgyűlésnek terjeszték föl.

Bizonyos forrongás országszerte, de főleg Pesten mutatkozott; az újdön nyert sajtószabadság némelly kinövése is fölmerült, s a helytartótanács ideiglenes sajtóbeli rendszabályai nem igen hajtattak végre. Mindazáltal a két főváros népessége általában véve annyi higgadságot és olly józan magaviseletet mutatott, mint akkor egyéb fővárosokban alig leheté találni. A rend és csend fentartására biztossági választatmány alakult; majd Klauzál és Szemere újdön kinevezett közügyérek is Pozsonból Pestre érkeztek, hogy a még munkásságban levő kir. helytartótanácsal egyetértve minden rendetlenség kitörését megakadályozzák. April 11-kén, mint a melly napon az új törvényeket Pozsonban a király megsezentestette, feloszlott a kir. helytartótanács, s a közigazga-

tást csakhamar az új köztgyérség vette kezébe. April 13-kán Deák és báró Eötvös József, 14-kén gróf Batthyány és Széchenyi meg Kossuth érkeztek Pestre, hol nagy ünnepélyességgel fogadtattak. April 16-kán kezdék munkásságukat a köztgyérek. Az alkirályi hatalommal felruházott István főherczeg april 18-kán szintén nagy ünnepélyvel fogadtatott.

De az ünnepélyek s örömnilvánítások közé csakhamar aggasztó események és rajnos kihágások is vegyültek. A horvátok és szerbek már nyugtalankodni kezdének. A pesti polgárság nagy gyűlöléssel viseltetik a zsidók iránt, s nem akará őket a nemzetörség tagjaiul fogadni. E gyűlölésg april 19-kén zenebonában tört ki, mellyet fegyveres erővel kelle elnyomni. Sajnos kihágást követtek el máj. 10-kén, midőn Budán báró Lederer, katonai főparancsnoknak ugynevezett macskazenét hoztak. Báró Lederer e vakmerőségen méltán felbőszülve katonasággal üzette szét a lakja előtt összegyűlt sokaságot, s néhányan meg is sebesültek.

Május elején Pest utczáin már honvédtborzókát lehetett látni nemzeti zászlóval és zenével körülvonulni. Máj. 24-kén nagy népgyűlésen határozott: önkényes adakozásokat gyűjteni a „haza oltárára.“ Sokan lelkesüléssel nyújták be adományaikat; gróf Széchenyi egy mázsa ezüstöt, a nemzeti casino 20,000 pftot ajándékozott.

Jul. 5-kén István főherczeg nádor s meghatalmazott királyi helyettes a köztgyérség kíséretiben Pestre ment, a jul. 2-kára egybehívott nemzeti gyűlés ünnepélyes megnyitására. A nép képviselői, a király nevében levén felhivatva a hazát fenyegető veszélyek elhárítására szükséges intézkodéseket tenni, egyértelműleg 200,000 ember kiállítását határozta s egyúttal 60 millió pftot ajánlottak.

De csakhamar mind sűrűbb felhők borongtak hazánk láthatárán. Bús sejtelmek szorongaták a legbölcsebb hazafiak keblét; annélkül hogy tulajdonképen akarták vagy tudták volna, a forradalom örvényébe merültek. Örültek vala, hogy az ország átalakítását vérontás nélkül létesítették. Most a polgárháború ördöge mind dühösebben suhintotta ostorát.

Szept. 27-kén esti 10 órakor a képviselők házában több sürgönyt olvastak fel, mellyeknek tartalma igen szomorú ha-

tást tett. A nádor és meghatalmazott királyi helytartó leküszönt; gróf Lamberg Ferencz cs. k. altábornagy Magyarországon összes hadainak főparancsnokává s meghatalmazott cs. k. biztossá volt kinevezve. Más nap híre terjedt, hogy gróf Lamberg Budára érkezett, s hogy szándéka van, a nemzeti gyűlést feloszlatni. Bűnös izgatók bujtogatták a pórnépet. Délutáni 2 órakor gróf Lamberg Pestre akart menni, de a hajóhídon rárohant az örült néptömeg s meggyilkolá őt!

Az események igen gyorsan fejlődtek. Jellachich nem merte volt a fővárosokat megtámadni, de nemsokára herczeg Windischgraetz közelge hatalmas seregével. A Bábolna és Mór mellett szenvedett vereségek után, a magyar főhad egész a fővárosig kényszerült hátrálni. Leirhatlan rémület uralkodott Pesten. Annyit beszéltek volt a népnek a magyar hadak erejéről és vitézségéről, hogy most az elébbi csatákat a legnagyobb csüggedés váltá fel. Dec. 31-kén este a nemzeti gyűlés utolsó ülését tartotta Pesten. Kossuth indítványára határozatott: országgyűlés és kormány Debreczenbe költözik.

Jan. 2-kán a magyar főszereg már Buda alatt állott, jan. 5-kén Budapestről is elköltözött, néhány órával utóbb már ausztriai őrszemek járák be az üresen és némán maradt utcákat. A mindennel bőven felszerelt ausztriai hadak bevonulása nagyszerű és tiszteletet parancsoló volt, kivált a ruházat- és hadiszerben egyaránt szűkölködő, hirtelen szedett vedett honvédekhez képest. 1849 jan. 7-kén herczeg Windischgraetz ostromállapotba tette Budapestet s a lakosokat fegyvereik beadására kötelezte.

Minden várakozás ellenére a hadi szerencse a magyaroknak szolgált. April 11-kén Welden tábornagy vette át a császári hadak fővezérletét, de már nem vala képes a hadjáratnak szerencsés fordulatot adni. Mig a magyarokat a Rákoson kisebb ütközetekben foglalkoztatá, Pesten gyors elvonulásra készült. April 22-kén felsőbb rendeletre kiadott hirdetményt lehetett az utcasarkokon olvasni, miszerint báró Welden a hatóságoknak kijelentette: ha a császári hadak békés és rendes kivonulása Budapestről háboríttatik, kényszerítve lesz a virágzó Pestet a lánchiddal együtt semmivé tenni.

April 23—24 éjjel a cs. k. hadak kiűritették Pestet, s

magok után felgyújták a hajóhidat. A főszereg Budát is elhagyta, de Hentzi Henrik tábornok-örnagya 4000 emberrel a várban maradt. April 25-kén Aulich magyar tábornok Pest előtt a Rákoson ütött tábort. April 29-kén Aulich parancsot vett Görgeytől, hogy hadtestével a Dunán átkeljen s a Budát körülszálló többi hadtestekhez csatlakozzék. Máj. 1-jén megindult, s a 3-káról 4-kérc fordulú éjjel hirtelen ütött hajóhídon és kompokon a Duna jobb partjára vonult. Pesten csak egy dandár maradt, melylyel utóbb még egy dandár egyesült. Ugyanis Komárom fölmentése után a magyar főhad april 28-kán megindult Budavárt ostromlani. E vár idő jártában nagyon elhanyaglott; a hajdan olly hatalmas erősségnek csak főbástyái maradtak meg árok és vársík nélkül. De ügyes és elszánt ember a főbástyáknál rakott védművek, s a várhegy alján terülő külvárosok szűk utczáiban létesített karózatok és keresztárkok által csakugyan védhető állapotba helyezheté azt. Az elvonuló cs. k. hadak nagyonyis belátták e hely fontosságát s védelmét olly emberre bizták, ki feladatát — a császári szereg megmentését — igen jól felfogta, s ki el volt tökélyve, ha kell, a vár romjai közé temetkezni. Az őrséget négy zászlóalj gyalogság, fél század árkász, egy század dragonyos s elegendő tüzér tette. Már herczeg Windischgraetz készítetett vala torlaszokat és álgyutelepeket. Hentzi tábornok april 23-kátul kezdve szakadatlan munkássággal dolgoztatott a sánczok s a bástyák fölebb emelésén. Az egész erősséget alulról fölfelé a kapuk sarkáig két három rétbén karókkal kerítette el, a karózatok mögött árkokat ásátott, mellyek belső színébül félig fedve löhetett az őrség a megtámadókra. A kapukat egész magasságukban kővel és homokzsákkal rakatta be. A bástyákon új mellvédeket csináltatott, s még három láb mély futóárokkal is vétette körül. A külvárosok utczáit keresztárkok- és erős karózatokkal rekesztette el, sőt egyes házakat is lőrészekkel láttata el, s ekként megannyi várdákká alakittatá azokat. Különösen a Duna partján, a lánczhid szomszédjában levő vízvezetéket igyekezett árkok- és karózatokkal lehetőleg megerősíteni, s védelmére több álgún kivü egy zászlóaljat rendelt. E vízvezeték nagy fontossággal bírt az erősségre nézve, mert a többi vízvezetéket, mellyek al

Svábhegyről viszik a vizet a várba, nem lehet a magyarok ellen megvédeni. Az ímént elkészült lánchidat járhatlanná tette, fölszedetvén pallóit és gerendáit a budai oldalon; azonfelül még a budai hídfőt aknakemenczékkel tette összeköttetésbe, hogy szükség esetében a híd légbe röppitethessék. A bástyákon 75 nehéz löveg és mozsár volt, lő- és élelemszer több hónapra elegendő. A nádori kert keleti része fölött álgyük, sz. György terén a gr. Sándorféle ház előtt pedig mozsarak voltak Pest felé irányozva.

Ez volt Budavár állapota, midőn máj. 3-kán a Gellérthegyen az első huszárok megjelentek, s ott a háromszinű zászlót kitzúték. Más nap a mintegy 30,000 főből álló magyar főhad is megjelent a vár alatt. A 2-dik hadtest Aulich alatt délre a Gellérthegyen és mögötte ütött tábort, jobb szárnyával a Dunára támaszkodva; az I. hadtest Nagy-Sándor alatt a Sashegy mögött foglalt helyet, odább nyugat felé a 3-dik hadtest Knézics alatt következett, mellyhez éjszak felé Óbudán Kmety hadosztálya csatlakozott. A főhadi szállás a Svábhegyen, Heiderich pesti polgár nyári lakában volt, honnan az egészet át lehet tekinteni. A Duna balpartján Szekulics hadosztálya állott, de ez közvetlenül nem vőn részt az ostromban. Pest alatt, a Csepel-sziget éjszaki csucsán, hajóhid rakatott a Duna két partja összeköttetésére.

Görgey, ki az ostromot személyesen vezette, Budavárt egyszerű megrohanással remélte megvehetni, azért csak kevés tábori álgút hozott vala magával. Máj. 4-kén délután az első lövések történtek. Egy hadoszlop a város majorsága felől a Bécsi kapunak ment, de azonnal visszaveretett. Még rosszabbul jártak azok, kik Kmety vezérlete alatt a Vizivárosban levő vízvezetéket akarák rohammal megvenni. Az ottani erőstvények megtámadására a 10-dik zászlóalj rendeltetett. A vitéz zászlóalj a bombatérrel a Duna mentében éjszakról csaknem igyenes vonalban huzódó keskeny utcában ritka bátorsággal nyomult előre. De az első kartácslövésre 70 ember hullott el; a zászlóalj mégis előre ment egész 200 lépésnyire a vízvezetéktől, ekkor a második és harmadik lövés megint több mint 100 honvédet terített le. E rövid, de rettentő rohamban a zászlóalj egy harmadát veszté el; a pa-

rancsnok átlátta, hogy lehetetlen az erősítvényeket lövegek előleges működése nélkül megvenni, s visszavezette embereit.

Miután Görgey a várat tetemes eredmény nélkül néhány óráig lövöldöztette vala, hadi foglyot, cs. k. főhadnagyot küldött a várba, hogy kissé fenhéjázó felhívását a vár rögtöni feladására Hentzi tábornoknak kézbesítse. Görgey ezen felhívása többi közt e helyet foglalja magában: „Ha pedig ön az ugynevezett Budavárnak végsőig való megvédésével összekötendi a lánczhd megrontását, vagy Pestnek bombáztatását, honnét ön megegyezésünk folytán egyáltalában megtámadástul nem tarthat, és melly tett nyilván csak alávalónak mondható, akkor önnek becsületszavamat adom, hogy a vár bekövetkezett bevétele után az egész várörség kardra fog hányatni“ stb. A várparancsnok ezáltal nem hagyá magát köteletségében eltántoríttatni, s mikép előre lehete várni, nemcsak tagadó választ adott, hanem maga részéről felhivá Görgeyt, hagyjon fel tüstént hatástalan lödözésével, különben kénytelen lesz, Pestet is megbombáznai, mire nézve olly roppant eszközökkel rendelkezik, hogy a főváros romlása okvetlenül békövetkezik. Már most is kényszerül Pestet lövetni, mivel onnan is támadtatik meg löveggel. Egyébiránt kijelenti Görgeynek, hogy ő nem magyar, mint hibásan véli, hanem született svájcezi s meghonosított osztrák, stb.

Hentzi tábornok csakugyan még máj. 4-kén szóratott Pestre számos röppentyűt, gránátot és bombát. Hihetőleg a pesti parton összecsoportosult nép éljenzései, mellyekkel a magyarok megtámadásait üdvözlék, bosszantották őt. Mert ezen állítása, hogy a vízvezetékre irányzott roham gyámolítására a pesti oldalról történtek volna lövések, alaptalan. Az akkori hatóságok Pesten azonnal óvást tettek e vád ellen, s azontúl minden összecsoportosulást a Dunaparton megtiltottak, sőt a pesti oldalról történő lövésre halálos büntetést szabtak. Maga ifj. Palugyay Imre cs. k. tanácsos is alaptalannak mondja az állítást, miszerint a pesti oldalrol lövetett volna.

Görgey mindjárt az első esztelen nekirohanás sikeretlenségéből meggyőződhetett volna, hogy Hentzi tábornok épen nem hajlandó a rábizott várat könnyű áron feladni.

Mégis az első napokban nem sokat lendített, csak a vár lövetését folytatta, minek azonban, a magával hozott tábori lövegek csekély volta miatt, semmi tetemes hatása nem volt. Vagy még folyvást azt remélte, alku útján nyerendi a várat, vagy szíve már ekkor elfordult a harcz komoly folytatásául. Nagy-Sándor azért kárhóztatta intézködéseit, s kedvezőtlen tudósítást küldött Debreczenbe. Itt annál kevesebbé voltak az ostrom folyamatával megelégedve, minél inkább óhajtották, hogy hozzá se fogtak volna. Kossuth tehát Klapkát, ideiglenes hadügyért, küldé Budára, hogy a fővezér eljárását szemmel tartsa és megvizsgálja. Klapka máj. 14-kén érkezett Budára. Görgey csak utólagosan hozatott Komáromból ostrom-lövegeket, mellyek csak 10 nappal a vár körtülszállása után érkeztek meg, s most sem kellő számmal. Összesen csak négy 24, egy 18 fontos álgú, s néhány 30 és 60 fontos mozsár- s a tábori útegekből vett taraczkból állott az ostromló lövegek száma.

Máj. 14-kén a réstörő úteg az úgynevezett Nyárshegyen állíttatott fel, a Fehérvári kapu melletti középfal ellenében, mintegy 600 lépésnyire a várkerítéstől; a mozsárútegek a Gellérthegyen, a csillagda mellett voltak. Néhány oldalzó útegből a Bécsi és Fehérvári kapuk közötti homlokfalat hosszában ágyúzták.

Míg a magyarok a komolyabb ostromkészületeket tették Hentzi tábornok kénye kedve szerint bombáztathatá Budapestet. Pest első álgúztatása, úgy szólván, folyton tartott 4-kén, 5-kén és 6-kán egészen délutáni 4 óráig s megújított máj. 9-kén és 13-kán. Főleg azon épüteleket szemelték ki, mellyek a legújabb eseményekkel némi viszonyba jutottak. Illyen: a redoute-épület, mellynek teremében a népképviselők gyűléseztek volt. Görgey máj. 13-káról szóló hadijelentésében azt mondja: „Hentzi budai várparancsnok fenyegetését tegnap este borzasztón teljesítette. Jól czélzott számos lövések által sikerült neki a pompás dunasort több helyen egyszerre meggyújtani. A tűz nagy szél által éleszve csakhamar elterjedt és Pestnek legszebb részét hamuvá tette. Borzasztó látvány volt, az egész várost lángtenger borította, és a füstgomolyok közepette az égő granátok csillagzাপorkint

iszonyatos dörgéssel zuhantak a szerencsétlen városra.“ — A budai Viziváros is erősen ágyuztatott, s több helyütt leégett. — Pest lakosai a város legtávolabb részeibe, a városliget- és szomszéd helységekre menekültek; a budaiak főleg Ó-budára vonultak. Mennyi ember vesztette életét Pesten és Budán a városok egész lödöztetése alatt, hitelesen meg nem állapított.

Máj. 15-kén megkezdé tüzelését a réstörő ütég. Hentzi tábornok hathatósan viszonzotta a tüzelést s csakhamar két 24 fontos ágyú hasznavehetlenné lön; de a földzsákokból épített ágyutelepet nem tudá lerombolni. Máj. 15-ke éjjelén a Gellérthegyről lőtt granát felgyújtá a kir. palotát, mellynek déli része minden oltási kísérlet daczára leégett. Noha a réstörő ütég nagyon erős nem volt, mégis a várfalak roskatag volta miatt tetemes hatással rombola, s remélni lehete, hogy a rés, melly a Fehérvári kapu jobb oldalán 10—12 ölnyi hosszúságban töretett, néhány nap alatt megmászhatóvá lesz. De Görgey türhetlenkődve nem akará ez időt bevárni, s általános rohamot parancsolt máj. 16 és 17 közti éjjel, hágcsóknak segítségével. A megrohanás kezdetét éjfél utáni 1 órára tűzte ki. Aulich csapatainak a Ráczvároson keresztül a Várkapu mellett a várkertbe, s ezen keresztül a várba kelle nyomulni; az 1. hadtestnek Nagy-Sándor alatt a résen kelle fölhágni; Knézicsnek a 3. hadtesttel a Bécsi kaput s a hozzácsatlakozó bástyázatot; Kmetynek végre a vízvezetékkel kellett elfoglalnia. A falak meghágása után győzelmi jelül: „Éljen a magyar!“ kiáltásnak kellett volna az egész vonalon végig ismételtetni. A várórség zaklatására s ébersége kifárasztására éjjel is egyre ágyuztak.

„Komor tikkasztó éjszaka volt. A levegő ólomnehézséggel és mozdulatlanul borongott a két városon, úgy hogy maga a vár közelében is csak a lövések villámcsikkázásai valának a levegőben láthatók, annélkül hogy crós dörrenés hallatszott volna. A zászlóaljok a félig lerombolt házak között halkkal egész a várkerítésig nyomultak. Az első megtámadás a vízvezetékre intéztetett, mire csakhamar az általános roham következett. A vár egyszerre olyan volt, mint tűzokádó hegy: a nekirohanó honvédekre bomba, granát és tüzes golyózapor

hulla. Az őrség által a Duna partján felgyújtott farakások, s a magyarok hajóhidjára a Dunán alábocsátott gyújtóhajók lángjai megvilágíták a rémes látványt. A várkerítésnél köröskörül a legrettenetesb harc dühöng. Hentzi tábornok ember volt a gáton, ritka éberséget és bátor vitézséget tanúsít a rábízott erősség védelmében. Ismételve visszaverettek a honvédek, noha bámulatos emberkedéssel és halálmegvetéssel újra meg újra előnyomulának. Már pitymallani kezdett. A roham sikere mind kétesebb lön. A honvédek egész rendei földre terítették, mégis új meg új csapatok tolongának a hágcsókhoz, s jóllehet ezek többnyire rövidek voltak, mégis felmászásának. Három óráig hullámozott a rémtő harc a várfalak körül. Végre a vezérek a roham lehetetlenségét egyedül hágcsók segítségével belátván, minthogy a rés még járhatlan vala, visszavezették az ellankadt csapatokat.

Az osztrákok a pesti és budai kórházakban számos beteg és sebesült katonát hagytak hátra, midőn elvonultak. Ezek közül sokan fölidültek a megszállás alatt. Hentzi tábornok máj. 15-kén éjfél után személyes vezérlete mellett kirohanást tett egy zászlóaljjal és két ágyúval, s észrevétlen egészen az úgynevezett Nyúlkaszárnnyáig jutván lefegyverzé az ott álló néhány magyart, s 400-nál több, már fellábadt vitézt, vitt magával a várba.

Máj. 17-kén a magyarok a Ráczvárosban állítottak 12-fontos üteget, hogy vele a vízvezeték melletti földhányásokat és karózatokat szétrombolják. A réstörő üteg folytatá rombolását, minden öt perczebe egyet löttek belőle. Az őrség a mindinkább táguló rés mögött új sánczokat igyekvék létesíteni, s a rést főveny-zsákokkal betömni. Máj. 20-kán a réstörő ütegből már csak két használható löveg volt meg. A várívők azért más eszközhez is folyamodtak: délnyugaton, nem messze a Várkapútól, aknát kezdének ásni. A munka gyorsan haladt, máj. 21-kén már csak 6 ölnyre kelle ásni, hogy a kemenczékert rakathassák. De Görgey nem várákozott addig; kedvetlenül és elkeseredve mentől célbb bármi áron akará a várat birtokába ejteni. Máj. 19 és 20-ka közti éjszaka az őrség zaklatására megint több színleges rohamtámadást tettek; némelly csapatnak sikerült a nádori kertbe jutni s

egészen a belső várfalig előnyomulni. Görgey végre a második általános rohamra máj. 21-két tűzte ki.

20-kán estve adattak ki az illető parancsok. A különböző hadosztályok ugyanazon rendeltetést kapták, mint 17-kén. Esti 9 órától kezdve igen erősen úgyuzták a várat, s többféle színleges támadást tettek az őrség kifárasztása és elámitása végett. Ezenben a rohamoszlopok annyira közel ledtek a várhoz, a mennyre csak lehele, s darab ideig a külvárosok utczáiban készen várakoztak. Görgey a Svábhegyen maradt, onnan nézte az ostromot. Reggeli 3 óra tájban a főhadiszálláson röppentyű szállt föl: ez volt a megtámadás jele. A körülfekvő magaslatokról még háromszor süttötték e az összes lövegeket, azután neki rohantak. Rögtön a legiszonyúbb zaj támadt, s a legdühösebb harc kezdődék. Mintha a föld alul bujnuának elő varázsütésre a honvédek, olly sűrűn tolongtak száz meg száz hágcsó körül; minden házat a vár közelében lövészek leptek el, kik rohamló bajtársaikat messziről gyámoliták. Ámde Hentzi tábornok ez alkalommal is kitüntette magát; majd a vízvezetéknel, majd más helyen volt, hol veszély mutatkozék, bátorítva vitézeit. De a honvédek nem hagytak fel a vívással, a leghevesebb kartács és golyó zápor daczára előnyomulának. Csapatokban hulltak le a hágcsókrul, mégis mások újra meg újra másztak föl. Ez úttal is meggyőződtek, hogy egyedül hágcsók segítségével fel nem juthatnak a falra, azonban új meg új kísérleteket tettek az őrség erejét megosztandók. A főtámadást a résre intézték; Hentzi a veszélyről értesülve azonnal oda sietett. Már két óráig folyt vala a harc, s a dolog mégsem volt eldöntve. Már kételkedni kezdtek a szerencsés siker fölött: ekkor híre terjedt: a rés el van foglalva, az őrség a fehér zászlót tűzte ki a nyugati oldalon, s csakhamar Nagy-Sándor nyargonczi szerte szét vivék e hírt. A 47. zászlóalj első mászta meg a falat példátlan halálmegvetéssel, utána nyomult a 34. zászlóalj és a Don Miguel ezredbeliek. Hentzi tábornok puska-golyótól találva a résnél rogyott le, s 12 óra mulva kiadá hős lelkét.

A 17. és 19. zászlóaljak ugyanekkor hágcsókon jutottak fel a falra a nádori épületeknél; végre a Bécsi kaput és viz-

vezeteket is elfoglalták. A menekülő őrség minden oldalról a vár belsejébe üldöztetett. De még mindig kétségbeesetten védelmezé magát az utczákon rakott torlaszok mögött. Kivált a torlaszok mögött felállított ágyúk még sok honvédet terítettek le. Azonban az ágyúkat csak egyszer lehetett el-sütni, olly gyorsan és rettentetlenül törtek elő a honvédek; sőt ezek több ki sem süthetett ágyút is elvettek.

Végre lerakta fegyverét az őrség. Noha az ostromló hadaknak világos parancsot adtak vala, hogy kegyelmet ne adjanak, mégis a magyarnak tulajdon, veleszületett nagylelkű-ségüket el nem tagadák, s a harcz megszűnté és az általános fegyverlerakás után, senkitsem öltek meg azokból, kik ellen csak imént a legnagyobb elkeseredettséggel harczoltak vala. Az őrség összes vesztesége mintegy 1000 főre rúgott, (a Hentzi-oszlopon, úgy látszik, csak azok följegyezvék, kik az utolsó eldöntő harczban elestek), 2500 ember fogságba esett. A magyarok közül állítólag az egész vívás alatt csak 600 ember esett el (?).

6 óra után a lánczhídfőnél nagy durranás hallatszék. Allnoch cs. k. ezredes még az utolsó perczenetben égő szivarát dobta a lóporral töltött hordóba, hogy az ottan ásott akna felgyújtása által a lánczhidat, melyet maga Hentzi tábornok máj. 5-kén kiadott hirdetményében a világ nyolczadik csodájának nevezett vala, légbe röpitse. De a meggyult lópor hátra hatván csak Allnoch vesztette életét, míg a híd sértetlen marada.

Midőn Görgey a messzire elhangzó „Éljent“ főhadi szál-lásán hallá, boszankodva mondá: „Éljenekkel még egy vár sem vétetett be“ s nyergeltetett.

Barát és ellenség kénytelen vala a honvédek bátorságát és vitézségét elősmerni. Az ostrombul érkező Desewffy Arisztid tábornok felkiálta: „Térdre kell omolni e nép előtt!“ — A huszárok, kik eddig csak megvetéssel tekintettek a „fikákra“, most csodáltak és megirigylették vitézségüket; néhányan oda is hagyák lovaikat s részt vőnek a rohamban. Következő napon Görgey katonai érdemjelekkel diszítetté föl a magokat kitüntetett honvédeket. Az egybegyűlt vitézekhez a következő szavakat intézte: „Fiaim minden jónak gyorsan

és egyszerűen kell történnie. — Én tegnap azt mondtam nektek, azt a várat ostromolni fogjuk, s ti bevettétek. Becsületesen teljesítettétek a haza iránti tiszteteket, s most nekem kötelességem, titeket kitüntetés által megjutalmazni.“

De nem sokáig tartott a magyarok szerencséje. Már jul. 13-kán Buda ismét a császári hadak birtokába került.

Mindkét város az ostrom alatt sokat szenvedett, s utóbb is a boldogtalan háború következményei súlyosan nehezültek rájuk. Budán, kivált a vizivárosban még most is sok omladvány látható.

Itt még csak azt jegyezzük meg, hogy Óbuda a török elűzetése után darab ideig a Zichy család tulajdona volt, azután megint k. kamarai birtok lett, s végre 1850 jan. 1-je óta Buda sz. k. várossal egyesítettet. Már elébb, 1849 jun. 24-kén a magyar forradalmi kormány is kiadta rendeletét, miszerint Pest, Buda és Óbuda „Budapest“ neve alatt egy várossá lett volna egyesítendő.

Meglepő látvány nyílik annak, ki gőzösön a felső Dunáról közelg hazánk fővárosaihoz. A jobb parton elvonuló s többnyire egészen szőlővel borított hegyek a főséges komolysággal folydogáló Duna széléig közelednek, azután megint hátrább húzódnak, s különböző kúpjaikkal és domblánczolataikkal tágas ívet alkotnak, melly délfelé újra a folyamhoz kanyarodva a Gellérthegyben, mint rendíthetlen bástyában végződik, melly szorosán a partrul, szaggatott sziklálkkal, meredekül az égbe mered, s most fellegvárral koszorúztatik. E hegykoszorú előterén, a Gellérthegytől csak keskeny völgy által elválasztva, emelkedik a várhegy a maga bástyáival s a mögöttük magasra felnyuló kir. palotával és a többi épületekkel. A bal parton a pesti síkság nyúlik el, mellyen a szem csak egyes facsoportozatokat láthat, magaslatot nem. Tovább haladván a gőzös Óbuda a habok közül alig emelkedő Márgitsziget sűrű és lombdús fáit mögé rejtezik, de csakhamar a két testvérváros mutatkozik egész főségében. Az utas majd a folyamat merészen átölelő lánchidszalagot bámulja; majd az ő Buda sötét épületein mereng; majd ismét gyöngyörködik

Pestnek ragyogó Dunasorán, mely főleg a bucsúzó nap arany sugaraiban dicső látványt nyújt.

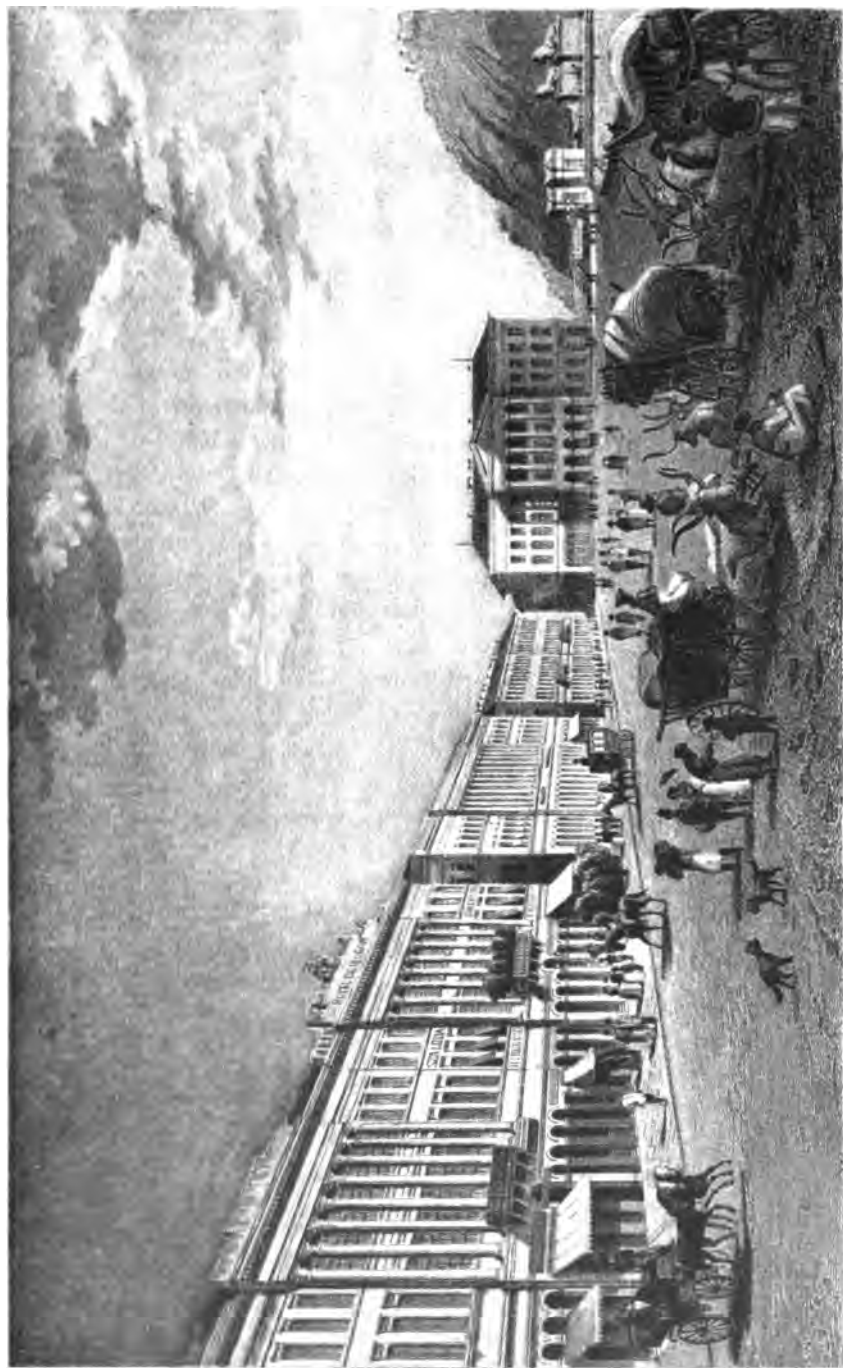
Pestre bájos kilátás esik Budavárnak bármely pontjárul nézzük. Csak magasb középpont hibázik néki, hogy a legszébb városokkal versenyezhesen. Buda látásában megint a pesti partrul gyönyörködhetünk, miután az csaknem minden pontrul másmás festői alakban tűnik elő. Mindkét város áttekintésére legalkalmasb álláspontul a Gellérthegye kínálkozik. A távolabbi Sváb- és Jánoshegyrül, továbbá a Szép juhászné felül s az Óbuda mögött emelkedő Háromhatár hegyérül még nagyobbserü kilátás esik; mert onnan egyfelől a jobb parton éjszak-, nyugat- és délre emelkedő hegységeket, másfelől a keletre és délre elnyuló s a láthatárral egybeolvadó síkságot láthatjuk, melyet csak éjszakkelt felé koszorúznak távol hegylánczok, s végül még közepett a csendes méltósággal folydogáló Duna csillogó habjait is szemlélhetjük. De fővárosaink áttekinthetésére amaz álláspontok már igen messze esnek.

Buda a keleti hosszúság $36^{\circ} 42' 42''$ (Ferrotul), s az éjszaki szélesség $47^{\circ} 29' 44''$ alatt fekszik, Pest pedig a kel. hosz. $36^{\circ} 43' 15''$, s az éjsz. szél. $47^{\circ} 29' 25''$ alatt. Az Adriai tenger színe fölött Budavár (a kir. palota talaja) 490, a Gellérthegy fellegvéra legmagasb pontja 763 lábnyira fekszik. A Duna medre a budai vízmérő 0 pontjánál jelenleg 305 lábnyira esik az Adriai tenger színe fölött. Pest városa hullámzatos térségen fekszik 336 lábnyira az Adriai tenger s 18–35 lábnyira a budai vízmérő 0 pontja fölött. Lipótvárosa legmagasabban, Ferenczvárosa legalacsonyabban fekszik.

A budai hegyek tulnyomó közetét a kárpáti fővenykö s mészmárga teszi, mely alatt és mely fölött juramész és juradolomit telepel. A 763' magas Gellérthegy keleti meredek lejtője jobbára szarúkö-törgyületből áll, mellynec mészféle ragasztéka van, s mellynec válmányai jegőcződött, sárgás súlypattal borítvák. E törgyület rétegyült juramészkövön nyugszik, mely éjzszak felé a Duna alá eltűnik. A nyugat felé dülő lejtő egészen a kis Gellérthegyig mészmárgából áll, ugy az éjszaki ereszkedők is. Helylyel közzel megkeményedett, szépen csikozott agyag

van, néhol pedig igen tömör édesvizi mészkőtüskók is talál-
tatnak, különösen a tetőn. A kis Gellérthegy s a 835' ma-
gas ikertetőjű Sashegy alsó részét vékony rétegű mészmárga
borítja, mellyen a szőlő jól díszlik. A hosszúra nyúlt nagy
Svábhegy, mellynek legmagasb része 1200', nagyobb részt
fövenykőből áll; keleti nyulványa, a kis Svábhegy, fel-
váltva fövenykőből és juramészből áll, az ottani kőbányában
szép jegeczek találhatók. A sz. Jánoshegy, melly a budai
hegyek legmagasb kúpja 1656 lábnyi levén, dolomitbul áll,
de mélységei, völgyei és alja fövenykővel borítvák. A dolo-
mit különösen a Jánoshegy keleti sziklás nyulványán, az
úgynevezett Mennyen, mutatkozik. Az 1200' magas Hárshegy
szintén dolomitbul áll, lejtősegei pedig tömör, nagyszemcséjű
fövenykőből, mellyet malomkőül is használnak. A János- és
Hárshegy közötti nyereg, mellyen a Szép juhásznő áll, hol
Mátyás király hajdan szép pásztorleányt csókolt, felváltva
mészmárgát és fövenykövet tartalmaz. A Kecsehegységet,
melly több összefüggő hegyből áll s a Háromhatárhegyben
1554 lábnyi magasságot ér, nagyrészt márgamész alkotja,
mellyen dolomit telepel. A Kecse- és Hárshegy közötti
mélyedésben, s a keletre levő kis Mátyáshegyen több édes-
vizi mész telep fordul elő. A Mátyáshegy alján hatalmas
kék agyag telep van, mellyben szép gipszjegöczök, sok kövü-
let s kénkovandó átalakult héjasok találhatnak. A József-
vagy Kalváriahegy kőületeket tartalmazó márgamészből áll,
melly két egyenközű ágban egészen a Gellérthegyig nyúlik,
míután a Vár- és Nyárshegy aljzatát alkotja. A 490' magas
Várhegy nagyobb része mészmárga, mellyben sok kővület
van, s mellyen tömör fehér édesvizi mész telepszik, melly a
Nyárshegy tetőjén is mutatkozik. A Gellérthegytől délre
emelkedő Promontori hegyek harmadképzetű mészből alkot-
vák, mellyben kővé vált fa és ősvilági csontok vannak.

Pest területe délkelet felé az úgynevezett Kőbánya ma-
gaslatban 94 lábnyira emelkedik a budai vizmérő 0 pontja
fölött. E magaslatban a harmadképzetű mész, melly Pro-
montornál a Duna alatt elenyészik, megint előtűnik, s mint
Promontornál úgy itt is fejtetik és igen jó építési követ szol-
gáltat. Egyébiránt Pestnek egész területe ősvilági tenger

L. R. Schick del.

Druck & Verlag v. G. J. Neugebauer in Darmstadt

J. H. Schick sculp.

STATIONEN DER PRESIDENTEN. DIE ERSTE DOMANIZELLE IN PETERSBURG.

Die erste Domanzelle in Petersburg.

medencze jellemét mutatja. Felső rétegzetét meszes fővenyő alkotja, mely befelé agyagossá válik. Erre többé kevesbbé fővenyes agyagréteg következik. Harmadik rétegzete kovás és meszes omlék, melyet ittott új agyagréteg vált föl. Az eddigelé ismert legalsó rétegzet, mellyen még seholsen furtak keresztül, kékes márga, melly a budai vízmérő 0 pontja alatt 19' 6"-nyi mélységben kezdődik. Egyes vidékeken, pl. Keresztúr s Újpest vidékén az agyagrétegen tőzegréteg fekszik, melly jó tüzelőszert szolgáltatathatna.

A Duna folyamvidéke hajdan tágabb s medre mélyebb volt. Egyik ága, úgy látszik, ős időben a Rákos völgyében Kerepes felé kanyarodott, honnan aztán délnyugati irányt követve még a város területében ismét a főfolyammal egyesült. Tetemes árok még a mult században környezte a várost, mellyet most töltések biztosítanak rendes kiáradások ellen. A Duna szélessége a felső szigetnél csaknem 500 öl, a Márgitsziget déli véginél 480, a lánczhíd táján mintegy 240, végre alább a Gellérthegy közepe irányában csak 160 öl. Azután megint kitágul s a Csepelsziget felső végénél már 600 ölnyi, itt két ágra szakad, mellyek a sok mérföld hosszú szigetet övedzik. A folyam mélysége az évszakokhoz képest nagyon változó, a pesti oldalon általán véve négyszer kisebb, mint a budain.

Pest városa jelenleg öt részből áll: a Belső vagy Ó városból, mellyet hajdan erős kőfalak környeztek, mellyeknek most csak ittott láthatni még némi nyomait; s négy külvárosból, a Lipót-, Teréz-, József- és Ferenczvárosokból, mellyek azonban az Óvárostól nincsenek elkülönözve. Nyugaton a Duna, többi oldalán némi száraz árkok, az úgynevezett vonalak határolják a várost. E határai között 1370 □ hold- és 902 □ ölnyi térséget foglal. E kiterjedésében 208 utca, 30 szabad tér s jelenleg 5000-nél több lakház van. De ha a mindenféle középületeket, s azon építményeket is, mellyek a vonalokon kívül a város területén állanak, hozzáadjuk, akkor Pest összes házai jelenleg a 6000-et haladják meg. 1787-ben Pestnek csak 1981 csekély jelentéktelen háza volt,

1820-ban már 3859. 1853-ban 4804-re rúgott a lakházak száma. Évenként egyremásra legalább 50 egészen új házat építenek. 1853-ban még 337 beépítendő üres háztelek volt, a tervileg még megnyitandó utcák száma 45-re rúgott. A Lipótváros két csinos sétányával kétségkívül Pestnek legszébb része.

Europában alig van város, melly aránylag olly gyorsan növekedett volna ekkora nagyságra, mint Pest. 1780-ban még csak 16,746 lakosa volt, kik között 55 protestáns és 715 görög vala; 1810-ben már 35,349; 1840-ben 66,984; 1847-ben 100,617; 1848-ban 110,516 rendes lakosa volt. Az egyházi schematismus szerint 1850-ben tetemes fogyatkozás mutatkozott, különösen a finéességben. Az 1851 marc. 31-kén bevégzett hivatalos összeírás szerint Pestnek 83,828 idevaló lakosa volt, kikből 442 rendszeren távol szokott lenni. A nem Pestre való, de rendszeren itt lakó bel- és külföldiek száma 22,993-ra ment. Ha azután a cs. k. katonaságot és tanuló ifjúságot (12,500) is hozzá számítjuk, ugy találjuk, hogy 1851-ben Pesten összesen 127,935 lélek lakott. Népeességének évenkénti szaporodása egyremásra 1326 egyént tesz, tehát 1856-ban Pest összes népeességét legalább 134,565-re tehetjük.

Vallásra nézve az 1851-ki hivatalos összeírás szerint 43,138 római kath., 110 egyesült görög, 9581 ágostai hitvallásu, 7592 helvét hitvallásu, 770 nem egyesült görög s 12,642 izraelita*) volt (a számbul kihagyván azokat, kik nem idevalók).

A nemzetiséget illetőleg Pest lakossága nagyon vegyes. A származás eredeti jellegét a miveltségnél, az együttlakás és kölcsönös házasodás okozta összeolvadásnál fogva alig lehet még kivenni, csak az izraeliták őrzék meg ősi származásukat és valójukat. Társalgási nyelvül leginkább a magyar és német szolgál. 1849 után hivatalossá ugyan a német nyelv lett, de a tudományos és hírlapi irodalomban hazánk édes nyelve még most is az első helyet foglalja el, s ha némelly

*) Ha ez adat helyes, akkor különösen sok nem idevaló izraelitának kell Pesten laknia, miután bizonyosan 20,000-nél több izraelita lakik itt.

J. H. K. K. K.

Druck & Verlag v G G Lange in Darmstadt.

V. G. F. O. U. N. A. S. D. R. P. E. R. S. C. H. E. N. W. S. C. H. E. R. L. E. D. O. N. A. U. S. T. E. R. I. C. H. E. D. I. N. E. S. T. E. T.

Verlag v. Stoll, Buchdruckerei Darmstadt.

elfajult körök ferde divatját nem követjük, magunkat el nem hagyjuk, hanem a magas kormány intézésére hallgatunk, mely a magyar fajnak gyarapodását, mivelődését és boldogulását ép úgy óhajtja, mint a széles birodalomban lakozó többi népességét: akkor nemcsak remélhetjük, hanem teljes bizonyossággal vallhatjuk, hogy a magyar nyelv az őt illető helyet czentül is elfoglalandja s hazánk tulajdonképi irodalmi nyelve maradand. Már most is alig van mivelte ember Pesten, ki a magyar nyelvet nem tudná, kivévén azokat, kik nem régen származának közzénk. Az 1851-ki összeírás szerint 31,965 magyar, 33,884 német, 4178 tót, 130 olasz, 198 oláh, 56 horvát, 570 szerb, 41 illir, 46 francia, 2 belga, 11 svájci, 12 angol, 12642 zsidó, 84 cigány volt, t. i. azok kirekesztésével, kik nem ide valók.

Budát jelenleg 7 rész alkotja: a Vár vagy felváros, öt külváros (Viziváros, Országut, Újlak, Rácz- és Krisztinaváros) s végre Óbuda. Illy terjedelemben az 1851-ki összeírás szerint 4079 házat számlált, belé nem tudva a hegyekben elszórt nyaralókat és egyéb épületeket, s 650 □ holdnyi teret foglal. Buda minden tekintetben nagyobb állapotot és vesztelést mutat, mint az ifjú erővel serdülő Pest; 1780-ban 21,665, 1844-ben 30,799 lakosa volt (Óbuda nélkül). Az 1851 szept. 30-kán befejezett összeírás szerint Óbudával együtt 43,019 odavaló és 7657 nem odavaló lakosa volt; a katonaság és tanuló ifjúsággal együtt 58,561 lélekre rágott összes népessége. Ez egyremásra 407 egyénnel szaporodik évenként, tehát a folyó 1856 évben Buda összes népességét 61,596-ra becsülhetjük.

A Budán rendszeren lakozó, de mégis máshova való személyek kirekesztésével 1851-ben 36,220 r. kath., 37 egyesült görög, 752 ágostai hitvallású, 600 helvét hitvallású, 434 nem egyesült görög, 4976 izraelita volt. — Budán a német elem aránylag sokkal erősebb, mint Pesten, mert az odavalók közül 1851-ben 27,930 német, 7555 magyar, 46 olasz, 1307 szláv, 1186 szerb, 16 román, 4976 izraelita volt.

A budaiak sok tekintetben eltérnek a pestiektől. A városban bizonyos ünnepies, feszes, hivatalnoki szín és hang ural-

kodik; a külvárosok kivált a Ráczváros, inkább falusi jellemmel bírnak, csak a Vízivárosban van élénkebb műipar és kereskedelem.

A pestieken már inkább meglátszik a fővárosi jellem, de azért mégsem lehet mondani, hogy ők az ország lakosságának összes színét magokban foglalják. Nagyobb földbirtokosaink ugyanis többnyire vagy falun, vagy az ország egyéb városaiban szétszórva élnek, főuraink pedig nagyrészt még most is jobban szeretnek Bécsben s a világ más fővárosaiban lakni s magyarországi birtokaik jövedelmét ott költeni. Pest kiválóan kereskedelmi és műiparos város s uépsége nagyon kevert, azért a pesti élet sok fonák viszonyt mutat. Nyilvános társas életről a jelenleg mindinkább lábrakapó elzárkozottság miatt alig lehet szó. A színház, télen a táncszivalmak, nyáron némelly mulató helyek, azután a csinos kávéházak, a nemzeti és kereskedelmi kaszinók csaknem az egyetlen találkozási helyek és alkalmak, hol még némi nyilvános élet mutatkozik. Csak a nyáron tartatni szokott lóversenyek bírnak még azon vonzerővel, melly az ország színét minden oldalról Pestre gyűjti: ekkor a különben hallgatag Rákos mezeje vig örömben zajongó emberekkel népesül, s Pest utcáin is szokatlan élénkség uralkodik. Különben a hajdani jó kedv, szivesség és bizalmosság majdnem egészen kiveszett. Apró körök alakúlnak, mellyek egymástul elzárkoznak, egymást féltékeny szemmel tartják; a méltóság és érdem hiányát gyakran tulságos fényűzés meg üres góg takarja.

De van még egy varázsszer, melly lelkesítő bűverejét e haza minden fiával érezteti, melly minden kört és osztályt felvillanyoz, minden osztály- és fajbéli válaszfalat ledönt s e hatalmas varázsszer a nemzeti zene. Mikor a pusztá barna fia, ki „az ősrégi nemzeti hangoknak mintegy élő hagyományát képezi“, ráhúz, s majd bús nótát, majd tüzes csárdást játszik: akkor még a magyar nemzetiség iránt hidegebb budai ember is hangosabban érzi szívért dobogni. Ősidőktől fogva nagy szerepet vitt a zene a magyaroknál. Szász Károly következőleg festi a zene hatását.

Hallod, hallod a hegedűt?
 Oh hogy sir, hogy kesereg!
 Négy kis húrban annyi érzés
 Nem is tudom hogy tér meg . . .
 Mint az édes anya sirján
 Zokog árva gyermeke;
 Mint a lombok setét árnyáu
 A csalogány éneke.

Hallod, hallod a hegedűt . . .
 Nem figyelsz húrjaira?
 Hogy kél, hogy fut végig rajtok
 A Rákóczi vihara!
 A csatába! a csatába!
 Hallod, hogy csendül a kard!
 Látod küzdeni az ősi
 Szabadságért a magyart!
 Oh e dalban, keserű köny
 Boszu könye minden hang,
 Vagy tán vér, melly forr a szivben.
 Vagy lobogva égő lang!

Hallod, hallod a hegedűt?
 Most megint a néphez szól.
 Milliók öröme, búja
 Száll rezgő húrjairól.
 Most a csikós kurjantása
 S vidor füttye hangzik fel
 Mig a csárdás forgó árján
 Barna szép leányt ölel,
 Majd a háromszázados bú
 Csak belőle hangokat
 Ollyan érzőn, ollyan fájva,
 Hogy a húr is megszakad!

Hallod, hallod a hegedűt?
 Minden húrja hogy rezeg!

Olly kis helyen olly sok érzés
Nem is tudom hogy fér meg!

A pesti társas életnek egyik főhiánya abban áll, hogy nálunk nincsenek olly körök, mint pl. Párisban az első forradalom előtt is voltak, hol mindazok, kik szellem és valódi műveltség által kitűnnek, tekintet nélkül czímre, osztályra és születésre, találkoznának és szellemi, magasabb élvezet keresnének és találnának. Illy szellemi körök bizony sem azoknak, kik születés vagy gazdagság által tűnnek ki, sem a művészet és irodalom embereinek nem ártanának; ez utóbbiak ekkép több alkalmat lenének, az élet különböző köreivel és mozzanataival megismerkedni. Illy szellemi gyűlhelyek mindenestre nagy hatással volnának, s társas életünk csinosodását, s általában nemzeti művelődésünket hatalmasan fejlesztenék és előmozdítanák. Igazán szelleműs és nemeslelkű hölgyek e tekintetben is sokat lendíthetnének.

De a mostan uralkodó visszásság mellett még a nemeség két osztálya sem akar egybeolvadni, s e két osztály köreiből nemcsak a műipar és kereskedés, hanem az irodalom és művészet emberei is úgy szólván egészen kizárják. Azután nemesünk közül sokan bizonyos életuntságot, elfásultságot negédelnek, mintha e nyomorú világ és haza nem volna méltó arra, hogy az ember vele törődjék. Másfelől a polgári rend számos tagját bizonyos szűkkeblűség jellemzi, melly csak a maga hasznát keresi, közre soha áldozni nem tud, az élet nemesebb magasabb céljait épen nem ismeri. Reméljük azonban, hogy itt is ott is az egyes dicső kivételek nem maradnak sokáig csak kivételek, hogy a jóra, nemesre való törekvés elébb utóbb minden osztály kebelében győzni fog. Már most sem tagadhatjuk, hogy a művészet és magasabb műveltség iránti érzék valamennyi osztályban mindinkább terjedez. Ezt, egyéb egyleten kívül, a szépen gyarapodó nyilvános és magános tanintézetek bizonyítják. A szellemi kiképezés vágya tehát terjedez és növekszik, csak az a baj, hogy az igazi műveltséget még sokan nem ismerik, azt sem

tudják miben áll, s hogyan kelljen megszerezni. Különösen a hölgyek műveltségét sokan csak bizonyos társalgási simaságba, idegen nyelvek felületes tudásába helyezik, azért a legtöbb leányintézet is fonákul van szervezve, s nem a nemzeti és a leendő anyáknak kellő műveltséget czélozza. . . .

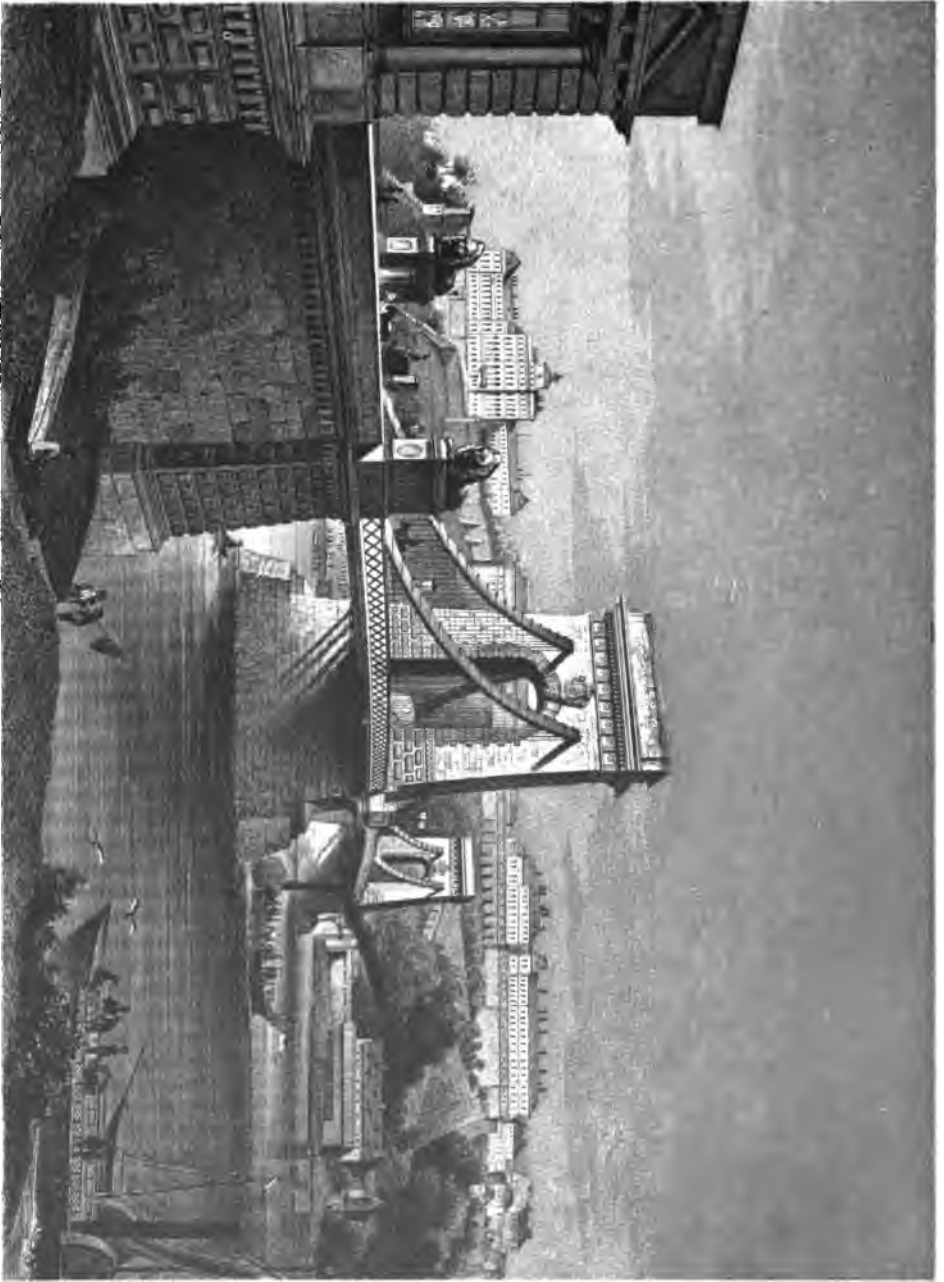
A magyar irodalom, kivált a napi és időszeri sajtó mezején élénk munkásság uralkodik. Így látszik, mindinkább meggyőződünk arról, hogy egyedül nemzeti s édes anyai nyelvünk azon szent lobogó, melly alatt küzdve remélhetjük, hogy a költő szava bételjesedik: „Még jöni fog, még jöni kell egy jobbkor, melly után buzgó imádság epedez százezrek ajakán!” Reméljük, hogy a nemzeti nyelv és magyar nemzetiség szeretete mind erősebben fog lobogni s az idegen-zármazásúak között is terjedezni. Még csak 10 – 15 év előtt Pesten tíz bolt között alig találtunk egyet, hol a magyar nyelvet tudák, jelenleg megfordítva tíz bolt között alig van egy, hol a magyar szót nem értenék. De ki is szívhatná a magyar levegőt s elhetné a magyar kenyeret, annélkül hogy a magyar nyelvet megszeretné, melly az emberi szellem alkotja nyelvek egyik legszebbike. Igaza van Kazinczy Ferencznek, midőn énekli:

„Isteni bája a szép Hellásznak, római nagyság,
 Francia csín és német erő s leve Heszperianak,
 És lengyel lágyság! titeket szép nyelvem irgyel.
 S ti neki semmit nem irgyeltek? Nyelve Homernak
 S Virgilnek, ha taláttok-e mást Európa határin,
 Melly szent lantotokat illy híven zengve követné?
 Dörg ő s nem esikorog; fut ha kell, mint férfi fut a czél
 Nem tört pályáján: de szaladva, szökelve, sikamva.
 Lángol keble, ajakán mély bánat keble sohajtoz,
 S mint te, olasz s lengyel, hévvel nyögdeli szerelmét. —
 Hull a lánccz, közelit az idő, s mi közöttetek állunk.“

Nemzeti tánczunk is még 10—15 év előtt a magasabb körökből ki volt küszöbölve, most minden tánczvizgalomban nemcsak türetek, hanem mint illik, bizonyos előszeretet tárgya, sőt az udvari bálokon is meghonosult. Tehát Berzsenyi szavait most már jobban méltányoljuk.

„Nézd a táncz nemeit, mint festik játszi ecsettel
 A népek lelkit s nemzetek izleteit.
 A német hármás lépéssel lejtve kering le,
 S párját karja közé zárja s lebegve viszi
 Egyszerű a német mindenben, s csendesen örvend,
 Egyet ölel mindig, s állhatatos szerető.
 A gallus fellengve szökik s enyelegve kacsingat,
 Párt vált, csalfa kezet majd ide majd oda nyujt.
 Ez heves és virgoncz, örömében gyermeki nyájas,
 Kényeiben repdes s a szerelembe kalóz.
 A magyar egy Pindár; valamerre ragadja az oestrum,
 Lelkesedett tüzrel nyomja ki indulatit.
 Majd lebegő szellő, szerelemre felolvad epedve,
 S bújja lievét kényes mozdulatokba szövö.
 Majd maga fellobbanva kiszáll a bajnoki tánczra
 (Megveti a lyánkát a diadalmi dagály)
 S rengeti a földet; Kinizsit látsz véres ajakkal
 A teshalmok közt ugrani hőseivel.
 Titkos törvényeit mesterség nem szedi rendbe,
 Csak maga szab törvényt s lelkesedésre határt.
 Ember az, ki magyar tánczhoz jól terme, örüljön!
 Férfi erő s lelkes szikra feszíti erét.“

Tormay, Pest városa tisztii főorvosa, a szülöttek nem-
 beli arányából, melly szerint a született fiuk úgy aránylanak
 a leányokhoz, mint 31: 29, azt következteti, hogy Pesten a
 magyar faj tulnyomó; mert a magyar fajnál, hol ez más nép-
 ségekkel nincs keverve, a férfiak rendszeren úgy aránylanak
 a nőkhez, mint 16: 15, míg a német és szláv fajnál ellenkező
 viszony szokott előfordúlni. A hivatalos összeírás szerint
 ugyan, mint feljebb láttuk, az idevaló lakosok nagyobb száma
 nem magyar ajkú, de ha nemcsak a törvény szerint ide való-
 kat, hanem általában az állandón itt lakókat tekintjük, hihe-
 tőleg szám szerint is több magyar, mint más népségbeli la-
 kost találunk. Jóllehet tehát Pesten a magyar faj tulnyomó,
 s jóllehet a nemzetiség érzelme általában új lánggra lobbant:
 mégis Pest lakosságában nem találjuk azon részvétet a

Die Stadt der

Druck & Verlag v. C. Langst in Darmstadt

Die Kunst der

AN DER UNIVERSITÄT ZÜRICH VERLAGT VON WILHELM BRUNNEN & CO. ZÜRICH

Verlag der Stadt Luzernverlag Luzern

magyar irodalom iránt, melyet ez megérdemel s melyet várni lehetne. Ez részint onnan van, mivel az olvasásvágy általában még nincs úgy elterjedve nálunk, mint egyéb művelt nemzeteknél; részint onnan, mivel a fő- és köznemesség sok tagja csak addig vala nemzeties indulatú, míg a vármegyei és országgyűlési élet úgy hozta magával; részint végre onnan, mivel Pesten is, nemcsak a vidéken, azon balga vélemény uralkodik, mintha a bécsi német lapokra nézve más sajtótörvény állana, mint a magyar lapokra. Ezért kivált a magyar politikai lapok nem örvendenek olly keletnek, mint 1848-ig, míg a külföldi német lapok olvasói ezóta igen nagyon megsaporodtak.

Most már Budapest nevezetesebb épületei leírásához fogunk. Jóllehet

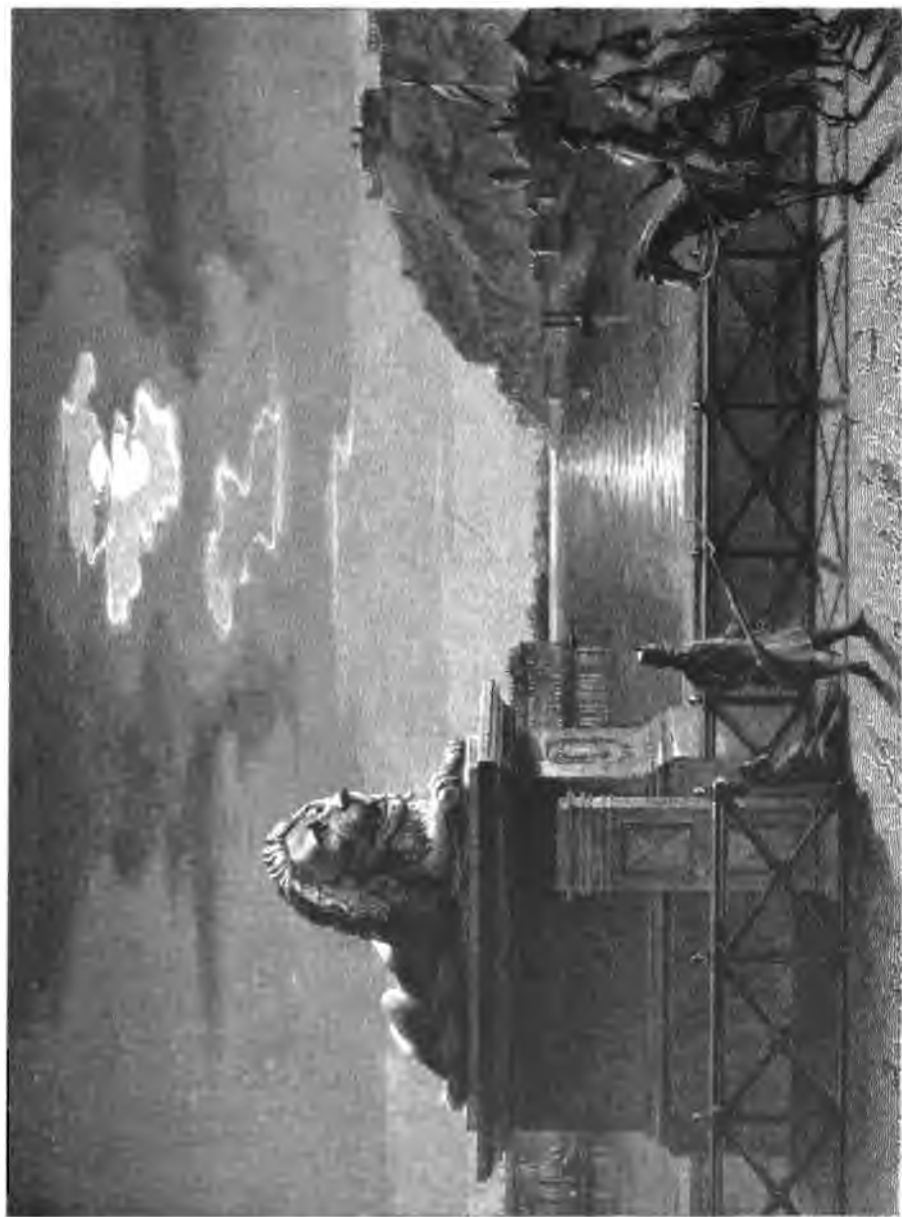
„Hallgatva áll Rákosnak szent határa,
 Ah régen hallgat immár a magyar!
 Az ősök elenyészett nyomdokára
 Az esti szellő uj fővenyt takar;
 Hallgatva áll a tér, szivünk szorúl,
 S egy köny beszél hazánk nagyságirúl.
 S egy köny Budáról, mely magas tetőjén
 Sötéten áll, egy búis emlékezet,
 Nagy sírköve hazámnak temetőjén,
 S rá írva mind mi véle elveszett;
 Régen szétdönté az idő falát,
 Kövén még látni a csaták nyomát“ . . . (B. Eötvös József.)
 Mégis nem egy tárgyra fogunk akadni, mely nemcsak figyelmet, hanem lelkes csudálást is érdemel.

A lánczhid.

Mindenek előtte a lánczhid vonja magára figyelmünket s érdemli csudálatunkat. „Valóban, szebb emléket áhmodni sem lehetne -- mondja Dudumi -- ez óriási pallónál, mely az ünnepezt gróf Széchenyi István vas akaratának és fáradhatlan türelmének soha el nem romolható emléke!”

A törökök elűzetése után számos esztendőn át repülő,

azaz kötélhez erősített hajók segítségével történt a két testvérváros között a közlekedés; utóbb 42 dereglyén nyugvó fahídat raktak a Dunára. De e fahíd télen épen semmitsem használa, s nyáron is sokszor alkalmatlan volt. Rendesen decemberben ki kellett venni, mikor t. i. a Dunán jégdarabok kezdének úszni, vagy néha egészen befagy, s csak márcziusban lehetne ismét berakni. Tehát a téli hónapokban csakis hajón lehetett Buda és Pest között közlekedni, hacsák a Duna jégháta nem vala olly erős, hogy az ombert, lovat és kocsit megbírá. Már pedig zajló jég között áthajózni nem igen kellemes, sőt néha nagyon veszedelmes dolog, s gyakran megesett, hogy a két város több napig egészen el vala vágva egymástul. Azután a fahíd igen keskeny is volt, s nyáron, mikor alacsony vizállás van, középső része olly mélyre süllyede, hogy terhelt kocsit alig lehet rajta átvontatni. Mindezen bajok és alkalmatlanságok évről évre érezhetőbbekké lettek, minél inkább növekvék a két város népessége s ezzel forgalma is. Azért az állandó híd gondolata mind több követőre találta, s főleg gróf Széchenyi István mindent elkövetett, hogy e gondolat megvalósúljon; 1832-ben gr. Andrássy György kíséretében Angliába utazott, az építtetni szándéklott híd ügyében az ottani mérnökökkel és építészekkel értéközendő. Haza érkezvén a két gróf jelentést tett a hidépítési javaslat készítésével meghízott országos küldöttségnek, s utazásuk credményét közre is bocsáták. De sok nehézség és előítélet gördüle a tervezők utjába, kivált azért, mivel a nemességnek, az építendő hídra nézve, vámmmentességi kiváltságáruul kellett vala lemondania. Sokat irtak és szónokoltak tehát a terv mellett és ellen, végre az 183 $\frac{1}{2}$ ki országgyűlésen hosszas vita után mégis a jobb elv győze, s legott országos küldöttség nevezteték ki, hogy ez a jelentkező vállalkozókkal a törvényhozás nevében szerzödjék. Az országos küldöttség báró Sina Györggyel szerzödött. Báró Sina az 1838 szept. 27-kén kelt ezen szerzödésében lekötelezte magát: „Vezérlete alatt alkotandó részvényes társasággal Buda és Pest városok hözött az országos küldöttség által megállapított két oszlopu, minden czélra és teherre számított, s így a szakadatlan közösülésre tökéletesen alkalmas lánczhi-

1912. Jan. 1.

Frank & Virginia Co. Lumber in Danville.

12. Ketchum Ave.

A. HILDON PESTICE BROS BROTHERS KÖZVETÉLKÖZŐK. AUGUSTINE BROS BROTHERS PESTICE & COMPANY.

1. Kettős és Stóp hírcs. Anyóhár Pesten.

dat, és ugyan az említett küldöttség által kijelelt vonalon Clark Vilmos Tierny által készített rajznak utmutatása szerint tulajdon költségén felépíteni, s lehető legrövidebb idő alatt a közönség használatára megnyitni.“ E szerződés, melyben az építés feltételei s a mindenkitől szedendő vám mennyisége részletesen vannak megállapítva, az 1840-ki országgyűlés által törvényes erővel ruháztatott fel. A részvényes társaság jogot nyert, a megállapított vámot mindenkitől a híd megnyitásátul számítandó 87 éven át szedhetni, miután b. Sina az eredetileg kitűzött 97 esztendőt önkényt 87-re szállította le. E kikötött évek letelte után a társaság köteles a hidat legjobb karban a nemzetnek ingyen átengedni.

Már 1839 novemberében fogtak az előmunkálatokhoz, s 1840 máj. 1-jén a gátrekeszek építéséhez; de a talpkő csak 1842 aug. 24-kén tétetett le. Ez nagy ünepélyességgel történt ő cs. k. fenségeik Károly főherczeg, mint ő felsége meghatalmazott biztosa, s József főherczeg és nádor által. A talpkő a pesti partoszlophoz tétetett le. Az ez alkalommal használt czüst kalapács és vakolókanál a nemzeti muzeumba adatott.

Már maga a gátrekeszek építtetése óriási feladat volt. Azon hely körül, melyen az oszlopok valának építendők, köröskörül nagy czölöpöket vertek be, egyiket szorosán a másik mellé, még pedig kettős rendben, mellyek mintegy 8 lábnyira estek egymástul. E két czölöpkerítés között a munka folyama alatt természetesen igen sok fövény halmozódék össze, ezt nagy merítő kanalakkal takaríták ki, mellyek egyszerre 4—5 mázsa fövenyt merítették ki. A fövény kitararíttatása után a czölöpkerítések közötti közt vízálló agyaggal verték tele. Így vízálló rekeszt nyertek, mellyet azután a Dunának gyakran rettenetes jégzajlása ellen kelle ótalmazni. E végett minden gátrekesz elő mesterséges és igen erős jégtörőt építettek, s ezenfelül a rekeszek belső öblét mindenféle irányba helyezett keresztgerendák által tamogatták. Az egyegy hídfő számára épített gátrekesz valami 2000 czölöpöt, azaz megannyi hatalmas fenyűszálat igényelt. Minden czölöp alsó végére egy mázsányi vas illesztetett. A czölöpöket mintegy 10 mázsát nyomó s 30 lábnyi magasságból eső vas ütőkosok

által verték be, s mindenik czölöpnek mintegy 400 ütést kelle kapnia, míg a szükséges, azaz 3 ölnyi mélységre befuródott.

Képzeltetjük tehát, mennyi fáradság- és munkába került csak a gátrekeszek fölépitése is. Legnagyobb nehézséggel a budai oldalon levő vizoszlop gátrekeszének készítése járt, mivel itt a Duna rendszeren 50 lábnyi mélységű, s ezenfelül hatalmas fövenyréteget találtak, mellyen a czölöpöket keresztül kelle verni-

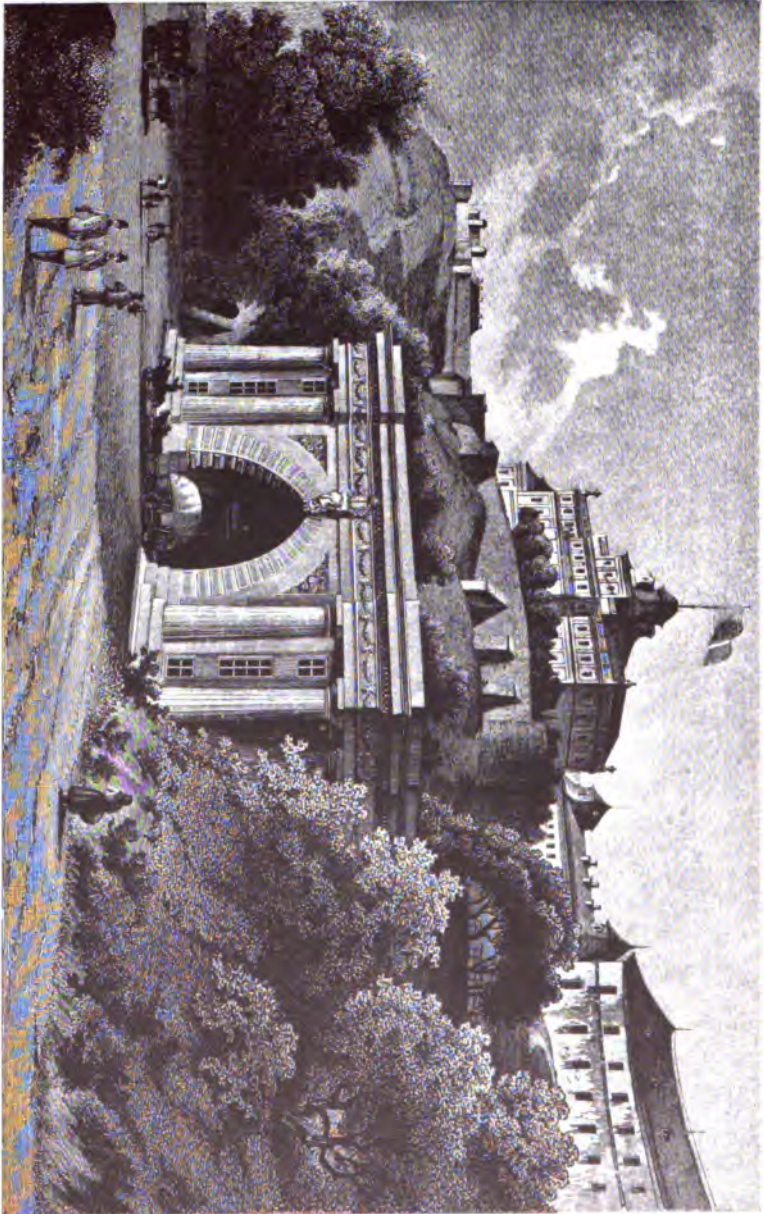
Elkészülvén a gátrekesz, a mindúntalan beszivárgó vizet kelle gőzgépek segítségével kimeríteni, mielőtt az oszlop építéséhez foghattak volna. Azonban végreis minden bajon és nehézségen győztek, s a habzó hullámokból, noha lassan de rendíthetetlenül emelkedének a kőoszlopok, mellyekre a hidnak keresztlánczait feszíteni kelle. Az oszlopok elkészülte után a gátrekesz csölöpeit a víz alatt lefűrészelték, s most hullám és jégrög tehetetlenül zajong a moztelen sziklafalak körül.

Sok országnak kelle hozzájárulni, hogy e csodaépitmény alkotó részei előteremtessenek. A gátrekeszek csölöpeiül szolgáló faszálak Tótország, Felső-Ausztria és Bajorország erdőiből kerültek; a homokkövek Vác- és Sós-kútról; a gránitszálak Manthauzenből (Felső-Ausztriából), a terméskövek a pesti és budai bányákból. A kovácsolt vasból való függőlánczok, mellyek járulékaikkal együtt mintegy 30,000 mázsát nyomnak, Angliában készültek; az öntött vas részek pedig a pesti és dernői öntödékből kerültek.

A munkások is sokféle nemzetbeliek voltak. Első helyen természetesen az angolok álltak, kiket az építészek hoztak vala magokkal; azután a vízi építésben szintén jártas olaszok következtek, kiket főleg Trieszt és Velence városokból hívtak ide; de a belföldi magyar, német és tót munkások is mind nagyobb ügyességre tettek szert.

Tizenegy évig tartott az építés. A hadi testek ugyan már 1849 elejétől fogva mentek át több ízben a még alig járható hídon, de ünnepélyes megnyitása csak 1849 nov. 20 kán történt. Clark T. V. halála után Clark Ádám folytatta és végezte be a munkát.

A láncz-híd két parti s két vízi oszlopon nyugszik s 1230 láb hosszú. A két vízi oszlop között feszülő ív 100 öl hosszú

V. Radtke del.

Druck & Verlags v. G. J. ange in Darmstadt.

W. H. G. sculp.

A BUDJAN ANAGRIJE KAMPUSAN. PORSTAN JONES FONKUS ZU OPHEN.

I. Aufl. es Stalp hizomanyaban Pesten.

s olly magas, hogy alatta a legtöbb gőzös elmehet, annélkül hogy a kéményt le kellene fektetni. A hídföket mindkét oldalt szépen faragott oroszlányok ékesítik, mellyek nyugvó helyzetben, a két város felé fordulva, felséges komolysággal néznek alá a gránit talapzatról, mintha magok is éreznék és bámulnák a nagyszerű műnek jelentőségét, mellyet ékesítenek. Marsalko János, löcsei, faragta e szép műdarabokat. A gránit talapzatok előoldalán, mindkét felől gróf Széchenyi István s báró Sina György czimerei láthatók. E czimereket szintén Marsalkó mintázta, Gál András pedig érezbe öntötte. A vizioszlopok fölött 7 öl magas kapuívcek emelkednek, mellyek nagyszerű látványt nyújtanak. Ez ivcek közepéből mindkét oldalon oroszlányfő nyújjlik ki, s e fölött az ország czimere látható.

Az összes költségek, t. i. az előmunkálatok, a budai par-ton volt kincstári épületek megváltása, a két városnak fizetett kárpótlás a régi hidtól járt vámjövedelem megszűnéseért, azután a tulajdonképi hidépítés stb. költségei 6,575,842 pftot tettek; maga a híd 4,412,628 pftba került.

A hidről nagyszerű kilátás esik a két testvérvárosra. Kivált estve, mikor a hatalmas folyam hullámai a hold czüstös fényében csendes méltósággal tovasimulnak, s a két par-ton számtalan világ pislog, a lánczhidon járó leirhatlan gyönyört élvez.

Az alagút.

A lánczhiddal egyenes irányban, a várhegy tövében, az alagút öble tátong felénk. Mint mesés tündérlak, úgy csillog elénk, mikor estve ki van világítva. Ha Mátyás király és fényes kísérete sírjából kikelne, s a vasárnap és ünnepnapon a lánczhid egyik végétől a másikáig vonuló s szakadatlanul tovább az alagút szájáig s rajta keresztül a Krisztinavárosig elhuzódó tarka emberszalagot meglátná, bizonyosan szót nem lenne bámulata kifejezésére; meg nem foghatná, micsoda hatalom birta a széles Dunát átívelni, a nagy hegyet keresztül-vájni! Most már nem kell életünket kockáztatnunk, mikor a mérges Dunán átkelünk, s nem kell arcunk verejtekével a meredek hegyen fel és le másznunk, mikor a Krisztinavá-

rosba, s a mögötte emelkedő Svábhegyre (Istenhegy) s a többi hegyekre kirándulunk, melyek az ő Buda minden tavasszal megifjodó és újra felviruló bájos mögletét alkotják. Az alagút mind diszére mind kényelmére szolgál a két testvérvárosnak, s méltán foglal helyet a lánczhíd mellett.

Miként a lánczhídnál, úgy az alagútnál is gróf Széchenyi István nevével találkozunk. Ő, ki ernyedetlen buzgalommal munkálkodék a haza és a két testvérváros javán, az alagútát is felkarolta. Már 1845-ben szerze társaságot, melly azt a budai várhegyen keresztül építeni szándékozott. De mielőtt e társaság a nagy munkához láthatott volna, kitört a vihar, melly minden eselekvőséget megsibbaszta. Széchenyi, az igaz hazafiak kiolthatlan fájdalomára, szellemi éjbe borult s alagúti terve mármár feledésbe méne. Lassanlassan újra fölélede a tetterő és vállalkozási szellem, s Ürményi József es. k. kamarás, egyike azon keveseknek, kik a nagy vész után is csakhamar új munkásságra ébredének, Széchenyi tervét újra föléleszté. Fáradozása nem maradt siker nélkül, részvényes társaság támadt, mellynek szabályait a magas kormány rövid időn megerősíté. E részvényes társaság 1853 aug. 24-kén első közgyűlését tartá s Ürményi József elnöklété mellett 24 tagból álló igazgató választmányt nevezte. Clark Ádám, ki a lánczhidat szerencsésen fölépítette vala, magára vállalá az alagút építése vezetését, miután a tervet is ő dolgozta vala ki. Az előleges fölvetés szerint csak 300,000 pftnyi költség kívántatott. Tehát 3000 százforintos részvényt bocsátának ki. Eleintén e részvények nem örvendettek nagy keletnek, mégis késedelem nélkül a munkához fogtak, s ez olly gyorsan halada, hogy már október havában a próbatárnát kezdék keresztülvágni. 1854 marc. 19-kén keresztül volt vájva a hegy. E naptól kezdve vasár- és ünnepnapokon a gyalogoknak megengedtetett, 2 pkr. vámfizetéssel, az alagúton átjárni.

Naponkint 200, leginkább belföldi munkás dolgozott az alagút építésén, repesztve a sziklákat, simítva a falakat stb. A falakat téglával bélelték ki, hogy a viz át ne szivároghasson.

Az alagút szélessége 5, hosszúsága pedig 180 öl. Ott, hol legmagasabb, öble 5 ölnyi, 3 lábnyi és 7 hüvelyknyi, hol legalacsonyabb, t. i. a közepén, öble 4 ölnyi, 1 lábnyi, és 2 hüvelyknyi. Clark Ádám ugyanis ez alagút építésében a szokott eljárástól eltért, mennyiben a bolthajtást a középtől kezdve kétfelé az alagút két nyílásáig hat magassági fokozatban építetté, minek folytán az egész építés jóval kevesebb költségbe került. Mikép a lánczhidon, ugy az alagútban is kettős kocsút és kettős gyalogút van.

1855 szept. 23-kán már annyira kész volt az alagút, hogy koci is mehele rajta keresztül. Most az egész építmény úgy szólván készen áll. Nagyszerű, dór modorban épített kapuzatok ékesítik e föld alatti utat, melly a béke helyreállta után újra fölserkent hazafias munkásság méltó emléke. Az alagút nemcsak a várhegyen túli völgybe visz, hanem az erősséggel való közlekedést is megkönnyíti, miután bal oldalán 28 öl magas akna a budai főtérre, a Hentzi-emlék szomszédjába, vezet föl.

E helyen meg kell még említenünk a partszegélyt, melly a pesti parton a lánczhid mindkét oldalán építettik. E partszegély a lánczhidtól két felől 200 ölnyi hosszúságra, nagy faragott kövekből s két fokozatban fog építtetni. Ehhez azután mindkét oldalon 150 öl hosszú partépítés fog csatlakozni. A partszegély alacsonyabb része, melly az áruk fel- és lerakodására fog szolgálni, egész hosszában legalább 12 öl széles lesz. Ha e partépítések elkészülnek, s a Dunának czélba vett szabályozása is végrehajtatik, új dísz nyerend fővárosunk. Az alagút s a partszegély Budapest látképét tökéletessé teszi majd. „Pestnek gyönyörű házsora, a két part szegélye, a budai várhegy sétánya és bástyái, a Duna s a rajta úszó sajkák, hajók, gőzösök és hadihajók, a lánczhid és alagút, a természeti és emberi remekművek olly csoportozata, millyennel alig dicsekhetik Európának, annál kevésbbé a birodalomnak más városa, a látképek olly gyűjteménye, melly a két testvérvárosnak mindenkor fővárosi rangot vagy dicskoszorút fog kölcsönözni és biztosítani!”

A királyi várpalota Budán.

A régi magyar királyok építkezései a török uralom alatt romba dőltek. A törökök elűzetése után báró Regal budai várparancsnok 1715-ben az omladékokbul négyszögletű épületet kezdte rakatni, melyet azonban a török háborúk miatt be nem végezhetett. 1741-ben az országgyűlési rendek törvényczikkben intéztek Mária Teréziához kérelmet, hogy a várpalotát újra fölépíttetni kegyeskedjék. A királyné még az úgynevezett ausztriai örökösségi háború bevégezte előtt azon utasítást adá a magyar udvari kamarának, hogy a palota helyreállítására Erdődy György gróf akkori kamarai elnöknek 4000 ftot utalványozzon. Utóbb évenként 6000 ft. utalványoztatott a kir. kincstárbul. Pálffy János akkori nádor az ország összes törvényhatóságait önkénytes adakozásokra hívá fel. E fölhívást országszerte nagy lelkesedéssel fogadák, s így 1749-diki máj. 13-kán, a királyné születése napján, az új várpalota talpköve letétetheték, mi ünnepélyes egyházi szertartásokkal történt, melyeket Althann gróf váczzi püspök vezérle. Az építés igazgatásával 1748 jul. 14-dikén a kamarai elnökkel lett Grassalkovics Antal gróf bízott meg. A királyné két ízben, 1751 és 1764-ben látogató meg Budát. Meg volt elégedve az építéssel, ez mégsem haladt igen gyorsan, s Grassalkovics gr. 1765-diki jan. 26-kán arra kérte a királynét, kegyeskedjék a munka gyorsabb folytathatása és bevégezhetése végett három évre esztendőnként 20,000 ftot ajánlani. Majd 1767-ki marc. 23-kán Hillebrandt főépítész olly jelentést terjeszte föl, miszerint reméli, hogy a palotát talán még a folyó évben fedél alá hozza, ha hónapokint 3000 ftot fordíthatna az építésre. Végre 1771-diki marc. 31-kén Grassalkovics arról tudósítá a királynét, hogy mind a palota mind a melléképületek tökéletesen elkészültek. Grassalkovics e jelentése szerint az összes kiadások 402,679 ftot tettek, miből a megyék és sz. k. városok önkénytes adakozásai 95,031 ftot fődöztek.

Az ekként helyreállított palotában egy ideig a Sz. Pöltenből Budára hívott angol kisasszonyok laktak. Ezek azonban nemsokára Vácra. azután Pestre helyeztetek, hol még most

Die Pappel erhebt

Druck & Verlag v. C. Lange in Darmstadt

DRUCK- UND VERLAGS-ANSTALT VON C. LANGE IN DARMSTADT

Die Pappel erhebt

is leányok nevelésével foglalkoznak. A várpalotát 1780-diki jun. 25-kén a II. József által Nagyszombatból Budára áttett magyar kir. egyetem szállá meg. De az egyetem már négy év lefolyta után Pestre költözék, s a budai királyi lak üresen maradt, mignem Sándor Lipót cs. k. főherceg s az ország nádora ott vevé lakását. Utóda is, a mélyen tisztelt József cs. k. főherceg ott székelt. József ötvenéves hivatalkodása alatt a palota külsőleg és belsőleg ugy rendeztetett el, mint a forradalomig volt.

A várpalota a Dunára néző, 94 öl hosszú főhomlokzatból áll, mellynek középső, kiálló része 6 római fejezetű oszlopon nyugvó erkélyt mutat. A homlokzathoz két szárnyépület csatlakozik, mellyek a főépülettel nyugat felől tágas teret alkotnak, melyet az erősség várkapuján átvivő útnak szélén körács határol. A palotának eredetileg csak két emelete volt, s középen csillagvizsgálda emelkedett. E torony utóbb lebontatván, helyébe harmadik emelet épült, a csillagvizsgálda pedig a Gellérthegyre rakatott.

A palota belső elrendezése a forradalom előtt következé volt. A balszárnyban van Sz. Zsigmond vártemploma, mellyet 1769-ben, Mária Terézia születése napján, Migazzi bibornok a hajdani Zsigmond egyháza emlékéül felszentelt. Az e templomhoz csatlakozó Sz. István kápolnájában őrzik az István jobb kezét. Ugyancsak a balszárny helyiségeiben 1790 óta az ország ékességeit is őrzik.

A főhomlokzat első emeletében a királyi szobák voltak. Előszobán át, szürke alapon szürkére festett szobába jutottak, mellynek falait nagy tükrök és szőtt képek diszesíték; a szögletekben színes üveg edények voltak. E szobához balfelől a császárné kihallgatási tereme csatlakozék, mellynek falait németalföldi szőnyegek boríták. Legszebb bútorai voltak: arannyal szegélyezett, veres bársonnyal borított királyszék, s aranyzott asztalok. Ezután következett a társalgási terem igen szép asztallapokkal, edényekkel, gyertyatartókkal s egyéb tárgyakkal különféle színű üvegből. Az öltöző szobában fehér szőnyegek voltak sínai hímzettel, továbbá olajfestmények s szép ajtóképek, mellyek gyermeksoportozatokat ábrázolának. Az öltöző szobához a dolgozó szoba csatlakozott, zöld atlasz-

szal; ehhez a háló szoba, világoskék hímfzett kárpitokkal. Azután következtek a király szobái, nevezetesen az öltöző szoba sárga, a billardterem buzavirágzinű kárpitokkal, a dolgozószoba, s a kihallgatási terem, melynek falait németalföldi alakos szőnyegek borították. A hátfal közepén a vörösbársony királyszék állott. Azután a gyülekezési terem következett, melyet csataképek díszesítének, s azért csataszobának neveztek. Jobbra a nagy terembe jutottak, melynek magassága majdnem két emeletnyi volt, s melly udvari bálók- s hangversenyekre szolgálta.

A jobb szárnyban a nádor főherczeg szállásolt. Kis szoba mellett az étterem volt, szép olajfestményekkel. Onnan balra két szobában a főherczeg könyvtára volt; jobbra a főherczegasszony kihallgatási tereme, melyből előszoba a dolgozó, s innen az öltöző és hálószobába vezet. Ez utóbbi mellett volt a főherczeg öltöző szobája, a sarokban pedig dolgozószobája.

A jobb szárny második emeletében a főherczeg gyermekeinek lakásai voltak.

Földszint a nádori iroda, a főudvarmester hivatala és a pénztár, s a palota-felügyelő szállása voltak, stb. Az egész palotában 203 szoba volt.

A jobb szárny butorzata a nádor főherczeg magán tulajdona lévén, halála után örökösire szállott, kik nagyobb részét Alesúthra vitették. Budavára legújabb ostroma alatt a jobb szárny és középépület csaknem földig égett. Mit a lángok a butorzatban megkiméltek, azt a vár bevétele után részint elhordák, részint összetördelék. Mondják, hogy csak két orosz nagy tükör maradt épen; ezeket utóbb Bécsbe vitték.

A béke helyreállítása után a vár újra fölépített s egészen újból szerelteték föl. Balszárnya legkevésébbet szenvedett, azért csaknem egészen ugy marada, mint azelőtt volt. Csak Sz. Zsigmond egyházán tettek némi ujításokat. Jelenleg a várpalota következőleg van berendezve.

Külsőleg kivált födele nyert más alakot. Mindenik szárny-épület négy szegletén egyegy manszárd van, a főhomlokzat közepén kettős manszárd emelkedik s magasan felüláll a sarok-

manszárdokon. Mindenik manszárdon egyegy villámhárító. A földél párkányzatai és szegélyei rézzel, többi része barna pallával fődött.

Most lépjünk a várpalotába. Mindenik szárnyán magas üvegajtón át mintegy 10 lépés széles lépcsőzet visz az első emeletre; ennek folyosói szép mozaikművekkel rakvák ki. Ha a bal szárnyban az első emeletbe jutottunk, jobb felől két előszobába lépünk, mellyek most sokkal szebben díszítvők és butorozvák, mint azelőtt voltak. Mindkét szobának padlata és falai gipsz-vakolattal borítvák s gazdagon aranyozvák. Általában a várpalota legtöbb szobája fehér gipszvakolatu s gazdagon aranyozott; az egyes szobák pallója pedig igen szép, másmás alaku kockákkal van kirakva. A nevezett előszobák különösen szép tükrök- és aranyos villárokkal ékesítvők. A villárok, fali és koszorugyertyatartók mindenütt szintén aranyozottak. —

A második előszoba a hosszukás terembe nyílik, melly azelőtt jóval magasabb volt, mint jelenleg. E terem falai igen pompásak, a felső padlatot fris mészfestmények fogják ékesíteni, s tiz nagy aranyos villár függ rajta, a fali tükrök között számos aranyozott kiálló gyertyatartó van. A terem asztalai, mint a legtöbb szobáéi, szürke sávolyos márványlapokból állanak, s mint minden egyéb bútor gazdagon aranyozvák; kereveit és székeit nehéz biborszínü selyem kelme borítja. Egyszóval ez a társas multság és udvari báloknak szolgáló egyik legfölségesebb terem. Ebbül a császár étteremébe jutnak, melly a kir. helytartó főherczeg által lakott jobb szárnynyal összeköttetésben van, s mellyben eddig az udvari bálók tartattak. E terem falai famüvel kirakvák, bútorai veres selyem kelmével borítvák, villárai és tükrei nagyon szépek. A császár étterembül balra ő cs. k. felsőge első előkamarájába jutnak, melly azelőtt csataképei miatt csataszobának nevezetett. E szoba bútorai kék alapon fehér cifrázatu kelmével fődvek. Ehhez csatlakozik a császárné tereme, igen szép rózsza és ezüstszín bútorokkal. E terem azelőtt a nádor főherczeg étiszobája volt. Azután következik a császárné dolgozó szobája gyönyörü íróasztallal és könyvszekrényyel; továbbá a császárné öltözőszobája hajnal- és rózsaszínü buto-

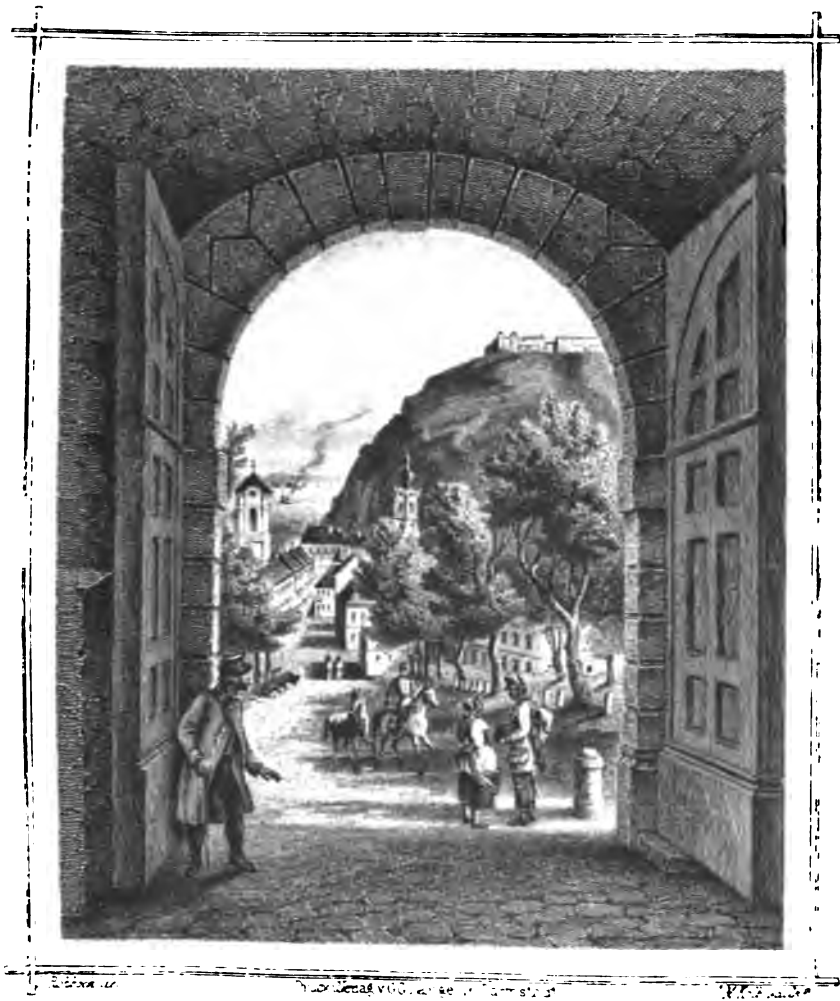
rokkal, ebből kijárás van az erkélyre, mely most jóval hosszabb, mint azelőtt volt, s 6 római oszlopon nyugszik. Ez erkélyről bájos kilátás esik a várkertre, a Dunára, a láncz-hidra, Pestvárosára s a tulnau terület sikságra.

Azután következik ő cs. k. felsőcsik hálószobája, fehér s aranyozott dísznyoszolyával, és sárga alapon kék cifrázatu butorokkal. Ehhez a császár öltöző, azután dolgozó szobája csatlakozik; ez utóbbibul szintén kijárás van az erkélyre. Az öltözőszoba butorai sárga alapon szürkés cifrázatu kelmével fődvék, a dolgozószobáéi ezüstfehéren lilaszin cifrázatuak. Ezen utóbbihoz a császár ruhatára csatlakozik. Innen márvány lépcsőzet vezet a második emeletbe, hol a császár ségedéinek szállásai vannak. Azután következik a trónterem. Végre a közép-épület első emeletében van még a tanácsterem, vörös butorokkal.

A bal szárnyban magas vendégek számára rendelt szobák vannak, névszerint előszoba és négy, szintén fényesen butorozott, lakszoba.

A középépület második emeletében ő cs. k. felsőcsik magas kiséretének, a harmadik emeletben a császár egyéb kiséretének szállásai vannak. Földszint végre vannak a gazdasági táruk s más helyiségek.

A jobb szárny első emeletében az előszobából elsőben a helytartó főherczeg étteremébe jutunk, mellyhez más oldalt a császár éttereme csatlakozik. A főherczeg ebédlője mellett kis kabinet, ezután a főherczegasszony várakozási és elfogadási tereme következik; az előbbi szürke alapon kék, az utóbbi sárga alapon fehér, különösen szép kárpitokkal és butorokkal. Az elfogadási termet a császár és császárné fehér márványbul készült szép mellszobrai ékesítik, egy ablakmélyedésben pedig igazi sinai becses virágedény van. Erre a teaterem következik, melly talán még szebb butorzatu, mint az elfogadási terem; továbbad a főherczegasszony dolgozó szobája, Károly cs. k. főherczeg és Lajos bajor király arczképcivel. A zongora, s a repkénylugassal környezett rajszattal tanúsítják, mivel szeret ő fensége a főherczegasszony foglalkozni. Egyik asztalon néhány csinos ásvány is látható, miket a főherczegasszony Szliácsban gyűjtött és magával ho-

HUNGÁRYN A NYERKEZÉS ÉS JÓDÁNY.
 BY CHRISTOPHER STRATTON, OF OXFORD.

London: Printed and Sold by J. Johnson, St. Paul's Church-Yard, 1791.

zott. — Azután a főhercegasszony öltöző szobájába jutunk, mellynek butorai rózsaszínűek, végre ő fenségeik hálószobájába, melly fehér alapon kék kelmével van butorozva, s hol az ágyon kívül két imazsúlyt is láthatni. A hálószobához egyfelől a főhercegasszony, másfelől a főherceg ruhatára csatlakozik. Ez utóbbibul a főherceg háló, azután dolgozó szobájába és elfogadási teremébe jutunk. A dolgozó szobában kiseded könyvtár van, melly franczia, német s egykét magyar könyvhül áll, mellyek leginkább történelmi, hadászati, és államtudományi dolgokat tárgyaznak. A könyvpolcz felső párkányán a legjelesb hadvezérek apró szobrai láthatók. Ezután következik a billardszoba, mellyben néhány szép arczkép van, névszerint a helytartó főherceg bájos szépségű anyja, neje és elhalt testvére arczképei; végre a főherceg kihallgatási terme, mellyben többi közt Károly főherceg kis bronz- emlékszobra látható.

A jobb szárny második emeletének helyiségei a fiatal főhercegi kisasszonyoknak, nevelőiknek, továbbá a főudvar-mesternőnek szolgálnak szállásul.

A várpalota mellékpületeihez tartoznak az erősség bejárásánál nyugat felől ujdun épített várpalotai őrhely, azután egy kétemeletű új épület, mellynek földszinti szobáiban a várpalotai felügyelő lakik, míg első emeletének szobái magas vendégek számára rendelvek, második emeletében a várpalotai papság lakásai vannak. Végre jön az udvari istállóház, hol kocsiszinek s a cselédség számára lakások is vannak.

De a várpalota legszebb díszetül a várkert szolgál, melly azt három oldalról környezi. E kertet gyönyörű ültetvényeivel a boldogult nádor, József főherceg varázsolta oda, a várhegy sziklás lejtőire, nagy műértéssel és költséggel. Fekvésénél fogva több részre oszlik a kert; az ostrom alatt az is sokat szenvedett, de most már helyre van állítva, sőt a hegy nyugati oldalán tett több új ültetménytel tetemesen gyarapodott.

Följebb említők, hogy a várpalota bal szárnya egyik helyiségében az ország ékességeit őrzik. Ezekhez, mint tudva van, számítjuk a koronát, a királyi botot, az ország almáját, a kir. kardot, a kir. köpenyt, végre Sz. István keztyűjét, czi-

pőjét és harisnyáját. A korona két különböző részből forrasztatott össze. Alsó része vagyis a homlokkör azon koronából való, melyet I Gejza még herezeg korában Dukasz Mihály napkeleti császártul ajándékba kapott; felső része pedig, vagyis keresztben egymás fölött fekvő két íve azon korona maradéka, melyet II. Szilveszter pápa Sz. Istvánnak küldött. Ezen féltke alakú koronát 53 szafir, 50 rubint, 1 smaragd s 338 gyöngy ékesíti, s egész sulya 9 márkát és 6 latot nyom.

A kir. bot ollyforma mint a középkorban használtatni szokott buzogány, erősen meg van aranyozva, felül üveg-gömbbel, alul gyöngyfüzéréekkel.

Az ország almája aranyból készült s drágakövekkel van megrakva; oldalába az Anjou ház czimere van bevésve, tetején kis kereszt áll.

A koronázási köpeny valóságos miseruha világos kék selyemből, mellyen szűz Mária, Krisztus a keresztfán és számos egyéb szentnek képei hímезvék, és sok felirat látható. E ruhát sz. István hitvese Gizella állítólag saját kezével készítette s a székesfehérvári sz. Mária egyházának ajándékozta.

A koronát, mint a királyság jelképét, nagy tiszteletben tarták a magyarok. Vas ládában őriztetett az ország többi ékeségeivel együtt, s e láda öt pecséttel, t. i. a nádor, esztergomi érsek, két koronaőr s királyi biztos pecséteivel volt bepecsételve. Őrzésére saját koronaórság rendeltetett. Mindig elzárva maradt, csak három nap a koronázás előtt és után tétették ki közszemlére. Legújabb viszontagságait mindenki tudja, s azért szükségtelen ezeket itt előadni. —

Mindjárt a kir. várpalota mellett a fegyvertár van, melly sz. György teréig terjed. Ez erős, két emeletű épület, tágas udvarokkal és teremekkel. Négyszeg alakú, sz. György terére szolgáló főhomlokzata fegyverzetekkel és jelves alakokkal van diszesztve. Schams, ki Buda városát 1822-ben irta le, igen nagyszerűnek mondja a fegyvertár belsejét s különösen három tágas fegyverteremét szlletesen elrendezett tartalmával nem győzi magasztalni. E három teremben a forradalom előtt valami 80,000 fegyverdarab volt. Azonban

Z. B. K. 1867. 1868.

Eruck & Verlags v. G. Lange in Darmstadt.

Z. B. K. 1867. 1868.

MEINERSTADT DARMSTADT IN DER GEGENWÄRTIGEN ZEIT.

Verlag des Stolp'schen Buchhandels in Pesten.

történelmileg nevezetes dolog kevés volt bennük. Legnagyobb s legritkább nevezetességül az úgynevezett vérzászlót említették, mely a második terem végén volt kitűzve. E zászlóról azt hitték, hogy még a keresztes háborúkból való; veres szőtt selyemkelméből készült; rajta aranylángok, s középett egyik oldalon fekete sas, másikon Krisztus a keresztfán.

A fegyvertárral szemben a gr. Sándorféle palotának homlokzata van. Ez szépen, de nem igen nagyszerűn épült palota. Belül azonban felette gazdagon, kényelmesen és szépen van berendezve és butorozva. A kir. várpalota helyreállítása előtt Albrecht ő cs. k. fensége lakott benne.

A gr. Sándorféle palota mellett a színház áll, átellenben, sz. György tere tulsó oldalán a gr. Telekiféle épület emelkedik. A tágas térnek közepén a szép emlék áll, melyet ő cs. k. felsége parancsára 1852-ben Hentzi tábornok és bajtársainak, kik az 1849-ki ostrom alkalmával csestek, emelének. Szépen faragott gránit talpazaton gót modorú, s ötszegű kúptető áll, mellynek főhomlokzatán következő német felirat olvasható: „Hentzi tábornok, vele Allnoch ezredes 418 hőssel egyetemben itt halt meg a császár- és hazáért.“ A többi oldallapokon az elesett közvitéznek nevei vannak följegyezve. A oszlopokon nyugvó kúptető alatt vértbe és sissakba öltözött harczi dőledez haldokolva, s ég felé mutató angyal borostyánkoszorút tesz fejére. Az egész emlék magassága 66 lábnyi. Tervét Sprenger udvari építészeti tanácsos készítette.

Buda egyházai.

Midőn Buda egyházait akarjuk leírni, szükség azokat is megemlíteni, mellyek hajdan voltak, de most már nyom nélkül eltűntek.

A hajdani kir. várpalotában Alamizsnás sz. János egyháza volt. Ez a tulajdonképi várkápolna s azért benne a kir. család számára külön oratorium vala, mellybe a könyvtáron át jutának. Mátyás zárdát alapita hozzá és sok becses egyházi edényvel és más szerekkel ajándékozta meg. Ez egyház prépostja sok jószágot birt Pest és Pilis megyékben, s

a királyi kápolnák grófjának nevezé magát, miután a többi kir. egyházaknak is vala előjárója, s mint Schier állítja, a kir. titkár hivatalát is viselé. E vári egyházban Alamizsnás sz. János tetemeit őrizték, ezeket Mátyás Mohammed török császártul vette vala ajándékul. A mohácsi vész után Pozsonyba menekültek az ereklyével, hol ez 1715-ig marada. Ekkor a budai polgárság kérelmet intéze a királyhoz, hogy az ereklye s a hozzá tartozó egyházi kincs ismét Budára szállittatnék. Kérelmét a király a pápa jóváhagyásával annyiban teljesíté, mennyiben a pozsonyiaknak meghagyta, hogy a nevezett szentnek jobb lábát adják ki a budaiaknak. A városi hatóság tehát az ereklye fölvtételére a városházán a szent kereszt s Almizsnás sz. János kápolnáját építeté, s a szent jobb láb lehozatala végett két tanácsnokot küldé Pozsonba. Itt a lábát az egész káptalan jelenlétében lefejték, azután arannyal kivarrt selyemkelmében üveg szekrénybe tevék, s a vele kapcsolatban volt ezüst keresztel együtt ünnepélyes szertartással Budára szálliták.

II. József bezáratá a városházi kápolnát, s ekkor az ereklye a főegyházba vitetett, az arannyal és gyönggyel gazdagon kivarrt miseruhák és egyéb egyházi kincsek pedig eladattak, s a mi pénz értök bejött, a városi plébánia egyházi tőkélhez csatolák.

Schier szerint a kir. vár kerületében még sz. László kápolnája is volt, de erről alig tudunk egyebet mint nevét.

Hiresebb volt sz. Zsigmond egyháza, melly sz. György tere közepén állott. E templomot Zsigmond király különösen a csehek számára építeté, s azért csakis cseh nyelven folyt benne az isteni tisztelet. Hozzá terjedelmes zárda tartozott, mellyet Zsigmond király egyéb tetemes jószágon kívül Eszék városával ajándékoza meg s prépostságra emelt. Sz. Zsigmond templomában többi közt Mátyás király első hitvese a cseh Kinga temettetett el; Mátyás halála után az országos rendek több gyűlést tartottak benne. A törökök elűzetése után csak romot és omladványt találtak az egykor diszes templom és zárda helyén. Butanicz Keresztelő János esztergomi kanonok, mint ujdón kinevezett prépost, új kápolnát építete ugyan a

romokból sz. Zsigmond tiszteletére, de a hajdani prépostság jogait és javait nem tudá többé megszerezni, s halála után az új kápolna is csakhamar eltűnt.

Sz. György egyháza. Ez némellyek szerint a várhegy délkeleti szélén, mások szerint a róla nevezett téren állott. A törökök lebonták s köveit az erősség kiépítésére használták.

Sz. Mária Magdolna egyháza. Ez, mint följebb láttuk, a magyar polgárok anyatemloma volt s a mai Dísztéren a kút vidékén állott. A törökök mecsetté változtatták. Az ostrom alatt annyira megrongáltatott, hogy a város megvétele után helyén csak kőhalmazt találának, melyet a szomszéd házakkal együtt a tér kiszélesítése végett egészen eltakarítának.

Remete Pál egyháza. Ez állítólag I Lajos idejében épült s a mostani országház-utczában állott. A hozzá csatlakozó zárda a pálosoké volt, kikről a szomszéd utcát pálos utcának nevezék.

Sz. Miklós egyháza. Ez a mostani kamaraépület éjszaki végén állott. A német és magyar anyaegyházak megyéinek határvonala az ő kapujátul vonatott. A hozzá csatlakozó zárda a döméseké volt. Mátyás király főtanodát állita benne. Egyház és zárda romba dőlt a törökök alatt.

Mindezen s más egyházak, zárdák és kápolnák a vár-, vagy felvárosban voltak. De a külvárosokban is számos egyház, zárda és kápolna tanúsítá a budaiak vallásosságát. Azonban mindnyáját itt nem számlálhatjuk elő, még csak az erdő közepette regényes vidéken állott pálos-zárdáról, mellynek hajdan nagy híre volt, akarunk némelly adatot közleni.

Remete sz. Pál ezen zárdája a XIV. század elején épült sz. Lőrincz tiszteletére. Lőrincz nevű s esztergomi születésű szerzetes alapítá, ki azután a pálos szerzet főnöke lett. E zárda a Szép juhásznéról nevezett mostani vendéglő alatt néhány száz lépésnyire állott. Robert Károly, Óvári János s Veneti Pál budai polgár tetemes adományokat tettek e zárdának, miszerint 1312-ben kitágíthataték s pompásan fölépíthetették. A templom a zárdátul környezetett, mellette a kincstár vala, melly új meg új adományok által csakhamar

meggazdagodék. I Lajos király Remete sz. Pál testét ajándékozta az egyháznak, II Lajos utóbb a csak későbbben föltalált fejet is megszerezte neki. De a pálosok e zárdája nemcsak kincsei, hanem a benne élő szerzetesek jámbor és kegyes magaviselete által is kitűnt és elhíresedett. Lőrincz, a zárda első előjárója s a szerzet főnöke, Robert Károly meghitt barátja vala, s midőn végórája közelge, a király kezét megfogva s fölője hajolva következő szavakkal hirdeté dicséretét: „Lőrincz úgy élt mint szent, mert minden földi szenvedélyt és ármányt száműzve kebeléből életét csak Istennek, az imádkozásnak s kegyes téteményeknek szentelé, s példánynya lön királynak és minden hívőnek!” Mátyás király is különös kegyelettel vala e zárda iránt, s a zárdai bíróságot a vérhatósággal is felruházá 1466-ban. Gyakran vendégtől is beszólt a jámbor atyákhoz, mikor kíséretével a szomszéd Nyékben folytatott vadászat után megpihenni akara. Beszéli, hogy egykor Mátyás épen ebéd idején érkezett a zárda kapujához; a kapus azonban be nem ereszté, hanem elébb jelentést tön a király megérkeztérül, mert megvult neki hagyva: senkit be ne ereszsen, mielőtt az előjárónak bejelentené. Gergely, a zárda ekkori előjárója, hallván, hogy a kapu előtt a király van, nagyon megijedt s kinyitván a kaput, esedezett, a kapus hibáját ne méltóztassék az egész szerzetnek felróni. „Ne aggódjék miatta, jó atya, mondá Mátyás, a kapus csak kötelességét teljesíté, s mi szolgálati buzgalma miatt épen nem neheztelünk reá. — Bárcsak ti, folytatá a kíséretiben levő grófok- és bárókhöz fordulva, nekem hasonló engedelmességet tanusítanátok mindig!”

A pálosok sz. lőrinczi zárdájában nemcsak kegyes, veszéklési gyakorlataikat lelkisméretesen végező szerzetesek éltek, hanem olyanak is, kik különös buzgalommal a tudományokat ápolák. Ez utóbbiakhoz Báthory László tartozott, ki az egész szent írást latinból magyarra fordítá s több szentnek életét is megírá. Hogy munkáin háborítlanul s teljes nyugalommal dolgozhassék, úgy mondják, szomszéd barlangba vonult meg, s ebben 20 évet tölte mint remete. A sz. írás általa készített fordítását nem bírjuk teljesen; de így is mind nyelvészeti, mind irodalomtörténeti tekintetben nagyon neve-

zetes, mert nyelvezete az ó és új magyar nyelv között bizonyos átmenetelt képez. Báthori 1456 körül halt meg.

A törökök e kolostort is elpusztították; a szerzetesek nagyobb része leöletett, a többiek a megmenthetett drágaságokkal és könyvekkel a felföld zárdáiba menekülének. A sz. lőrinczi kolostor többé föl nem épült, romjai is mindinkább tűnedeznek, csak némi alapfalak és szétszórtan heverő kődarabok láthatók még.

Budavárnak felszabadulása után néhány régi templom helyreállították, s a lassanlassan növekvő népeaség szükségéhez képest újak is épültek. A lelkészség kötelességeit az kamarai igazgatóság a Budán újra megtelepült szerzetesekre ruházta. 1687-ben Széchenyi György esztergomi érsek és primás a jézusrendbeliek számára építtete kollégiomot és más tanodai épületeket, s mignem a városnak tulajdon plebaniája lesz, rájuk ruházá a lelkészségi jogokat. I Lipót király nemcsak megerősíté a primás adományait, hanem azt is rendelé, hogy a jezsuiták igazgatója Budaváros összes részeinek lelkésze legyen, s ennek kötelességeit vagy maga teljesítse, vagy alárendeltjei, vagy pedig általa kinevezett különös papok által teljesíttesse. Az Erösségben tehát a jezsuiták, a Vizivárosban a kapuczinusok, a Tabanban a ferenczesek gyakorlák a lelki pásztorkodást. De miután 1703-ban Budaváros megint sz. kir. várossá lett, a városi hatóság az általa egykoron gyakorolt védségi jogokat is igénylé. Ebből hosszas pörlekedés támadt a városi hatóság és jezsuiták között. Végre 1722-ben az esztergomi érsek közbenjárása folytán egyességre léptek a felek, miszerint a jezsuiták csak az Erösségben maradának a lelkészség és védjog gyakorlatában, a külvárosokban pedig a városi hatóság gyakorlák az egyházi védúrságot. Több új viszálykodás daczára így maradt a dolog, mignem a jezsuitarend eltöröltetése után a városi hatóság megint a védúrság teljes és osztatlan jogába juta.

Boldogasszony egyháza. Szűz Mária mennybe-meneteléről nevezett ezen egyház egyik legrégibb templom Budán. A mongolok eltakarodta után IV Béla alatt épült.

I Lajos és Zsigmond alatt kitágított, végre Mátyás idejében legnagyobb fényét érte. Budának főtemploma volt ugyan, mégis különösen a német polgárság anyatemplomának tekintették, s csak a német czéhek gyakorlák benne a védséget. Tetemes vagyona volt, terjedelmes jószágokon kívül Budán több lakházat is bírt, mellyek lakói részint szállásbért fizetének, részint mindenféle szolgálatokat teljesítének. Ősidőtől fogva minden rendkívüli ünnepélyesség benne végeztetett. Ez egyházban kiáltatott királylyá a cseli Venczel (1301-ben), koronáztatott meg Róbert Karoly (1309), I Ulászló (1440). Mátyás fényes esketése Beatrixszal is abban ment véghez. Számos papsága volt, nevezetesen 1392-ben egy igazgatója és 30 preszbitere, kik mindnyájan a lelkész jogait gyakorlák. E papság egyházát Budaváros anya-és főtemplomának nézé, s ezért a Mária Magdolna, s Vértanu Péter egyházaival másfél századnál tovább folytata viszályt, melly az eztergomi érsekek s a pápa ismételt döntései daczára újra meg újra kigyulada. Végre az ügy elintézése a pörlekedő felek által választott bíróságra bízák. Ez 1390-ben mind Mária Magdolna, mind Péter egyházának függetlenségét mondá ki s egyszersmind az illető anyaegyházak külön meggyőit is kiszabá. De ezen ítélet után is a perpatvar még gyakran kilobbana, mit főleg a német polgárok és papok türelmetlenségének kell tulajdonítanunk, kik a Boldogasszony egyházában csakis német isteni tiszteletet türtek, s a magyar gyülekezet fölött mégis bizonyos felsőséget akartak gyakorolni.

A törökök mecsetté változtatták a Boldogasszony egyházát. Elűzetésök után csak meztelen falai állottak még. Csakhamar helyreállíták ugyan, de nem a hajdani díszszel.

Jelenleg az egyház külsején a régiségnek kevés nyoma látszik, s általában nevezetességet alig találunk rajta. Különbön is oldalfalait a hozzácsatlakozó kamaraépület takarja el. Előhomlokzata izlés nélkül épült s majdnem egészen dísztelen. Csak a torony alsó fele mutatja eredeti alakját, s egyik gót modorú ablakának falazatán Mátyás király hollós czimere látható kék alapon, fölötte 1470 évszám áll. A torony felső része új alkotmány s olly éktelen mint a templom homlokfala és ormója. A templom belsején meglátszik, hogy a XIII. század másik

L. Rohrbach del.

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt

© Besz. u. Verh.

SVYATOPOLKARONISÁG TERIE DES NAGYBOLDOGASSZONYI ISTVÁNAZNA BUDAÁN.
 ДРУГОЕ ПОЛУТОЧНОЕ ПЛАЦЪ И НАУРОДНЪ ДОУРОУЧЕНАГО РЕКОНСТРУКЦИОННОГО ПЛАНУ

Блауфер es Stolp bizományaban Vesten

felében épült. Tizenkét lépcső vezet két fokozatban a belsőbe. A Boldog asszony egyháza kétségkívül legnagyobb a budapesti templomok között. Három hajója s két oldalkápolnája van. A középhajó boltozata hatalmasan felnyúló tizenkét oszlopon nyugszik, mellyek felül csúcsíviileg szétágaznak. A főoltár lapján szűz Mária mennybemenetele van ábrázolva; az ajtó túl jobbra Alamizsnás sz. János kápolnája van; balra sz. Florian fogadalmi oltára áll az 1723-ki tűzvészt ábrázoló festmény nyel. Az egyház jobb falán még Máriaszobor látható, melly állítólag a régi időből maradt meg.

A templom s kamaraépület mögött szabad tér van, melly hajdan a német polgárok temetője vala. Itt hajdan a három szent király kápolnája állott. E térről, mellyet most keletről, a várfalak kerítnek, szép kilátás esik. Azelőtt a Vizivárosbul két fedett folyosón által lehetett ide följutni. De az 1856-ki nyáron lebonták az alsót, mivel erre vezet az új kocsút, mellyet nagy költséggel építettek, hogy teljes kényelemmel lehessen a várba hajtani. Ez új kocsút a lánczhidtól lassan emelkedve éjszakknak vonul, azután megfordulván a volt folyosón keresztül a várhegy lejtőjén haladva a Vizikapu át a várba vezet.

A Sz. Háromság terén, vagyis a főpiacson, a templommal szemben a sz. háromság szobra emelkedik. Ily szobor felállítását már 1692-ben határozzák el, midőn Budán rémitő halálvész dühöng. De csak 1698-ban tették le a talpkövet Széchenyi Pál kalocsai érsek jelenlétében. Az oszlop fölépítésére még I Lipót, továbbá hitvese és fiai is adakoztak. Utóbb 1710-ben újra dühöngött a halálvész, ekkor a városi hatóság fogadalmat tön, nagyobb szerű oszlopot rakni. A volt oszlopot tehát Budaujlak külvárosba szállíták, s helyére a most is fennálló oszlopot építék 1715-ben. Ennek összesen 10 ölnyi magassága van; szeplőtlen szűz Mária és több más szentnek szobraival van díszesítve.

E sz. háromsági oszloptól balra kút van. Rajta most római jelmezbe öltözött sisakos alak van, melly Budaváros czimerét tartja. Azelőtt e különös alak helyén sz. Ignác képszoobra állott annak emlékeül, hogy e helyen 1718-ban sz. Ignác napja előestéjén a Sváblhegyről Kerschensteiner Kon-

rád utmutatásba szerint a városha vezetett víz először bugyvgott ki.

Evangelista sz. János egyháza vagy őrségtemplom. Ez a felváros éjszaknyugati részén áll, szintén IV Béla alatt épült s az olasz polgároknak vala anyaegyháza. A hozzácsatlakozó zárdával együtt a cseribarátoké (ferenczesek) vala; 1444-ben a minoritáké. 1495--1526-ig több országgyűlés tartaték benne. A törökök alatt a felvárosi templomok közül egyedül Evangelista sz. János egyháza maradt a keresztyének birtokában. Midőn Lotharingiai Károly Budát körülszállá, a törökök a torony felső részét lebontották, hogy ágyuikat rajta felállíthassák; az utóbb helyébe rakott új építmény még jelenleg is megkülönböztethető a torony alsó régibb részétől. 1792-ben I Ferencz király koronáztatott ez egyházban; innen a koronázási menet a főtemplomba ment, hol az új király az arany gyapjas vitézeket kinevezé. Nehány évvel utóbb, 1795-ben, sz. János egyháza szomorú esemény színhelye lett, midőn benne a halálra ítélt Martinovics apát, ki a király ellen összeesküvést forralt vala, papi jelleméből kiavattaték. Ez esemény után darab ideig raktárul használtaték az egyház; 1819-ben újra fölszenteltetett s a várőrség lelki használatára rendelteték.

A templom nem igen nagy s kevés nevezetes dolgot mutathat fel. Belscje is nagyon egyszerű, csak katonai jelek, fegyverek és zászlók diszesítik. Húsvétkor a sz. sírt csupa fegyverből állítják össze igen csinosan; ezt méltó megnézni.

Az őrségi templom előtt Ferdinánd tere van, mellyet csak 1833 óta egyengettek ki teljesen.

Sz. Zsigmond egyháza a várpalotában. Ez egyház, mint feljebb láttuk, a kir. várpalota éjszaki szárnyában van. 1769-ben épült és szenteltetett föl s a veres keresztes lovagrendnek adatott át, egyesítettvén a hajdani sz. Zsigmond prépostsággal. II József 1786-ban saját anyaegyházzá tette, mellynek megyéje a várpalotától kezdve a volt főörhelyig terjede. Ez egyház belscje szépen van diszesítve, különösen a Krisztust a keresztfán ábrázoló főoltárkép méltó a megemléstésre. A jobb felül levő sz. Zsigmond-kápolnában sz. István jobb keze őrzetetik. Mikor István a magyarok első királya

a szentek közzé fölvetetett, jobb kezét fölnyitott sírboltjában még épen találák 1083-ban. E szent meradvány őrzésére I László királyunk Nagy-Várad közelében a sz. Jog vagy sz. Jobb egyházát építteté. A törökök első beütésekor a nagyváradai püspök Budára küldé a féltett ereklyét. Nem tudjuk, vajjon került-e ekkor Budára vagy sem, s általában nem tudjuk, mi történt vele s hova lett a törökök uralma idejében. Végre híre terjedt, hogy Ragusa városában a patyolatos barátoknál vagyis döméseknél őriztetik. Már I. Lipót ereszkedett alkudozásokba a raguzai köztársaság tanácsával e magyar ereklye megszerzése végett. De csak Mária Terézia nyere ajándékol, s azután 1771-ben nagy ünnepélyességgel Budára viteté s ezóta a nevezett kápolnában őriztetik.

Sz. István ünnepét I Ferencz király megújítá s országos nemzeti ünneppé tette. Évenként aug. 20-kán tartatik. Ez alkalommal a sz. kéz kettős üvegszekrényben négy pap által sz. Zsigmond egyházából a Boldogasszony egyházába vitetik. Ez ünnepélyes menetben a két város valamennyi czéhe, a vármegyei, városi és legfő igazgatási és törvényszéki hatóságok, a katonaság s az összes kathol. tanuló ifjuság tanárai- és tanítóival együtt részt vesznek. A Boldogasszony egyházában a sz. mise s magyar és német nyelven tartott beszédek alatt kitéve marad az ereklye, azután ünnepélyes szertartással megint visszavitetik a vári kápolnába.

Az 1856-dik évi Vasárnapi újság 33. számában következő költeményt olvasunk a király jobb kezéről Vida Józseftől.

Fehérvárott összegyűlnek
Az egész országból
Főpapok és nemes urak
Király parancsából.
Fehérvárott a templomban
Negyvenöt év óta
Nyugszik első királyunk
Márvány koporsóba.

Elkészült már az új egyház;
— László építtette —

Oda viszik, ott nyugodjék
István király teste.
Háromnapi böjtöléssel
Kezdik a szertartást,
Három nap és három éjjel
Imádkoznak, folyvást.

Félregördül a nehéz kő
A sír ajtójáról
S ugy beszélük, ugy olvassuk
Régi krónikákból:
Hogy e perczen szerte ömlik
Holmi drága illat,
Minőt ember még nem érze,
Minőt le sem írhat.

De milly esoda! . . . a koporsó
Folyadékkal telve.
Rózsaszínü balzsamos víz —
Fürdik a test benne.
„Uram király, László király,
Legyen velünk Isten!
Csendes ében szent éneket
Gyakran hallánk itten.“

Kiszedik a szent maradványt,
S fehér gyölesra rakják,
Dicsérve szent énekekkel
Az Úr akaratját.
De a jobb kéz, de a gyűrű —
Nem akadnak rája,
Főpapok a koporsóban
Keresik — hiába!

Merni kezdik a vizet is
Ezüst edényekbe,
De mint merik esodás módon
Szaporodik egyre.

S újra kezdik a keresést,
Ujra . . . de mi haszna!
A jobb kéznek, a gyűrűnek
Se hire se hamva.

A szent szűz oltára előtt
Agg szerzetes térdel,
Imádkozik az Istenhez
Alázatos szívvel;
De im, elakad imája,
Hirtelen megdöbben:
Deli ifju áll előtte
Hófehér öltönyben.

„Vedd e csomót, jámbor öreg,
Isten hű szolgája,
S míg az idő elközelget
Viselj gondot rája.“
S eltűnik a pillanattal —
Való-e vagy álom? . . .
Gondolkodik a szerzetes
A csodalátványon.

„Uram Isten! ez a csomó . . .
Ugyan mi lehet benn!“
S feltakarja, hol nem látják,
Az oltárszögletben.
És a jobb kéz és a gyűrű,
A mit úgy keresnek,
Földre hull fjedelmére,
Az agg szerzetesnek.

S a drága kincset magával
Viszi a zárdába;
Őrizését csodás módon
Isten bizta rája.
Sokáig maradt titokban
Nála az ereklye,

Mig az idő elközelgett,
Hogy felfödözhetne.

Sok jótéteményt gyakorlott
István jobb kezével
S azt a jutalmazó Isten
Nem is feledé el:
Ős Budában az ereklye
Most is romlatlan még,
S tisztelete nem szünend meg,
Mig él a magyar nép.

Az evangélikusok egyháza. Ez igen szerény épület, belseje is egyszerű, de csinos. Csak 1847-ben épült, s lételét főleg a nagylelkű Mária Dorottya főherczegasszony vallásos bőkezűségének köszönheti. Az egyház kapcsolatban van az evang. paplak- és iskolai épülettel.

A kapuczinusok temploma és zárdája. Ez a Viziváros azon részében áll, melyet közönségesen halászároskának neveznek. 1703-ban kezdék építeni Széchenyi esztergomi érsek buzgó gyámolításával. Az 1849-ki ostrom alatt mind az egyház mind a zárda sokat szenvedett. Azért 1856-ban helyreállították s részben újra építették, még pedig igen csinosan. Reitter cs. k. főmérnök, ki a pesti partszegély építését is vezeté, készítette az építési tervet, mely szerint az egyház és zárda az ugynevezett román modorban építették. A zárda keleti homlokzata csaknem 38 öl hosszú. Közepén kis kiugrás van, mellynek ormója s három kupozott ablaka, mellyek közül a középső 20 láb magas, szép cifrázatokkal van ékesítve. Az ablakok rózsáiban festett üvegtáblák vannak. E kiugrás a könyvtár teremének homlokzatát képezi. A barátok lakain kívül a zárdában ideiglenesen a budai cs. k. realtanoda teremei is vannak.

A templom a zárda északi oldalához csatlakozik, s egész hosszában kiugrást képez. Csak egy hajója van s csupán részint építettett újból. Keleti homlokzatán kissé alacsony főkapuzata van. Ezt kőfaragványok diszesítik. A kapuzat fölött hármass ablakok vannak, ezek fölött fülkében sz. Erzsébet képszobra áll, mellyet az ügyes Marsalko készített.

A képszobor fülkáját az egyház ormójába benyúló torony alkotja, mely a templom fedele fölé emelkedik, de összesen csak 22 öl magas. Az egyház ormóját mindkét oldalán nyolczszegletű széloszlop rekeszti be, mellyen csúcsos oszlop áll. A templom két oldalán kiálló oldalkapuk vannak, mellyek ormója közepén egyegy kereszt, oldalain egyegy nyolczszegletű széloszlop van.

Szent Anna egyháza. Ez a Viziváros főegyháza s általában a két városnak egyik legszebb temploma. A jezsuiták által épített. Ezeknek a város tanácsa 1722-ben szerződésileg engedte át a lelkészség jogait a Vizivárosban. De e szerződés s a jezsuiták bévezetése ellen az összes polgárság tiltakozék, s tiltakozását a király elé is fölterjeszteté. Mindazáltal a jezsuiták e városrészre nézve is megerősítették a tanácstul nyert jogaik élvezetében. Egyházuk alapkövét 1740-ben tették le, s 1746-ban már készen állott a jezsuiták ismeretes modorában és izlésében épült templom. A bombatérre szolgáló homlokzatán fülke van sz. Anna képszozával, az ormót szintén számos képszobor ékesíti. Főleg a két torony igen szépen épült. Az egyház belseje igen fényes. A főoltáron szép szoborművek vannak, mellyek sz. Annát Máriával, Simeont és más személyeket a jeruzsálemi templomban ábrázolják. Legjelesebb festmény Mária Magdolna képe, melly a bémenettől jobb felé eső oltáron látható. Az egyház hatalmas bolthajtása a hallástan szabályai szerint van építve s általában jeles építészeti mű. A nagy orgona a felvárosban volt karmelita-templombul került ide.

Az Erzsébet szerzetes nők egyháza. Ez az elébb nevezett templom közelében, a bombatér mögött van. 1703 óta épített a cseribarátok által. Építettése a polgárságnak folytonos viszálykodása miatt harmincz évnél tovább tartott. Végre Széchenyi esztergomi érsek és bibornok segélyével e templom is elkészült zárdájával együtt. Közbevetőleg felhozzuk itt, hogy a már gyakran említett Széchenyi érsek egyházak, zárdák, hidak, erősségek s mindenféle közintézetek létesítésére összesen valami 2,630,300 ftot költött!

II. József rendeletéből a cseribarátok kénytelenek voltak ez egyházukat és zárdájokat az Erzsébet szerzetes nőknek,

kik a betegek ápolásával foglalkoznak, átengedni 1785-ben. Azonban az isteni tisztelet szertartásait mai napiglan a ferenczesek végelik benne. Ez egyház külsőleg nem igen díszes, belül sok ékességgel van megrakva. Helyén hajdan mecset állott, mely a törökök idejében legszebb és legnagyobb mecsetnek tartaték.

Sz. Florian egyháza. Ezt 1750-ben Kristen stűő mester rakatta saját költségén. A Viziváros éjszaki végén áll, s most a mellé tartozó épülettel együtt katonai kórház.

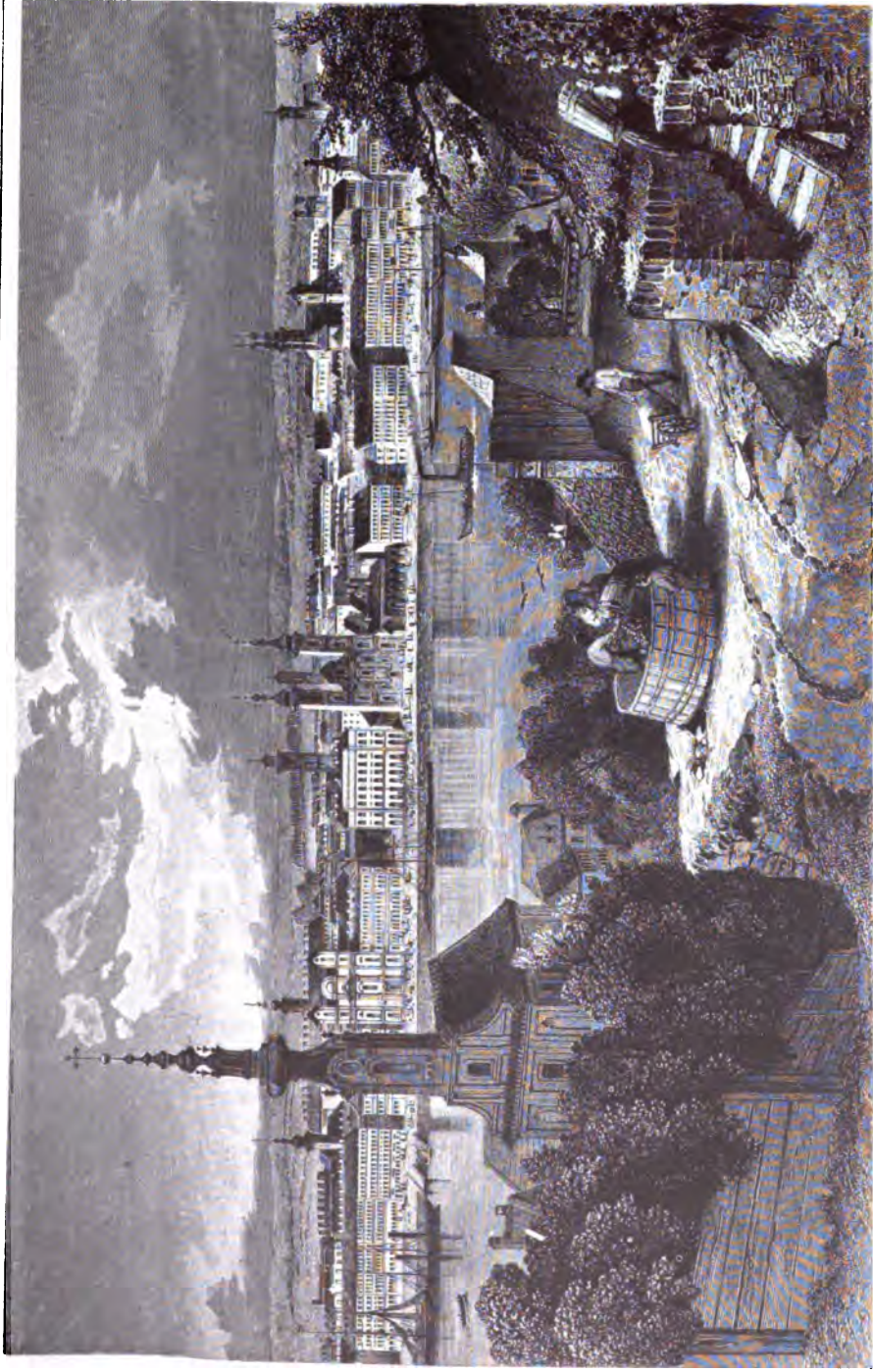
Vértanu sz. István egyháza. Ez az Országút nevű külvárosban van. Azelőtt az ágostonosoké volt, de midőn II József Ágoston szerzetét eltörlé, a sz. Erzsébet zárdájából kiköltöztetett cseribarátoknak adatott át. Az egyházhoz csatlakozó zárdában gazdag könyvtár van.

Sarlós boldogasszony egyháza. Ez a Budaujlak nevű külvárosban van. E városrész a törökök elűzetése után egészen néptelen volt, lassankint azonban ismét megnépesülni kezdte. 1707-ben tehát kised egyházat építettek, mely csakhamar szűknek találtatván, 1746—49-ben kitágították.

A ráczvárosi egyház. Ez török mecset helyén áll, 1728—1739 épült, de 1810-ben a tűzvész martaléka lett, s czóta még meg nem nyerheté elébbi fényét.

A nemegyesült görögök egyháza. Ez az elébb nevezett kath. templom közelében van, s 1742 óta építették föl. 1810-ben a tűzvész által szintén elpusztult, de azután még fényesebben állították helyre. Belseje gazdagon van megrakva aranyzatokkal, szoborművekkel és festményekkel.

A Mária véréhez czimzett egyház. Ez a Krisztinavárosban van. Első építését Franczin Pál kéményseprőnek köszöni. E jámbor ember t. i. egykor Olaszországban járt bucsut, s onnan csodatevő Máriaképet hozott magával. Hazatérvén kápolnát rakatott a kép számára. Ezt csakhamar számos bucsujáró látogató. 1723-ban tűzvész alkalmával a fejevári kapu közelében volt löportorony légbe repült s többi közt a „kéményseprőkápolnát“ is megrongálá. 1729-ben a régi kápolna helyére újat, nagyobbbat építének. Az építés alatt a Máriaképet el kelle vinni, Franczin Pál özvegye tehát

W. H. Starn, sculp.

THE GREAT BRASSERIES AND THE GREAT BRASSERIES

THE GREAT BRASSERIES AND THE GREAT BRASSERIES

London: W. H. Starn, sculp.

a vári egyház apátjának őrizete alá bízta. De az új kápolna elkészülte után az apátúr vonakodék a csodatevő képet kiadni, az özvegy azért panaszt tett ellene, s bírói nyomozás rendeltetett. Azonban a dolog kissé hosszúra nyúlt, s az özvegy buzgó leánya nem győzé a pör végét bevárni. Egyszer áhitatos képpel a Zsigmond egyházába ment, mintha ott csak imádkozni akarna; az oltárhoz érkezve megfogta a képet s kisiete vele. De csakhamar utána eredtek, utolérték s megfogák. A kép most elsőben a kaszárnyába, azután a jezsuiták zárdájába került, végre mégis visszahelyezteték a számára épült kápolnába. Most a bucsujárók s kegyes adományok évről évre szaporodtak, s az új kápolna is kicsiny lön. 1795—1797-ig tehát helyére a mostani egyházat építék. A főoltáron a csodatevő Máriakép van: a bemenettől jobbra és balra oldaloltárok vannak, mellyek képei Nepomuk Jánost és Mária Magdolnát ábrázolják. A nép még most is rendesen „kéményseprőkápolnának“ nevezi ez egyházat, melly 1821 óta saját anyaegyházzá lett. Az előkelő családok is bizonyos előszeretettel viseltetnek iránta, s házassági egybekeléseik alkalmával rendesen ott esküsznek meg.

A Budát környező hegyekben két kápolna van; egyik a nagy Svábhegy tetején áll, a másik a budakeszi országút mellett a Ferenczhalmán. Ez utóbbit Kalmárffy Ignác Budavárosnak sok évig volt birája építteté.

Budának más nevezetesebb épületei.

Az országház és helytartóság épülete. Ezen terjedelmes, két emeletű ház a bécsi kapu közelében van. Az őrségi egyház felé, s az úri utcára szolgáló homlokzatán még meglátni, hogy templom-és zárdából alakított át. A zárdában klára-apácák lakoztak vala. II József parancsára az egyház és zárdá a Pozsonyból Budára áttett kir. helytartótanácsnak adatak át. Az országház utcára s kisebb országház terére szolgáló részében két tágas terem van, mellyek az országos rendek gyűléseire voltak rendeltetve, de most táncsteremekül szolgálnak. A hajdani egyház helyiségeiben

a helytartóság levéltára van. Az épület úri utczai részében a helytartótanács üléstereme s hivatalszobái, végre az órségi egyházhoz ragasztott egy emeletű épületben a számvevőségi és közalapítványi pénztárhivatalok vannak. Ez épület hajdan ferenczi zárda volt. A hozzáépített új szárny helyén egykor Szapolyai János háza állott, melly a cseribarátok zárdájával fából épült folyosó által összeköttetésben vala, s mellyben Verbóczy István lakozék.

A kamara vagy országos pénzügy igazgatóság épülete. Ez mindkét felül a Boldogasszony egyházához van ragasztva; egyik homlokzata részint a városház terére, részint a szűk tanácsutczára szolgál, másik homlokzata a Dunára néz. Három emeletű nagy épület, száznál több szobájában az egyes hivatalok vannak. A tanácstermet az 1531-től korunkig volt kincstári elnökök arczképei ékesítik. Az épület két részét a templomkar fölött elvezető folyosó kapcsolja össze. Az egyháztól éjszakra eső része azelőtt Széchenyi esztergomi érsek által alapított papnövelde volt, s 1784-ben adatott át a kincstárnak. Ez épület éjszaki sarkán még régi torony nyúlik fel, melly a dömések hajdan itt állott régi templomának maradványa. A pénzügyigazgatósági épülethez a gymnasium épülete csatlakozik.

A hadi főkörmány épülete. A vizi kapu közelében van a színház mellett. E helyen hajdan a cseribarátok, azután a karmeliták zárdája állott. Mostani alakját csak néhány év előtt nyerte. A török uralom vége felé a pasa lakot e helyen. Buda visszavétele után a karmeliták hivattak meg, kik Széchenyi esztergomi érsek segélyével a régi sz. József temploma romjain új egyházat és zárdát építettek. Il József eltörölte a karmeliták rendét, zárdájokat tisztviselőknek rendelé lakásul, az egyházat pedig raktárul használák. A zárda azután a hadi főkörmány épületévé alakíttatott, az egyház pedig Kempelen udvari kamarai tanácsos intézkedése folytán a mostani színházzá lett.

A városháza. Budának középületei, kivevén a kir. várapalotát, csak nagyságuk és terjedelmességök által tűnnek ki; a városháza is ószerű ugyan, de építészeti nevezetesség nincs rajta. Mindjárt Buda felszabadulása után építettek

városházát a mostaninak helyén. Ez azonban 1723-ban leégett, mely évszám a mostani épület egyik szegletén olvasható évirat által fejeztetik ki. Az új épület is csak egy emeletű vala, erre azután 1773-ban más emeletet raktak s ez évszámot az épület másik szegletén levő évirat mutatja. — A jegyzőségi hivatalban következő nevezetességek vannak: I Mátyás, I Ferdinánd és I Lipót arczképei, Budaváros részletes tervrajza s a tűzvész ábrázolata 1723-ból, végre Buda felszabadulása fába faragva. Az ezen városházában levő kápolnáról már feljebb szóltunk, itt csak azt említjük még, hogy legujabb időben a városi foglyok számára nyitott föl.

A középkor egyházakat és klastromokat építé, az újkor katonatanyákat és gyárokot épít. Budapest mostani alakjában egészen új város, alig 170 éves, azért nem csodálkozhatunk rajta, hogy nagyszerű templomot nem találunk benne, míg katonatanyái a legnagyobbyszerű mérvekben épültek. A budai katonatanyák közül csak Ferdinánd tanyáját nevezük meg.

A mi a budai magán házakat illeti, néhány ugyan izlésel és csínnal épült, de azért mégis a pesti paloták mellett kisszerűnek látszanak. Csak Wohlfahrt házát, mely tövises disznóval van jegyezve, említjük meg azért, mivel hajdan Garay nádor háza volt, s Walheim házát (országházuteza 118 sz.), hol egykor a magyar kir. pénzverde állott.

Különös említést és bővebb leírást csak Karácsonyi Gvido úr új palotája érdemel, mely a Krisztinavárosban nem messze a templomtól a városi majorság felé van. E szép palota az ugynevezett florenczi modorban épült s hosszukás négyszöget képez. Egyik hosszoldala az udvarra, a másik a palota mögött terülő igen csinos angol kertre szolgál. Udvari oldala két és fél emeletű, kerti oldala csak két emeletű. E két homlokfal vonala kis kiugrások általe félb van szakitva, és pedig az udvari homlokzaton egy hözép s négy oldali kiugrás van. Az udvari homlokfal főpárkányzata, gyámkövei s párkányzat fölötti czifrázatai elütnek azoktul, melyek a kerti homlokfalon vannak, azonban mindkét oldalon izléssel és csínnal építvék. Az udvari homlokfalon, a kiugrások sarkain,

szegoszlopok emelkednek, mellyek szobrokkal ékesítvék. A középső kiugrás ormán a családi czimerlátható.

Az ablakok kerekivüek, gazdagon díszesítvék, köztük szegoszlopok, a kiugrásokon kerek czifrázatok vannak. A fél és első emelet udvari oldalán szintén kerekivü ablakok vannak, de czifrázatai négyszegletüek. Az első emeleten két, a másodikon öt erkély van; az utczára néző keresztoldalou is van két erkély.

Az udvarról szép és tágas lépcsőzet vezet az épületbe, de főfeljárata a kertben van. Innen különösen szép márványlépcsőzet vezet a virágokkal ékesített belépőterembe. Ettől jobbra téli kertház, azután színház van. Ugyancsak a kert felőli részen nagy üvegház is van, melly a földélfészekbe is fölnyulik. Azért e helyen a házfödél üvegtáblákbul áll. A lakszobákon és étteremen kívül van elfogadási s igen szép tánczterem. A díszszobák és teremek falai és felső padlatai fehér gipszvakolattal boríttatnak s arannyal diszesíttetnek. Kályhát nem látunk, mert minden szoba alulról fűttetik. Szóval, ha e palota kívül és belül teljesen elkészül s a szándékolt fényüzéssel és pazarsággal felszereltetik s bebutoroztatik, valóságos tündérlak lesz. Pan József budai építész, ki a tervrajzot készíté s az építést vezeté, becsülettel oldotta meg feladatát.

Az udvar elején s két oldalán a szintén csinosan épült cselédházak, istállók és kocsiszinek vannak. Kár, hogy az udvar kissé szűk, s hogy általában ez ékes palota nem szabadabb és tágabb helyen épült.

Mindjárt Karácsonyi úr kertje mögött Jankovics úr kertje van, szintén csinos nyaralóval. A budai hegyek között elszórt, s hol kis völgyekben, hol szellős dombokon épült, tölgyesek, gyümölcsösök, szőlők vagy rétek által környezett nyaralók, mellyek évről évre szaporodnak, gyakran szintén kényelmesen és csinosan építvék, noha még nem olly fényesek, mint más fővárosok nyaralói.

Malook 228

View & View of the Harbor in Malook

Malook 228

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY. KAISERWITTELN & KAISERBAU IN OSTER.

For more on this site, visit our website.

Buda fürdőhelyei.

A Császárfürdő. A Országút külvárosban a József-hegy (Szemlőhegy) alján van. E tájon a hegyek csaknem egészen a Duna partjáig nyúlnak, odább megint hátravonulnak tág völgyet képezve, mellyet Óbuda foglal el. A Császárfürdő forrásait hihetőleg már a romaiak ismerték és használták; a régi magyarok felhévíznek nevezték. A keresztes barátok birták. Mátyás király alatt az itteni fürdők kicsinosították. A törökök, kik csaknem minden mást elpusztítottak, a meleg fürdőket nemcsak nem rontották el, hanem még pompásabban építék fel s különös szeretettel ápolák. Mohammed pasa (budai helytartó 1543—48) a mostani Császárfürdő közelében zárdákat is rakatott a török szerzetesek számára. A Császárfürdő helyén Kaplia fürdője volt, nyolczszegű épület, mellynek közepén jeles fürdő vala; azután Velibég fürdője, melly a legszebb és legjelesebb vala. Tágas előszobából ment az ember a fürdő belsejébe, mellyet öt kupola ékesített, ezek közül a nagy kerek fürdő felett emelkedő középső kupola különös szépséggel vala építve. A többi négy kupola külön fürdők fölött emelkedett a négy sarkon. A középső nagy kupolát 12 oszlop hordá. Musztafa pasa több malmot is építtete s az összes építményeket kőfallal kerítetté. Mindezen török építményekből már csak kevés maradványt látunk. Csak a Császármalom, mellynek kerekeit a fürdőből kifolyó meleg víz hajtja, mielőtt a Dunába ömlenék, emlékeztet még kerek tornyaival a hajdani török erődre. A mostani fürdőhely éjszaki szárnyában levő közfürdő hihetőleg a hajdani Kapliafürdő maradványa. Ezen kívül még két más török fürdő van.

Buda felszabadulása után a kincstári igazgatóság e fürdőt valami Ecker Jánosnak adá bérbe; 1702-ben pedig eladá neki. Azután másmás bírta, végre 1802-ben Marczibányi István vette meg s az irgalmas barátoknak ajándékozá kórházuk fentartására. Ezóta e szerzetesek birják. Több izben megtoldották a régi kis épületet, végre húsz és néhány év előtt egészen újból építék föl. Ez új épület ugyan nem nagyon kitünő, de

egymás fölé rakott oszlopfolyosói, melyek a mélyebben fekvő tágas udvart tojásdad alakban környezik, kellemes benyomást tesznek.

Jelenleg a Császárfürdőben 27 kőfürdő, 13 kettős fürdő, 3 török fürdő, 64 szoba a fürdő vendégek számára s egy étterem van. 1857 jan. 1-je óta dr. Herz bírja haszonbérben. Herz igéri, hogy olly gyógyhelylyé teszi majd, mint a kor igényei s még mindig kevéssé méltányolt gyógyereje megkívánják. Névszerint idegen betegek számára külön gyógyintézetet állított, hogy azok folyvást orvosi ápolás és felügyelés alatt lehessenek.

A Császárfürdő tőszomszédjában 12 forrás van, melyek bősége és hőmérséke különböző; 3 forrásnak hideg, iható, kettőnek langy (20° R.) s hétnek hő vize van. Ez utóbbiakból hatot csak fürdésre, egyet pedig ivásra is használnak. A szomszéd fehéritő telken még 2 langy, 1 meleg s 7 hő forrás van, melyek nem használatnak. A legmelegebb források vize 46—50° R.

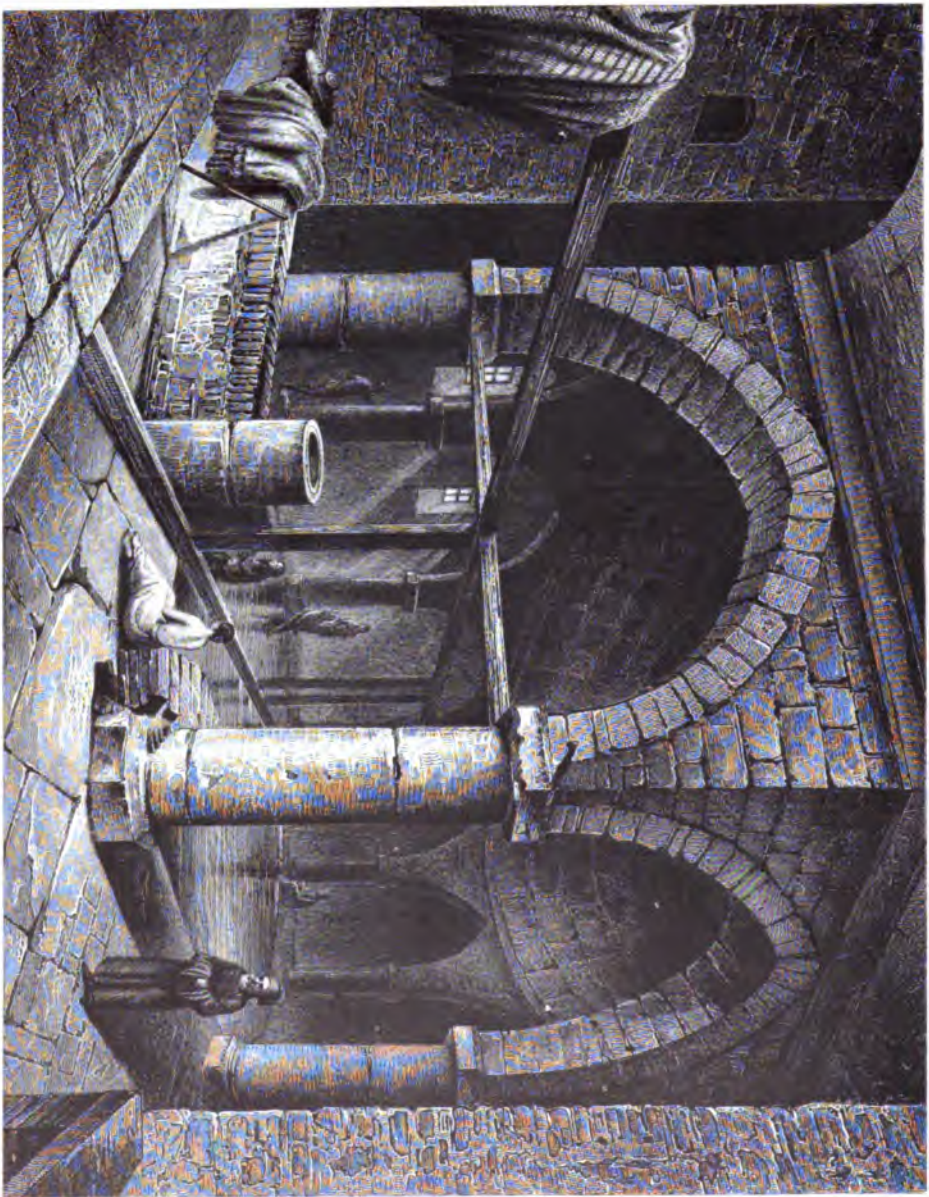
Nyáron a Császárfürdő, kivált ünnepen és vasárnapon, gyűlhelyül szolgál az egészségesekeknek is, kik a testvérvárosokból az egész vagy félóránkint induló gőzösön vagy társas kocsin kirándulnak. Az udvar kipallózott része a táncsterem, az udvarhoz csatlakozó kert a sétahely.

Mindjárt a Józsefhegy alatt, a Császárfürdővel átellenben, csinos épület van, mellynek 94 szobája szintén a fürdői vendégek számára rendeltetett.

A Császármalom udvarában az újabb időben szintén kicsinosított Lukácsfürdő van, mellyet azonban rendesen csak az alsóbb rendűek látogatnak.

Mindjárt a Császárfürdön túl Budaujlak kezdődik. Itt szembeötlik Werther Frigyes gyárépülete; ebben orosz gőzfürdő és mulatófürdő van.

A Józsefhegy és szomszéd magaslatok szőlőkkel takarvák. Ha a Császárfürdő mellett levő halastótul kezdve a felvonuló ösvényt követjük, csakhamar dombra jutunk, mellyet a törökök szenvedés dombjának neveztek. Itt a szőlők közepette török síremlék van. Ez szilárd kövekből rakott nyolczszegletű épület, mellyet Mohammed pasa Gülbaba (ró-

J. Rothemann del.

Druck & Verlag v. B. J. Lange in Darmstadt.

J. Schenkelsch. N. 1811. 1812.

КТО ЖЕ ДАВАЕТЪ ПЪРВОМУ СЛОВО.

ДАВАЕТЪ ПЕРВОМУ СЛОВО УЧИТЕЛЬ.

Съобщено въ „Съединеніи“ 1811 г.

zsaatya) nevű jámbor dervis emlékére rakatott. E siremléket még jelenleg is látogtják kegyes hívők, nemcsak Törökországból, hanem Arábia- és Sziíából is. Belül különböző tárgyakat, kardot, gyilkot, zászlót stb. látni a falakon. Kulcsa a budai városi hatóságánál van.

E török szent sirtól nem messze magasabb dombon, a Rézmálon vagy Kalváriahegyen a keresztények szent sirkápolnája áll. Bájós kilátás esik innen a testvérvárosokra.

A Királyfürdő. Ez a Viziváros éjszaki végén van. A törökök idejében rendesen tachatalü- vagy pesti fürdőnek neveztetett s Mohammed pasa Jahjaogli, Buda harmadik oszman helytartója, építteté boltozatát. A törökök elvonulta után egy ideig kórodafürdőnek, utóbb Sprengerfürdőnek nevezteték, mivel a Sprenger család bírta. Most a König család bírja s azért König- vagy magyarosan Királyfürdőnek nevezik. Mostani épülete 1826-ban készült el. Két udvara van; a nagyobbik udvaron az ivókúton kívül 4 kőfürdő, mellyek mind a török idejéből valók, s 10 lakszoba van; a kisebb udvaron szintén a török korból való közfürdő, azután 4 kőfürdő s 13 lakszoba van. E fürdő forrása ugyancsak a Józsethegy tövéen fakad s ott 48° R. meleg; 1000 öl hosszú kőcsatornán a fürdőbe vezetetik, itt már csak 34—36° R.

A Rudasfürdő. A Gellérthegy keleti lejtőjéből fakadó meleg forrásokot a magyarok hajdan alhéviznek neveztek. E helyen a törökök idejében vagy Musztafa pasa Szokolli (1566—78), vagy Mohammed pasa építtetett szép fürdőt, melyet zöld oszlopúnak neveztek, jóllehet később veres színű oszlopai valának.

A Rudasfürdőt, melyet a németek Hidfürdőnek neveznek, mivel a hajdani repülőhíd e tájon kötött ki, csak a keskeny út választja el a Gellérthegytől. Mostani épületét 1831-ben rakták. Két udvar van benne; a kisebbikben a nagy közfürdő van, mellynek hatalmas boltozata 8 oszlopon nyugszik s mellyet még a törökök építtettek, s 10 kőfürdő; a nagyobbikban 31 kádfürdő van. Ez utóbbi udvart környezi az új épület, mellyben 15 lakszoba, egy étterem s egy billardterem van. Az épület előtti szabad teret faültetvények díszesítik. E fürdő 4 forrása a Gellérthegy meredeksziklafalából bugyog

ki; öt vízmedenczébe gyűjtik vizöket s ezekből csatornán, melly az országút alatt huzódik el, a fürdő viztartójába vezetik. A források hőmérséke 36—38° R.

A török uralom előtt e fürdőhely a kalocsai érsek birtokaihoz tartozék. 1703-ban a város birtokába került.

A Ráczfürdő. Ez a rácz templom közelében, a Gellérthegy éjszaki alján van. Egykor Mátyás király kedvenc fürdője volt, királyi kertjei egész odáig terjedtek, s a fürdő boltzott folyosó által a várpalotával vala kapcsolatban. I Lipót Berkázy Károly Jánosnak ajándékozta, most Zagler örökösei (Pfisterer) birják. E fürdőben közös fürdön kívül 8 kőfürdő s 4 lakszoba van. A víz 36° R. meleg.

A Sáros fürdő. Ez a Gellérthegy délkeleti alján van. Hajdan e helyen Erzsébetfalva állott. Vize sok iszapot vagy sárt választ ki, onnan a neve. Itt közös fürdő, 3 kő- és 8 kádfürdő, meg 5 lakszoba van. Rendesen csak szegényebb osztálybeliek s a szomszéd katonai kórház betegei látogatják.

Minde hőforrások, mint láttuk a József- és Gellérthegy alján fakadnak, vizök vegyrészei mégsem egészen ugyanazok, vagy legalább egyik forrásban kisebb, másokban nagyobb arányban találtnak. Azonban mindenik forrásban találtnak a légnemüekből: szénsav, kevés kőnkéneg és kőnéleg; s sókbul: kén- és sósavas szikeg, sósavas kesreg; földnemüekből; szénsavas kesreg, szén- és kénsavas mész, kevés agyag és kovaföld, végre némelly forrásban vonadékanyag s a Sáros fürdőben vízkocson is van; némelly forrás vasnak nyomait is mutatja.

Szabó József tanár legujabb földtani kutatásai szerint a két csoportot képező budai hőforrásoknak egy közös fészkek van a föld alatt körülbelöl 5300 lábnyi mélységben, mellybe a víz részint a kőzetek likacsain, részint a hasadékokon jut. Ott fölveszi környezetete hőfokát s hydrostatikai nyomás következtében felsiet a felületre. Utjában hat a trachitra, a fehér tömött mészre, a dolomitra, a nummulitmészre, az eocenmárgára s a neogenagyagra, azokbul részeket vevén föl, mellyeket benne az elemzés kimutat. Közel a földfelülethez elágazik a víz, magasabb a hőfoka, de kevesebb szilárd anyagokat tartalmaz ott, hol rövidebb uton s nagyobb tömegben jő ki (Jó-

zsefhegy); ellenben alacsonyabb a hófoka, de tömörebb, hol csekélyebb mennyiségben jó ki hosszabb utat tevén (a gellérthegyi forráscsoport.)

A budai fürdők gyógyereje kivált idült bőrkütegek-, köszvény- és csúzos bajokban, továbbá mindenféle fémmérgezésekben stb. tapasztaltatott. A vizivás főleg máj- és lépduulásokban s az altest egyéb bajában használ.

A Duna medrében is vannak hóforrások; továbbá az ugy nevezett fürdőszigeten, melly a Márgit- és budai szigetek között csekély vizálláskor fölmerül. Mondják, hogy a rómaiak e fürdősziget forrásait használták s rajta fürdőhelyeket is építettek. Ezóta a Duna medrének a homok és iszap lerakódása folytán tetemesen emelkednie kellett, minthogy jelenleg az egész sziget többnyire a víz színe alatt áll s csak nyáron szokott fölmerülni. Az 1856-ki nyáron igen csekély levén a Duna vizállása Szabó József tanár megvizsgálta a fürdősziget forrásait. Ezek több csoportozatban buzognak fel, s igen különböző hőmérsékek van, tizenegy forrás 41° meleg, tehát egyikesem olly meleg, mint a Császárfürdő forrásai. Nevezetes, hogy a víz, mellyet Szabó tanár e forrásokbul üvegben magával vitt, darab idő mulva megszínesedett, s pedig a rácsó világban veresbarnának, a keresztüleső világban violaszínűnek mutatkozik. Honan ered e szín, az említett tanár még ki nem puhatolható.

Óbuda fölött a löpörmalmnál is vannak hóforrások, melyeket hajdan szintén használtak. A Gellérthegy déli tövénél terülő síkon pedig, a Budaörsre vivő uttól balra több keresztüsforrást fedeztek föl az ujjabb időben. E források vize nagyon hasonlít a pilnai vízhez, s mind nagyobb kelétnék örvend. Legújjabban a Vizivárosban vasas keresztüsforrást is felfedeztek.

Végre még dr. Siklóssy svéd gyógyintézetét kell megemlitenünk. Ebben hideg fürdés és sajátságos testgyakorlat által eszközlik a gyógyítást. Ez intézet az 1856-ki nyáron nyitatók meg újon épült házban, melly a városi majorság nyugatészaki szélén áll.

Óbuda

Óbudán többnyire római omladványokból épült katholicus, azután reformatus és izraelita templomok vannak. Építészeti tekintetben csak az izraelita templom érdemel kitüntetést. Kapuzatát hat korinth fejezetű oszlop ékesíti, a párkányzat fölött ütdóra van. A templom belseje is diszes; az oldalfalakat és boltozatot gipszcifrázatok ékesítik; az oltáron a lángba borult Sinai hegy és Mózsés látható, az oltár alatt a törvénykönyvek szincs selyemkárpitokkal fedett ládája van; a templom közepén négy csúcsos oszloppal, s faragványokkal diszesített emelvény, az ugynevezett alemer van, melly a törvény felolvasására szolgál. Faragott faráccsal a templom belsejétől elkülönített két tág helyiség a nőknek való. Kár, hogy e templomot, melly Óbudának díszére szolgál, holmi apró gunyhók eltakarják.

Óbuda egyéb épületei közül csak a cs. k. ruházati biztosság roppant terjedelmű, de szabálytalan épületét említjük meg. Tágas udvara közepén a Zichyék egykori kastélya áll, oszlopos tornáczczal és erkélylyel.

A Mátyáshegynek szőlővel beültetett lejtőjén Kis-Mária-Czell áll. Ez egykor egyház és zárda volt. Gróf Zichy Péter, Óbuda akkori birtokosa, kezdé 1725-ben a templomot építtetni. Ő t. i. a stajerországi Mária-Czellhez hasonló bucsujáró helyet akara állítani. Halála után özvegye, Bercsényi Zsuzsána, s fia Miklós folytaták az építést, s a templom mellé zárdát is rakattak. 1733-ban fölszenteltetett a templom, s benne szűz Mária fából faragott képe, mellyet még Zichy Péter készíttetett vala, s melly ideiglenesen a számbéki kastélyban volt letéve, nagy ünnepélyességgel állíttaték föl. Az új egyház és zárda Eszterházy Imre esztergomi érsek jóváhagyása mellett a szent háromságrul nevezett szerzeteseknek vagyis keresztes barátoknak adaték át. De II. József 1783-ban e szerzetet is eltörlé; az egyház és zárda ekkor a hadastyánoknak adatott, a Máriakép pedig az óbudai anyaegyházba vitetett.

Druck & Verlag v. G. Lange in Darmstadt.

Verlag des

W. BUCHER & A. BELAÏOUMIANER.

A. M. T. O. P. E. N. & J. O. I. L. M. S. C. E. I. F. F. M. I. U. B. E. L. L. I. A. S.

Verlag für die Stadt bismarckianer Preisen

Óbudán és környékén még sok római régiséget találnak, névszerint mindenféle sír- és emlékköveken kívül még római fürdőhely, vízvezeték, nagy körszin, stb. romjai láthatók. Most névszerint Kis-Mária-Czell vidékén tesznek új ásásokat. Azonban Óbuda legnagyobb nevezetessége az újkor teremtménye; ez t. i. a hajógyár, melly a Duna egyik keskeny ága által a parttól elválasztott kis szigeten van.

Már régen használták a Duna ezen ágát; a nyári hónapokban a Duna partjain számos csoportban elhelyezett hajómalmak, valamint a kisebb nagyobb hajók többnyire ott vultak meg a téli hónapokra. Mikor a gőzhajózás hozaték be, kitisztították a csatornát s a gőzösök téli kikötőjévé alakították, a szigeten pedig nagyszerű hajógyárt alapítának. Most az egész sziget rakva van a sokféle műhelyekkel. Csodálatos a sürgés forgás, a kalapácsok, reszelők, fűrészek s a többi szerszámok sokféle zaja. Itt tompa zugás, amott éles sivítás hallik. S mi könnyen foly minden munka. A kemény vasat csak olly könnyeden metszik, furják, gyalulják és reszelik, mintha lágú vaj volna. Másutt bizonyos padra teszik a deszkaszálat; sivitva és orditva és dörögve halad rajta végig s körülmeteszve, meggyalulva veszik le a kintpadrul. A sok zaj, kalapácsolás, fűrészelés, sikárolás, reszelés elbódítja az ember fejét, s mégis mi szabályos, mi kimért a csendesesen működő gőz által mozgatott szerszámok munkássága.

Az óbudai hajógyár a szabadalmazott ausztriai gőzhajózási társaság tulajdona. A birodalomban nincs hozzáfogható hajóműhely. Rendesen 800—1000 munkás dolgozik benne a munkások mindenféle nemzetből valók: angolok, magyarok, németek, németalföldiek, olaszok, tótok, stb. A társaság gőzösei s egyéb hajói többnyire itt építtetnek; 1846-ban 46 gőzöse volt a társaságnak, mellyek közül 40 az óbudai gyárban épült.

A dunai gőzhajózási társaság 1830-ban állt össze, a következő évben egy gőzössel kezdé a hajózást. Gróf Széchenyi István itt is fáradszátlan munkásságot fejt ki, s fáradszalmi következtében rendkívül gyors lendületet vett a gőzhajózás, 1840-ben 17, de 1846-ban már 32 gőzös járt a Dunán; 1846 végével pedig a társaságnak összesen 46 gőzöse, 2 iszaptaka-

rítója (baggerer) s 150 áru-, szén- és sertéshajója volt. Jelenleg, azaz 1856 végén mindössze 95 gőzöse, 18 propellere, 2 iszaptakarítója s 400 áru-, szén- és sertéshajója van; tehát a hajók száma 1846 óta 49 gőzössel, 18 propellerrel s 250 áru-, szén- és sertéshajóval szaporodott. Azonban 1856-ban mindezen gőzös és hajó nem vala még használatban, mert 8 gőzös 6 propeller és 41 áru-, szén- és sertéshajó még készülőben volt. E hajók, néhányat kivéve, mind vasból készültek.

Márgit Szigete.

Már följebb a történelmi részben láttuk, hogy Márgit szigetén több zárdán kívül két kastély és falu is állott. A mohácsi csata után a barátok és apácák ott hagyák a szigetet s ereklyéikkel együtt más távolabb klastromokba menekültek. Sz. Márgit tetemeit előbb Körmöndbe, azután Nagyszombatba vitték. A Máriakolostor megmaradt apáczái a pozsonyi Klára zárdában letek menhelyet. Midőn azért 1714-ben a klárapácák Budára költözködének, II. Mátyás király régibb adománya következtében Márgit szigetét ők kapták s 1782-ben történt eltöröltetésökig valósággal bírák. Ekkor a sziget a vallási alapítványokhoz csatoltaték, utóbb pedig József főherczeg és nádor birtokába került. A dicsőült nádor fölséges kertté varázsolta a szigetet, mellynek hajdani 4 zárdáját és 2 kastélyát még számos omladvány tanusítja. Köröskörül régi kőfalak maradványai látszanak, keleti oldala közepén a Máriakolostor és egyház romjai láthatók, ezekhez nem messze bokrok között a dömések volt zárdájának némi maradványai rejlenek. A főherczegi nyaraló mellett az egykori prémontréi-, a kertészlak mellett hihetőleg a minoritazárda maradványai vannak.

A főherczeg csinos nyári palotája a hajdani templom romjaihoz van építve. E templom csucsívvü ablakai most a földet érintik, ebből következtethetjük, hogy a sziget hajdan legalább egy öllel alacsonyabb volt. A nyári palota körül s az egész szigeten szerte szét gyönyörű plátán- és hársfacsoportok, rózsadombok, gyümölcsösök és rétek terülnek, kis szőlő, zöltség-

J. Hildschmidt sculp.

Ó. BUDAI BUDAŐR. SCHIFFSWERFTEN ZU ALTE ÖFEN.

Druck & Verlag v. G. Lange in Buda.
Lauter es Stölp bizományyában. Testen.

kert és majorság is van rajta; partjai köröskörül magas fákkal vannak beültetve, mellyek csak helylyel közzel engednek átpillantást. Kár hogy legujabb időben ez ültetvények nem ápoltatnak azon gondnal, mint a boldogult nádor idejében.

Gellérthe gy.

Az alacsony fekvésű, a Duna tükre fölé csak néhány lábnyira emelkedő Márgitszigettel a szellős Gellérthe gy nevzetes ellentétet képez. A három oldalrul elszigetelt s a Duna partján szagatott sziklafalaival fölötte meredekül emelkedő hegy legfestőibb alakjában mutatkozik, ha a pesti aldunapart-rul, a volt sóház táján, szemléljük. Hosszukás gömbölyű tetejét az új fellegvár koszorúzza, mellyből a hajdani csillagvizsgálda tornyai kinyúlnak; a póznákat is látjuk, mellyekre zászlót felhuznak, mikor alulról vagy felülről gőzös érkezik. A hegy tövét tág félkörben lakházak ölelik egyes vagy többes rendben, a házak fölött néhol hanyattfüggő sziklák merednek. A Gellért- és várhegy között a keskeny völgy nyílik, mellyet a Ráczváros házserge borít, tul rajta a távol mögletben más hegyek kerfrik be a szép látképet.

Ha a Gellérthe gy tetejére akarunk jutni, vagy a Sárosfürdő felől a déli lejtőn felkigyózdó ösvényen kell felhaladnunk, vagy a rácz templom felől az éjszaki lejtőn a Ráczvárosnak fecskéfészkek módjára egymás mellé és fölé rakott házikói tömkelegén keresztülvergődnünk, s azután a járt gyalogúton haladva egyenes irányban felkapaszkodnunk. Azonban kocsit is vezet a hegyre. Ezen út a krisztinavárosi templomná! kezdődik, a Ráczvároson kiérve a kalvária utjává lesz, s szőlők között szelíden a tetőre visz. Gyönyörű látvány jutalmazza a kapaszkodás fáradaimait. Mélyen alattunk a Duna kékes szalagja nyulik el, rajta csónakok hintáznak, néha gőzsiet föl vagy alá, fölötte a lánchid vas ívei boltosulnak. A Duna partján Pestnek gyönyörű házhomlokzata emelkedik, ezentul az egész háztenger terül, mellyből egyes csoportozatok vagy egyes nagyobbserű épületek, mint a nemzeti muzeum, a hadastyánok tanyája, az egyházak, a városháza stb.,

szigetek gyanánt kiemelkednek. E háztenger mögött a zöldellő városliget facsoportjai látszanak, melyek közül a nyájás Hermínakápolna mosolyog felénk; a városligeten túl az elláthatlan síkság terül, mellyen hellyel közzel egyes facsoportok vagy pusztatanyák sötétlenek. Éjszak felé Palota borong, éjszakketre Fóth nagyszerű kertje és gyönyörű egyháza ködlik; messze távolban Nagyszál, mellynek tövén Vác épült, a Cserhát és Mátrahegység kékellenek. A városligettől jobbra a Kőbánya szőlői, gyümölcsösei és nyaralói, délfelé a Dunánál Soroksár mutatkoznak. A Duna jobb partján éjszak felé a várhegy emelkedik palotáival és bástyaival, alatta az alvárosok nyulnak el egyfelől Óbudával, másfelől a távolabb hegyekkel olvadva egybe. A várhegy mögött a Horváthféle kerten s a benne levő nyári színházon, azután a városmajorságon és Ferenczhalmán át egész a János- és Hárshegyek, vagy Pozsonyi és Bátorhegyek közötti nyergen levő Szép juhásznég láthatunk. Nyugaton a széles Svábhegy s a kettős tetejű Sashegy, melly gót modorban épült nyaralót hord ölében, rekeszti be a látkört; de éjszak felé a Kecskehegy vagy Árpádorma számos magaslatain tul egész Váczig láthatunk. Végre délfelé a Dunánál Promontort, odább nyugatra a kamaraerdőt vagy kőérberket, a Polgárhegyet vagy Sasadot s a kopasz Csiki hegyeket szemléljük.

E magas és festői helyen 1849-ig a pesti egyetem csillagvizsgáldája állott. Ez 1814-ben készült el, a hozzá tartozó lakház pedig 1818-ban épült. A csillagvizsgálda egész hosszában függélyesen vala a délkörre építve, két kerek toronybul s ezek között levő terembül állott. Mindenik torony 16 láb tágas belső öble közepén $9\frac{1}{2}$ láb vastag s 17 láb magas tömör henger állott, rajta 4 kölapbul összerakott, 9 láb hosszú, 3 láb magas s 2 láb széles talapzat, mellyen a keleti toronyban Reichenbachtól készített három lábnyi szorzáskör két 6 láb magas s 10 hüvelyk vastag oszlop között s ez oszlopokon fekvő öntött vasból készült gerendázaton vala kitűzve, a mozgó fedéllel ellátott nyugati toronyban pedig két márványtábla között az egyenlítői cső, mellyet szintén Reichenbach Münchenben készített vala, feküdt. Azonfelül a talapzatokon csillagászórák is voltak.

M. Kern, Kupferst.

Druck & Verlag v. G. Langke in Darmstadt

J. Böhmer del.

ERHOLDUNG DER KUNST UND DER WISSENSCHAFTEN. VERLAG VON G. LANGKE IN DARMSTADT.

Verlag v. G. Langke in Darmstadt

A vizsgálóterem 45 láb hosszú, 25 láb széles és 15 láb magas, s két hatalmas oszlop között két, egymástul 36 lábnyira levő délcső Reichenbachtól volt benne; azután hat lábnyi fali negyedlő, s a Seyffert készítette fő csillagászóra. A keleti délcső alatt két márvány oszlop között három lábnyi délkör vala Reichenbachtól, továbbá külön oszlopon csillagászóra, melyet Budán Rauschmann készített. A tornyokban levő hengerek és oszlopok az épület falaitól elszigetelten a sziklára épültek. — A nagy, helyökből ki nem mozdítható eszközökön kívül sok kisebb csillagászati eszköz is volt a teremben, távcsövek, sugárszegők (refractorok), tet-aljpontkör, magasságkör, napmérő, üstököskutató stb. Mind az épületek mind a bennök volt eszközök az 1849-ki ostrom alatt nagyon megkárosultak. A részint hasznavehetlenné lett eszközök most az egyetemi épület egyik teremében vannak összehalmozva.

A Gellérthegy zajos népünnepek színhelye is volt, s részben még most is az, jóllehet legujabb időben a népünnepek mindinkább hanyatlani kezdenek. Húsvét hetfőjén tömérdek népsokaság szokott vala az ős hegyre fölmenni s ott gondtalan örömmel s kicsapongó kedvvel napestig mulatni. Az angol Bright Rikárd, ki hazánkat 1814-ben utazá be, igen eleven színekkel rajzolja a gellérthegyi népünnepet. „A jelenet főleg az erősség felé néző lejtőn igen szép. Az egész hegy néptömegekkel van ellepve, csak szélén látszik ittott földének egyegy darabja.

Szakadatlan sokaság kapaszkodik föl a kigyódzó ösvényen, s a hegy, melyet egyfelől a Dunára néző meredkségek, másfelül szőlők határolnak, alig képes a feltóduló tömegeknek elegendő helyet nyújtani. Alig álltunk egy pillanatig, valami felötlött tárgyat megnézendők, máris ezereknek sűrű sokasága akaratunk ellenére tovább tolt, s egyszerre jó messze valánk a helytől, melly figyelmünket lekötötte volt. Itt voltak szekerek, rakva bor- és serhordókkal, körültek száz sürge kéz meg száz szomjas torok foglalatoskodék; ott sátrak, mellyek alatt mézes kalácsért civódtak; emitt sátrak, hol pipát, olvasót, képet, játékszert, fésűt és gombot árultak; amott bódék, hol sorsjátékra tettek; másutt asztalok, mellyeken kövér ürsültöt tálaltak s nem egy üveg budai ó bort ürité-

nek. Mindezekhez járultak a pajkos sihederek, kik világos nappal tüzműveket szórtak a légbe; örcg emberek, kik görnyedezve éveik sulya alatt s elmámorosodva a bortul alig bírtak haza vánszorogni; anyák, kik ünnepiesen öltözött leányaikat pirongatták, mivel ruhájok és szoknyájok össze vala taposva és szennyezve; koldusok, kik alamizsnaért kiabáltak, s keményszívűek, kik nem hallgattak kiabálásaikra; mindez a legtarkább változatosságban keverve és összeszorulva olly látvány, melyet alig lehet leírni.“

A Gellérthegyét még most is sokan látogatják húsvét hetfőjén, de többnyire csak az alsóbb néporztályok eresztenek féket kedvesapongásiknak; az igazi népünnep elmúlt. Igy a szüreti vigalmak is mindinkább eltűnnek. Még Schams 1822-ben azt írja: „A szüreti előkészületek zaja mindenfelé hallék. A polgár és családja otthagyja városi lakát, a kapás és neje és gyermekei bucsut vesznek házikójoktul, kiki a szüretre megy gyalog vagy kocsin . . . A rendkívüli népsokaságot neveli a sok leány és legény, kik az egész környékből összecsoódnak . . . Megfoghatatlan e népnck vigadozása és gyönyörködése. Mindenfelé hangzik a zene, az ének, a füttyölés és ujongás. A legszebb ötletek, mellyek nagyvárosi szép-elmének válnának becsületére, a legleleményesb kópéságok, mellyekre előfizetni lehetne, merülnek föl köztük a munka közepette, hogy öröm, azt hallani és látni.“ — Most már a szüret csendesebben foly le, s a szüretet befejező vigalmak is csaknem egészen megszűntek. Azelőtt a szüret bevégezte után nagy koszorút hordva vonult a városba, ének és zene mellett, a felezifázott szüretelő nép; a gazda házánál lakoma és táncz, öröm és vigság uralkodott egész éjjel.

Egyházak s más nevezetes épületek Pesten.

Pestnek nincsenek nagyobbszerű egyházai. Legrégibb a városi főegyház, Mária mennybemenetelének tiszteletére,

BEAUFORT MARKET AS APPEARING UNDER THE OLD REGIME OF THE COMMONS.
THE HOUSE OF COMMONS & THE HOUSE OF LORDS WERE SEATED IN THE HOUSE OF COMMONS

Illustration by the artist's name.

nem messze a Duna partjátul s az Ó városnak majdnem közepén. Bizonyosan nem tudjuk, mikor épült legelőször, annyi bizonyos, hogy benne már 1507-ben tartának isteni tiszteletet. A törökök elűzése után 1726-ban újra s nagyobbra építtették föl. Egyes részei más más időben épültek, azért sem külseje sem belseje nem mutat egységes egészet. A Dunára szolgáló homlokzatát két torony ékesíti, mellyeket 1795-ben raktak s fedeztek rézzel. E tornyok felső, aranyzott gümbeibe e czélra készített latin emlékiratokat tettek, mellyek az ország akkori állami viszonyainak s a város belső és külső állapotának rövid vázlatát foglalják magokban, az élelmi szerek árjegyzékével együitt. Ez emlékiratokbul kölcsönözzük a következő adatokat: 1795 aug. 6-dikán Pestnek 29,870 lakosa, a Belvárosnak 642, Lipótvárosnak 169, Terézvárosnak 749, Józsefvárosnak 799, Ferenczvárosnak 222 háza volt. E házak közül 24 két-emeletű, 318 egyemeletű s 2239 földszinti. A külvárosokban még 151 szalmagunyhó vala. Az 1795-diki évben a Fürdősziget vízáradás következtén csaknem teljesen eltűnt; 1790-ben magyar színésztársulat támadt, melly 1795-ig a német színház igazgatósága alatt állott, stb.

A templom belseje nem nagy; falait és gyámoszlopjait oltárok és festmények diszesítik. De különös említést csak az 1811-ben megújított szentély érdemel, hol Kráý cs. k. tábornagy síremléke van. Kulcsár emléke is szép, ezt Ferenczy szobrászunk készítette.

A kegyesrendűek háza. A Városház terére szolgáló oldala a mult század első felében épült s ószerű, de építészeti szépség nincs rajta; a Dunára szolgáló oldala újabb időben épült és csinos. A kegyesrendűek épületében a szerzetesek lakjain kívül kápolna s a főgymnasium tanteremei vannak. 1752-től 1761-ig a kegyesrendűek kezelék a város pap tiszttét.

Az egyetemi épület és egyház. Ez egyház kétség nélkül legszebb a mostanság Pesten levő egyházak között. Különösen rézzel fedett két tornya s kapuja igen szép. Hajdan a pálosoké volt, kiket I Lipót hívott vala Pestre. 1693-ban 100 öl hosszú s 80 öl széles telket adtak nekik, mellyen

azután 1698 óta az egyházat s a jobb felől hozzacsatlakozó zárdát építék. Az egyház boltozatjain és falain levő friss mészfestmények igen szépek s 1776-ban készítették a Kremszből való Bergl János által. 1857-ben a tornyokon és egyházon tetemes tatarozásokat és szépítésekét tettek. Ez egyház most az egyetembeli tanulósnak van rendelve.

A pálosok hajdani zárdája most az egyetem épülete. Ez meglehetősen nagy épület; de csak a jogi és bölcselmi karok tanteremei vannak benne, a Mária Terézia és császári férje képszozával ékesített nagy teremben pedig az egyetemi ünnepelességek szoktak tartatni.

Bal felől a II. József alapította országos papnövelde csatlakozik az egyházhoz. A papnövelde egyik szép teremében 10,000 kötetet meghaladó könyvtár van.

A ferenczesek egyháza. A cseribarátok 1690-ben kaptak terjedelmes telket, mellyen azután, török mecset helyén, egyházat és zárdát építének s kertet rendezének. E kert 1785 óta darab ideig az egyetem fűvészkerteül szolgált.

Az angol kisasszonyok egyháza és zárdája. Ez a Lipóttvárosban van. Állítólag 1233-ban építettett Besenyei Mihály, neje Anasztázia, fia György s Kenderes Balázs költségén; utóbb a törökök elűzetése után Dvornikovich Mihály váci püspök ujittatá meg. Hajdan a dömések birták, 1786-ban az angol kisasszonyok kapták. 1809-ben mind az egyház mind a zárdá leégett; helyreállítván, a zárdá egy emelettel magasabbra építettett, de az egyház egykori szép tornyát nem nyéré vissza. Köztudomásu dolog, hogy az angol kisasszonyok leányok nevelésével foglalkoznak.

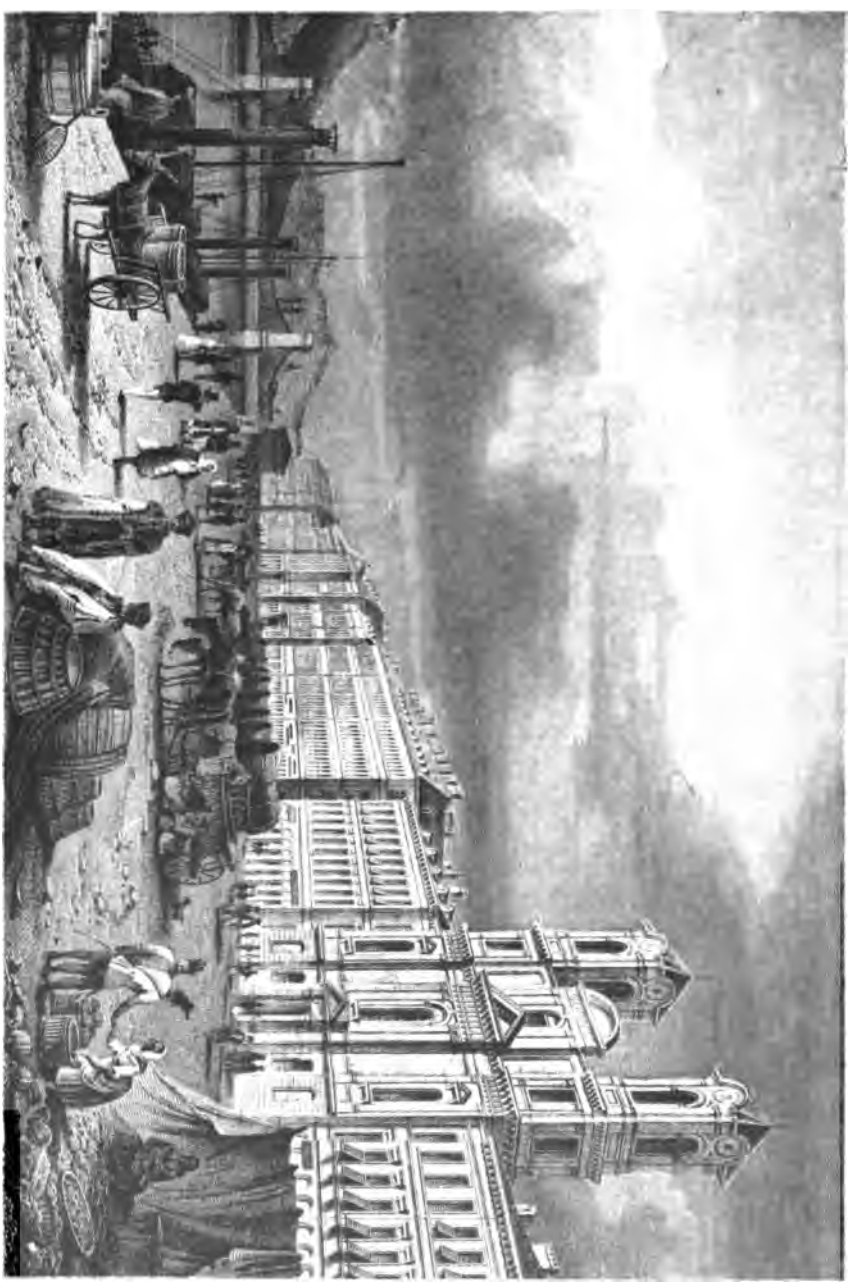
A szerviták egyháza. Ezt Széchenyi érsek alapítá; a hozzacsatlakozó zárdá az Úri utcának épen nem válik diszére.

A lipóttvárosi egyház. A régi kis egyházat 1817-ben szentelék föl, ezt Budavár 1849-diki ostroma alatt a lángok emészték föl. Helyén most nagyobb szerű egyházat építének, Hild építészünk tervrajza szerint. Talpköve 1851 okt. 4-dikén tétették le Szcitovszky primás s Viale de Prela pápai nuncius jelenlétében. Az előleges költségvetés 500,000 pftot tesz; de az építés, a pénz szüke miatt, nagyon lassan halad elő.

1877

Druck K. Toland's in Wien in Parndorf.

1877

ALFRED KRETHAKOVA ALFRED KRETHAKOVA
PUBLIKUM

JOHANN KRETHAKOVA ALFRED KRETHAKOVA
JOHANN KRETHAKOVA ALFRED KRETHAKOVA

A józsefvárosi egyház. A Józsefvárosban 1777-ben állítottak külön papságot, s mostani temploma 1797-ben épült. Nevezetes benne a főoltár, melly 1838-ben készült s 21.000 pftba került; a sz. Józsefet ábrázoló kép Kuppelwieser jeles műve. 1852-ben az egyház egész belsejét szépen kidiszesítették. A 26 változatú orgonát Schillinger Vilmos pesti művész készítette.

A terézvárosi egyház 1794-ben épült újszerű csinos modorban; a ferenczvárosi egyház pedig nagyon csekély-szerű épület.

Az evangélikusok egyháza. Ez a Széntéren van. Hajdan a Pesten lakott kevés evangélikusok az egy mfdnyire levő Czinkotára kényszerültek menni, ha isteni tiszteletben részesülni akartak. II. József alatt 1787-ben engedélyt kaptak, hogy magánháiban rendezzenek imádságházat. Végre 1799-ben Koburg herceg cs. k. tábornagy s akkori helyparancsnok eszközletére a kincstártul külön telket kaptak, melylyen azután az egyházat, paplakot és tanodaépületet építék. Az építéshez 1799-ben fogtak s 1805-ben bevégezték; de az egyház fölszentelése csak 1811-ben történt. 1856-ban a paplakot és tanodaépületet megnagyobbították s az egyház homlokzatát is kicsinosították.

Az egyház belseje nagyon egyszerű, de az oltári kép, mellyet a Kemptenből való Lochbihler a Raphael festette Krisztus színváltozása után 1812-ben készített, sikerült remekmű.

Azon egyház és paplak a német és szláv egyesült közösségké volt, s ezekhez az 1833-ban keletkezett magyar közösség is csatlakozott. De 1855-ben a szláv gyülekezet elvált a másik két testvérgyülekezettől s a Józsefvárosban saját szláv templomot kezdé építeni.

A reformátusok egyháza. A helvét hitvallásúak pesti gyülekezete 1804-ben alakult, de a Széntéren levő egyházat csak 1816-ban kezdé rakni. Az alapkövet Hermina hercegasszony, József nádor hitvese tette le. Az egyház fölszentelése csak 1830-ban történt; kapuját még újabb időben tették diszesebbé.

A nemegyesült görögöknek két egyházuk van

Pesten. Az egyik az alsó Dunasoron van, két tornyú, tekintélyes külsejű, belseje pedig a sok aranyozás és kép miatt nagyon czifra; a másik a Szerbutczában van, kertszerű előudvarral, mellyben számos sír van.

Az izraelitáknak számos zsinagogájok van magánházakban. Most a Terézvárosban igazán nagyszerű templomot építenek, melly egész Pestnek díszére fog válni. Homlokzata a Dohányutczára szolgál. Kár, hogy olly rejtett helyen épül.

A Pesten levő egyéb középületek közül megemlítjük:

A városházát. E szép épület Kasszelik Ferencz építő vezetése alatt épült s 1844-ben készült el. Minden oldalról szabadon álló, hosszukás négyszöget alkot, mellynek szélessége $18^{\circ} 3'$, hosszúsága pedig 31° . Udvara 6 öl széles s 12 öl hosszú. Homlokfala felső párkányát tizenegy álló képszóbor ékesíti. Földalatti részében 38 börtön, földszinti részében 23 szoba, 1 kápolna 18 börtön van. Első emeletén igen magas s különböző nagyságu 20 terem és szoba, második emeletén pedig 23 szoba van.

Az épület közepéből tetemes magasságu torony nyúlik föl, mellyet az óra fölött kő karzat fut körül. E karzatról igen szép kilátás esik a testvér városokra.

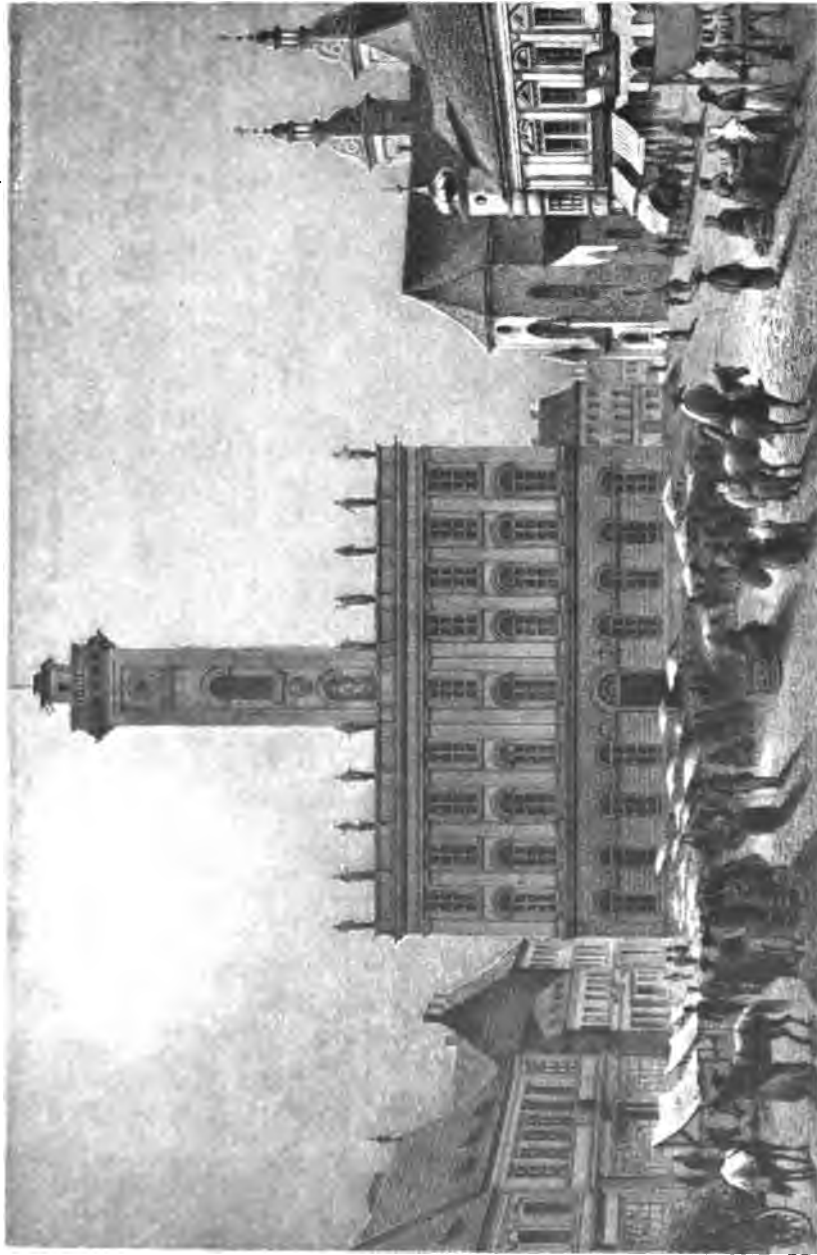
A vármegyeház. Ez szintén terjedelmes épület. Szép homlokzata a közepén némileg kiugrik s oromja két szegoszlopon s hat korinth fejezetű oszlopon nyugszik. Kár, hogy a szűk utcza miatt azt a kellő távolságbul nem lehet megnézni. A vármegyeház különböző helyiségei közül csak azon teremet említjük meg, mellyben azelőtt a megyei gyűlések voltak. Köröskörül karzatok futják körül, s több nádornak, kik egyszersmind Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesített megyék főispányai voltak. arczképei díszesítik. Ferencz király arczképe s a Napoleon ellen szövetségzett fejdelmek találkozását ábrázoló festmény Krafft P. képirónak valóban szép művei.

Jelenleg a cs. k. megyehatóság s a megyei és járási törvényszékek vannak a vmegyeházban.

A nemzeti muzeum. E nagyszerű épület a Józsefvárosban van, tágas térnek közepén. Kétemeletű négyszög, mellynek éjszokról délre menő oldala 57, szélessége 37, ma-

AVZ UZRAKLEJITAK TERNIPLOMA PRISTEIN,
DORR DISTRANGLITISCE TERNIPLO IN PRISTE.

Joh. Schindler del.

Druck & Verlagsanstalt v. J. Neumann, Neudammstr.

Verlag v. J. Neumann

PEST, HUNGARY. THE CITY HALL AND THE GREAT MARKET.

Published by J. Neumann, Pest.

gassága pedig $12\frac{1}{2}$ ölet tesz. Homlokzata az Országút felé néz, közepén kiugrása van, melly oszlopcsarnokot képez. Itt van a főkapu, s 29 széles és kényelmes lépcső vezet föl. Az oszlopcsarnok oromja nyolcz hatalmas oszlopon nyugszik, mellyeknek szép korinth fejeik vannak. Az oromfal terét hét jelyényes képszobor ékesíti, mellyek az épület rendeltetését mutatják. Középen Pannonia ül, mindegyik kezében babért tartva; jobbján a Történelem jegyezteti a nemzet tetteit s hirdeti a Hír annak dicsőségét, a sarokban pedig az ősz Duna ül; bal felől a Festészet és Szobrászat s a Tisza látható, ez utóbbi mint virágzó leány, evezőt tartva kezében. E szoborműveket Monti mintái szerint Förster önté Bécsben horganybul; ugyanazon fémbül az oszlopok fejei is készültek. A kapu két oldalán fülkék vannak a falon, mellyekbe képszobrokat akartak állítani, de mellyek maí napigban üresek.

Belül két tágas négyszegű udvart foglal magában a muzeum, több kapuval és feljáráttal. A homlokzaton levő főkapu, valamint az épület belsejében találtató feljáratok is két díszterembe visznek; ezek közül a nagyobbik hosszukás négyszegzet képez s karzatai vannak, a másik kerek s kupolája van, mellyet a magyar koronához tartozó országok s az egyes vmegyék czimerei díszesítnek. Ezeket, valamint a többi terek felső padlatin levő festéseket Kiebler József, a falak márványozásait pedig Mozbrugger készíték.

Az építés vezetését az 1855-ben meghalt Pollák pesti építőre bízták, ki, fájdalom, a várakozásnak nem felelt meg s kinél ügyesebb és műértőbb mestert hazánkban is lehetett volna találni. E nem igen szerencsés választásnak tulajdonítható, hogy nemzeti muzeumunk, jóllehet külsőleg elég méltóságos épület, s belsőleg is dusan van felczifrázva oszlopokkal, festésekkel és aranyozásokkal, — azt, ki hozzá tud s kinek miveltebb izlése van, egyáltalában ki nem elégíti, s a külföldi muzeumi épületekhez képest nagyon alárendelt helyen áll.

Az 1856-ki év tavaszán a muzeumot környező udvart sétakertté kezdék átalakítani. Kár, hogy kerítésnek legnagyobb része még mindig ocsmány deszka palánkbul áll. A muzeum hátulsó részéhez tágas ivcsarnokokat kellett volna

építeni, hogy oda helyezhessék a terjedelmesebb régiségeket, kőkoporsókat, stb. melyek a teremekben el nem férnek. De a pénz hiánya miatt e tervet még nem valósíthaták s a terjedelmesebb régiségek most a kapuk alatt s a folyosókon hevernek.

A nemzeti muzeum első gondolatát s megalapíttatását gróf Széchenyi Ferencz buzgóságának és hazaszeretetének köszönjük. E nemeslelkű gróf már 1792-ben tökélt el magában, hogy lassankint nagyszerű könyvtárt gyűjt s aztán a nemzetnek ajándékozza. Fáradhatlan szorgalommal s nagy költséggel gyűjtögete könyveket, kéziratokat, földképeket, festményeket, pecséteket, pénzeket s egyéb nevezetességeket, s e becses gyűjteményeket 1802-ben I Ferencz király jóváhagyása mellett s ünnepélyes okirat erejénél fogva, a nemzetnek ajándékozá. 1819-ben még 9205 kötet könyvből s 6000 földabroszbul álló kézi könyvtárát is oda ajándékozá. A nemzeti könyvtár ez első gyűjteményeit a mostani papnövelde épületében állíták föl s 1803 aug. 20-dikán közhasználatra megnyiták. József főherczeg és nádor a nemzeti könyvtár gondolatát nagy lelkesedéssel karolá föl, s ugyanó a nemzeti muzeumnak mind végig legbuzgóbb gyámolítója maradt. A Széchenyi-könyvtár lajstromait a törvényhatóságokkal és egyes tudósokkal közlék, 1804-ben pedig a nádor eszközletére a k. helytartóság körlevelet bocsátott ki, mellynél fogva az ország összes könyvnyomó intézetei kötelesek, minden nálók megjelent nyomtatványnak egy példányát az országos könyvtárnak beküldeni. 1805-ben a könyvtárt a közelgő francia sergek miatt Temesvárra szállíták a nádor parancsára s az egyetem költségén, következő évben ismét visszahozák, végre 1809-ben megint Nagyváradra vitték.

A nemzeti könyvtár gondolata csakhamar a nemzeti muzeum gondolatává növekvék; 1807-ben a nádor meghagyá az akkori könyvtári örnek, hogy muzeum tervét dolgozza ki, melly necsak a régiségeket, hanem az ország természeti kincseit s műterményeit is magában foglalja. A felállítandó muzeum tervezetét kinyomaták s mind az országgyűlés, mind az egyes törvényhatóságok elé terjeszték. Az országgyűlés a Széchenyi könyvtárt az ország ótalma alá helyezé s egyuttal azt is

St. Anton. Napoli

St. Anton. Napoli

St. Anton. Napoli

ST. ANTONIO IN NAPOLI. — ST. ANTONIO IN NAPOLI. — ST. ANTONIO IN NAPOLI.

ST. ANTONIO IN NAPOLI.

rendelé, hogy az ajánlandó adó minden forintja után egy garas a muzeum pénzalapja növelésére járjon. Ez alkalommal először használták a nemzeti muzeum nevezetét. 1808-ban herceg Grassalkovics a muzeum számára telket ajándékozott, mellyen akkor a fűvészkert vala, s hol most a „Szép utcza“ van; következő évben a nádor Práy György s Kovacsics Márton kézirataival s nevezetes ásvány gyűjteménnyel szaporítá a muzeum gyűjteményeit. Gróf Szapáry Péter is oda ajándékozá gazdag ásványgyűjteményét. 1813-ban azon telket, mellyen a muzeum most áll, gróf Batthyány Antaltól vették meg, a Grassalkovics ajándékozta telket pedig eladták. A muzeum szállása tehát ekkor negyedszer változott meg; ugyanis legelsőben a papnöveldeben, azután darab ideig az egyetemben, végre 1808 óta a mostani Szép utcza helyén állott épületben vala. A gyűjtemények folyton folyvást szaporodtak, részint vételek, részint ajándékok következtében: 1818-ban a nádor Kietabel Pál híres fűvész kéziratait vette meg a muzeum számára; 1824-ben hagyománykép Vuchetich néhai egyetemi tanár könyvtárát s Kéler Godofréd könyvtárát kapta, ezt is a nádor vette meg; továbbá 1835-ben gróf Illésházy István könyvtárát kapta ajándékban, a következő évben pedig Jankovics Miklós gazdag gyűjteményeit (könyveket, kéziratokat, érmekeket, régiségeket s festményeket), mellyeket az országgyűlés 125,000 fton vétetett meg. 1836-ban Pyrker János László egri érsek becses képtárát ajándékozá a muzeumnak, végre 1838-ban Veszerle József s Kiss Ferencz éremgyűjteményeit vették meg.

Mig a gyűjtemények olly gyorsan szaporodtak, mind jobban érezék annak szükségét, hogy azok számára méltó épület emeltessék. A roskadozó ócska házak, mellyekben a gyűjteményeket tartották, sok költséget okoztak a szükséges tatarozások miatt, s mégis sem czélszerűk nem valának, sem elegendő ótalmat nem nyujtának. A nagy árvíz idején a gyűjteményeket a Ludoviceumba kellett szállítani, hogy a viz martaléka ne legyenek. Az 183²/₄-diki országgyűlés tehát elhatározá, hogy a nemzet méltóságának megfelelő épület emeltessék s e végre csak a nemességtől fizetendő 500,000 pftot rendelt, melly összeget utóbb még 200,000 pfttal megtoldani

kellett. Az új muzeum építése 1837-ben kezdetett meg s 1845-ben elkészült. De belső berendezése és butorzata még most is nagyon hiányos, sőt sok gyűjteményt a szükséges szekrények és polczok hia miatt föl sem lehet állítani.

A muzeum pénzalapja az 1808-diki törvénycikkely nyomán keletkezett, s azután részint egyesek, részint törvényhatóságok önkénytes adakozásai által növeltetett. De azon egész pénzalap alig tesz 150,000 pftot. Már pedig az országgyűlés által ajánlott 500,000 pft nem volt elegendő, s az építés folytatására kölcsönt kelle tenni. Ezek szerint a muzeumi pénzalap adóssága kerek számmal 283,000 pft-ra rúg, míg tőkéje csak 150,000 pftot tesz. Tehát a muzeumnak tulajdonkép semmi pénzalapja és biztos jövedelme nincsen, hanem még folyvást magánosok adakozásaira szorul.

Azonban gyűjteményei még most is évről évre szaporodnak. A könyvtár különösen 1852-ben szaporodott Horváth István néhai ör könyvtárával, mellyet 60,000 pfton vettek meg, s Jankovics Miklós még hátramaradt gyűjteményeivel, mellyeket 10,000 pfton vettek meg.

A könyvtár most 170—180,000, s a kettős példányok kitudásával 120—130,000 kötetre rúg. Az első emeleten van 14 tereiben s négy osztályra szakad, t. i. az oklevelek, a nyomdai zsengék, a kéziratok gyűjteményeire s a tulajdonképi könyvtárra. Magyar könyvek szerzésére rendelt csekély alapítmányon kívül semmi biztos pénzalapja nincs, hogy új irodalmi művek szerezhessenek.

A régiség- és kincstár igen gazdag és érdekes gyűjteményekből áll; szintén az első emeleten van 9 tereiben.

A természetiek és kézművek tára a második emeleten van 14 tereiben. Főleg a természetiek tára évről évre növekedik.

A képtár szintén a második emeleten van 8 tereiben. Három osztálybul áll: Pyrker gyűjteményébül, általános képtárbul s a József nádor tiszteletére alapított nemzeti képtárbul.

A nemzeti színház. Ez a Kerepesi úton van. Építészeti tekintetben nagyon alárendelt helyen áll, külső ékesség

nincs rajta, még nagysága által sem tűnik ki. Annál meglepőbb belső berendezése és díszes volta. Belsejét 1855-ben igen szépen ékesíték, mely célra néhány előkelő hazafi valami 14,000 pftot adakozott. 1857-ben külön bejárást készítettek a kocsik számára, s a volt előcsarnokhoz, mellyen üvegterem van, új csarnokot építettek, hogy ott a kocsin járók kényelmesen ki- és beszállhassanak. Azonfelül külön feljáratot építettek az udvari páholyba, s másféle melléképületeket is raktak. Gróf Feszetics Leo közzétett tervezete szerint a színház külseje egészen át volna alakítandó.

Az első magyar színésztársulat 1790-ben keletkezett, s a megye eszközlétére engedélyt kapott hat előadásra. De a budapesti német színházak akkori bérlője minden lehetőt elkövetett, hogy a magyar előadásokat megakadályozza. 1791-ben megint megengedték a magyar társaságnak, hogy játszó, de nem a fennálló német színpadokon, s azon kikötés mellett, hogy a német színházi bérlőnek minden előadásért két aranyt fizessen. Tehát a magyar társaság fából épült ócska nyári színházat vett bérbe, melly a régi hidfőnél Budán állott. Egyes pártfogók segítségével berendezé azt, s 1792-ben megkezdé előadásait, de részvét hiánya miatt nemsokára kénytelen vala kísérleteivel felhagyni. A rákövetkezett évben a megyei rendek s egyesek gyámolításával ismét megnyeré az engedelmet, hogy felváltva a német színpadon léphessen föl. De a részvét most is nem sokára megfogyatkozott, s a társaság 1795-ben kénytelen vala Kecskemétre költözni. Akkoron az első színész 30, az első színész pedig 28 váltó ftnyi havi fizetést kapott.

Azalatt 1792-ben Kolosvárott támadt magyar színésztársaság, melly sokféle viszontagságok között megállott. Főleg idősb báró Wesselényi Miklós bőkezű gyámolítására támaszkodék. Wesselényi 1806-ban a kolosvári társaság egyik részét Magyarországra indítá; Debreczenben és Szegeden nagy lelkesedéssel fogadák őket. E fogadtatáson neki bátorodván, 1807-ben Pestre is jöttek. Itt a megyei rendek ótalmát megnyervén, a városi tanácstul az ugynevezett rondellát kapták, melly a Dunaparton a mostani Régi postautczában állott, elhagyottan, miután 1812-ben az új német színház fölépült vala.

A magyar társaság a rondellában 1815-ig játszott, mignem azt a szépitőbizottság, mivel már roskadozó félben vala, el-takaríttatá. Ekkor Miskolczra költözött. De már 1819-ben új társaság jelent meg Pesten. Azóta a közönség részvéte mindinkább növekvék. Kisfaludy Károly eredeti színdarab-jai nagy lelkesülést költöttek. Allandó társaság ugyan még nem állhata fenn, de a költöző társaságok évenként Pestet is ejték útjukba. 1833-ban a német társaság otthagya a budai színházat. Magyar társaság jelentkezők, s a budai tanács csakugyan annak adá bérbe a színházat. Végre 1834-ben Pestmegye karai és rendei, főleg a lelkes Fáy András és Földvály Gábor buzdításaira, elhatározzák, hogy Pest városá-ban magyar színházat emelnek. Már régibb adakozásokbul gyűlt vala kis töke, most a megyében s az egész országban nagy buzgalommal új adakozásokat gyűjtének. Grassalkovics herczeg a telket ajándokozá, mellyen az új színházat építeni kezdék. Általános részvét nyilatkozott még az alsó osz-tályokban is; nemcsak pénzt, hanem építő anyagszert is aján-lottak, sőt még napszámosok is jelenték magukat, kik több kevesebb napi ingyen munkára kötelezők magukara. Illy kö-rülmények között az építés gyorsan haladt előre s a színház már 1837-ben készen vala. Gróf Széchenyi Istvánnak azon-ban más terve volt; ő még várakozni akart, mignem lehetsé-ges volna, a nemzet méltóságának megfelelő intézetet állítani. Buzgó közbenjárása folytán a városi hatóság csakugyan ki-jelölt tágas lelket a tervezett nagy nemzeti színház helyéül, és pedig a Dunaparton a lánchid fölött. A Kerepesi úton épülő színház csak a tervezett nagy színház képezdėje lett volna. De a vármegye megmaradt első szándékában; a bu-dai magyar színésztársulat Pestre költöze s az új színház 1837 aug. 22-dikén megnyiták, és pedig Árpád ébredése-, Vörösmarty drámai költeményével s Belizár nevű színművel. Az 1840-diki országgyűlés az eddigi megyei színházat az or-szág ótalma alá helyezé s nemzeti színházzá emelé, mignem a tervezett nagy színház fölépíttetése lehetségessé válnék; to-vábbá egyedül a nemesség által fizetendő 450,000 pftot ajánla, miből 50,000 az építésre tett adósságok letörlesztésére (a színház építése és berendezése 130,000 pftba került, az

Das Bild zeigt die Vorderseite des Theaters in Pest.

A REEDOUTTEREPE ULJITE PEKSTEN. DAS REEDOUTTEREPE ULJITE IN PEKST.

Das Bild zeigt die Vorderseite des Theaters in Pest.

önkéntes adakozások útján mintegy 100,000 pft. gyűlt be), s a szükséges készülékek beszerzésére rendeltetett; a többi 400,000 pft. pedig pénzalapul szolgáljon, mellynek évi kamataiból legfőlebb két harmadrész a színház évenkénti gyámolítására, egy harmadrész pedig az alaptőke szaporítására fordíttassék, mignem a nagy színház építéséhez lehetne fogni. De a közel múlt években az alaptőkét tetemes veszteségek érték, mellyek még eddig sincsenek teljesen helyrehozva. — Nehány éve a színházi személyzet számára külön nyugdíjintézeti pénzalapot kezdének gyűjteni, részint önkényes adakozások útján, részint a nyugdíjintézet javára rendezett színi előadások jövedelméből.

Művészeti tekintetben a nemzeti színház rövid időn méltánylandó tökélyre emelkedék, noha előkészítő intézeteink hiányosak, vagy épen nincsenek.

A városi német színház. E színházat, mellyben 3000-nél több embernek helye volt, a város költségén építék föl 1808—1812-ig. A valóban nagyszerű, s építészeti tekintetben is nevezetes épület több mint 250,000 pftba került, s benne a tulajdonképi színházon kívül nagy és szép teremek is voltak, mellyek a táncmultságoknak szolgáltak. A színház 1846 febr. 1. és 2-dika közötti éjszaka a lángok martaléka lett, az 1849-diki ostrom alatt pedig a redoutterem is elpusztult s az egész épület nagyon megkárosult. Az 1846-diki tűz után az Újtéren ideiglenes színházat építének, melly 1849-ben teljesen leégett. 1850-ben tehát az összerombolt redoutteremet alakíták át ideiglenes színpaddá, de az ott megkezdett német előadásokat részvét hiánya miatt már 1851-ben ismét megkelle szüntetni. Végre 1852-ben részvényes társaság keletkezett, melly ismét az Újtéren építtete ideiglenes színházat. Ez szilárdabb anyagszerből épült s elég terjedelmes és takaros, s miután az Újtér homok sivatagját szép sétakerté változtatták, facsoportok s virágágyak környezik azt.

Van még Pesten 1852-ben megnyitott nyári színház is (a Terézvárosban, a Gyárutczában), hol szintén német előadásokat adnak.

Az első színi előadások nyomai Budán 1760 körül mu-

tatkoznak; de tulajdonképi színházat csak 1784-ben állítanak föl, a volt karmelita-egyházat alakítván azzá. A budai nyári színház a Horvátféle kertben 1843-ben nyitott meg.

Még a mult század végén a pesti nép is az állatviadalokban gyönyörködék. Townson Róbert Londonban 1797-ben kiadott magyarországi utazásában következőleg írja le az állatviadalt, mellynek szemtanúja vala.

Vasár- és ünnepnapon a pesti nép, a bécsinek módjára, állatviadalban gyönyörködik. A tulajdonosok vagyis igazgatók két igen szép vad bikát tartanak. Mikor ez emberséges mulatságnak tanuja valék, az egyiket a küzdőterre bocsátván, magyar ökröt állítottak ellenébe. Ez megtámadá ugyan a bikát, de rögtön levereté; angol kutya jobban és hosszabb ideig küzdött volna vele. Magyar ökör nagyon is gyöngye ellenség vad bikának. Azután rabló medve, azaz olly medve jelent meg, mellyet néhány napig koplaltattak, hogy annál szilajabb legyen. Ellene más medvét bocsátának, mellyet nem koplaltattak vala; de ez sokkal kisebb és gyöngébb volt. A rablómedve mindjárt leveré, megragadá, agyonfojtá s magával vivé a kötrüczbe. A két medvének nagyság- és erőbeli nagy egyenlőtlensége miatt e viadal kellemetlen látvány volt. A grönlandi fehér medve sokkal hosszasabban és jobban mulattatá a nézőséget. A küzdőter közepén kis tócsa volt, ebben kacsza uszkált. Mihelyt a medve a tócsához közeledett, a kacsza mozdulatlanul ott maradt a víz felületén; a medve a vízbe ugorván, a kacsza alámerült; ezt a medve utánozni akará, de a kacsza ügyesebb bukdácsoló levén, mindannyiszor kikerülé a medvét. E mulatságos látvány után egyik állator szállt síkra, még pedig ökör ellen. Mihelyt az ör megjelent a küzdőteren, az ökör mindjárt néki rohana. Az ör, nagyon középszerű termetű ember, megragadá ellensége két szarvát; ez ugyan a küzdőter egyik végétől másikáig taszigálá őt, de a földről fölvetni mégsem bírá. E tusa darab ideig így folya; végre az ör a küzdőter falaihoz szorúla, s ott bizonyosan pórul jár, ha néhány társa nem siet segítségire. Ezek tört nyujtának a megszorultnak, ki is azt az ökröknek nyakcsigolyái közé döfvén, az állatot olly rögtön megölé, hogy ez még csak két három perczig vonaglék. Ezután gyönyörű

oroszlányt bocsátának ki. Ez fejdelmileg szétnézve kémlélé ellenségit; de senkisémet szállt vele síkra: csak mutatni akarák a közönségnek. A küzdőtér kapuja felső részén levő lyukon kendőt dugtak be, s miután nehányszor ideoda lobogtatták vala, visszahuzák, mire az oroszlány ismét eltűnt. Azután még más állatokat is eresztettek be; de mindegyik örült, midőn kötröczébe visszamehetett. Egy ór többi közt azzal tünteté ki ügyességét, hogy a rárohanó vadkant lándsájával keresztüldöfé.

Az Új- vagy Józsefépület. A Lipótvárosban van s nagy négyszeget képez, mellynek a földszinten kívül még két emelete van. Négy sarkán kisebb, de egy emelettel magasabb négyszegek építvék, mellyek amazzal rövid melléképítmények által vannak összekapcsolva, úgy hogy a deréképület az erősségnek mintegy középfalát, a négy sarok-építmény pedig annak bástyáit képezi. A nagyobb homlokfalak 100 ölnél hosszabbak, a belső főudvar majdnem 10,000 □ ölnyi teret foglal. Különbén építészeti nevezetesség vagy bizonyos izlés nincs az egész épületen.

E roppant épülettömeg építését 1776-ban kezdék II. József alatt. A rejtélyes alkotmány falai — mert senkisémet tudá, hogy mire való — homoksivatag közepette emelkedének. Ugyanis az akkori város végházai s a megkezdett építmény között még jókora térség vala, mellyet még nem kötött fővény boríta. II. József halálakor a munka még be nem volt végezve, s az erre csakhamar kitört francia háborúk gátlák annak folytatását. A félig meddig kész Újépület most darab ideig a francia hadi foglyok tartózkodási helyül szolgálá. 1802-ben eladni készültek azt, s prágai zsidók már ajánlatot is tevének reá. De gróf Széchen akkori kamaraelnök hathatós fölterjesztéseket tett a szándéklott eladás ellen, miután az épület a magyar papság elkobzott javaiért kapott pénzen építettett vala. Tehát nem adták el, de az építés folytatásához csak 1814-ben fogtak, s midőn az épület elkészült, az ujonnan szervezett ötödik tüzérezred tanyájává rendeltették.

Az Újépület déli oldalán 1846 óta az ugynevezett Széchenyi-sétát ültették; fölavatása azon évi marc. 3-dikán tör

tént, midőn Széchenyi István neje az első plátánfát ülteté saját kezével.

Az Újépület északi oldalán a terjedelmes fatér terül, ennek egyik részét 1855-ben kiegyengetvén, új vásártérre alakíták. E nagy fa- és vásárteret több derék építmény környezi, névszerint Valero selyemgyára, mely azonban néhány év óta katonai laktanya; a hengermalom, stb. Ez utóbbi mögött van a cukorgyár, ezzel átellenben a pályaudvar.

A pályaudvar. Ez bizant modorban van építve s méltóságos, nagyszerű építmény. Az építési tervrajzot Sprenger k. tanácsos készíté, Zitterbarth pesti építő pedig az építést vezeté. — A különböző vonatok számára öt pánt-út van. A váróteremek, oldalfalaik eltolatása által, szükség esetében megnagyobbíthatók; egyszóval, a pesti pályaudvar nemcsak csinos, de nagyon czélszerűn rendezett építmény is. Hozzácsatlakoznak többféle melléképületek s műhelyek. Azon telkek, mellyen mindez épületek vannak, azelőtt a szerviták majorja vala.

A vasutak ügyében is az első lendítést gróf Széchenyi István tevé, ki mindjárt egész úthálózatot tervezte hazánk számára. Az első vaspályát nálunk 1844 okt. 4-dikén kezdék építeni, s 1845 nov. 11-dikén már próbautat tettek rajta Palotáig; a Pest és Szolnok közötti útdarab 1847 szept. 1-jén, a Pest és Bécs közötti 1850 decz. 15-dikén, végre a Pest és Szeged közötti 1853-ban nyitott meg. E vaspályát azelőtt magyar központi pályának nevezték s építésére részvényes társaság vállalkozott, de ez a forradalom után az államnak engedé át. Végre 1855 szept. 1-jén a most már cs. k. délkeleti állami pályának nevezett vasutat az ismeretes francia társaság vette meg az államtól.

A rokkantak palotája. Ez igen terjedelmes és nagyszerű épületet Martinelli Antal építé III. Károly rendeletére 1727 óta, még pedig azon pénzen, mellyet Széchenyi György érsek primás e végre a királynak hagyományozott vala. A primásnak az elaggott katonák javára tett hagyománya 337,000 ftra rugott.

A rokkantak palotájának eleje 100 öl hosszú, s a földzínsten kívül három emelete van. A középben levő főkapun

kivül két mellékkapuja van, mellyek dór fejezetű oszlopokkal s egyéb czifrázatokkal ékesítvék. A közép kapu oromján roppant nagyságú képszobor van, melly az éggömböt tartó Atlászt ábrázolja, mellette más hitregei alakok vannak. Az oldali kapukat gyámoszlopok s győzelmi jelek ékesítik. A homlokfal oromján császári sas lebeg, fegyverzetekkel környezve, mögötte óratorony nyúlik fel a tetőből. Ez épület, egy nagy és három kisebb udvarával, összesen 12,000 négyszeg ölet foglal el, s mint neve is mutatja, eredetileg csak az aggvitézek számára rakatott, de most rendes katonai lak-tanya. Hátral az Országútra szolgáló szekerészeti épület csat-lakozik hozzá. Előhomlokzatának szabad megtekintését a keskeny útca gátolja. Azonban a szépítő bizottságnak már királyilag is régen szentesített terve nyomán a szerviták kő-tallal kerített zárdai kertjét köz sétává kellene változtatni.

A Ludoviceum. E díszes épület a Józsefvárosban az Üllői út legszélső végén van az ugynevezett Orczy-kertben. Ez Pesten a legnagyobb és legszebb sétakert, összesen 76,321 négyszeg ölet foglal, mellyekből a Ludoviceumra 2266 négy-szeg öl csik.

Az egész telket báró Orczy igen csekély fizetésért az országnak engedé át. T. i. az 1830-ban építtetni kezdett s 1836-ban befejezett Ludoviceum magyar katonai akadémia akart lenni. Már 1808-ban hatázzák el az ország rendei, hogy a magyar ifjúság kiképezésére katonai akadémiát fognak álli-tani önkénytes adakozásokból begyűlt pénzen. De a szán-déklott intézet talpkövét csak 1830 jun. 28-dikán vetette meg József nádor. Az intézetet Mária Ludovika királyné tisztele-tére Ludoviceumnak nevezék el; az eredeti terv szerint benne az ifjúság nemcsak a katonai, hanem az állami, bölcséleti s jogi tudományokban is nyert volna oktatást, hogy a hat évre kiterjesztett tanfolyam bevégezte után akár katonai, akár pol-gári és állami pályára léphessen. És pedig 120 növendék az intézet, 80 növendék pedig a maga költségén neveltetett volna föl. Az 1808-diki t. cikkely értelmében mind annak, ki 6666 pftnyi tőkét alapít, joga van egy növendéket az ingyen való fölvételre bemutatni. Illy alapítmány 69 van;

a Ludovicum összes pénzalapja pedig kerek számmal 800,000 pftot tesz.

Az intézetnek a nádor felügyelete alatt kellett volna lennie, a k. kincstárbul fizetendő tanárokat a nádor ajánlotta egyének közül a király nevezte volna ki. De az épület úrcsen maradt, mivel az ország rendei azt kívánák, hogy a tudományok magyar nyelven adassanak elő. Végre 1848 végén az akkori magyar kormány megnyitá ugyan, de a tanítás nem folyhata sokáig.

Jelenleg a Ludoviceum cs. k. őrségi főkórház, a mellette levő lovagolda a lábadozók lakhelyéül szolgál.

Az Üllői úton a város költségén épített roppant katonai laktanya van, mellynek eleje 110 öl hosszú s melly három emeletű; főudvara 50 öl hosszú s 23 öl széles. E laktanyát Kasszelik vezetése mellett építék s 150,000 pftot költének rája.

A többi katonai laktanyákat e helyen elmellőzhetjük.

A gázgyár. A világító gázgyártásra szolgáló építmények és gépek az efféle legnagyobb szerűbb intézetekhez tartoznak. 1856-ban állíták fel azokat a Józsefváros végén, túl a marhavásáron, a kerepesúti vámház közelében. Az összes épületek 5000 négyszög ölnyi tért foglalnak el. Az előoldal közepén a társaság hivatalszobái s az igazgató lakja van. Ez igen csinos, egyemeletű épület; azután következnek a gázkészítésre szükséges készülékeket magokban foglaló épületek, mellyek összefüggő láncolatban a két gáztartóhoz csatlakoznak. Ezek már messziről föltűnnek, mivel kis magaslapon vannak; mindenik gáztartóban 100,000 köb láb gáz talál helyet. Az egész építmény tűz-álló anyagszerből épült, a kemenczék tűz-álló téglákbul rakattak, a héjazat vasbul van.

A gázvilágítás behozására részvényes társaság vállalkozott, mellyel a városi hatóság egyelőre 25 évre szerződött. A Bel-, Lipót- és Terézvárosok gázzal való világíttatása 1856 decz. 23-dikán vette kezdetét.

Némelly más középületről még alább szólunk.

A számos szállodák és vendégházak Pestnek legnagyobb szerű s legszebb épületeihez tartoznak. Midőn Bright ikárd angol utazó 1814-ben hazánkat bejára, még komolyan

IRÁNYTARTÁS A KÖRÁNYI ÚTSZÁMBÓL PESTRE.
 JELEN TEBŐLŐL ÖTÖR KÖNYVCSASSZÉK IN PESTEN.

Handwritten text: *Handwritten text: Irányt. de Szék. bizományban Pesten*

aggódott arról, hol fog Pesten megszállhatni, s kellemesen meg volt lepve, hogy a „Magyar királyhoz“ címzett szállodában, mely akkoron épült, elég kényelmes szállást és asztalt kapott. Most erről a Pestre érkező idegen utasnak nem kell többé aggódnia, mert mi a szállodák dolgát illeti, Pest bármely europai nagy várossal versenyezhet. A pesti vendégfogadók rendszeren palotaszerű, négyszegletre épült nagy építmények, rendszerint két bejárással. Az egyes és kapcsolatban levő szobák többnyire olly tágasak, szépek és kényelmesen butorozvák, a mint csak kívánni lehet. Közönségesen két étterem van, egyik földszint, másik az első emeletben. Nyáron az udvaron, a szabadban, is terítnek asztalokat. Földszint rendszeren kávéház is van a nagyobb szállodákban; de ezeken kívül számos külön kávéház, étkező és sörcsarnok, stb. is van.

A magán lakóházakra nézve is Pest nem maradt el más nagy városok mögött. A város előkelőbb részeiben való újabb épületek többnyire választékos és nagyszerű modorban építtetnek. Szökőkutakban, virágtelepekben, képszobrok s más díszesítményekben, mellyekkel az udvart, vagy a ház belsejét ékesíteni szokták, szintén nincs fogyatkozás. A lépcsőzetek rendszeren vörös márványlapokbul készítvék. Legújabb időben nagyobb változatosság okaért többféle építési modorokat kezdének alkalmazni, mi az utczák egyhanguságát szerencsésen elláírítja. — Természetes, hogy a palotaszerű lakóházakat egyenkint le nem írhatjuk; csak gróf Károlyi György palotáját emlíjük meg különösen, mivel Pestnek legelső nagyszerű lakóházaiboz tartozik. E palota egyszerű modorban, de izléssel van építve, 1832-ben nyéré mostani alakját. Különösen butorzatának fényes és gazdag volta által tűnik ki. Nevezetes a pompás és válogatott művekből álló könyvtár is. — Hátul az udvarhoz nem nagy, de különös gondal mivelt kert csatlakozik, mellyben a legváltozatosb facsoportok, virágágyak vannak; a nagy növényházban pedig a legbecsesebb külföldi növényeket találjuk. E kert minden tisztes ember előtt nyitva áll.

Tudományos és Művészeti Intézetek és Társulatok.

A magyar tudós társaság. Már Mátyás és Ulászló királyaink idejében irodalmi egyesület létezett Budán, de az nyom nélkül csakhamar elenyészett. Sok év mult el azóta, mig nem a tudós társaság gondolatja ismét fölmerüle; névszerint Bod Péter volt az, ki 1760-ban megjelent nyomtatványban illy társaság fölállítását indítványozá. Azután Bessenyei (1781) s Révay Miklós (1784) emeltek szót az állítandó társaság mellett. Révay magyar tudós társaságot tárgyazó javaslatát és tervét elsőben II. József, azután, bővebben kifejtve, II. Lipót elé terjeszté. A megpendített ügy az 1790¹/₁-diki országgyűlésen is szóba jött s országos küldöttségre bizaték. Mig több oldalrul azon indítvánnyal léptek föl, hogy latin vagy német tudós társaság hozassék létre, Kulcsár (1804) és gróf Teleki László (1806) pályadíjt hirdetének azon kérdés megoldására: Mi úton módon lehetne és kellene a magyar nyelvet kimivelni és tökélyesbíteni, s a nyelv mívelésére és az irodalom gyarapítására tudós társaságot felállítani s leg-helyesebben elrendelni? Időközben gróf Széchenyi Ferencz, mint hátrább megemlitők, az országos könyvtár s illetőleg a nemzeti muzeum alapját veté meg 1802-ben.

Az 1807-diki országgyűlés az országos küldöttség illető munkálatát tárgyalás alá vevé ugyan, de a háborús idők miatt e dologban misem történheték. Végre megnyilt az 1825¹/₁-diki országgyűlés, melly a nemzeti ébredés hajnalát hozá édes hazánk egére. 1825 nov. 2-dikán a nemes gróf Széchenyi István, a nemzeti muzeum alapítójának fia, a kerületi ülésben ekkép szóla: „Nekem itt szavam nincs; az országnak nagyja nem vagyok, de birtokos vagyok, és ha feláll olly intézet, melly a magyar nyelvet kifejti, melly azzal segíti honosinknak magyarokká neveltetését, jószágaim egy esztendei jövedelmét (60,000 pft.) feláldozom. Érett meggondolással teszem azt, azért célra vezető felvigyázást kívánok, hogy a nemzetnek ajánlott somma hasztalanul el ne pazaroltassék.“ Ez egyszerű, de lelkes szavak gyujtottak: gróf Vay Ábrahám 8000, gróf Andrássy György 10,000 s gróf Károlyi György félévi jövedelmét, vagyis 40,000 pftot ajánlának föl. Erre

bizottság nevezteték ki, hogy Révay tervét megvizsgálja s átdolgozza. A négy főalapító nemes példáját csakhamar mások is követék: Batthyányi János, Eszterházy Mihály és Károly, Széchenyi Pál, Festetics László grófok egyenkint 10,000 pftot irtak alá, gróf Teleky Józset, családja nevében, 30,000 kötetre menő könyvtárát ajánl fel s 5000 pftnyi tőkét a társaság tagjai közül nevezendő könyvtárnok fizetésére. E hazafias ajánlatok jegyzékét 1826 apr. 17-dikén terjeszték a király elé, ki 1827 apr. 11-dikén igen kedvező válaszszal felelt. E válasz új adományokra ösztönze: a nádor 10,000, gr. Cziráky Antal 3000, herceg Batthyányi Fülep 40,000 pftot adának, mind ezekhez gr. Sándor Istvánnak még 1793-ban kelt hagyománya is járult, (10,000 pfton kívül könyv-, pénz-, kép- stb. gyűjtemény).

Ezek után az 1827-diki XI. és XII. t. czikhelyek a magyar tudós társaság felállítását végérvényesen elrendelék. A négy fő alapító s 22 magyar tudós, gr. Teleky József elnökle mellett, már 1828 márcz. 11-dikén a társaság alapterve és rendszabályai felett kezdének tanácskozni, munkálataikat a nádor nemsokára a királynak küldé fel, ki azokat 1830-ban helybenhagyva megszentesíté. Tehát 1830 nov. 17-dikén a társaság megalakult, s 1831 febr. elején az első nagy gyűlését tartá.

A magyar t. társaság vagyis akadémia az ország nádorispánya pártfogása s igazgatóság vezetése alatt áll. Rendszabályai szerint az a feladata: hogy a tudományt és szép irodalmat ápolja és terjessze, s egyszersmind a magyar nyelvet kifejtsé s gazdagítsa. Hatásköre kiterjed a tudományok minden ágára, kivévén a theológiát. Évenkint egy nagy gyűlést kellene tartania, mellyen az igazgatási ügyek elintéztetnek, a pályadíjak kiosztatnak, az illető munkák kinyomatása elhatároztatik s új tagok választatnak. Az utolsó nagy gyűlés 1847 decemberben volt; 1849 végén minden ülés eltiltatott. Végre 1850 jun. 20-dikán a lelki éjbe borult Széchenyi István helyébe másod elnökké lett gróf Andrássy György az akkori cs. k. teljeshatalmú biztos meghagyatábul ismét megnyitá a kis gyűléseket. Az akadémia rendszabályait az új viszonyokhoz képest átdolgozák s újabb megerősítésül a kormány elé terjesz-

ték. Előlegesen csak a heti osztályüléseket s a folyó ügyek elintézésére szükséges összes gyűléseket engedék meg.*) Gr. Teleky József, első elnök halála után az igazgatóság gr. Desseffy Emilt első, b. Eötvös Józsefet pedig második elnökké választá, s a kormány ideiglenesen meg is erősíté őket.

A társaságnak 1857 jan. 1-jén két elnöke, egy titkára, 22 igazgató, 11 tiszteletbeli, 25 rendes, 74 levelező s 13 külföldi tagja volt. A rendes és levelező tagok négy osztályra szakadnak: a nyelvészeti, bölcséleti, történelmi- társadalmi s mennyiség- és természettudományi osztályokra. Az akadémia pénzalapja most 400 darab aranyt s 377,184 pftot tesz; könyvtára mintegy 62,000 kötetet számlál. Mind a pénzalap mind a könyvtár hazafiúi ajándékok folytán évről évre szaporodik; legújabban kivált a boldogult gr. Teleky József tett igen nevezetes hagyományt.

A Kisfaludy-társaság. Kisfaludy Károly mint lantos költő, színműíró, regényíró és szépész sokoldalú munkásságot fejtett ki s az újabb magyar irodalom egyik legjelesebb előharczosa. 1830-ban elhunyt, s hogy nagy érdemeihez méltó emléket nyerjen, néhány barátja összcállt, kik az e végre tett önkénytes adakozások gyűjtésén kívül az elhunynak összes munkáit is kiadák. A társulat nemcsak elére eredeti célját, hanem azonfelül még tetemes pénzösszeg maradt rendelkezésére. Tehát eltökélé magában, hogy állandó társulatot alkosson, melly különösen a magyar szépirodalmat ápolja. Az ekkép átalakult társulat szabályait ő felsége csak 1844 jun. 11-dikén erősíté meg, de munkálkodása már 1837-ben vette vala kezdetét. A Kisfaludy-társulat eredeti művek, s az ókori remek- és újkori irodalomból vett jeles munkák fordításai ki-nyomatása, pályadíjak kitzzése. stb. által igen üdvösen hatott a magyar irodalomra. Évkönyveiben a társulat történelmén kívül a megkoszorúzott pályamunkákat találjuk, valamint más becses közleményeket is. Kár, hogy a forradalom alatt megszünt munkálkodni, s azóta még föl nem éledhetett.

*) A. f. 1857 év máj. 3-dikán ő Felsége a magyar akadémia fennállását meghagyá, de rendszabályai még mai napiglan sincsenek megerősítve (t. é. februar elején).

A magyar természetvizsgálók társulata. Az első felhívás, hogy a magyar természetvizsgálók társulatba álljanak, Bugát Pál tanártul eredt. A társulat 1841-ben alakult; de új alapszabályai még nincsenek megerősítve. Csak tagjainak évi befizetéseire s egyes tudománykedvelők gyámolításaira van szorítva. 1856-ban a természetiek gyűjteményét, melyet fennállása óta szerzett vala, a nemzeti muzeumnak engedé át, s egyedül könyvtárát tartá meg magának.

Ez állandó társulattól meg kell különböztetni a magyar természetvizsgálók és orvosok gyűléseit, melyek évenként más más városban tartattak. Az első efféle gyűlés Bene tanár felhívása következtében 1841-ben gyűlt egybe Pesten; a nyolczadik s utolsó gyűlés 1847-ben Sopronyban volt; a forradalom óta illy gyűlés tarthatása még meg nem engedtetett.

A magyar földtani társulat. E társulat alakítása már 1847-ben jött szóba a természetvizsgálók és orvosok gyűlésén, de csak 1850 jul. 6-dikán hozatott létre, s még most is csak úgy teng, s az alapszabályai még nincsenek megerősítve. A társulat pártfogója herczeg Eszterházy Pál, ki munkálatai előmozdítására évenként fizetendő 400 pftot ajánlott föl; czélja: hazánk földtani átkutatása s ennek következtén mindenféle hasznos ásványok, témek, kőszéntelemek s az építésre és más műipari használatokra alkalmas kövek feltalálása és megismertetése. A társulat szoros egybefüggésben van a nemzeti muzeummal, a társulatnak beküldött minden földtani példányok, ásványok, kőületek, stb. a muzcum tulajdonává válnak.

A budapesti orvosok k. társulata. Ez 1837 óta áll fenn. Czélja: a gyógytudomány és segédtudományai körében tett új tapasztalatok és előforduló jelenségek közlése és megvitatása. Hónaponként két tudományos szakülést s évenként egy közgyűlést tart.

A sz. István-társulat. 1847-ben több kath. pap olcsó könyvek kiadására egyesült. Ez egyesület gyors virágzásnak indult, tagjai országszerte évről évre szaporodván. Jelenleg körülbelől 3000 tagja van, nemcsak a papi hanem a világi rendből is. Kivált gr. Károlyi István gyámoltja bőkezűleg az egyesületet. A sz. István-társulat több hirlapot ad ki

magyar, német és tót nyelven; azután a népnek szánt sok épületes, erkölcsi és vallási tartalmu, s az ifjúság mulattatására és oktatására rendeltetett könyveken kívül néhány nagyobb tudományos munkát is nyomtatott. Alapszabályait 1857-ben a kormány véglegesen megerősíté.

A szerb társulat. Ez 1826-ban alakult s mint irodalmi egyesület 1836-ban a király által megerősítettet. Az egész országban elszórt tagjainak évi befizetésein kívül mintegy 27,000 pftnyi alaptökével bír. Ehhez 1841-ben Tököli Sabbás, az egyesület néhai elnöke által 12 szegény szerb tanuló számára tett alapítvány járul. Ez alapítvány összes értéke mintegy 49,000 pftot tesz, beletudván a házat is, melyet Tököli az egyesületnek hagyományozott (a zöldfa-utcában), s mellyben a szegényebb szerb tanulóknak ingyen szállásuk van. A szerb társulatnak tehát kettős célja van: a szerb irodalom előmozdítása s a szegényebb tanulók gyámoltása.

A nemzeti kaszinó. A kaszinók gondolata hazánkban gr. Széchenyi Istvántól eredt. Szerinte a kaszinók ne csak a mulatságnak szolgáljanak, hanem a kölcsönös mivelődést, a közszellem ébresztését és nemesítését is előmozdítsák. A Pesten létesült nemzeti kaszinó a szellemi érdekek kicserélésének s a társas évek gyarapításának szolgáló első efféle gyűlőhely volt. Azelőtt helyiségei a mostani Lloydépület első emeletében voltak, jelenleg a Dorottyautczában levő Vogelféle házban vannak. A szobák igen fényesen butorozták s általában az egész intézet pazarul és kényelmesen van berendezve. Az olvasó termekben találtató számos bel- és külföldi lapokon és folyóiratokon kívül válogatott könyvtárt is találunk ott. E könyvtárnak is gróf Széchenyi az alapítója, utóbb gróf Desseffy Aurél hagyománya által tetemesen öregbedett, s az évenkénti vásárlások által folyvást szaporodik. Minden kitünőbb magyar nyomtatványt megvesznek; a külföldi könyvekből azokat veszik meg, mellyeket a holnaponkint egybeülő könyvtári választmány a megvételre kijelöl. A könyveket csak a kaszinó tagjai használhatják, még pedig csak a társaság helyiségeiben. Most a könyvek 4—5 szobában vannak fölállatva. De a társaságnak szándéka van, tulajdon épületet

megszerezni, mellyben azután a könyvtár számára külön terem rendeltetnék. Az 1857 máj- 14-dikén tartott árverésen a város birtokába visszakerült harminczadi épületből csinált négy ház-helyek egyikeért, melly a József térre szolgál, valami 63,000 pftot ajánlott, de az árverés meg nem erősítettett.

A kereskedőségnek külön kaszinója van, mellyet most Lloyd-kaszinónak neveznek. Ez azelőtt a Lloyd-épület második emeletében volt, most a nemzeti kaszinó egykori helyiségeit foglalja el. Helyiségei szintén választékosan és kényelmesen fölszerelvek.

A k. egyetem. A magyar k. egyetem első alapittatását Pázmány Péter érsek-bibornoknak köszöni. E hitbuzgó és tudós magyar főpap 1635 máj. 12-dikén bocsátá ki az alapító oklevelet, mellyben a Nagyszombatban állítandó egyetem alapitójéül 100,00 pftot rendelt. A jezsuiták már 1635 nov. 13-dikán nyiták meg benne a hittudományi és bölcséleti felolvasásokat, de az „Universitas episcopalis societatis Jesu tyrnaviensis“ királyi megerősítettése csak 1638 okt. 13-dikán történt. Eleintén csak a hittudományt és bölcséletet adták elő, Pázmány halála után Losy Imre esztergomi érsek s Lippai György egri püspök két jogi tanszéket alapítanak. III. Ferdinánd a turóczy apátságot adományzá az egyetemnek, majd egyes főurak is tetemes ajándékokat tettek. Mégis kivált a jogi kar annyira alásülyedt, hogy Mária Terézia szükségesnek látá, az egyetemet nagyobb jövedelem birtokába tenni s néki általában szélesb alapot adni s egyszersmind azt a kormány igazgatása alá helyezni. Ekkép nemcsak a jogi és bölcséleti tanszékek számát öregbíték, hanem az orvosi kart is életbe lépteték. A jezsuiták eltöröltetése következtén az egyetem pénzalapja és könyvtára tetemes öregbedést nyert. 1777-ben Magyarország és mellékországai számára új nevelési és oktatási rendszert bocsátának ki, mellynek folytán az egyetem is új rendezetet kapott. Pázmány azért állította fel Nagyszombatban, mivel az esztergomi főkáptalan a török uralom idejében azon városba költözött vala. A törökök elűzetése után az egyetemet Esztergomba, mint az érsekek régi székhelyére akarák áttenni; de Mária Terézia 1777 marc. 6-dikán kelt rendeletében megparancsolá, hogy az egyetem a

vele összekapcsolt papnöveldével együtt Budára a k. várpalotába költözzön, mi 1780 jun. 25-dikén meg is történt. De már négy év múlva II. József rendeletére Pestre költözött az egyetem.

1806-ban új nevelési és oktatási rendszer bocsátott ki s az egyetem is új szervezésben részesült. De azon szervezete sem felelt meg korunk igényeinek, s 1848-ban az akkori magyar miniszterium azonnal némi újításokat léptete életbe addig is, mignem az egyetemet teljesen átalakíthatná s a német egyetemek módjára szervezhetné. Végre a forradalom után a pesti egyetem a többi osztrák egyetemek mintájára szervezetett. Ez az ország egyetlen egyeteme, de új rendelet erejénél fogva azontul csakis r. kath. tanárok alkalmaztatnak benne. Tanítási nyelvül a legújabb időig a latin szolgált, azután lassankint a magyar nyelv hozatott be. 1851 óta a felolvasások nagyrészt csak németül, mások magyarul és németül, még mások csak latinul tartatnak.

A jogi bölcséleti s hittudományi felolvasások, úgy az akadémikus gyűlések és ünnepélyességek a hajdani pálos-zárdában tartatnak, hol a természettani gyűjtemények is vannak. Az orvosi kar ellenben a hajdani jezsuita-kollégiumban van (a Hatvani és Újvilág-utczák sarkán). Itt a kivált ásványokban gazdag természetrajzi gyűjtemények, a bonczani terem, a vaskészülékgyűjteménye s a vegyészeti műhely is vannak.

Az egyetem könyvtára a hajdani ferenczes-zárdában, a Barátok terén van, s a jezsuiták nagyszombati könyvtárából és újabb ajándékok- és vásárlásokból keletkezett. Most a belföldi nyomdák által beküldött kötelezettségi példányokkal is szaporodik. Jelenleg körülbelül 80,000 kötetre rúg. — Azon könyvtáron kívül, mellyet Frank tanár a városnak hagyományozott, s melly nem rég az egyetemi könyvtárhoz kapcsolattott, — Pesten három nyilvános nagy könyvtár van, t. i. a muzeumi, egyetemi és magyar tudós társasági. De mindezen könyvtárak nagyrészt csak sokféle ajándékokból keletkeztek s egyikének sincs elegendő pénzalapja, hogy az új irodalmi műveket megszerezhesse; azért az új tudományos segédszereket kielégítő teljességben egyikben sem találjuk.

Az egyetemi könyvtár szaporítására' évenként csak 1000 pft. fordíttatik.

Általában pesti egyetemünk nem egy fogyatkozásban szenved. Már helyiségei sem felelnek meg a czélnak; kivált a könyvtári épület egészen czélszerűtlen, mármár dőledezni kezd, földszint nedves, azután olly szűk, hogy a könyveket kellőleg föl sem lehet állítani benne. Azonban reményünk van, hogy nemsokára külön könyvtári épület fog építtetni a kincstár költségén, és pedig a nemzeti muzeum közelében.

Az orvosi kar helyiségei lehetőleg még alkalmatlanabbak s remélnünk kell, hogy nemsokára legalább a legnagyobb bajokon segítve lesz.

Egyébiránt az egyetem számos fekvő jószágot bír, továbbá mintegy 800,000 pftnyi pénzalapot a egy nyomdát, melly Budán van; de évi jövedelme most csak 70,000 pft-ra rúg, kiadásai pedig mintegy 190,000 pftot tesznek.

Az egyetem fűvész kertje azelőtt az Országuton volt, most az Üllői út végén van, szemben a Ludoviceummal. A telket az egyetem gróf Festeticstől vette meg 72,000 pfton; a növényeket részint 1848-ban, részint a forradalom után 1850-ben ültették át a régi kertből az újba. Ennek területe 28,090 négyszög ölet foglal el; közepén 184¹/₂ ban körülbelöl 800 □ ölnyi tavat ástak. Most a növényeket az úgynevezett természeti rendszer szerint rendezték.

Az egyetemmel azelőtt az állatgyógytan-intézet is össze volt kapcsolva, de 1851-ben önálló intézetté lett. Ez a Józsefvárosban van, a Statio-utczában.

A cs. k. József-polytechnikum Budán. A reáltanodákat legelsőben az 183²/₄-ki országgyűlésen pendíték meg. Az ország rendei ugyan 200,000 pftot ajánlának magyar polytechnikum felállítására, de az indítvány még eredmény nélkül maradt. Az 1840-diki országgyűlés tanulmányi bizottságot nevez ki, melly többi közt az elemi és ipartanodák szervezésére is készített javaslatot. Az ipartanodákat tárgyzó javaslat 1844-ben királyi szentesítést nyert, minek folytán az ország első k. ipartanodája, mellyet József nádor tiszteletére neveztek el, 1846 nov. 1-jén megnyitott, és pedig Pesten, ideiglen az egyetemi épület egyik osztályában. Az új intézet

számára tulajdon épületet akartak emelni, az eltörleendő szervita-zárda helyén, s e célra 300,000 pftot rendeltek a tanulmányi pénzalapból; az állítandó ipartanoda talpkövével a nádor félszázados ünnepe alkalmával kellett volna megvetni. De a szerviták tiltakoztak; a várossal folytatott hosszas alkudozások után végre beléegyeztek mostani zárdájok átengedésébe, ha számukra a város valamely külvárosban épített parochialis templomot és zárdát s azonfelül nekik 20,000 pftot fizet. A szervita-zárda és udvara helyén tehát az ipartanodát kellett volna építeni, a kertet pedig köz sétahellyé változtatni. De végre azon egyezkedések is foganat nélkül maradtak. A József-ipartanoda eleintén előkészítő tanfolyamból s három osztályból állott. De utóbb több változtatást tettek rajta, végre 1851-ben felsőbb kézműtani intézetté alakították s a magyar nyelv helyett a német rendeltették tanítási nyelvvül. 1854 ben Budára tétetett át. Taval 11 tanára s 277 növendéke volt. A folyó 1857.dik évben polytechnikummá lett, de még csak 10 rendes tanár van kinevezve.

A többi tanintézeteket csak röviden érintjük meg. Pesten van kath. főgymnázium a kegyesrendűek vezetése alatt, eddiglen magyar tanítási nyelvvél; továbbá evang. algymnázium, 1855-ben alapított protestans hittani intézet, központi papnövelde a kath. papság számára, városi reáltanoda (16 tanárral s 453 növendékkel), négy kereskedelmi magán intézet, tizenhét fiu nevelési és tanintézet, harminczhat különbféle leányintézet, stb. Az egyetemen kívül Pesten összesen több mint száz nyilvános és magán tanintézet van, mellyekben 19,000-nél több fiú és leány nyer oktatást. Most Pesten szép épületet raktak a városi reáltanoda számára (Belváros, Zöldkert utcza.)

A kereskedőség felső kereskedelmi intézetet alapított, molly a f. 1857 nov. elején nyitott meg.

Budán van: kath. főgymnázium német tannyelvvél, városi reáltanoda, stb. Az utóbbi számára 1857-ben külön épületet kezdének rakni, a Vizivárosban.

Pesten nemzeti vívóintézet is van, mellyet társulat

tart fenn, továbbá testgyakorló intézet, melyet szintén társulat alapított.

A műgyesület. Ez egyesület részvények kibocsátásával 1842-ben keletkezett. Célja: a képző művészetek, névszerint a festő művészet ápolása és terjesztése. Azelőtt évenként csak egy tárlatot rendezett bel- és külföldi művészek műveiből. 1847—1851-ig semmi életjelt sem adott, azután ismét létesített évi kiállítást. Végre 1853-ban állandó tárlatot hozott létre, úgy hogy hónaponként más művek függesztetnek ki. Ez állandó műtárlat most a felső Dunasoron, a Diána-fördő épületében van. A magyar műgyesület néhány év óta igen örvendetes főszármalást vett, s bizonyval üdvösen hat. A hazai művészek mind számra mind jelességre tetetemen növekedtek. Műgyesületünk 32 külföldi műgyesülettel áll összeköttetésben. 1856 májusban 5329 tagot számlált. Az 185%-dik évben összesen 276 olajfestmény külföldi s 96 olajfestmény hazai művészektol volt kiállitva, amazok pénzértéke 68,881, emezeké 13,445 pftot tevén; azonfelül még 27 vízfestmény, 7 képzobor, 8 rajzolat s 41 kömetszet, összesen tehát 455 műdarab volt kiállitva, mellyek összes ára 84,886 pft. E művekből az egyesület 60 olajfestményt vett 12,842 pfton, miből a hazai művészekre 4,998 pft esett. Az 1856/57-diki évben az egyesület 73 olajfestményt vett 14,041 pfton, más műdarabokat pedig 1165 pfton.

A festész-akadémia. Hazánkban tulajdonképi művésztanoda nincsen, hogy tehát e hiányon némileg segítve legyen, Marastoni Jakab akadémikus képiró 1846-ban saját költségén festész-akadémiát állított. Ez intézet azután alkalmul szolgált arra, hogy társulat keletkezzék az első magyar festész-akadémia gyámoltására. E társulat szintén növekvő részvétnek örvend.

A nemzeti képcsarnok-egylet. Ez egylet alakulására tett első ösztönzés Kubinyi Agost, a nemzeti muzeum igazgatójától eredt. Kubinyi t. i. azt indítványozá, hogy József nádor tiszteletére külön nemzeti képcsarnok alapitassék a nemzeti muzeumban. Az e végre alakult egylet 1846 jun. 2-dikán tartá első gyűlésöt, de a József-képcsarnok ünnepélyes megnyitása csak 1851 szept. 8-dikán történt. Azon egylet

czélja: a muzeum általános képtára mellett külön nemzeti képcsarnokot állítani és azt lehetőleg öregbíteni, és pedig csak hazai vagy meghonosított magyar művészekről eredő műdarabokból, mellyeket vagy az egylet megvásárol, vagy mellyeket neki ajándékoznak. Az egylet alaptőkéje most valami 10,000 pftot tesz.

A budapesti zenede. A budapesti zenészegylet 1836-ban alapítottatott. **Czélja:** remek zenedarabok előadása által a zene iránti érdeket ébreszteni és terjeszteni, az izlést nemesbíteni s a fiatal zenészek kimivelését előmozdítani. Azon egylet tehát évenként több ének és hangszer- versenyeket rendez. 1841-diki augusztusban azeneegylethez énektanoda járult, melly lassankint szélesebb alagra helyeztetvén, 1851-ben zenedév alakítottatott. Liszt, La Grange, Hassel-Barth, Hollósi s más művészek és művésznők a zenedei pénzalap növelésére hangversenyeket és dalmű-előadásokat rendeztek. 1857 jan. 16-dikán a zenede fő pénztára 22,924 pftot tett. Azonfelül Egressi Benjamin emlékére tett 354 pftos alapítvány van, melly mindaddig tőkésittetik, mignem a zenede valamely hazai énekest vagy zenészt méltónak talál arra, hogy arczképe a muzeum képtára számára készíttessék az alapítvány pénzén; továbbá a Mozart-alapítvány (az 1856 jan. 27-dikén Mozart emlékére rendezett hangverseny jövedelme), melly keresetre alkalmatlanná lett zenészek gyámolítására fog szolgálni. Végre még a budapesti dalárdát is kell megemlitenünk.

Jótekonysági, egészségi s egyéb intézetek és társulatok.

A pesti bölcsőde. 1851-ben intézték az első felhívást a közönséghez, hogy olly intézetre adakozzék, mellyben csecsemők és kisdetek 14 napos koruktól kezdve 2 éves korukig tartatnának s anyailag ápoltatnának. Kevés idő alatt kegyes adakozások folytán 32 ágyat lehetett fölszerelni, s azonfelül kis pénzalap is egybegyűlt, úgy hogy az első bölcsődét már 1852 márcz. 20-dikán nyithaták meg. A bölcsőde Hildegardé főherczegasszony pártfogása s külön választmány igazgatása alatt áll. Az anya, ki házán kívül tett

munka által kénytelen kenyerét keresni, reggel viszi gyermekét az intézetbe, hol azt egész estig 2—3 krajczárnyi fizetésért anyailag ápolják. A bölcsőde most a Kerepesi úton van.

A kisdedovódák. Az első efféle intézet, melyben két éves kortól hat vagy hét éves korig való gyermekeket tartanak, Budán támadt 1828-ban, főleg Brunszvik Mária Terézia grófné eszközletére és gyámolításával. Következett évben már Pesten is támadt illy intézet. 1836-ban külön társulat keletkezett az óvóintézetek terjesztésére hazánkban. A kisdedovó intézeteket Magyarországban terjesztő egyesület óvóképezdét is alapíta, melyben a leendő óvótanítók képeztetnek. Az óvóképezdét 1837 okt. 7-dikén nyiták meg Tolnán, gróf Festetics Leótól e végre ajándékozott külön épületben. De 1843-ban Pestre tették át, hol már következő évben új házat építének számára (a Terézvárosban, Valero utczában); a zárkövet Mária Dorottya főherczegasszony tette le. Az óvóképezdével példányóvoda is van összekötve. Az óvodáknak hazánkban való terjesztésére támadt egyesület összes vagyona 1857 febr. 11-dikén, az intézeti épület értékével együtt, 29,995 pftot tett. A képezdében 13 óvónövendék, a példányóvodában pedig 182 gyermek volt.

Azonkívül Pesten 10, Budán pedig 5 óvóintézet van.

A vakok országos intézete. 1826-ban Beitl a bécsi vakok intézetének néhány növendékével a Pozsonyban gyűlésező ország nagyai és rendei előtt próbavizsgálatot tett, minek következtén engedélyt kapott hazánkban vakok intézetét felállítani. A nádor azután bizottságot nevezett ki, melly Pest megye mindenkori első alispánya elölése mellett a Pesten felállítandó intézet igazgatását vigye. Az intézet nem-sokára megnyitott, elébb bérlett házban, azután 1835-ben számára vett épületben, a Királyutczában. Ez épület a nagy árvizkor összeroskadt, s az intézet kénytelen vala Budára, a Horváthféle kertbe költözni. Végre fölépült a Királyutczában a kétemeletű, szép új ház, mellybe az intézet 1842-ben költözött. A tanfolyam 6—8 évig tart. A növendékek a vallási erkölcsi nevelésen kívül a leghasznosb dolgokban, továbbá a zenében és különböző kézimunkákban nyernek oktatást. A fölveendő növendék legalább 8, s legföljebb 12 éves legyen.

Szegények ingyen vétetnek föl, vagyonosabbak évenként 144 pftot fizetnek. Ki 2400 pftos alapítványt tesz, annak joga van egy növendéket az ingyen fölvétele ajánlani. Ily alapítvány jelenleg 34 van. Az intézetet 1846 óta Halványi János, Dolezsálek Antal utódja vezeti. Házán kívül az intézetnek 140,000 pftnyi pénzalapja van.

A József-árvaház. Pest városa tanácsa és választott polgársága 1836-ban határozta el, hogy elhagyott árvák számára intézetet állít, melynek neve Józsefintézet legyen, a szeretett nádor tiszteletére. De azon határozat kivételét a nagy árvíz megakadályozá. Mégis a gondolattal föl nem hagytak. Gróf Festetics Antal a Ludoviceum közelében 3674 □ ölnyi telket ajándékoza, melyen az épületet rakni lehetett; a kegyes adakozások annyira szaporodának, hogy az intézeti épület alapköve már 1841 jun. 19-dikén megvetethetett, mit a gyengélkedő nádor nevében Mária Dorottya főhercegasszony tett, s 1843 marc. 19-dikén már az intézet is megnyitathaték.

Már 1798-ban bocsátott vala Gónicz János György 12,000 ftot a városi tanács rendelkezésére, hogy a tőke kamatai árvák gyámlolására fordítottassanak. 1822-ben a városi tanács ugyanezen célra 32,183 ftnyi hagyományt kapott, melyet Dorion József már 1794-ben tett vala. Utóbb ezekhez még más hagyományok és ajándékok is járultak.

A Józsefintézet az Üllői úton van a fűvészkert mellett. Ingyen csak pesti gyermekek vétetnek föl, máshova való árvák évenként 120 ftot fizetnek. 1856-ban 24 ingyen nevelt s 16 fizetéses árva volt az intézetben. Csak fiúkat vesznek föl. A növendékeket minden szükséges tárgyban oktatják, mig nem azon kort érik, hol szabad választásukhoz képest valamely kézművesség tanulására mehetnek. Az intézetnek az épületen kívül 70,000 pftnyi pénzalapja van.

A pesti jótékony nőegylet. Ez egyesület az inséges 1817-dik évben támadt József nádor második hitvese, Hermina főhercegasszony ösztönzésére. Most Hildegard főhercegasszony pártfogása s a cs. k. helytartóság budai osztálya felügyelete alatt áll. Hatásköre a pesti szegények és betegek gyámlolására terjed ki. Nyáron át gyógyintézetet is fenntart a vakok számára, melybe gyógyítható vakok az ország bár-

melly vidékéről vétetnek föl. 1855-ben 24 vak közül, kiken műtétet tettek, 21 teljesen meggyógyult, 1 megjavult és csak kettő gyógyíttatott siker nélkül. A pesti jótékony nőegylet összes jövedelme 1855/56-ban 15,903 pftot, kiadásai pedig 10,473 pftot tettek. 1856/57-ben jövedelmei 17,038 ft. 40 kr., kiadásai 10,531 ft-ra 37 krra rúgtak. Jövedelmei kegyes adakozásokon, hagyományokon, sth. kívül főleg a nemzeti színházban s a Lloyd teremében rendezett táncmulatságokból kerülnek. Vagyonértéke mintegy 30,000 pftot tesz.

A budai jótékony nőegylet. Ennek célja és berendezése ugyanaz, mint a pesti egyleté. A budai nőegylet három kisedovódát is alapított, továbbá ápoló intézetet 12 elszegényült öreg polgárnők s más intézetet 25 ügyefogyott nők számára. A budai egyletnek 5 háza van, mellyek becsértéke 43,000 pft, továbbá 35,920 ftos alapítmánya s 22,1000 pftos alaptőkéje. mellyet 1843-ban rendezett ezüstsorsjáték segédelmével kapott.

A pesti takarékpénztár. Ez a legelső magyarországi takarékpénztár s 1840-ben alapítottatott a vármegye pártfogása alatt. Elsőben a vmegyeház egyik osztályában volt, 1848-ban 92,898 pfton vett saját házába költözött (az Egyetemi és Zöldkert utcák sarkán). Azon jótékony intézetet nagy lelkiismeretességgel és óvatossággal igazgatják, miért is évről évre növekvő bizodalomra talál s üdvös munkásságát mind nagyobb mértékben fejtheti ki. 1856-ban a forgalmi összeg 8,648,193, a betételek 3,566,272, a visszafizetések 2,448,543 pftot tettek. Az ügykezelés tizta jövedelme 38,004 pft-ra rúgott, miből 4120 pft jótékonyági intézetekre adatott.

A budai takarékpénztár. Ezt 1846 okt. 1-jén nyiták meg. Ez is évről évre nagyobb munkásságot fejt ki; 1856-ban kezelési tőkéje 3,187,017 pft-ra rugott; a betételek 2,011,056, a visszafizetések 1,407,791 pftot tettek, a tiszta jövedelem pedig 29,182 pftot. A budai takarékpénztár csinos épület a Dunaparton van, a Ráczvárosban. — Mind a két takarékpénztár alapszabályait, némi nem lényeges módosításokkal, csak 1857 okt. elején erősíték meg.

A cs. k. zálogház. Ezt 1787-ben Budán állíták fel s 1802-ben Pestre tevék át. Jelenleg összes vagyona mintegy 200,000 pftot tesz. Zálogra kölcsönöz pénzt, 9 száztlóval.

A jégverés ellen kölcsönösen biztosító magyar egyesület. Ez intézet 1843 óta ált a örvendetes eredménnyel működék. Azonkívül Pesten hét különféle biztosítási ügynökség van. 1857-ben társaság alakult, mellynek czélja: általános és országos biztosító intézetet alapítani; alapszabályai nem rég megerősítettek, s az „Első magyar általános biztosító társaság“ 1858 tavaszán kezdé meg működését; a volt magyar biztosító intézetek egybeolvadtak vele.

A budapesti kórházak. A pesti kórházak között a. sz. Rókusról czímzett polgári kórház az első helyet foglalja el. A Józsefvárosban, a Kerepesi úton van. Épülete két emeletű s nagy négyszéget alkot, mellynek négy udvara közül a legnagyobbik sétakertté alakítottatott. A Rókuskápolnán s a szükséges mellékhelyiségeken kívül 33 betegterem, 8 külön betegszoba, 8 szoba tébolyodottak számára, s összesen 660 betegágy van benne. Az épület folyosói elég tágasak, teremei elég magasak, csak a légváltoztatás és fűtés czélszerű eszközlésre nem sokat gondoltak.

E kórház 1711-ben alapítottatott; ekkor t. i. a sz. Rókuskápolnát a Pesten uralkodott döghalál alkalmával tett fogadás következtén építék föl a magánosoktól e végre ajándékozott szantóföldeken. E telken azután 1796-ban az úgynevezett ó ispotályt állíták föl s kapcsolák egybe a kápolnával. Végre 1838/39-ben az új kórházi épület rakaték kapcsolatban a régivel. Jelenleg a kórház pénzalapja 93,000, az alapítványok pedig 6,800 pftot tesznek. Évi kiadásai a 80,000 pftot haladják meg. Az egészen ügyefogyottakat ingyen veszik föl és ápolják, a vagyonosabbak naponkint 20—24 krt fizetnek, ha a közös teremekben vannak. Külön szobában csak azt ápolják, ki naponkint legalább 40 pkrt s legfölebb 1 pft 20 kr. fizet. Nemcsak idevalókat, hanem idegeneket is fölvesznek. Majdnem a betegeknek felét ingyen tartják.

A szegény gyermekek kórháza. Ezt kegyes adakozások utján külön társulat alapítá 1839-ben. Pénzalapja most a 45,906 pftra becsült épület értékével együtt valami 56,000 pftot tesz. Ki 1000 ftos alapítványt tesz, annak nevére külön ágy szereltetik föl; az ekkép megalapított ágyak száma jelenleg 26. Ki 100 vagy több ftot adományoz, az egyesület

alapító tagjává lesz; illy tag most 24 van. Ki évenként 5 flos részvényt fizet be, az egyesület rendes tagjává lesz, s illy tag most 400-nál több van. Az intézet a Józsefvárosban van (Ószutcza), saját épületében. Az évenként itt orvosolt gyermekek száma körülbelül 4000, kikből 3000-nél több az intézetnél kívül lakik és ápoltatik, 3—400 pedig az intézetben ápoltatik, és pedig nagyrészt ingyen. Az intézet 17 évi fennállása alatt majdnem 40,000 gyermek orvosoltatott benne; az évi kiadás mintegy 10,000 pftra rúg.

A budapesti kereskedelmi kórház. Ez intézetet 1846 máj. 1-jén a kereskedő testület alapítá s egyszersmind táplalóházzal is összekapcsolá. Saját épülete van, mellynek alapkövét 1850 aug. 12-dikén tették le. (Terézváros, Hársfaútea) Azon kórház minden tekintetben igen kényelmesen, sőt pazarul van berendezve s felbutorozva.

Az izraeliták kórháza. Ezt 1805-ben az izraelita község alapítá. Új és czélszerűn épített háza a Terézvárosban van (Gyárutcza).

A katonai kórház, mint láttuk, a Ludoviceumban van.

Az orvosi kar kórodájában is évenként valami 1000 beteg orvosoltatik. A betegszolgálatra nézve 1852-ben az irgalmas nők intézetét hozták be. Egyébiránt Pestnek minden városnegyedében van egy vagy két kerületi orvos, kiknek kötelességek minden ügyefogyott betegnek, minden különbség nélkül, orvosi segílyt nyújtani, azokat, kiket otthon nem lehet ápoltatni, a polgári kórházba vitetni, stb.

1857-nek elején Pesten 180 orvos, 70 sebész s 17 állatorvos volt. Gyógyszertár pedig 14 volt. A temetkezési s más efféle egyesületekről itt nem szólhatunk. Még csak a városi ápodlát emlíjtük meg. Ezt 1833-ban alapíták előregedett s keresetre alkalmatlan pesti szegények számára. Most ez intézetnek saját háza épül a Józsefvárosban (Zergeteza), s a császárné tiszteletére Erzsébetintézetnek fogják nevezni.

A nem egyesült görögöknek is van ápodlájok és kórházuk, melly még 1787-ben alapított s a Dunaparton, az egyház melletti házban van.

Budán következő kórházak vannak: Az irgalmas bará-

toké, mely az Országút külvárosban van. Ezt 1806-ban alapították, de nagyobb kiterjedést csak 1815-ben adott neki Marczibányi István, midőn az irgalmasoknak a Császárfürdőt ajándékozta. Jelenleg e kórháznak két osztálya van: Marczibányiféle s városi osztálya. Ez utóbbi számára Buda városa évenként bizonyos összeget fizet a szerzetnek. A második emeletben külön osztály a tébolyodottak számára van.

Az Erzsébetapáczák kórháza, mely a Vizivárosban van. Két részre szakad: a régibb, emeletes épület hajdan ferenczesek zárdája volt, s ebben van a tulajdonképi gyógyintézet; a templom éjszaki oldalán levő két emeletű épületet Marczibányi István építtette, ebben a lábadozók vannak.

A városi kórház, vagy sz. János isptálya egyúttal árpolda elszegényedett tehetetlen polgárok számára.

Azonkívül a Krisztinavárosban van árpolda és kórház nők számára, s a Viziváros felső végén a katonai kórház.

Budaváros területében országos tébolydát is akarnak állítani, s ennek számára őfelsége 1857 máj. 9-dikén 300,000 pftot ajándékozott.

Budán még többféle biztosító intézet, díjalapítmánv, temetkezési egylet, stb. van. Gyógyszertár 9 van Budán.

A pesti Lloyd-társaság általános életbiztosító intézetet szándékozik alapítani, de az illető alapszabályok még nincsenek megerősítve.

A különféle bátorsági és kényelmességi intézetek dolgában sem találunk fogyatkozást. Itt csak az 1842-ben alapított, 1843 elején megnyitott pesti kényszerítő dologházat említjük meg, mely a Rókus-kórház közelében a Kerepesi úton van. Ugyanott házi kóroda is van.

Az utcák burkolata még mindkét városban igen hiányos, de javításán évenként dolgoznak.

Az utcák kivilágítását Pesten 1796-ban kezdék meg 500 lámpával; 1840-ben már 2000 lámpa volt Pesten. Most, mint már említettük, a gázvilágítás hozatott be, s csak a külvárosok szélein fog még vagy 100 olajlámpa maradni.

Budát már 1777-ben kezdék kivilágítani; de még most is csak a főbb utcákon pislog néhány lámpa. Azonban

1878. 10. 10. 1878.

Printed & Published by G. L. L. in New York.

1878. 10. 10. 1878.

WÄRMLANDS LÄNDETS BESKRIFNING. — JONAS SPANJÖRNS ANSÄNDGEBEN I N S JÖRNS LÄN.

Utgivet af Nordens Förlagsanstalt i Stockholm.

némi előkészületek már Budán is történtek a gázvilágítás behozására.

A pesti fürdőintézetek. Pesten tulajdonképi gyógyfürdő nincsen, de máskülönben elég fürdő van. A nyári hónapok alatt főleg a Dunán levő 6 nagy fürdőintézetet járják, mellyek többnyire uszodával is vannak összekötve.

A többi fürdők közül a Diána fürdő tünikki csinos berendezése és tisztasága által. E fürdő a Lipótvárosban van a Dunaparton, s a víz csöveken át a Dunából vezetetik be s azután melegítetik. Galvanikus készülékek is vannak ott, s most gőzfürdőt is állítanak.

A Diánafürdón kívül még más hasonló fürdők is vannak, de ezek rendszeren nem igen tiszták.

Az ásványos vizű fürdők közül kiténik a Rombach-féle fürdő, melly a városi ligettel határos kertben van s 1804 óta áll.

A Gumperlféle vasfürdő a Nyárutczában 1817 óta létezik.

A remetéhez czimzett Weilfféle vasfürdő a Királyutczában van.

A Kernstockféle vasfürdő a Hársfautczában van.

Különös említést érdemel Scheibel J. gőzfürdője a Terézváros Kiskereszt-utczájában.

Végre a városligetben a Herminamezőn Fischhof hidegvizgyógyintézete van.

A mulattató intézetek közül említjük a lövésztársulatokat. A pesti polgári lövőde most a városligeti fasorzat elején van; 1841-ben építék, miután a mostani Lövészutca végin volt lövődét az 1838-diki árviz lerombolta vala. Az új lövődét vasrostélyos, csinos kapuzat ékesíti, melly fölött a városi czimer látható. Az épület oszlopokon nyugszik s három oldalrul környezi az udvart, mellynek negyedik oldalához kert csatlakozik. Az épület fő szárnya mögött a tulajdonképi lövőde van. A lövésztársulat zárt társaság, de a valamelly társulati tag által bemutatott vendéget is szívesen látják.

Budán hasonló lövésztársulat van, lövődéje azonban nem olly szép.

Sétahelyekben Pest nem igen bővülködik. Még csak néhány év előtt a város belső területén egyetlen egy séta sem volt; most az Újépület déli oldalán a csinos, de kis terjedelmű Széchenyi-séta van, ennél sokkal nagyobb az Újtéren való; végre a nemzeti muzeum udvara is sétakerthé alakított. De mindez még nem elég arra, hogy a nyári forróság és por ellen ótalmat nyújtson. Még több üres teret lehetne fákkal beültetni, több széles utcán is, pl. a Váci és Országúton, a Kerepesi és Üllői úton, a Dunasoron, stb. lehetne és kellene fasorokat ültetni. Nemcsak a kényelmességi, hanem az egészségi tekintetek is kívánatossá teszik, hogy a város különböző részeiben s a város körül facsoportok és sorok ültessenek.

Pestnek egyetlen nagy s leglátogatottabb mulatóhelye a városliget. Ez összesen 308 négyszeg holdat foglal el. 1845-ben az ottani fasorokat tetemesen megtoldák, miután József nádor tulajdon jószágául, Al-Csútról hozatá az arra megkívántató facsemetéket. Ugyanakkor a városliget azon oldalát, melly a vasúttal határos, akáczfákkal ültették be. A városligetbe mindjárt a Királyutca végén kezdődő fasorzaton keresztül juthatni, mellynek hat rendben ültetett fái között egy kocsit, két lovaglóút s négy gyalogút van. E fasorzat két oldalán kertek vannak, mellyek részint igen szépek és csinos nyaralókkal diszesítvék. A fasorzat végén nagy körtér van, melly körül különböző facsoportok és ültetmények terülnek el. Több mulatóhelyiség is van ott, de az ottani vendéglők és étkezők a lehető legrosszabb karban vannak. Balfelül tó van, mellynek kis kikötőjében folyvást elég sajkát találunk, mellyeken a tavon ide oda evezhetünk. A tó közepén két szigetke van, az egyiket csinos kis láncz-híd kapcsolja a szárazhoz. E parány-láncz-hidat 1826-ban bécsi szítás készíté vashuzalokból. A másik nagyobb szigeten, az ugynevezett pávaszigeten, szép nyári lak, majorság és étkező van. Különösen e pávaszigetről gyönyörű kilátás esik, kivált Budára s a budai hegyekre. — A jobb felőli oldalon sűrű berek s tűzmű-hely van. Azon oldalról szintén kertek és nyaralók szegélyzik a városligetet. A városliget egyik díszje a nyájas külsejű Hermina-kápolna. Ezt a pestiek József nádor korán elhunyt leánya emlékére rakatták; az 1856-diki nyáron föl-

In Abbildung

Druck & Verlag v. J. Lang in Stuttgart

1877

A. VÁGCSI FREDERIK PISZTIN. DR. IR. FERENC JEN PISZTIN.

Verlag des Verlagsvereins in Pest

szentelték. A Herminakápolna mellett új ültetményeket tettek. Azon a tájon is szép kerteket és nyaralókat s két étkezőt találunk.

Kár, hogy a városligetbe a Belvárosból csak a szennyes és szűk Királyutczán keresztül lehet jutni.

Igen kellemes sétahely volna az Orczy-kert is, ha olly messze nem volna s nem kellene olly poros utczákon, millyen az Üllői út, oda menni. Mióta a Ludoviceum katonai kórház, azóta az Orczy-kertet még kevesebben látogatják.

Azelőtt a váczy töltés mellett s a város éjszaki végén terülő régi temetőt is szivesen keresték föl, nemcsak azok, kiket elhúnyt kedveseik emléke oda vovozott, hanem mindazok, kik a berek hűs árnyékában, a sírokat ékosító virágágyak, emlékkövek, hegyes oszlopok és gúlák között sétálni s mélézni akartak. Miután ujabb időben a város leginkább azon oldal felé növekszik és tágul, 1849-ben a város délkeleti végén, a Kerepesi vonal közelében, mintegy 40 négyszög holdnyi új teret jelöltek az általános temető számára. Most a váczy temetőt nemcsak elhanyagolják, hanem szép csoportjait már csaknem teljesen kipusztították, jóllehet még sok víz folyand le a Dunán, míg helyén utczák fognak emelkedni. Valaki azt a tapasztalást tette, hogy a holttestek árnyékban nem rohadnak el olly gyorsan, mint napsütötte földben, azért az új temetőt nem szabad fákkal beültetni, miért is az ollyan kopár, mint az afrikai sivatag.

Pest legközelebb környékéhez tartozik a Rákos, ama híres mező, mellyről a történelmi részben gyakran emlékezünk. A Rákos mezeje szűkebb értelemben a Rákos pataktul a Kőbányáig terjedő térséget jelenti, tágabb értelemben pedig a Pest keleti oldalán terülő egész homokos síkságot. Hajdan a mostani városliget, sőt Pestnek mostani külvárosai is a Rákoshoz tartoztak. Jelenleg e mező egyik része a nagy katonai gyakorlatoknak szolgál, más részén a lóversenytér van, melly a soroksári vonaltól egy félóránnyira esik. A pesti lóversenyek évenként tartatnak, június első felében; a nyertesek részint testületek részint egyesek által alapított tetemes díjakat kapnak. 1857-ben ő felsége is rendelt néhány állami díjat.

Ott, hol a Rákos patak a kerepesi országutat szegi, gróf Széchenyi István malma áll; ettől nem messze az úgynevezett királydomb van, hol állítólag az országgyűlések alkalmával hajdan a király sátra állott. Azon a vidéken Miesbach nagyszerű téglavető gyára is van.

A kőbányai vonalnál fasor kezdődik, melly egészen Kőbányáig visz, hova félóra alatt juthatunk. Ott tetemesb halmok emelkednek, mellyeket keresztbe menő völgy két részre oszt. A bal dombsort Óhegységnek, a jobb oldalt Újhegységnek nevezik. E halmokat szőlők borítják, a szőlők között több esinos nyaraló és kert van; a vasút szélén kis liget zöldell. Nevezetesek az ottani nagy borpinczék és kőbányák, melly utóbbiak a természetbuvárt különösen érdekelhetik. Ugyanis azon egész domblánczolat kagylómészából áll, mellyben a legszébb kőtületeket lehet találni.

Budapest műipara és kereskedelme.

Magyarország műiparának s kivált kereskedelmének Pest a középpontja. E tekintetben is néhány év óta nagy fölszárnyalásnak indult. Némelly iparág ugyan már a mult század végén virágzott Pesten, névzerint hírből állottak az itt készített hajók, továbbá a bőr, hártya s némelly más gyártmányok; a Valero Tamás által 1770-ben állított selyemgyár is kitértő készítményeket szolgáltatott. Mégis csak újabb időben ébredt föl nagyobb mérvben az iparosság. Az ennek előmozdítására használt eszközök ugyan részben el valának hibázva; mégis az új törekvések, s különösen a hatalmasan fölébredt társulati szellem üdvös credményeit nem lehet eltagadni. 1846-ban Pesten 40 nagyobb gyár s 12,112 iparos volt. A legújabb események és rázkodások sokképen gátlólag hatottak az iparosságra; névszerint az általános pénz szűke még most is érezhető, miután az ország a forradalom következtében úgy szólván egész forgalmi tőkét veszítette vala el. E pénz szűkén még nines segítve, s azért a sokféle iparág még most sem virágozhatik fel. — Buda sem az iparosságban, sem a kereskedésben nem éri el Pestet.

Jelenleg Pesten 144, Budán 82 kézmives testület vagyis czéh, amott összesen 4000 mester, s vagy 200 kontár, emitt 1200 mester van. Legújabb időben kivált a gazdasági gépgyárak emelkedtek. Pesten most vagy hét nagyobb gépgyár van, melyekben a sokféle gazdasági eszközök és gépek készülnek. E gyárak közül a legnagyobbak: Vidács István s Farkas István gyárjai. A legújabb efféle gyár az, melyet 1857-ben Rökh és Szabó állítottak.

Nagyszerű intézet továbbá a József-hengermalom. Ezt részvényes társaság alapítá. 1850 aug. 30. majdnem az egész intézet a tűz martaléka lett, de csakhamar még nagyobb-szerűleg helyreállíták azt. Most a nevezett hengermalomnak három gőzgépe van (60, 40 és 10 lóerejű); 1856-ban 300,000 mérő gabnát őrlöttek rajta. Budán is vannak gőzmalomok; ilyen Werther Frigyesé a Császárfürdő felett, Blum Róberté a Vizivárosban. Azonfelül a Dunán uszó számos hajómalom is évenként 8—9 hónapig dolgozik.

A József-hengermalom szomszédjában a cukorgyár van, melyet 1845-ben részvényes társaság állított. Ez nagyszerűleg van felszerelve, de a részvényesek mindaddig csak kárt vallottak vele, s 1857-ben eladták. Sokkal jobban virágzik a néhány év előtt, szintén részvényes társaság által alapított fűrész- és gyalugyár, mely most bizonyosminták szerint egész gazdasági és más épületeket készít, úgyhogy az egyes fadarabokat a hely színén csak össze kell rakni. Megrendelésre a szükséges lakatos és kovácsmunkákat is szolgáltatja, sőt mindenféle bútöröket, szobapallókat, stb. is készít. Két telepje van, az egyik Pesten a Dunaparton a flotilla-tanya fölött van, a másik Újpesten.

Igen nagyszerű gyárintézet Miesbach Alajos tégla vetője is. Itt 11 kemenczében évenként több mint 15 millió darab téglát égetnek. A többi pesti gyárakról itt nem szólhatunk.

Budán és Óbudán a már följebb leírt hajógyáron kívül van: több vasöntöde és gépgyár, nagyszerű bőrgyár, Spitzer Gerzon és Goldberger gyapot-, vászon-és kendőgyárjai, stb. Mégis Buda fő keresete a bortermesztésben áll, hegyein évenként egyremásra 150,000 akó fehér és vörös bor terem.

A könyvnyomdákat szintén az iparvállalatokhoz számíthatjuk. Pesten most 10 könyvnyomda van, mellyek közül legnagyobbak a Heckenasté és Emiché. Budán csak 2 könyvnyomda van.

Pestnek kereskedése még sokkal jelentősebb mint műpara. Hajdan Buda volt az ország fő kereskedő helye; most két heti vásárja s négy évi nagy vásárja igen keveset nyom. Pesten a heti vásárokat leginkább csak a környék földművelői látogatják meg, de négy nagy vásárján nemcsak az ország távol vidékeiről hanem a külföldről is megjelennek az adók és vevők.

Fő kereskedelmi cikkei a következők: gabna, gyapju, bor, repeze, gubacs, bőr, hamuzsír, szappan, épület, bútórés tűzifa, kender, len. stb. Gyapjút évenként egyremásra 120,000 mázsát adnak el. A borkereskedés legujabb időben némileg fölélnkült, ellenben a gyártmányokkal való üzlet inkább csökkent, mintsem emelkedött volna. A pesti vásári üzlet összes értékét 18—20 millió pftra becsülik.

Tetemes jelentőségű a bel- és külföldi nyomtatványokkal üzött könyvkereskedés is. Jelenleg Pesten 12 könyvkereskedés s 3 ökönyvárus van, Budán pedig 3 könyvkereskedés s 1 ökönyvárus.

Természetes, hogy a gőzhajózás és vasutak a forgalmat és közlekedést nagyon előmozdíták. A párisi békekötés végzéseit értelmében a szabadalmazott ausztriai gőzhajó-társaság elveszté kirekesztő szabadalmát, s remélnünk lehet, hogy a Dunán nemsokára más hajók is fognak járni; máris egy angol társaság támadt, melly az ausztriai társasággal versenyre akar kelni. A szabad verseny mindenesetre üdvös eredményű lesz. De ezt nem akarjuk tovább fűzni, hanem még csak a műipar, kereskedelem és forgalom előmozdítására rendelt többi társaságokrul és intézetekről fogunk röviden szólnani.

Néhánya az ujjabb időben támadt intézeteknek már megszünt, mégis azokat is meg kell említenünk, mivel létezésük mégsem volt foganat nélkül.

Az iparegyesület. Ez 1841-ben támadt s több tekintetben igen üdvösen hatott, mind művelési mind elméleti

téren. Intézkedése folytán Pesten három iparműtárlat jött létre, az első 1842-ben, a második 1843-ban, harmadik 1846-ban. Különösen ez utóbbi nagyon örvendetes eredményeket mutatott fel. — Elméleti tekintetben az iparegylet több tan-széket állított közhasznú s különösen a műiparra vonatkozó ismeretek terjesztésére; azután magyar nyelven szerkesztett heti lapot adott ki, népszerű könyveket nyomtatott, államrajzi adatokat gyűjtetett, s végre szegényebb ipartizókat pénzlelegezéssel is gyámolított, stb. 1851-ben felsőbb parancs következtében feloszlott az iparegyesület s még csak egy gyűlést tarthatott 1852. márcz. 17-dikén. Ez utolsó gyűlésén műtani gyűjteményét s egyéb vagyonát a nemzeti múzeumnak adá át, azon föltétellel, hogy a gyűjteményeket „az iparegylet hagyományára“ czinve külön osztályban tartsa s az átadott tőkék kamatait iparműtárlatokra s más hasonló célokra fordítsa. Az iparegylet iparműcsarnokot is állított, mellyben csak belföldi készítményeket árulának. Ez intézet is 1852-ben megszűnt lenni.

A védegyelet, mellynek tagjai magokat lekötelezték, hogy csak belföldi gyártmányokat fognak használni, még a forradalom előtt bomlott fel.

A magyar kereskedelmi társaság. Ez 1844-ben támadt részvények kibocsátása által. De a befizetett tőke, melly már úgylis csekély volt, mindinkább fogyott, végre tehát 1852-ben utolsó közgyűlést tartottak, mellyen a társaság feloszlását szótöbbség által határozták el.

Igy a gyáralapító-egylet is kénytelen vala nagy veszteséggel feloszlani.

A gazdasági egyesület. Ez különösen gr. Széchenyi István ösztönzésére alakult. 1826-ban az országgyűlés alkalmával Pozsonyban volt az első löverseny; erre löverseny-társaság alakult, melly 1827-ben Pesten létesíté az első lófuttatást. Ugyanakkor a nemzeti kaszinó keletkezett. A pályafutási, majd lötenyészítő társaság 1830-ban az állatkiállítási egylettel állattenyészteségi társasággá egyesült. Tagjai száma nőttön nőtt, úgyhogy 1835-ben a társaság már a mezői gazdaság összes ágaira terjesztheték ki munkálkodását s ekkor a gazdasági egyesület nevét ölté magára. Üdvös hatása mind gyakorlati mind elméleti

irányban csakhamar érezhető lett. A lótenyésztés előmozdítására Pesten évenként tartott lóversenyeken kívül több állat- és termény-kiállítást rendezett, s elméleti tekintetben gazdasági könyvek és hírlapok kiadása, pályakérdések kitűzése, stb. által hatott. De az állami zavarok által azon egyesület is megrázkódtatott. Szenvedett veszteségei folytán kénytelen vala hatáskörét szűkebbre vonni. 1851 jun. 9. és 10-dikén közgyűlést tartott, de az alapszabályai módosítása s azoknak új megerősítése csak 1857 őszén következett be. Most már újra megalakította magát s elkezdé munkásságát.

Többi között a gazdasági egyesület Budán nemzeti szőlőt (példányszőlőt) alapított, melly nem messze a vámláztul Budaeörs felé van, s mellyen vagy 4000 szőlőfajta van kiültetve földünk különböző borteremő országaibul. E példányszőlő pénzalapját 1857-ben báró Szina Simon tetemes adománnyal nevelé, s ő felsége Budán létekor bizonyos összeget rendelt annak teljes helyreállítására.

Saját épülete is van az egyletnek, Köztelek, melly 1857-ben a nagy gazdasági kiállítás alkalmával kitágították.

A magyar kereskedelmi bank. Ezt 5000 pftos 200 részvény kibocsátásával 1841 okt. 14-dikén alapíták 25 évre; alaptőkéje tehát egy millió pft. Hatásköre váltó-leszámitolásra, forgatásra, letéti s előlegezési üzletekre terjed ki. Most összes vagyona 2., forgalmi összege pedig mintegy 12 millióra rúg. 1848-ban papírjegyek kibocsátására is felhatalmaztatott, de azzal már néhány hónap mulva fel kelle hagynia.

Az ausztr. szabad. nemzeti bank fiókjintézete, 1851-ben állított Pesten, 2 milliónyi tőkével. Saját épületében van (Józseftér, 13 sz.).

Az ausztriai hitelintézet fiókjintézete csak 1857-ben állított, főleg a birtokosok érdekében. Ugy látszik a sokaktul óhajtott országos földhitel-bankot akarja pótolni, de azt tartjuk, a magyar birtokosok bajain csak elegendő pénzalappal bír s jól szervezett és kezelt földhitelbank, mellynek Pesten kellene lenni, volna képes segíteni.

A pesti Lloyd-társaság. Ez 1852-ben támadt; célja: Pesten, mint az ország legjelentősebb kereskedő helyén, a kereskedelmi forgalom számára központot teremteni. hogy

ekkép a kereskedést és műipart emelje, élessze és gyarapítsa s azoknak a termeléshez való viszonyára hasson s felszárnyalásukat közvetve és közvetlenül előmozdítsa. Többi közt a társaság gabnacsarnokot állított s a Pester Lloyd című kereskedelmi lapot alapította meg.

A Lloyd-társaság helyiségei a kereskedőség csinos épületében vannak; ennek homlokzatát 6 boltíven nyugvó s 6 attikai oszloppal környezett erkély ékesíti. A boltívekhez földszint üvegterem kapcsolatot, melly nagy kávéházzal van összekötve. A kávéház mellett étkező is van. Továbbá ugyancsak földszint van: a gabnacsarnok, több bolt és tárház s Müller Emil nyomdája. Az első emeleten a kaszinó helyiségei vannak, ezek között a diszes terem, továbbá a kereskedelmi bank, a Pester Lloyd szerkesztő és kiadó hivatala; Mermak kereskedelmi intézete is azon épületben van. A kereskedő testület 1827-30-ig rakatá azt.

A kereskedő testületek. Azelőtt Pesten 3 testület volt: a nagykereskedők k. szabad. testülete 1845 óta; a polgári szabad. kereskedőtestület 1699 óta, s az izraelitáké 1824 óta. Most vallás különbsége nélkül a nagykereskedők s aprókereskedők testületeibe egyesültek. 1856-ban bejegyzett nagykereskedő 163, aprókereskedő pedig 438 volt.

A budapesti kereskedelmi és iparkamara; feladata, hogy a kereskedés és műipar ügyei és szükségei felett tanakodjék s tapasztalatait, óhajtásait és javaslatait évenként kibocsátandó fő jelentésében fölterjessze. Hatásköre az egész pesti kormánykerületre terjed ki. Hasonló kamarák a többi kormánykerületekben is vannak.

Az izraeliták egylete a kézmivességek és földmivelés terjesztésére az izraeliták között; 1842-ben lépett életbe s 1847-ben felső helyen is megerősítettet.

Az új kikötő. Nagyobb kikötő szükségét régen érezték s már Széchenyi István törekvék létesítésén. De a régóta táplált terv kivételéhez csak 1856-ban fogtak. E kikötő Újpesten épült kincstári költségen, 75 négyszeg holdnyi; már csaknem egészen kész.

Az átmeneti raktár. Erre a kereskedelmi és műipari kamara fölterjesztése folytán 1857 marc. adaték a kormányi engedély, de a terv valóstításához még nem fogtak.

Budapest környéke.

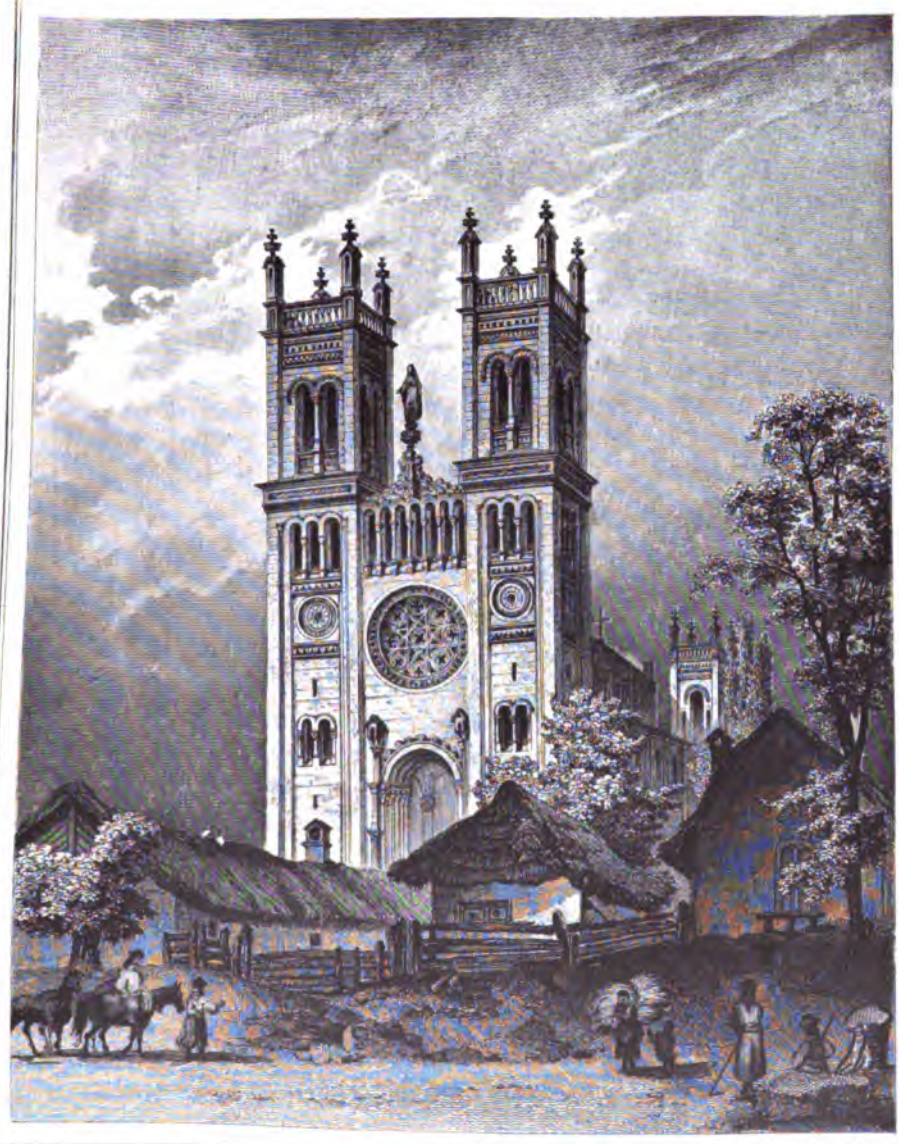
Most az utazás és közlekedés hazánkban is sokkal könnyebb és gyorsabb, mint csak néhány év előtt is. Budapestről kisebb nagyobb kirándulásokat tehetünk: az elég számos, de nem igen olcsó bérkocsikon, a szekérpostán, vagy a magán gyorsutazási társulatok kocsijain, melyek naponkint, vagy többször hetenhint különböző irányba járnak. De leggyorsabban s legkényelmesebben a gőzösön vagy vasúton utazhatunk.

F ó t h.

Pestről legelső kirándulásunkat Fóthra tehetjük. Az északi irányban menő váczi országuton haladunk, melynek két felén kertek és nyaralók vonulnak el, majdnem szakadatlan sorban egész Újpestig. E helységet csak néhány év előtt alapíták gr. Károlyi István pusztáján, a Duna bal partján, egy órányi távolságra Pesttől. Az új gyarmat gyors virágzásnak indult, lakosainak és házainak száma egyre növekvék, s jelenleg Újpesten csinos lakházakból álló szabályos utcákat, több kisebb nagyobb gyárt, gyümölcs és szállókeretet találunk. A szomszédjában épített új kikötő, mely az 1857-diki év foyamában annyira elkészült, hogy a hajók és malmok már medencéjében telelhettek, szintén előmozdítá felvirágzását. Újpest lakosságát már 2000 lélekre tehetjük. —

Odább északkeletre Palota van, egy mfdre Pesttől; a nyári hónapok alatt gyakran kirándulnak oda a szabadba vágyó pestiek. A Bécsbe vivő vasút első állomása Palotán van; továbbá ott találunk csinos mulatókertet, vendéglőt, stb. E helység is gr. Károlyi Istváné volt.

Palotától elég homokos úton északkeletre kell mennünk s körülbelül egy óra alatt Fóthra érünk, mely helység gr.

J. Kuhnert delit

Druck & Verlag v. O. G. Lange in Darmstadt

G. P. W. 1854

AN DER UNIVERSITÄT ZÜRICH VERLAGT VON O. G. LANGE IN DARMSTADT

Verlag des Verlags O. G. Lange in Darmstadt

Károlyi István egyik terjedelmes urodalmának főhelye, több mint 2000 magyar lakossal. A különben elég ronda helység disze az úri kastély s az új kathol. szentegyház. A kastély újkori ízlésben épült, külseje nem sok építészeti czifraságot mutat, de igen nyájas. Belül pedig nagy hozzá tudással s választékossággal van berendezve s pazarul ékesítve. A kastély fő ékessége a válogatott és elég nagy könyvtár, mint illő volna, hogy minden magyar úr hajlékában található legyen. Gróf Károlyi István, a kastély építője és tulajdonosa, egyik legnemesb lelkű hazafi, ki a művészetet és tudományt s a közintézeteket bőkezűleg gyámoltja. Fóthot igen bájos lakhelyé változtatá, hol az idegen is nem egy élvét fog találni. Különösen a mindig nyílt kert, melyre a kastély homlokzata szolgál, bizonyosan mindenkinek sok gyönyört fog nyújtani. A fasorok és facsoportok, a tó s a virágágak azt tanúsítják, hogy különös gondot fordítanak a kertre. Fejőjét is találunk ott. Az igen tisztán tartott istállóhoz, melyben gyönyörű svájcz tehenek vannak, kényelmesen berendezett terem csatlakozik, hol reggelizni lehet. Érdekesek a római fogadalmi táblák, melyek 1849-ben Palota határjához tartozó szántóföldben találtattak, most pedig a főthi kertben állítottattak föl. Az egyik emlék a virágkert közepén áll s nap-óra talapzatául szolgál; a másik kettő az új kertben magasabb gyepdombon áll, környezve római kőkoporsó hét töredékével, mellette árnyékos facsoport van. A két utóbbi emlék Juno istenszónynak volt szentelve.

Nem messze a kastélytól az új templom látszik, néhány fa és gunyhó mögöl, melyeket el fognak takarítani, hogy szabad kilátás és tér legyen a templom előtt. E szentegyház nemcsak Fóthnak, de az egész országnak szolgál díszére, mert bizonyosan olly tiszta és nemes modorban sehohsem épült nálunk templom az újabb időben, még az egri és esztergomi székesegyházakat sem véve ki. A főthi templom 1845—1850-ig épült a vallásos gr. Károlyi István költségén s Ybl Miklós derék építészünk terve szerint és vezetése mellett. Boldogságos szűz Máriának van szentelve s a szűz szeplőtlen fogantatása először ünnepezt ünnepe napján avatatott föl. Bizant-román modorban van építve a müncheni

bazilika hasonlatosságára, s mintegy 14 lábnyi magaslaton áll, melyre 20 széles lépcső vezet. Eleje az oldalt levő két torony aljával együtt 70 láb széles. Kapuzata igen nagyszerű, s felül a Gasser József által faragott három keleti király dom-borművi képeivel ékeskedik, két oldalán pedig toronyszerű fülkékben sz. István s sz. László királyaink szobrai állanak. A homlokzat oromján, a két torony között, a szeplőtlen szűz 9 láb magas szobra áll, melyet Fernkorn készítette. Az elől álló fő tornyok 143 láb magasak, a szentélyt környező, s az alsó templomba bejárásul szolgáló két kisebb torony 90 lábnyi. Mindegyik tornyon négynégy csúcsoszlop emelkedik, melyeket kőerkély fut körül s felül aranyos kereszt ékesít.

A felső templom 147 láb hosszú, a szentély pedig az oltár köröndjével együtt 24 láb hosszú s 30 láb széles. A szentély talaja veres (magyar), fehér (cseh) s fekete (karári) márvánnyal van kipallózva. A csarnok jobb oldalán a torony alatt sz. Lucentius vértanu kápolnája van. A bal oldali torony alatti lépcsőzet a karra vezet. Itt szép orgona van, melyet Moser Lajos Szalzburgban készített. A csarnokból az egyház belsejébe jutunk, melly mindjárt első látásra bámulatot gerjeszt. A középhajó 54 láb magas, 90 l. hosszú s 24 l. széles, ettől a két alacsonyabb mellékhajót öt szép oszloppár választja el, melyek azok boltozatát is hordják. A középhajónak szép czifrázatokkal ékesített, vízszintes boltja van; a boltívek fölötti oldalfalakat frismész-festmények, az apostolok képei s más diszítványok ékesítik, az oszlopok fejei gazdagon megaranyozvák, a mellékhajók kék boltozatán aranyos csillagok ragyognak. A szentély köröndbe végződik s a hajótól magaslat által van elválasztva, melyre nyolcz lépcső vezet föl. A főoltár diadalívét ógyházi jelképek díszesítik, a félkupolát s az oltárfalakat frismész-festvények környezik. A főoltár lapján a szeplőtlenül fogantatott szűz képe, a két oldali oltáron pedig sz. Franciska Romana s sz. György képei vannak. Mindezen olajfestményeket s a falakon levő frismész-festményeket Blaas Károly készíté. Az oltár márványlapja drágakövekkel mozaikszerűn van kirakva s Florenczben készült.

Az egyház alatt pompás kriptá van, melly a grófi család temetőhelyéül fog szolgálni. Hossza és szélessége ugyanaz,

mint az egyházé; ennek szentélye alatt a kápolna van, a többi hely az egyház hajója alatt a koporsóknak van szánva. A kápolna kupoláját két nagy gyámoszlop, a három részre osztott kripta boltját pedig három rendben álló tizenkét oszlop hordja. A kápolna 24, a kripta 20 láb magas. A kripta talaja pompejii modorban fehér és fekete mozaikkal van kirakva.

Fóthon szép szállók is vannak. Vörösmarty Mihály*) itt költé a dalt, melly csakhamar országszerte megzendült. E fóthi dal első fele valóságos népdallá lett, azért méltán itt is helyet foglalhat:

Fölfelé megy borban a gyöngy, jól teszi,
Tőle senki e jogát el nem veszi.
Törjön is mind ég felé az a mi gyöngy,
Hadd maradjon gyáva földön a göröngy.

Testet éleszt és táplál a lakoma,
De a mi a lelket ad ja, az bora.
Lélek és bor két atyafi gyermekek,
Hol van a hal, melly dicső volt és remek.

Víg pohár közt édesebb a szerelem,
A mi benne keserű van elnyelem.
Hej galambom, szöke bimbóm mit nevetess?
Áldjon meg a három isten ha szeretsz.

Erted csillog e pohár bor, érted vív
Tele tüzzel, tele lánggal, mint e szív.
Volna szíve, felszökkelne mind a bút
Venni tőled, vagy szerelmet, vagy bucsút.

Hej barátom, henfi társam, bort igyál,
Víg, komor, vagy csüggeteg vagy, csak igyál.
Borban a gond megbetegszik, él a kedv,
Nincs e földön gyógyszerre több illy nedv.

*) Vörösmarty Mihály meghalt Pesten 1855 nov. 19. A kegyelet, mellyel az elhunyt költő iránt az egész nemzet viseltetik, temetésénél minden néposztály részéről nyilatkozik. Három hátrahagyott árvája számára önkénytes adakozások történtek, mellyek Deák Ferencz vezetése mellett kevés idő alatt 100,000 pftra rúgtak.

Borban a bu mint a gyermek alusszik;
Magyar ember már busult sok századig:
Ideje, hogy ébredessen valaha,
Most kell néki felvirulni vagy soha.

Bort míg issza magyar ember jól tessi,
Okkal móddal meg nem árthat a szessi.
Nagyot isszik a hazáért s felsivít:
Csakhogy egyszer tenne is már valamit.

No de se baj, máskép leszen ezután
Szóval tettel majd segítünk e hazán,
Ha az Isten úgy akarja mint magunk
Szennyet rajta és bitor bünt nem hagyunk.

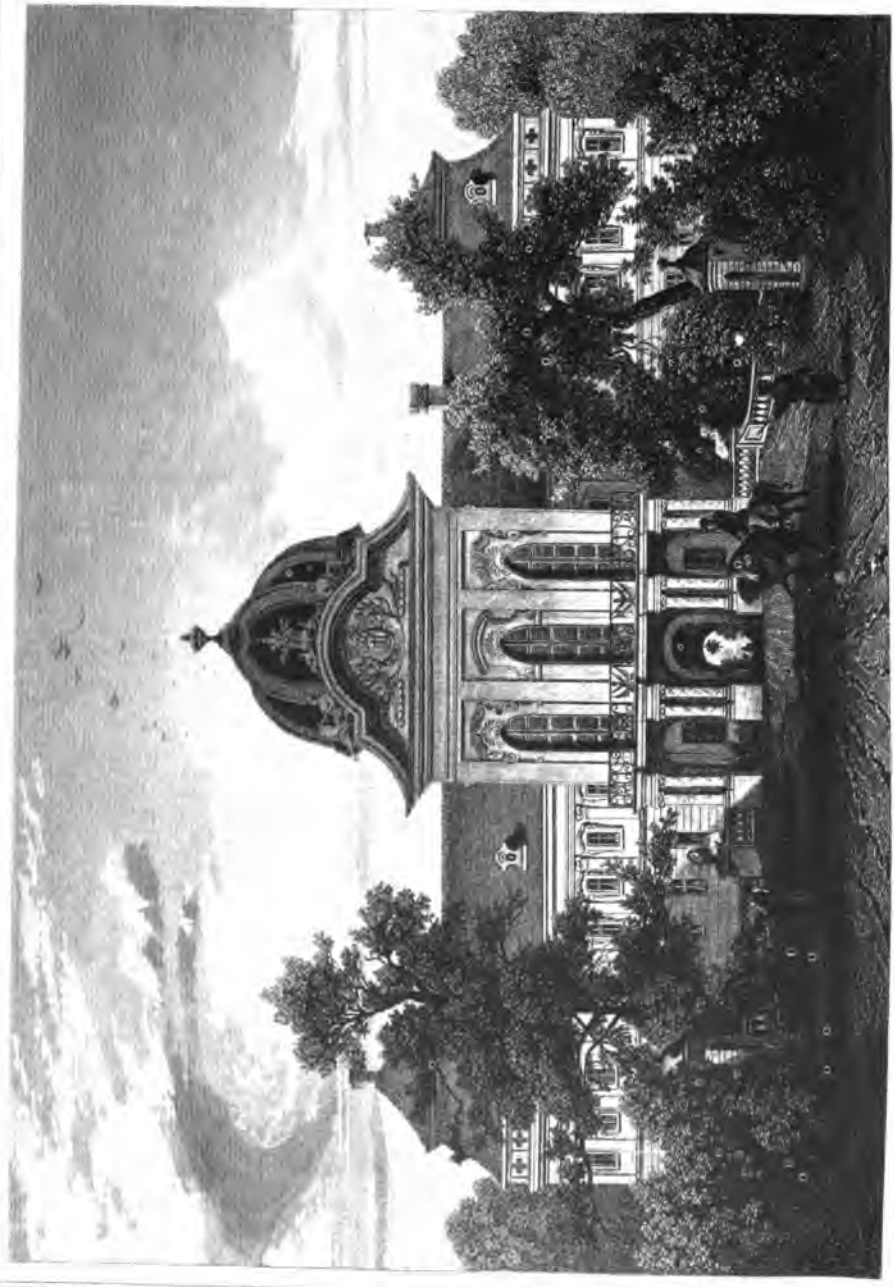
Még csak azt említjük meg, hogy Fóthon lófuttatások is vannak.

Fóthtól keletre fél órányira a váczai püspök birtokaihoz tartozó Mogyoród falu van, hol Géza és László hercegek Salamont meggyőzők 1076-ban. E győzelem emlékére László király Mogyoródon a benczések számára apátságot alapította. Most azonban e helység alig mutathat föl valami nevezetességet, kivévén netalán a kőbányákat, mellyekből sok építőszer szállítatik Pestre. Mogyoródnak 1200 többnyire kathol. lakosa van.

G ü d ö l l ő .

Ha a Kerepesi útról éjszakkeletre vonuló országutat követjük, két óra alatt Kerepesre érünk, melly faluban magyarok és tótok vegyesen laknak, s melly Pestről az első postaállomás. Odább éjszakkeletre mintegy fél órányira G ü d ö l l ő m városa van, erdővel és szőlővel borított halmok által környezett völgyben. A helység maga elég rendetlenül van építve, 2600 magyar lakosa van. Díszre s egyetlen nevezetessége az úri kastély s az ezt környező park.

A kastélyt az utóbb herczeggé lett gróf Grassalkovics Antal építteté Mária Terézia idejében, s azután unokája, szintén herczeg Grassalkovics Antal nagyobbá és szebbé tette azt, mintán neki és nejének, született Eszterházy Leopoldina herczegasszonynak megtisztult, s a természet és

Druck & Verlag v. G. Lammle in Darmstadt.

ÉÖDÖLÉŐI KASZTÉNY. CASPÉL ÉDÖLÉŐ.

ÉÖDÖLÉŐI KASZTÉNY ÉDÖLÉŐ.

Druck & Verlag v. G. Lammle in Darmstadt.

művészet szépségeit egyaránt felfogó és méltányló izlése volt. Így történt, hogy nemcsak a kastély lett sokkal csinosabbá, de felséges virág-és mulatókerttel is környezetetett. Mindazáltal a kastély egészen sajátos alakú s valami festői látványt épen nem nyújt. A középépület kétemeletű s elég rövid, homlokzata kifelé van; ahhoz azután kétfelől jóval hosszabb szárnyépületek csatlakoznak, mellyeknek külső sarkához ismét két szárny ragasztatott. A zárdához vagy kaszárnyához hasonlító ezen szárnyépületek között egyes virágágyakkal és facsorportokkal borított gyep terül, melly a kastélyt minden oldalról környező kerttel és párkkal egyesül. A középépület fedeléből két manszard emelkedik, s a szárnyépületek sarkain is egyegy manszard nyúlik föl. A középépület külső homlokzatát többféle építészeti díszítmény ékesíti, a kapú két oldalán négy oszloppár van, veres márványbul, mellyeken erkély nyugszik. A bejárást két felől körács szegi, mellyek elején örgünyhó, a körács közép szakasztekán pedig mindkét oldalon elég roszul faragott oroslány van. A középépület belső oldalán szintén van erkély, mellyről a párkra igen bájos kilátás esik. A kastély bal oldalán gazdasági épületek vannak tágas udvarral, mellynek kútját kőből faragott, de most már megcsonkult ménló ékesíti. Kétségkívül a kastély legszebb díszét a virágok teszik, mellyek a kapu előtt és alatt, a lépcsőzeteken és folyosókon felállatvák. A kastély belsejében főleg a fényre márványozott s erősen aranyozott nagy terem érdemel megemlítettést, azután az úgynevezett Teréziaszoba, mellyben Mária Terézia lakott vala, midőn Gödöllőn tartózkodott, s melly még egészen olyan, mint akkor volt. Az arany rojtokkal és paszományokkal ékesített ágy fölött veres damasz mennyezet van. Ugyanezen szobában az aranyba foglalt cserép fazékok is vannak, mellyekkel hajdan a hercegi család törzsatyja, mint szegény deák, Pécsen a kápás barátokhoz ebédjeért járt vala. A kastélyban továbbá színház, szép kápolna, stb. van. A kastély mögött, a virágkertben más épület van, az úgynevezett királyhegy, a magyar királyok mellképeivel; ez épület most a jószágigazgató lakása.

A hercegi család fénye hamar letűnt, csak három nemzedék látá azt. Az utolsó Grassalkovics özvegye többnyire

külföldön él vala, s a kastély és kert hajdani fényessége tűnedezni kezdte. Végre Gödöllőt a mellékrokonok vették át, kik azt azután báró Szina Györgynek adák el. De ez is a kastély és kertre keveset, vagy semmitsem költe. Paget, ki Magyarországot 1836-ban járta össze, különösen a virágkertet nagyon dicséri, mint igen szépen berendezettet s még jó karban levőt. „A vigályzatok, sűrűségek és lugasok minden különbözése és változatossága, a rácsozat, kosár- és bokrétaalakok minden ékessége a legjobban van alkalmazva. Gödöllő másnemű szépsége a fejöte, melly szép párkká változtatott erdőben van. Kivül olyan mint valami csinos kis villa; a választékosan butorzott szobából kerek terembe jutánk. E terem mindenik oldalán két szárnyajtó nyílik meg, mellyek-hogyan is mondjam — két tehénzobába szolgáltak! — mert tehénistállónak nem mondhatom. A szobák közepén keresztalakban tágas folyosó futott végig, melly felé valami száz svájci tehén fordult, a kereszt sarkain pedig négy pompás bika volt . . .” E fejöte most már nincsen. A kert és park s az ehhez csatlakozó vadaskert, melly több mint három óra járásnyi vala, sokat vesztek egykori szépségökből. A vadaskert palánkját 1849-ben a magyar, császári és orosz hadseregek s a parasztok ronták le. Most csak a kastély közelében levő kis része van bekerítve s dámvad- és szarvassal népesítve. De a mostani tulajdonos, báró Szina Simon, ki a hazai intézetek bőkezű gyámolítása s általában jótékony adakozása által csakhamar az egész nemzet tiszteletét érdemlé ki magának, — eltökölte magát mind a kastélyt mind a kertet helyreállítani és csinosítani.

Legujabb időben a gödöllői kastély őrült elbizottság és vakság tanúja lett; ugyanis Kossuth a fő katonatiszektől környezve itt lépteté el maga előtt a magyar katonaságot 1849. ápril. 7.; s itt érlelé meg a szándékot: Magyarországot az ausztriai uralkodóháztól elszakasztani. Az isaszegi győzelem teljes vaksággal verte vala meg.

Isaszeg falu Gödöllőhöz csak fél órányira van délkeleti irányban. Gödöllő és Isaszeg vidéke dombos, e domblánczok a Cserhát hegység végnyulványai. Két egyenközü, részben erdős dombor délkeleti irányban vonul el, jókora

szélességű völgyet képezve, mellynek elején Gödöllő, déli végén pedig Isaszeg van. A völgy közepén a posványos Rákospatak folydogál, melly azután nyugatra kanyarodik.

A magyarok Klapka és Damjanics vezérlete alatt 1849 april 6-dikán reggel Sáp, Kóka és Dány helységeken keresztül Isaszeg felé nyomultak elő, s a falu előtti erdős magaslatokon s a falu mögött emelkedő fokozatos dombháton Jellachich bán hadait találák erős állásban. Délutáni 1. óra-kor megnyílt a csata. A horvátok és vadászok az erdőből kivetetvén, a faluba hátráltak, de a bán fő állását nem sikerült megrendíteni. Azalatt Damjanics a völgybe ereszkedett le, a falut megrohanandó s ettől jobbra négy úteget vontata fel egy homokbuczkára. Most a csata még nagyobb erővel gyult ki, s a 120 ágyu dörgése messzire hallatszott. A magyarok szélső bal szárnya lassanlassan előrenyomult s végre fölvergődött a meredek erdőgerinczre. De Isaszegről visszaverettek. Damjanics tehát a völgyben nyomult elő, hogy a patak tulsó partján levő dombokat megszállja. Ekkor új császári hadosztály jelent meg Gödöllő felől s a magyarok jobb szárnyékát támadá meg. Damjanics kénytelen vala az öldöklő keresztűz alatt visszavonulni. Most kivált a jobbra levő erdőben lobbant ki a harcz. A császári hadak herczeg Windischgrætz megjelente után az egész vonalon támadólag nyomultak elő. Délutáni 4 óra után Görgey is megjelent. „Ma minden áron győznünk kell, mert a mai nap döntő!” ezt kiáltá Klapkának, s a jobb szárny felé vágatott, hogy ott személyesen vezérküdjék. A bán katonái végre a lángha borult faluból kivonultak. De a magyarok bal és jobb szárnya csak aligalig állhatá meg a csatát. Végre 5 óra után Aulich is megjelent a maga hadtestével, s ekkor új erővel támadták meg a császári hadakat, s véres harcz után megszállták a falut s a mögötte levő dombhátat. A császári hadak Gödöllőnek fordultak, otthagya a holtakkal és sebesültekkal borított csatatért. April. 7-dikén reggel Gödöllőt is megszállták a magyarok.

Besnyő. Aszód. Hatvan.

Gödöllőt elhagyván, a hatvani országuton tovább haladunk. Félóra mulva szentegyházhoz és zárdához érkezünk, mellyben kápás barátok vannak. E templomot és zárdát herczeg Grassalkovics építteté Besnyő pusztáján, s az itt levő sírboltban a magvaszakadt herczegi család hamvai nyugosznak. Besnyő híres bucsujáráhely s regényes tekvésű az erdő közepette. E zárdában Feszler, ki utóbb a Volga partjain a „Magyarok és teleptársaik“ történelmét írta, 1774 — 1775 tizenegy hónapig kényszerült vala tartózkodni. De ő c magányban is hasznosan tölté idejét; névszerint báró Podmanitzky József Aszódon volt könyvtárát használá szorgalmasan.

Utunkat az erdős dombháton követvén, a Galga völgyébe érkezünk, mellyben több helységet szemlélnünk. Utunk egyenest a szép fekvésű Aszódra visz, melly mezővárosban valami 1600 magyar, német és tót lakos van, kik nagy részt evangelikusok. Mindjárt báró Podmanitzky Ármin szép kastélya ölik szemünkbe; kis magaslat lejtőjén épült s némileg a gödöllői kastélyhoz hasonlít, csakhogy homlokzata befelé, a két szárnyépület által befogott térre néz, s a szárnyak elején magasabb, toronyféle alkotmány emelkedik a földébl. A középépületet 1738 körül báró Podmanitzky János rakatá, ki az Osztroluczky család javait öröklötte vala. Akkor különösen tágas ebédlője s az abban adott nagy lakomák és vendégségek által híresült el az aszódi kastély és vendégszerető ura. Ennek fiai Podmanitzky János és Sándor 1770 körül a két kiugró szárnyépületet rakatták. Ettől fogva a kastély mindig két családtag birtokában volt, de néhány év előtt báró Podmanitzky Ármin a kastély másik felét is megvevé, s ezóta ő maga bírja az egész épületet, mellyen tetemes változtatásokat és szépítéseket tétetett. Az utca szélén állott alsó építményeket elhordatá, az alsó udvart a szárnyépületek közötti térrel egyesítteté, s az egész udvart szép kerti ültetményekkel diszesítteté. Ekkép a kastély szabad kilátást és igen nyájas alakot nyert. 1857-ben a kastély belseje is

St. Hock's work

Bruck & Verlag v. v. L. in Darmstadt

ASZDID.

ASZDID.

Laufer & Stolp in Zürich

tetes változtatásokat nyert. Igen számos szobái közül csak a szárnyak végén levő két tágas terem említjük meg. Ezekben hajdan szép könyvtár, érem- és természeti-gyűjtemény volt, melyek a család tagjai közötti felosztás által szétszórtak.

A leírt kastély mellett más, újabb időben épült palota van, melyen azonban se építményi se egyéb nevezetességet nem látunk.

Aszódot hajdan, ezt állítják, Oszthmachnak nevezték, utóbb Aszu névével illeték. Ezen Aszut Zsigmond király Pochuk nemzetségnek adományozá.

Egy postaállomásra odább keletre Hatvan mezővárosa van, mely már Heves vmegyéhez tartozik, s melynek 2300, nagyrészt kathol. lakosa van. Itt szép kathol. templomot találunk, melyet herczeg Grassalkovics állíttatott helyre, s mellyel prépostság van összekötve. Az úri kastély is tekintetes építmény. Hajdan Hatvannak jelentős erőssége volt, melynek birtokáért a magyarok és törökök sokat küzdének. 1678-ban elvették a törököktől s tőből kiforgaták azt. Hatvan arrul is nevezetes, hogy 1525-ben határjában népes országgyűlés tartaték, mellyre a Szapolyai és Verbőczy által felbujtogatott nemesség tömegesen és fegyveresen jelent meg. A gyöngye II Lajos király kénytelen vala Budáról személyesen megjelenni s a neki és kormányának tett szemrehányásokat meghallgatni. Báthory István nádorispány, Szálkán László kancellár, Sárkány Ambrus országbíró, Thurzó Elek kincstartó elmozdítottak hivatalaikból, s helyökbe Verbőczy István nádorrá, Várday Pál kancellárrá, Drágfy János országbíróvá és Kanisay László kincstartóvá választattak. Verbőczy István a nádori méltóságot csak hosszas kéretés után őszinte, vagy tettetett könyhullatással fogadá el. Szapolyai János és felekezete teljes győzelmet nyert, a király kénytelen vala az országgyűlés végzéseit megerősíteni. De ezzel a fejtelenség és viszálykodások épen nem érék végüket, s az ország hanyatt-homlok rohant a végveszélybe.

Hatvan természetényei közül kivált a görög dinnyc kapott nagy hírré, Pesten néha egész halmokat láthatni belőle.

Keresztúr és Péczel.

Most térjünk más útra, melly Pestről egyenest keletnek visz. Egy mfdnyi távolságban Rákos-Keresztúr falvát találjuk, mellyben 1600 magyar, német és tót lakik, kiknek nagyobb fele evangelikus, kisebb fele pedig katolikus. Itt csinos kastély van melly báró Podmanitzky Jánosé. A kastélylyal szemben nagy park terül, mellyet a Rákos öntöz, s mellyben többi közt szép halastó van. A keresztúri bor igen jó minőségű s gyakran kőbányai gyanánt árultatik.

Egy mfdel odább keletre Péczel van, melly faluban 2000 magyar lakik, kik többnyire reformátusok. Itt több urasági lak van, mellyek főleg messziről szép látványt nyújtanak. A legrdekeseb s legrégibb a gróf Ráday kastélya, mellyben nagy könyvtár, festmény és regiség-gyűjtemény van. A tudomány és művészet e kincseit nagyobbára a tudományos műveltségű Ráday Gedeon gyűjté, ki a mult század legjelesb magyar költőihöz tartozott. Sokféle bokros érdemeiért II József által báróvá, II Lipót által pedig gróffá nevezetett. A most élő gr. Ráday Gedeon amannak unokája. Hires ember volt Ráday Pál is, atyja az első gróf Rádaynak. Mint II Rákoczy erdélyi fejdelem kancellárja különösen nagy diplomatikus ügyességet tanúsított.

Péczelen a többi urasági lakokban is értékes gyűjtményeket találunk, névszerint báró Prónay Istvánnál, ki megvonulva csakis a tudománynak és művészetnek él. A péczeli kertek és parkok közül legszebbek gr. Crouyé s Kovács Ilyésé. Varsányi Sámuel helybeli molnár kertje is említésre méltó. Azon munkás és ügyes ember a Rákospatak pusztá partján nem nagy, de igen bájos kertet hozott létre, mellyben szép mesterséges vízművek vannak.

O c s a.

Ha a Duna mentében délre vonuló utat követjük, Soroksárba érkezőnk, melly nagy mezővárosban több mint 4000, jobbára német ember lakik, kik főleg sok főzeléket természetek a pestiek számára. Két mfdel odább délkeletre Ócsa

falu van, 1800 többnyire magyar és református lakossal. E faluban igen régi és nevezetes szentegyház van, melyet most a reformátusok birnak. Búzant modorban van építve faragott kőből, igen szabályos és tiszta arányossággal. Csak két tornya, a mint most állanak, kissé alacsony a többi építményhez képest. Az egyik kapu s a körülte levő homormútábla fehér márványból van. Bél Mátyás 1737-ben ezt írta e templomról: „Mondják, hogy azon fölséges és becses épületet Zsigmond király idejében a szerb deszpota György rakatta, ki több szerbvel, Magyarországra jött. A mi az építés tökéletes voltát illeti, kevés templom van, melly hozzá fogható volna. A török háborúk alatt elpusztult s azután sokáig omladék maradt. Végre tót lakosok szállák meg a helységet s ezek most azon templomban tartják isteni tiszteletüket; de csak a szentély van héjazat alatt, a templom főbbi része födetlen.“ De hogy a templom sokkal régibb, mint Bél hívé, bizonyítja építtetésé módora. Más hagyomány szerint sz. István által rakott. Annyit bizonyos, hogy a X. vagy XI. században épült, s csodálni lehet, hogy a mongolok viharjai s a másfélszázados török uralom viszontagságai között olly épen megmaradt. Állítják, hogy a törökök is mecsetül használák, s hihetőleg annak köszönheti megmaradását.

Kecskemét.

Utunkat Ócsa helységből a nagy magyar síkságon tovább folytatjuk. Csaba, Péczel, Mende, Süly és Szecső mellett a Cserhát végső kiágazásai megszakadnak, s ezektől fogva homokos síkság terül el a Duna és Tisza között s ezer túl elláthatlan messzeségre. E nagy síkságon mfdnyi távolságokra hintvék el a helységek, s ezek közt igen terjedelmes pusták terülnek. Itt-ott templomok omladványai, toronyromok láthatók, mint megannyi tanúságai annak, hogy itt hajdan a helységek sokkal számosabbak voltak, mint jelenleg. A törökök e síkságon másfél századnál tovább uralkodtak, akadály nélkül garázdálkodva, pusztítva és öldökölve s ezer meg ezer lakost rabszíjra fűzve. E körülmények között sok helység lakos nélkül naradt és elpusztult, a föld népe kipusztult vagy

egyes helyeken gyülekezett össze, hol nagyobb számmal levén az ellenség ellen jobban biztosíthatá magát. Ekkép támadtak és maradtak meg a nagy és népes helységek, míg a kisebbek egészen eltűntek, pusztává lettek.

A sikság, mellyen az út Pestről délkeleti irányban Ócsán keresztül elvonul, rendesen kecskeméti pusztának nevezetik, noha az egész terület nem tartozik Kecskemét határához. Kecskemét városa most Pest-Solt vmegye főhelye s Pesttől 12 mfdre van. Arrul volt híres, hogy a legnagyobb magyarországi mezőváros, de 1857-ben királyi várossá lett. Lakosainak száma a 41000 haladja meg, ezek 115 szerb, s 1211 izraelita kivételével magyarok, kiknek két harmada kathol., egy harmada pedig református, de köztük 670 evangélikus is van. Kecskemét már a múlt század első felében nagy és népes mváros volt, melly különösen marhával és lóval tetemes kereskedést űzött. De akkor még nagyjánt csak szalmával fedett gunyhókbul állott. Most már tetemesen megcsinosodott, 6945 háza között több jeles épület van. Középületei közül legnevezetesebbek: a kathol. anyatemplom, a ferenczesek egyháza és zárdája, a reformátusok egyháza, a városháza, stb.

A ferenczesek egyházát hajdan mind a katolikusok mind reformátusok használák, miért is az választófal által két részre volt osztva. Utóbb a reformátusok gr. Koháry István földesúrtól engedélyt kaptak külön egyház építésére. Ezt tehát a ferenczesek temploma közelében építék 1681—1683-ig. A két templom kőfallal és árokkal volt körülvéve s ekkép mint jól erősített várdá gyakran ótalmul szolgálta az akkori háborús időkben. — A kegyesrendűek szép egyháza és zárdája a város éjszaki sarkán építettett gróf Koháry által.

A kecskeméti református főtanoda a XVII. század elején támadt. Sokféle viszontagságokon esett keresztül, végre a superintendentia kollégiumává lett, s 1829—30-ig kétemeletes szép épületet raktak. A kollégium a középtanodai osztályokon kívül a bölcselemi és istenészeti tanfolyamokat foglalá magában, s ezekhez 1836 óta a jogi tanfolyam is járult. De a gyászos forradalom s ennek következményei azon intézetre is károsan hatottak. Azonban csakhamar új buzgalommal karolák föl a hanyatló intézetet, s ezen kívül más tanintézeteket is hozának

létre. 1855-ben a városi hatóság s az illető egyházi községek előljárói köz megegyezésével elhatározottat, hogy a város birtokában levő pusztákon nyolcz tanyaiskola, a városban két hitfelekezeti vasárnapi iskola s egy közös reáltanoda állittassanak fel; továbbá a huszonhét városbeli elemi tanoda fentartása s részint újból fellállítására a városi pénztárbul évenként fizetendő 12000 pft. rendeltetett, úgy hogy ez összeg fele a katolikus, másik fele a református tanodákra fordittassék, s ezenkívül az evangélikusok és görög hitűek tanodái is aránylag gyámolittassanak. Végre a városi község közös léánynevelését is fentart. Másfelől a reformátusok egyházi községe már 1851-ben tetemes összeget szerzett össze a főtanoda helyreállítására, 1856-ban nagyobb egyházi adót vetettek ki magokra, mi szerint már azon évnél kezdve mind a felgymnázium, mind az istenészeti intézet és tanítóképezde ujonnan szervezethetők s megnyitathatának; 1857-ben a gymnázium jogot nyert ismét közérvényű bizonyítványokat kibocsátani.

Kecskemét a pestszoli vmegyehatóság, a megyei és urbéri törvényszék helye, stb., mindazáltal még kevés városiaság van benne. Lakosai többnyire vagyonosak s marhatenyésztéssel, földmiveléssel, bor- és gyümölcstermesztéssel, szappanfőzéssel s némelly más iparággal foglalkoznak. Jelentékeny kereskedést is űznek, a hetenkint kétszer tartott heti s az öt évi vásárok rendszeren igen népesek; főleg a marhakereskedés virágzik.

Kecskemétnek hajdan több földesura volt, ezek közt Koburg herceg is vala. De már 1848 előtt kiváltotta magát, s végre 1857-ben, mint már említők, királyi várossá lett. Már a városnak saját területe igen nagy, de a község azonfelül még számos pusztát bir részint zálogban, részint bérben. E puszták részben több mfdnyi távolságra vannak a várostul, pl. Ágyasegyháza, Monostor, Bugacz, Kis-Alpár.

Nagy-Kőrös.

Kecskeméttől északra két mfdre s Pesttől keletre tíz mfdre Nagy-Kőrös terjedelmes mvárosa van homokos síkságon épülve. Most Pest Solt vmegyéhez tartozik; 21000

lakosa, néhány szerb s 840 izraelita kivételével mind magyar, kik közül 1200 kathol., a többi református. Gabna, bor- és gyümölcsstermesztéssel foglalkoznak, de sok kézmives és iparos, főleg csizmadia és varga is van köztük. A várost szőlők és gyümölcsösök környezik, területe igen nagy s a lassanlassan megszerzett pusztákkal együtt 8 □ mfdet foglal magában. Volt földesuraitól már rég megváltotta magát 1,600,000 pfton.

Nagy-Körös a szomszéd Kecskeméttel versenyzik a tanodák felállítására és szervezésében. Nemcsak több új elemi iskolát állított, a meglevőket pedig jobban rendezte be, hanem a volt református lyceumot is jobb karba helyezé s főgymnáziummá változtató. A városi pénztárbul évenként 10,500 pftot fordítanak a különböző tanodákra. A körösi gymnázium a forradalom után az első volt, mely a kormánytól az ugynevezett nyilvánossági jogot kapta.

A város legnevezeteseb épülete a református egyház, mely azonban csak régi és nagy volta miatt tűnik ki, mert különben sok nevezetesség nincs rajta vagy benne. Általában az egész helység igen szabálytalanul van építve s inkább összevissza épült házesoportokbul és utcákbul álló roppant falu.

Nagy-Körös hajdani viszonyairul legjobb s legérdekesb tudósítást Balla Gergely krónikájában találunk.*) Itt néhány kivonatot közlünk belőle.

Miután Árpád a Tisza vize mellett Alpár vidékén Zalánt, a bolgárok fejdelmét megverte vala, ezt regéli Balla, megszállák a magyarok a csatatértül három mfdre való helyet, s a körösfáktul teljes erdőben csináltak maguknak gunyhókat és házakat, a hol mostanában a templom, városháza s több partos helyek voltak és vannak, mellyért is a helység annak utána Körösnek neveztetett. Ezen általok megszállott helységnek és városnak örök emlékezetül czfimer adott (t. i. Árpád), egy körösfának formáját, mellyet mind e mai napiglan a város

*) E krónikát Szabó Károly és Szilágyi Sándor nagy-körösi tanárok adák ki. Kecskemét. 1856. Balla Gergely jegyző és bíró volt Körösön, született 1710-ben s meghalt 1772 után, krónikája 1749-ig terjed.

tart. — De ezt hiteles és biztos tudósításnak nem tarthatjuk s a város eredetéről épen semmi bizonyosságunk nincsen. Legrégibb oklevél, mellyben Körös említetik, Zsigmond királynak 1423-ban kelt védlevele, mellyet a kúnoknak adott a kecskeméti és körösi háborgatásai és jogigényei ellen. 1435-ben kelt más oklevélből látjuk, hogy Körös királyi birtok vala s mint ilyen Besenyő Miklósnak elzálogosított.

Balla folytatja: Minekutána sz. István királyságra emeltetnék, azonnal az egész Magyarország pogány vallásbul keresztényen hitre többnyire erőszakkal térítettet, s a szoros királyi parancsolathoz a körösi is magokat alkalmaztatván, úgy építették azt a templomot tornyával együtt, melly mostan is megvagyon. Luther és Kálvin tanai hazánkban csakhamar számos követőre találtak. Kálmáncsi Sánta Márton nevezetesen Pest vmegyében tanítá az újított vallást, s Nagy-Körös lakosai egy része bévette az evangyeliumi tudományt, egy része pedig pápistaságban maradt. A templomban teendő isteni szolgálat fránt egymással vetekedvén a pápisták nem akarták engedni; a reformátusok azt kívánták, hogy az övék is ott legyen; szórul szóra, beszédre beszédre mindaddig mentenek, míg nem a templomot két felé osztották és két felé rekesztették; ez meglevén a predikátor a maga predikáló székéből tanította hathatósan a reformata vallást, mellyet sokszor azok is hallgattanak, a kik vallásokban keményebbek voltak. A predikátornak azon időben olyatén szokása vala az imádkozásban és prédikálásban, hogy igen nagy megalázódással, fejének nagy meghajtásával vitte végben az isteni szolgálatot, és úgy hirdette az evangyeliumot a községnek. A pápista körösi atyafiak mind azon voltak, hogy amazokat megcsúfolhassák, a minthogy némelly maga gondolatlan feje fűrt bolond ifjak egy döglött kutyát bévittek a templomban, azt tették a református predikátornak székiben, mellynek két első lábait helyeztették a szerént, a mint a predikátor maga kezeit szokta vala a székben tartani, a fejét is a kutyának meghajtva hagyták, a mint szokása vala a predikátornak maga megalázódását a templomi szolgálatban mutogatni. Ezen a reformátusok igen felháborodtak, utoljára vasvillára, dorongokra és rakonczákra rohanván egymást igen megsebhették, s egymást nagyon megrongálták, azután

nyugodtabb vitatkozás következett a vallás fölött, s végre mindnyájan egész városostul a reformata vallásra tértenek, s mivel egy vallást egy hitet követők lettek, összebékéltek, mint atyafiak egymást szeretők lettek, s az oltátólan fogvást békességben élnek a vallás dolgában, jóságos cselekedetekben gyakorolják magokat.

Rendtartások ilyen volt: a tanácsbeliek Körösön abban az időben mind szakállas emberek voltak, jó, ért elméjű öreg emberekből állottanak; midőn a tanácsházban bégyülnének, szokásban volt náluk, hogy mind fehér ruhában, mind köpönyeg formában mentenek a gyülekezet eleiben. Földesurat nem esmértenek a királyon kívül, ámbátor már akkor némely földesurak magokat tiszteltetni kívánták. Mikor valaki közzülök a lakosok közzül büntetésre méltónak ítéltetett, azt ponyvában bétakarták, és mindenik tanácsbeli személy a bíró után egyet csapott a bünösön. Ha valaki lopó vagy parázna személy volt, a predikátor megegyezésébül ekklésia-követést tettek eleiben, csak egy köteél szénának ellopásáért is ekklésiát kellett követni*) és így bocsáttatott meg a bün, csak a dohány-szivásért rabságot kellett szenvedni. És így jámbor, együgyű, kegyes és istenfélő emberek voltak a körösi lakosok. Ruházat-jok nem volt sokféle színű, hanem csak hamuszínű és fehér abábul való; gombokat azokon nem igen viseltek, hanem csak kapcsokat. Fekete süveget és sarkantyú nélkül való csizmákat hordoztanak. Az asszonyok majd mindnyájan füles gerezna nevű mentéket (lombos, fürtös, gubás ruha, ma már a „gerezna mente“ nevet nem ismerik) kivált hideg időben viseltenek, patyolatot fejeken fehérhordoztanak, azokat két felől a füleik körül gombos gyönggyel fűzött ezüst tükben ékességnek okáért tartottanak. Ingvállaikon aranyos formákban két felül varrott hímeket egyelítvén az időnek akkori alkalmaztatásához képeast becsesnek ítélték; a kiknek pedig jobb módjok volt benne, ezüstbül készített pártaöveket is derekaikon mu-

*) Az ekklésia-követés abból állt, hogy templomban a bünöst fekete székbe ültették s fekete posztóval takarták el. Isteni tisztelet végeztével a pap elolvasta előtte bünét és bünbánatát, melyet az utána tartozott mondani.

togattak. A leányok nyakokon gyöngyöt nem viseltek, hanem mesterségesen egyben fűzött csipkével megékesített fodrokat kötöttek. Mind asszonyok, mind leányok csizmában jártanak. A szüzességnek megtartásában állhatatosak voltak, elannyira hogy ha a leány valamikor paráznának találtatott volna, minden, ingó és ingatlan jus szerént a szülékrül reá maradandó jószágbul kirekesztethetett, akkori bévett szokás és törvény szerént.

A lakosok átaljában szántásban vetésben, marhának, juhoknak és több élelmekre megkivántató barmoknak tenyésztésében foglatosak voltak és dicsőségnek tartották.

Miután a törökök Budát megszállották vala, Kőrös is Budához foglaltatott. Ezen időben a sok ellenségtül, kivált a pogányságnak sűrű tel s alá voló járásátul a helységek, még városok is igen megromlottanak, elfogytanak, sőt többnyire el is puztultanak. Kőrös is sokat szenvedett vala, úgy hogy a budai pasa a város elpusztulását tapasztalván, írásbeli privilegiumot adott neki, miszerint hogy ha az országbul akármelly emberek, jobbágyok Kőrösre lakni menéndenek, onnan őket senki ki ne üzheesse, hanem a város hadd maradjon, mint császár számára való város hadd épüljön jobban. Még más védleveleket is kapott Kőrös, mellyek következtében az ellenség elől elfutott lakosok visszatértenek s más helységekből való jövevényekkel is szaporodtanak.

A török uralom alatt a törvényszolgáltatásban következőleg jártak el. Fontos és nagy dolgokban a három város: Kőrös, Kecskemét és Czepléd közös törvényszéke biráskodott, mindenik városbul két vagy három esküdt ember gyűlvén egybe. A három város e törvényszékitől már akkor nem volt appellata, mert az egész vármegye török birtoka alatt volt. E törvényszék elnöke rendszeren a kőrösi főbíró volt. Nemcsak bűnesetekben, hanem osztoztatási s polgári perekben is ítél. Ezen törvényszék egy ideig még a törökök kiűzetése után is divatozott.

Hogy a nép és városbeli tanácsbeliek nem ollyatén nagy tudománnyal és prókatori minémüséggel birtanak a mint a mostaniak, nem lehet csudálni, mert az egész ország nem a tudományoknak, hanem a Mársnak oskolája volt, min-

denkoron megszűnés nélkül magyar, német és török nemzetek bajvivásokat és hadakozásokat vittenek végbe. Mindazonáltal a városbeliek közt szép harmonia és egyesség volts, soha még ingyen sem kellett hallani valakinek, hogy egymást szidalmazták volna, soha az attának, kivált teremtettének híre sem vala, csak alávaló állapotért is ekklesiát kellett követni . . . Vajha a mostani körösi lakosok olly együgyű, szelíd természetű és jámbor emberek volnának mint a régiek, az Úr Isten maga áldását is jobban közölné vélek. Akkori időben sem mezei munkára, sem szőlőnek mivélésére addig egy se ment ki, hanem elsőben imádkozott. Ez a jó szokás pedig a város lakosai közt megvolt mindaddig, míg a török birtoka alatt voltak, mivel a török is minden aprólékos cselekedeteket, rosz magokviseleteket és szemtelenségeket a körösi lakosoknak béhunyt szemmel nem nézte s el nem szenvedte, hanem azonnal nihelyest megtudta, példásképen megbüntette, ámbátor a czubások, a kik olyanok valának Budán és Pesten lakók mintegy szolgabírák, itt a városban nem laktanak, de voltak nékik olyan embereik a városbeliek közzül, a kik bémondották, nem is pedig veréssel büntették a lakosokat, hanem erszényeknél fogva.

Jóllehet a török birodalma alatt Körös városa sok változásokat szenvedett is, mindazáltal ismét jobb rendbe vette magát, s több ótalom- és kiváltságlevelet kívánt és kapott török nyelven az esztendőbeli adójáruul, dézmája beadásáruul, kaszálásruul s több affélékrül. Ez ótalomlevelek különösen azt is rendelék, hogy a másunnan jött jobbágyokat Körösrül senki ki ne vihesse. Mivel a körösi föld igen salétromos, azt kívánta a császár, hogy éjjel nappal számára salétromot főzzenek, mellyet meg is cselekedtek, más egyebet semmitse munkálkodván a császár számára. Erről 1638-ban Körös és Czegléd új kiváltságlevelet kaptak.

1649-ben s a következő években Körösnek pere volt Czegléddel a Csemő nevü erdő felül, mellyet a czeglédiek azért akartak magokénak állítani, hogy a közönséges úton, melly Czeglédrül Körösre megyen, valamelly törököt megöltek s annak díját a budai török pasának adták volna meg.

E per a vármegye törvényszéke előtt folyt, melly a török uralom alatt Füleken tartatott.

A török folyvást ótalmazta a várost, mint a császár tulajdonát, mind a magyar és német hadak, mind a török és tatár zsákmánylok ellen. A vallás dolgát a mi illeti, azt soha a török nem hántorgatta, abbul a dologbul a város népének minden szemrevaló hányás nélkül szabad gyakorlást engedett. Predikátorát, mesterét, oskoláját, templomát megtartani kész volt. — A reformátusok tanodája már a XVII. század első felében virágzott. Régi jegyzőkönyve 1638 -tól fogva megvan, benne a tanulók, rektorok és seniorok névsora s az iskola régibb, valamint 1693-ban újjáalakított törvényei vannak följegyezve.

1670-ben a piacon egy strázsatorony építettett egészen fábul, hol éjjel nappal vigyáztak. E torony 1752-ben megújítottatott s alsó része kőből építettett.

A török uralom Körösre nézve nem volt nagyon nyomasztó. Adó fejében, némelly ajándékokon kívül, évenkint csak 1250 tallért fizettek. A polgárok vagyonosak voltak s különösen sok marhát és barmot tartának, miután a város számos nagy pusztát bírt bérben, mellyekért csekély haszonbért fizetett. Több nemes ember ugyan fölkért és kapott a királytul adományzást Körös területében, de az adományosok nem igen merték magokat a török által birtokolt országgrészben annak rende szerintbéiktattatni. Pest vmegyének rendei a szomszéd Nógrád megyében volt Fülek várában, mellyet a törökök el nem foglaltak vala, tarták a vmegye gyűlését.*) A megyének tisztjei: az alispány, szolgabírák és táblabírák is ott laktanak. Ezek a töröktől való félelemnek miatta a vármegyében nem bátorkodván lakni, azért ezen vmegyének tetszésébül a vmegyében lakó nemesség közzül is voltak tisztjei, kik Körösön és Kecskeméten székeltek. Ha tehát valaki Pest vmegyében valami jószágot kért fel, Fülekre ment s ott igtattatá magát a nyert birtokba, a hely színén s káptalanbéli és királyi személy jelenlétében való

*) Pest vmegye gyűlései 1593-tól 1688 jún. 5-ig tartattak Fülek várában.

béiktatás a török miatt meg nem történhetvén. Így lett, hogy Kőrösön senkisémm tudá a magyar királytul nyert földesúri jogait érvényesíteni, mindazáltal a város azok iránt, kik a város területének valamely részére vagy a város által haszonbérben birt valamely pusztára jogigényt tartának, bizonyos tisztelettel volt s a török adón a magyar adót is rendesen megfizette. Valamikor adót küldöttek a bírák a földes uraknak, azt botnak az üregébe rejtették s gyalog ember által úgy küldötték el. És mivel 145 esztendeig volt a város a török birtoka alatt, soha a földes uraknak módjuk nem lehetett abban, hogy örökös jobbágyokká tették volna a város lakosait, hanem hogy nagy tehetsége volt a városnak akarmi módon lehetett, de módot keresett benne a város, hogy magát esztendőnként megváltsa, vagy pedig számos esztendőt egybe foglalván, mind városbeli jussokat mind pusztájokat megszálogosították, és így mindenféle hatalom, birtok és uraság jussának fentartása egyedül a városi magistratusnál maradt meg.

Körös mindig óvakodék az újra kitört zavarokban és polgári háborúkban részt venni. Amde 1684-ben már azt remélte, vagy attól félt, hogy a török végre csakugyan kénytelen lesz az országbul kitakarodni, s azért a nádorispánytul előre is ótalomlevelet kért magának. Buda visszavétele után Körös ismét fölszabadult; de még mindig tartottak a töröktül, azért mind a körösiek mind a kecskemétiék mentül jobban biztosítani törekvének városukat, s névszerint a templomokat árokkal és sánczczal kerítették. Sőt Körös városa még 1687-ben ótalomlevelet kért és nyert a töröktül, s 1688-ban is a rendez adót és ajándékot, 1250 tallért s 490 oroszlánost, Lándorféhvárra küldé meg a töröknek. De másfelül a rávetett királyi adót is megfizeté, esztendőnként 15000 rhenes forintot.

Ezután igen súlyos időket ért Körös: a németek, horvátok és szerbek, kik Pest vmegyében fel s alá jártak, nemcsak igen nagy és terhes requisitiókat tettek, de a rablást és fosztogatást sem restellék; így történt, hogy Körös városa 1686-ban a sok számu ezer néptül úgy kipusztítottat jószágából, hogy az egész városbeli nép vagy lakosok keze alatt nem maradt több egy fekete tehénnél, melly is az ekklésia pinchezében tartatott és úgy lett megmaradása.

A török kiűzetése után a Rákóczy által szított háborgások rongálák az országot. Körös, melly ismét némileg föl kezdéledni, most majd Rákóczy embereinek majd a császár katonaságának tartozott gabnát, bort, vágó, igásmarhát, stb. kiszolgáltatni. Kivált 1705-ben igen nyomasztó terheket róttak a városra. Szeptember havában — mondja Balla — a német armáda megélté a városnak majd minden javát, novemberben pedig ha a város nem adózott és katonákat nem állított volna Rákóczi fejedelem részére, végső pusztulását várhatta volna . . . Való dolog, dolgozott abban a város, hogy két részre ne haljona, de mind haszontalan volt, mért hol magyar jött bé a városra, hol német, hol kurucz, hol labancz; ha kurucz katonaság jött bé, annak mindenének kellett lenni, valamit kívánt, ha pediglen labancz, annak hasonlóképen kívánságát bétölteni kellett. Igen is elpusztultak volt a helységek a sokféle katonáknak bő mértékben adandó naturaléknak adminisztrációjok végett. Ez a város mindazáltal megállotta, mert az itt lakó emberekhez az Isten olly kegyelmeit és áldásait mutogatta, hogy ha csak imigy amúgy is megszántotta, vagy inkább a félelem miatt turkálta a földet, a hol most a marhájok sem chetik eleget, az ollyan földben valamit beléje hintett. vagyis vetett, az ezer annyit termett, boruk, buzájuk és másféle gabonájok elegendő volt. Szénát eleget gyűjthettek, télen karácson tájban is szép zöld fűben, sarjban járhattak marháik.

Az idétt különösen a ráczság sok rablást, pusztítást és embertelen öldöklést mivel a Tisza vidékén. Kecskemét egészen feldulák s lakosain iszonyatos kinzásokat és öldökléseket vittek véghez 1707-ben. Köröst is több ízben fenyegeték, azért számos körösbeliek otthagya szülővárosukat felső Magyarországra bujdosának. A kik otthon a városon maradtanak, kénytelen kellett Rákóczy pártjára állottak. Ez, hogy magokat a német és ráczság ellen oltalmazhatnák, sugár tarackokat, puskaport és valamelly golyóbisokat is küldé nekik. Kecskemét feldulatása után 1708-ban a ráczság a szegedi német kommandáns vezetése alatt csakugyan Körösre is ütött, de a város ideje korán értesült a veszedelemről s kellő védelemre készülhete. Igy a ráczok nagy veszteséggel vissza-

verettek, de noha a városnak belső értékét zsákmányra nem hányatták is, külső értékét magokkal eltakarították, az ökor csordákat, teheneket, lovakat, juhokat s valamit csak a város kívül találtak. 1739-ben veszedelmes döghalál dühöngte. Kőröst sokaig megkimélte, de végre itt is kitört minden emberi mód szerint kigondolható óvszerek alkalmazása ellenére. 1739 jun. 14-kétől az 1740-diki év elejéig összesen 2693 személy halt meg ezen dögleteességben. Októberben leginkább dühöngött e nyavalya, s ez egy hónap alatt 1070 személy halt meg. Nov. 8-dikán földindulás volt, s ettől fogva szünetezni kezdte a nyavalya. 119 ház egészen üres maradt. 1740 marc. 10-dikén a nemes vmegye biztosa a kiküldött sebésszel érkezett Kőrösre, azután még kecskeméti borbélyt is hoztattak el. E bizottság megvizsgálá a várost és temetőt, azután megégetteté a pestisesektől megmaradt ruhákat, s ekkép megtörtént a városnak emundatiója és felszabadulása, de e mellett parancsolatott az is, hogy tovább is a város kapuján strázsák legyenek, s hogy senki a lakosok közzül infectus helyekre ne menjen s a másunnan bejövő emberek, kivált a csavargók bé ne fogadtassanak.

1693-ban egy tanácsbeli személy Bécsbe küldetett, hogy ott toronyra való órát készíttessen. Ez ütőóra 120 ftba került, az óramutatótáblának festéseért fizettek 19 tallért. 1718-ban a község nagy harangot öntetett, és pedig Pesten.

C z e g l é d.

Ha a délkeleti vaspályán a Tisza vidékére utazunk, Pestről Kőbányán, Vecsésen, Üllön, Monoron, Pilisen, Alberti-Irsán keresztül Czeglédre érkezünk. Itt a vaspálya két felé ágazik; egyik ága Abonyon keresztül Szolnokra s azután a Tiszán át Debreczenig és Nagy-Váradig megyen, másik ága pedig Nagy-Kőrösön, Kecskeméten, Félegyházán, Péterin, Kis-Teleken, Szatymázon keresztül Szegedre s a Tiszán át Temesvárig viszen.

Vecsés német falu, körülbelől 1200 lakossal, kik néhány evangélikust és izraelitát kivéve katolikusok. A helység délkeletre van Pesttől, másfél mfdnyire, fővényes térségen,

sok szőlőkerte van. Üllő magyar falu, 1500 lakossal, kik többnyire katolikusok, Pesttől 2 mfdre van. Monor szintén magyar falu, 4000 lakossal, kik nagyrészt reformátusok, s kik homokos s nem nagyon termékeny földjeiket jól mivelik. Pilis magyarok- és szlávoktul lakott mezőváros, több mint 1700 lakossal, kik néhány reformátust és katolikust kivéve evangélikusok. Alberti 1800, többnyire evangélikus magyar- és szláv tul lakott mezőváros. Mindjárt szomszédjában van Irsa, melly falunak magyar és szláv lakosai 1900 lelket számlálnak, kik közül 900 evang., 500 kathol. s 450 zsidó.

Czepléd nagy magyar mezőváros s most Pest-Solt vmegyéhez tartozik; Pesttől 10 mfdre van termékeny síkságon, mellyen a bor is jól terem. 17,000 lakosai között, kik majdnem kirekesztőleg magyarok, több mint 6500 kathol. s mintegy 9800 református van. Többnyire földmiveléssel és bortermesztéssel foglalkoznak. A város területe több mint 73,042 négyszeg hold (holdját 1100 négyszeg öltre számítva). A szőlők 3153 négyszeg holdat foglalnak el. Szép erdeje is van, több mint 1000 négyszeg-holdnyi. Több tekintetes és csinos épülete van, ezek között kitűnik a katolikus, de még inkább a református templom. 1834-ben Úrnapiján tűz támadt, melly többi közt a reformátusok templomát is elhamvasztá. Ekkor tehát Hild pesti építő által új egyházat rakattak olasz modorban. Ez egyháznak két tornya, csinos oszlopos homlokzata van.

Czepléden hajdan a reformátusoknak virágzó tanodájok is volt, melly már 1579-ben állott, de melly utóbb a XVII. században eltűnt. A mohácsi vésznap után a reformáció Czepléden is elterjedt és uralkodóvá lett. A meglevő egyházat elsőben az evangélikusok, azután a reformátusok foglalák el. 1743-ban néhány katolikus telepedett meg Czepléden, s a kisdud gyülekezet lelki szükségei kielégítésére Kecskemétről ment oda egy ferenczes barát. Már 1746-ban kath. plebánus nevezteték ki. Erre a reformátusok 1753 febr. 1-jén kelt királyi rendelet nyomán kénytelenek voltak eddigi templomukat a katolikusoknak átengedni. De a mostani kathol. templom 1822 óta épült.

Czegléd nevezetét némelyek a szeglet szótul származtatják. T. i. a város mostani területén hajdan 7 falu állott, közepett pedig, hol a Cserhát hegység végső kiágazása gyanánt egy kis halom emelkedik, azon helység vala, melly azért, mert szögletet alkotott, Szegletnek, most pedig Czeglédnek nevezetik. — A város eredetéről semmi bizonyost nem tudunk. Vannak, kik állítják, hogy már Attila idejében támadt, miután a szikambriai csata után e helyen 3000 székely telepedett meg, kik azonban később Erdélybe bujdosnak volna. Hogy 1350-ben e helyen templom állott, tanúsítja az, hogy Erzsébet királyné a mondott évben e templomhoz kápolnát rakatott. I Lajos 1368-ban Czeglédet az óbudai apácza-zárdának adományozá, s a klára-apáczák csakugyan egész eltöröltetésükig bírák azt. 1782 óta Czegléd a vallási alapítványhoz tartozik.

Abony és Szolnok.

Abony a vaspálya mellett van, 12 mfldre Pesttől. E mezővárosban 9000 magyar lakik, köztük 6352 kath., s 1580 református. A városi község a szántóföldek, rétek és szőlőknek csak kisebb felét, a többbit 30 különböző földesúr bírja. Két mfddel odább, a Tisza és Zagyva összefolyásánál Szolnok mezővárosa van, mellyet szintén magyarok laknak, kik számra 11,800 vannak, majdnem mindnyájan katolikusok s többnyire földmivelésből és halászatból élők. Hajdan Szolnokon erősség volt, mellyet 1549-ben bazini és sz. györgyi gróf Miklós nagyon megerődített. De e jelentős vár nem sokáig maradt a keresztyének birtokában. 1552-ben Amhát nagyvezir s Ali pasa által körülszállatván, könnyű szerrel megvétetett, miután a spanyolok-, németek- s csak néhány magyarbul álló őrség derék kapitányát, Nyáry Lőrinczet hűtlenül elárulta vala. A keresztyének azután csak 1685-ben foglalhatták vissza. 1697-ben a szolnoki vár ismét a török kezére került, de ez már a ráforduló évben kitakarodott belőle s többé vissza sem jött. 1706-ban a szolnoki erősséget Rákóczy Ferencz hívei szállák meg s 1710-ig benne maradtak. A török háborúk s a rákóczyféle zendülések alatt Szolnok városa majdnem

teljesen elpusztult s elnéptelenedt, s 1710-ben a Tisza partján nádbul építének templomot és zárdát. A városul nevezett Szolnok vmegye is csaknem teljesen elpusztult, azért azután Heves vmegyével egyesítették. Legújabb időben ez egyesítés felbontaték, s Szolnok városa ismét külön vmegye főhelyévé lett. Legnevezetesebb épületei: a pályaudvar, s a Tisza két partját összekapcsoló vashíd. Különben mind a helység külsején, mind a lakosokon kevés városias színt találunk.

A boldogtalan emlékü 1849-ki évben Szolnok ismét véres harcok színhelye volt. Miután Perczel a Tisza bal partjára menekülvén, szétugrasztott hadtestét ismét rendbe szedte s új erősítésekkel tetemesen megnövelte vala, támadólag kezde működni s Szolnoknak tartá. Itt akkor Ottinger lovas dandára vala. Perczel jan. 22-dikén Török Sz. Miklós felől a Szolnokra vezető úton vonult elő, míg hadteste egyik része Szolnok alatt, másik része annak fölötté kelt át a Tiszán, Ottingert szárnyékában megtámadandó. Ottinger lovassága csakhamar kénytelen vala hátrálni, s jan. 23-dikán Perczel Abonyt is megszállá. Előbbre nyomulván, Abony és Czegléd közt ismét a lovas dandárra akadt, melly azalatt gyalog dandárral szaporodék. Több óráig tartó ágyuzás után Ottinger majdnem Irsáig vonult hátra.

Még sokkal véresebb ütközet marc. 5-dikén vala Szolnokon. Damjanics a marc. 4-dikéről 5-dikére forduló éjszaka Czibakházánál kelt át a Tiszán a maga osztályával, míg Vécsey Török Sz. Miklós felől indula Szolnokra. Damjanics akadály nélkül Tisza Várkonyig nyomult elő, Vécsey pedig Pusztá Szandáig. Ott megállapodtak a nap felvirradtát bevérandók. Szolnok a Tisza jobb partján van s éjszak felől a mocsáros Zagyva, előlről a kanyargós Tisza által óltalmaztatik. A Tisza bal partján nagy posványok vannak, mellyeken keresztül csak a keskeny töltésre rakott út vezetett a tiszai hajóhídra. A császári hadak a jobb parton erős hidfőt raktak vala, mellyet néhány parti üteggel erősítének meg. Akkoron Karger hadosztálya táborozék Szolnokon, s 6 zászlóaljából, 8 lovas szakaszból állott s 18 ágyúja volt. Damjanicsnak és Vécseynek mindössze 11,000 embere volt.

Damjanics Várkony és Tószeg között állítá csatarendbe az ő hadait, annélkül hogy a császáriak az ő közelgését gyanítanák. Onnan a Tisza partján vonult előre. Karger cs. k. tábornokörnagy tábornszemei csak félhét óra tájban jelenték be, hogy az ellenség közelg. Most rögtön riadalt vertek Szolnokon s az Abonyban levő Ottinger lovas dandárát készen tartott mozdony által értesíték az ellenség közeledéséről. Karger a vaspályai töltés s Tisza közötti szögletben álla csatarendbe s megszállatá a hidföket és pályaudvart. Az ellenség 8 óra felé kezdé meg tüzelését, a két ütegtől gyámolított lovasság a pályaudvar irányában nyomult elő, s ekkép az Abony felé intézendő hátrálást veszélyezteté. Rövid ágyuzás után Damjanics több hadlábbal támadá meg Szolnokot s benyomula a városba. Véres utczaí harc után a császáriak kénytelenek valának a városbul kivonulni. Azalatt Vécsey megvette vala a hidföt s átkelt a hídon, melyet a császáriak ki nem szedhettek többé. A hátráló hadak a mély és posványos Zagyva hidjánál rettenetes tolongásba és szorultságba jövének, mindazáltal kivágták magukat s végre Ottinger is megjelent a harctéren, s ótalma alatt Karger osztálya már rendesebben és nyugodtabban vonulhata vissza.

Másnap Damjanics az elfoglalt hadi pénztárban talált magánosok pénzét és leveleit Abonyba küldé az illetők számára, s eltakaríttatá a boldogtalan háború siratandó áldozatait.

Csepel és Ráczevi.

Mindjárt Pest alatt a Duna szétágazik s így alkotja a Csepel vagy Ráczevi szigetet. Már Árpád, ugy regélik, szívesen mulatozék e szigeten, mellyre állítólag az ő lovászmesterének neve ragadt. Annyi bizonyos, hogy az Árpád nemzetség magánbirtokai a Duna két partján voltak, mint azt az Árpád fiai és unokáirul nevezett: Solt, Taksony, Tevel, Tas és Vál helységek tanúsítják. Csepelsziget utóbb a magyar királynék jegyajándoka s gyakran a királyi vadászatok színhelye volt. Oláh Miklós érsek, mint hátrább láttuk, igen virágzó és kies területnek mondja, mellyen mindent

lehető találni, mi a kényelemre s gyönyörködtetésre kívánatos. Több falun kívül négy mezőváros volt a szigeten, t. i.: Tököl, Csepel, Sz. Márton és Kevi. E helységek a török uralom alatt csaknem teljesen elpusztultak. Most csak egy mezőváros és kilencz falu van a szigeten. Csepel, melly most csak falu, a szigetnek elég kopasz és szomorú éjszaki csucsán van; ott, hol hajdan szép erdőségek diszlének, most többnyire csak fűzfát és bozótot találunk. A nevezett falunak csak 600 német és dalmát lakosa van, kik legnagyobbbrészt katolikusok. Egykor itt több ékes templom vala, mellyeknek még számos omladéka látható. Az egyik templom helyreállított s most csinos épület.

A sziget főhelye Ráczevi, melly annak déli felében épült a Duna bal ága mellett, 5 mfdre Budátul. Lakosai többnyire magyarok, s 4500 lelket számlálnak, kik közül 2830 a kath., 1500 pedig a református vallást követi. Ráczevi területének csak kis része van magán a szigeten, s ez is leginkább csak legelőül és szőlőkertekül szolgál, nagyobb része a Duna bal partján terül, hol a termékeny Bálványos pusztá tartozik hozzá. Azonfelül Ráczevi még három kis szigetet bir, mellyeket a Duna bal ága ölel.

Zsigmond király idejében számos szerb vagyis rácz költöze hazánkba. Ezek névszerint Sz. Endre és Csepel szigetekre települtek meg. Kevi inntova az ott megtelepedett ráczokrul Rácz-Kevinek neveztetett. Zsigmond 1404-ben kiváltságos mezővárossá tevé, s 1428-ban Bálványos és Izra falvakat adományozá néki, valamint az árumegállítójogot a Szerbországbul bevitt s oda kivitt árukra nézve. Albert király Zsigmond ebbeli kiváltságait és adományait megerősíté s újjakkal tetézé, így a későbbi királyok is. Ezek folytán Ráczevi virágzó várossá lön, mint az Szkariczai Máté hajdani evang. telkész verses leírásából is kitetszik. Szkariczai a városnak hét közterét és sok utcáját számlálja elő s hozzáveti: veszett dolog a városban lakás arra nézve, ki az utcák neveit nem tudja*). Három régi templom is hirdeti a város egykori je-

*) Szkariczai írja: „Tágos-piacz, Malompiaz egyik, Szénapiacz, Fapiacz negyedik, Vagyon bennem Képpiacz ötödik, Árospiacz,

lentős voltát. Az Ábrahám egyháza a legrégebb s a magyaroké; a sz. szűznek szentelt egyházat 1510-ben a magyarok kezdék építeni, de a rácok bevégezték s most is ők bírják; a sz. kereszt egyházát 1536 tájban Barrabás kereskedő rakatá. Ez t. i. lakodalmá napján azon fogadást tette vala, hogy ha Isten vállalatait sikerrel koronázza, a nyereségen templomot épített. Már pedig kereskedelmi vállalatai olly sikerrel jártak, hogy egyetlen egy kereskedési útjában annyit nyert, miszerint ebből a templom költsége kikerüle, másik vállalkozása nyereségén azután a tornyot építteté. — Nemsokára ezután Ráczevi s az egész sziget a török birtokába került, s ezzel a sziget és helységei elpusztulása vevé kezdetét. Különösen Budának ismételt körúlszállatásai alatt sokat kelle a szomszéd szigetnek majd a töröktől, majd a német és lengyel katonaságtul szenvedni. Ráczevi nyomorult faluvá lett, melyet a török elűzetése után a király Eszterházy Istvánnak, ez pedig Haeusler vezérnek ajándékozott. 1698-ban Ráczevi az egész szigettel együtt Jenő herczeg birtokába került. Ez a sziget új felvirágoztatásán sokat munkálkodék, s többféle építkezéseket tétete, névszerint Ráczevin. A kastély, melyet ott rakata, most is fennáll s több tekintetben méltó a megnézésre. Jenő 1736-ban meghalálozott, s a sziget s a vele szomszédos helységek a szász-teseni herczeg birtokába jutának, ennek 1821 febr. 10-dikén történt halála után pedig cs. k. családi uodalommá lönek.

A nagy sziget két oldalán a Duna ágai több apró szigetet alkotnak, mellyeken ittott nevezetes omladékok láthatók. Így a Duna jobb partján levő Érd helység közelében az Újfalu nevű szigeten nagy templom romjai vannak, a szentély még meglehetősen épségben maradt meg s több szentnek képével van ékesítve.

Híre járt, hogy a Duna bal ágát egészen elrekeszteni s kiszáritani akarják, hogy az egész víztömeg a jobb ágon folyjon le, melly ezáltal alkalmasabbá válnék a hajózásra.

Ráczipiac hetedik . . . Veszett dolog én bennem lakásod, Utczáimnak ha nevét nem tudod: Nagyfelutczát, Képfelutczát járod, stb.

K a l o c s a .

A Duna bal partján még a következő helységeket emlíjtük meg: Szalk Sz. Mártont, Duna-Vecsét, Soltot, Patajt és Kalocsát.

Szalk Sz. Márton 8 mfdre van Pesttől délre. Magyar mváros, több mint 3000 nagyrészt református lakossal. Most Pest-Solt vmegyéhez tartozik s gróf Festetics birtoka.

Duna-Vecse szintén magyar mváros Pest Solt vmegyében, Pesttől délre 9 mfdre. 4800 lakosa többnyire református, kik gabna-és bortermesztéssel, de főleg baromtenyésztéssel foglalkoznak. Duna-Vecse a Földváry nemzetség uralmának főhelye.

Solt mvárosa a Duna kiáradásainak kitett síkságon épült 10 mfdre Pesttől. Hajdan a hasonló nevű vmegye főhelye volt s híres várral bírt, mellynek romjai se látszanak többé. Most Pest-Solt vmegyéhez tartozik, több mint 4200 magyar lakosa van, kik nagyjából reformátusok.

Pataj szintén magyar mváros, 5600 lakossal, kik többnyire reformátusok. E helység is sokat szenved a Duna kiáradásaitól, Pest-Solt vmegyéhez tartozik s 14 mfdre van Pesttől.

Kalocsa a Vajas patak mellett épült érseki város Pest, Solt vmegyében. Pesttől 15 mfdre van posványos s a kiáradásoknak kitett síkságon. Az érseki palota, a székes egyháza a kegyesrendűek zárdája, a káptalan épületei, stb. városias tekintetű kölcsönöznek neki. 11,300 lakosai néhány izraelita kivételével katolikusok és magyarok. A város területe 59,476 négyszeg holdat foglal magában, 29,145 hold szántóföld, 7000 négyszeg holdat pedig az állóvizek és mocsárok borítanak.

Már sz. István püspökséget alapítá Kalocsán, e püspökség 1135-ben II Béla alatt érsekséggé lett, miután alatta az addiglan létezett bácsi érsekség a volt kalocsai püspökséggel egyesített. Bácsi érsekről már 1085-ben történik emlékezés, de 1135 óta a bácsi érsekség helyét a kalocsai foglalja el. Ez érsekséghez tartoztak: a zágrábi, csanádi, diakovári és szerémi, nagyváradi, modrusi és szegniai s az erdélyi

püspökségek. Többen a kalocsai érsekek közül kitűnő államférfiak és hadvezérek voltak, ez utóbbiak nemcsak zászlóaljaikat vezették csatára, de néha egész hadseregek főkapitányai valának. Székesvárosuk jól erősített, népes és virágzó város volt. A török uralom alatt a kalocsai érsekség elenyészett, s a város lassankint lehanyatlék. Budának 1602-ben történt sikertelen vivatása után a zsákmányló hajduk a török birtokban levő Kalocsát meglepték, s miután teljesen feldúlták és kirablották vala, a lángok martalékvá tevék. Ekkor a szép templom is két magas tornyával együtt leégett s azután idő jártában az érseki palotával együtt tökéletesen elpusztúla. A törökök az elhamvasztott város dőledékeiből nádgunyhókat építének, s így a hajdan olly gazdag és virágzó város nyomorú faluvá lett. Végre Kalocsának is megkondukt a szabaddulás órája. I Lipót helyreállítá az érsekséget, s gróf Kollonicsot ülteté az érseki székre. Ez után Szelepcsényi Pál lett kalocsai érsekké, ki az érseki palota helyreállításához fogott. Utóda gróf Csáky 1725 óta a palotát teljesen kiépíteté s egyszersmind az új székesegyházat is megkezdeté. Batthyányi József herczeg az érseki palotát kitágíttatá s a székesegyházat bevégezteté. Azonfelül új palota építéséhez is fogott, mellyet azután Patacsics béfejeztetett s kerttel környeztetett. Batthyányi herczeg az érseki könyvtárnak is megveté alapjait. 1738-ban a káptalan is helyreállíttaték s jogaiba visszahelyezteték, Patacsics akkori érsek tehát a kanonokok új lakásait is fölépítteté. Gróf Kollonics László érsek is sokat építkezett; névszerint kijavíttatá az érseki palotát, továbbá a két mfdnyi távolságban levő Hajós német m városban épült nyári palotát kitágíttatá, s végre az 1796-ban tűzvész alkalmával megsérült egyházat és tornyait is helyreállíttatá; ugyancsak ő a kegyesrendűek kalocsai gymnáziumát is megállapítá. Ezen még most is fennálló algymnáziumon kívül tanítóképezde is van Kalocsán.

Kalocsától éjszakkeletre, 3½ mfdnyi távolságban Kis-Kőrös mezővárosa van, homokos sikságon. Több mint 6000 lakosai nagyobbrészt evangélikusok, kik a mult század elején Vattay János által a felföld tót vidékeiről oda költöztetvén,

lassanlassan anyai nyelvüket elfeledték s magyar ajkúakká lettek. Az evangélikusok egyháza tekintélyes, jókora épület.

Promontor és Tétény.

Ha Budáról a székesfejérvári útát követjük, tél óra alatt Albertfalvára érkezőnk, melyet Albert szász-teseni herczeg alapított. Csak valami 200 német lakosa van, kik többnyire kézművesek. E falutól nem messze délre Promontor van, mellynek helyén egykor római telepítvény állott. Úgy látszik, a rómaiak különösen a Vörösfenyűmezőnek nevezett dombot szállták vala meg, mert kivált e helyen találtak régi épületek alapfalai, vedrek s feliratos kövek. Promontor falunak több mint 3000 lakosa van, kik majdnem mind németek és katolikusok; a helység a Duna s a nyugaton éjszakerül délre vonuló, szőlőkkel beültetett domblánczolat közt terül. E dombokat a múlt század elején kezdék pesti és budai lakosok szőlőtőkékkel beültetni, ennek folytán lassankint kis falu keletkezett. Jenő szavojai herczeg, mint Csepel szigete s a szomszédos vidék birtokosa az új telepítvénynek felvirágoztatását mindenképen előmozdítja; Promontort urasági lakkal és templommal ékesíti s lakosságát Breiszauból (Baden nagyherczegségből) beköltözött német jövevényekkel szaporítja. Promontor házai részint a síkságon, részint a dombokon épültek, több lakóhely a hegy alján földalatti üregekben van, úgy hogy a szőlőtőkékkel borított hegyből csak a kürtök nyulnak ki. E sziklába vájt lakásokon kívül sok igen terjedelmes földalatti borpinczék is vannak; több pesti embernek is van Promontorban szőlője, borpinczéje s mezei lakja. Promontor területén évenként 50—55,000 akó bor terem, melly olly jó mint a budai. Nagy kőbányák is vannak ott. A nagy urasági kőbánya délre van a helységtől, nagyszerű járatai és kifejtett üregei megérdemlik, hogy az ember megnézze. Legmélyebb járata 1600 láb hosszú, ehhez messzire elágazó mellékjáratok csatlakoznak. Az ottani kőzet kőületekben gazdag durva és kagylómészből áll.

Délre, Promontortól egy méfdrre Tétény falu van, 2500 német s kath. lakossal, kikhez még vagy 400 zsidó járul.

A helység legnevezeteseb épületei: az egyház s az urasági kastély. De a nyugatra tág ívben körszínileg emelkedő hegysorok, mellyeket szép szőlők és mezci lakok ékesítenek, több érdeket nyújtanak mint maga a helység. Ugyanott több nagy borpinczét is találunk, különösen az úgynevezett Dió-árokban, hol a kagylómész közetbe vájt pinczék egész utcát alkotnak. Tétény és Promontor között Kis-Tétény puzta van, melly szintén szőlőtőkékkel van beültetve. — Téténytől nyugatra Kutyavár van, melly hajdan Mátyás király egyik mulatóhelye volt. Most Batthyányi herczeg bírja, s csak egy erdész lakik ottan.

Érd vagy Hamzsabég.

Mindjárt Tétény alatt Pest-Pilis vmegyec határja van s Fehér vmegyec kezdődik. Ott az országut szétágazik; egyik ága délnyugatra fordul s Székesfehérvárra visz, másik ága pedig a Duna partján délnek megy Földvárra s odább Eszékig. Ha az utóbbi utat követjük Érd vagy Hamzsabég mvárosába jutunk, mellyben több mint 3000, nagyobbbrészt kath. ember lakik. Török nevezetét Hamzsátul kaptá, ki azt egykor mint székesfehérvári szandsák bírta. Ennek utódja volt azon Hamzsabég, ki kevéssel Budának felszabadulása előtt a török fogságba esett Szapáry Pétert az eke elé fogatta s vele más különben is méltatlankodott. Buda kivívásakor a keresztyének kezére került s az időközben megszabadult Szapáry hatalmába adatott. Gonoszságai megtorlását rettegvén, mérget vón, de Szapáry nemeslelkűségén annyira megindult, hogy halála előtt a keresztséget vevé föl. II Lajos, midőn szorult szívvel a török ellen indult, a mohácsi vérmézöre, Érden az első éjszakát tölté. Lotharingiai Károly 1684 jul. 23-dikán Érd körül a Szulejman pasa által vezé nyelt törökségen nagy győzelmet vett.

A török uralomra emlékeztetnek egy faragott kőből épített minaret maradványai és salétromgödrök. Régi római útnak is láthatók némi maradványai. A Duna mellett emelkedő magaslatoktól kezdve lefelé Battáig az úgynevezett száz halmok vonulnak el, hol a krónikák szerint nagy hún

csata esett volna. Mondják, hogy e halmok sírdombok, de még nincsenek kellőleg átkutatva.

Érd mezőváros a Duna felé huzódó dombhát tövében épült, s igen kies látványt nyújt. Főhelye egy urodalomnak, melyet egykor gróf Illésházy István, azután herczeg Batthyányi Fülep bírtak, most báró Szina bírja.

Török-Bálint és Torbágy.

Budáról az egyik út nyugati irányban Buda-Eörsre visz, mely faluban 2700 német, kathol. lakos van, kik nagyrészt bortermesztésből élnek. A helység mögött a Csiki hegyek festői ormai csoportosulnak. Buda-Eörsről mellékút Török-Bálintra visz. E falut hajdan a híres Török Bálint bírta, kinek itt szép mezei laka volt. Utóbb a helység egészen elpusztult, most 1600 német lakosa van. Igen kies völgyben épült, környezve erdős magaslatokkal. Az urasági kastély zárdaszerűn van építve, azelőtt gr. Majláth Jánosé volt, ki munkás és viszontagságos életét öngyilkossággal végezte bé.

Buda-Eörsről más út, melyet mészárosok utjának neveznek, Torbágy felé megyen. Ezen falu is völgyben épült, több mint 1100 lakosa van, kik németek és kath. vallásúak, földmiveléssel, bor- és gyümölcsstermesztéssel foglalkoznak. Ugyanazon völgyben odább éjszakra Páty magyar falu van több mint 2000 lakossal, kik majdnem mind reformátusok.

Torbágytól nyugatra fél óra járásnyira Bia magyar falu van, egy tónak keleti partján, mely tó a Batta alatt a Dunába ömlő patak által képeztetik. A tó sok hallal kínálkozik, malmokat is hajt, partjai náddal borítvák. A helységnek 1600 lakosa többnyire református. Bia környékén nagy kőbányák vannak.

Bicske és Alcsúth.

Bia még Pest-Pilis vmegyében van, tovább menve az úton, nemsokára Fehér vmegyébe s mintegy 2 óra alatt Bicske magyar mezővárosba érkezünk. Ez a Vértesi cr-

dőségek közelében van, lakosai közül 1400 a kath., 2400 a református vallást követi. Bicskén több csinos épület van, névszerint nagy és szép urasági kastély díszkerttel, gyümölcsös- és fácánkerttel. Ezen szép falusi lakhely a jó karban levő s vadban bővelkedő erdővel gr. Batthyányi Kázméré volt. Itt ugyancsak gr. Batthyányi ajándékozta telken Nagy Károly csillagdat épített vala, mellyben igen gazdag könyvtár s jeles csillagászati és természettani eszközök találtak. Midőn Nagy Károly 1851-ben hazájából elköltözött, a könyvtárt és eszközöket a kormány rendelkezése alá bossátá, ezzel a bicskei vizsgálda megszűnt, s a természettani eszközöket a kormány a különböző tanodák között osztá fel.

Bicskétől délre, mintegy óra járásnyira Alcsúth van. Bia helységből is juthatunk Alcsúthra, és pedig Etyeken keresztül. E főhercegi urodalom egész területe kiténik jó karban tartott, s fasorokkal beszegélyezett útjai, jól mivelt földjei és rétjei, s végre szép gazdasági épületei által. Több puszta tartozik az urodalomhoz. Etyek felől elsőben a főúttól jobbra terülő Göbolyjárás pusztára jutunk, mellyen marha csordák és ménesek vannak; valamivel odább a Glinza nevű puszta van; a főút mellett Máriavölgy felé Hatvan puszta terül, hol nagy juhaklokat találunk, balra a vérti völgyben a juhnyíró hely van, még odább Sz. György tavánál malmot és kőbányát találunk. A bájos Máriavölgyben szép park van csirászattal. A völgy szorosban plátánok, a kastély közelében nyárfák képezik a szép fasorokat. Több gyalogút a magaslaton át visz a faluba. A magaslaton csinos körnézde van honnan igen szép kilátás esik egyfelől a völgybe, másfelől a kastélyra, kertre és erdőre s odább a Vértes hegységre.

A kastély igen nagy csfnal és szép izléssel van építve; nagy tereme van, mellyet herkulanumi példányok szerint készült frismész-festvények ékesítnek, azután tájképekkel díszített több kisebb tereme és számos más szobája. Az ablakokból beláthatjuk a sokféle ültetvényeket és alkotmányokat, mellyeket mind József főherceg volt nádorunk hozott létre. Midőn 1819-ben ez urodalmat birtokába vette, az egész csak puszta sivatag vala, s ezt ő lassanlassan példánygazdasággá s a leggyönyörűbb falusi lakhelylyé változtatá. A ka-

A. GOSWAMI R.R.R.L. G.P.R.M.P.L.G.O.V.C. R.F.T.L.N.M.T.O.R.B. R.T.R.Q.H.M. 26.0 26.5 A.S.L.M.R.K.
London 1878. 27 of 1878 in view in London.

stélyhoz csatlakozó kert egyik legszebb kert az egész birodalomban; a földünk legkülönbözőbb tájairul való virágok és fák a legbájosabb és változatos csoportozatokat alkotják. Georginavirág több mint 30,000 szál, rózsa pedig valami 1000 faj volt kiültetve.

A szomszéd erdőben, a Csaplahegyen is vannak szép park-ültetmények. A hegyre több gyalogút s a szőlőkerten keresztül menő kocsit viszen föl a hegyre az erdőre, melly a legszebb lomb- és tűlevelű fákbul áll. A legmagasb helyről hat átvágot mentében szép kilátás esik Alcsúth, Doboz, Tabajd, Felcsúth, Boglár és Csákvár helységekre.

Alcsúth faluban s a hozzátartozó pusztákon valami 1400 ember lakik, kik legnagyobbbrészt magyarok és reformátusok.

Az alcsúthi urodalomhoz Acsa falu is tartozik. Ez dél felé a lovasberényi úton a Csaplahegy nyugati oldalában épült. E hegy délnyugati oldalán többi közt a rajnai szőlőtöke is jól díszlik. Acsának 1470 német lakosa van, kik katolikusok, s 300 magyar lakosa, kik reformátusok.

Az alcsúthi urodalom határjai között sok római érmet és másféle emléket találtak, mellyeket a főhercegi kastélyban láthatunk. A vérti völgyben római sánczoknak is láthatók némi nyomai.

Z s á m b é k .

Zsámbék Budától nyugatra van, négy mfdre, Pest-Pilis vinegye határszélén. Oda a közönséges s Bián keresztül vivő úton juthatunk, vagy pedig ezen útról még Torbágy előtt jobbra letérhetünk s így Pátyon át jutunk Zsámbékra. De ezen utaknál sokkal kiesebb és változatosabb az, melly némi kerüléssel a Szép juhászné mellett s Budakeszin, s aztán az erdőn és Telkin keresztül visz oda. Mindazon helységek, mellyek Zsámbék mezővárosát Buda felől félkörben környezik, igen bájos fekvésűek. E helységek: Torbágy, Páty, mellyekről már szólunk, Telki, Jenő, Perbál, Tök. Ez utóbbi magyar falu 1800 magyar s többnyire református lakossal, a királyi kamara jószágaihoz tartozik. Perbál német-tót falu 1500 kath. lakossal, szintén kamarai jószág. Jenő

igen csinos német falu 700 kath. lakossal, s a telki apátsággal együtt a bécsi skót szerzet tulajdona. Ékessége a szép urasági kastély virág- és gyümölcskerttel s terjedelmes vadaskerttel. Telki szintén német falucska, 200 lakossal, s a róla nevezett apát tulajdona. A Budához legközelebb eső Budakeszi szép német falu, több mint 2400 kath. lakossal, s a budai kamarai urodalomhoz tartozik.

Zsámbékon igen nevezetes templom festői maradványait találjuk. Ez omladék a helységen kívül a szőlőkertek aljában van, minden oldalról tekintve gyönyörű látványt nyújt. A templom azon építményi emlékekhez tartozik, melyek a román építészeti modorból való átmenetelt a gót modorba mutatják. A középhajó köröndje ötoldalilag nyolcszögűl van alkotva, a két mellékhajó köröndjei egészen kerek. Mindentitt a román és gót modor vegyületét látjuk. A tornyok, az erős falak, belül a féloszlopos, de hornyolatlan gyámok, a tornyok közötti orom a maga körívű párkányával, valamint a mellékhajók köröndjei is román modorban építvék; ellenben a kapuzatnak gót modorú csúcsivei vannak, s a falakon levő támoszlopok is gót idomúak. — A keleti torony s a templom keleti oldalfala még meglehetősen épben van, de az ivекből s a templom nyugati oldalfalából már csak egyes részek maradtak meg. Az omladék hossza 225, szélessége 150 láb. Az egész építmény egyenlő nagyságu, szépen faragott kövekből van rakva, még a héjazat is kőből vala. A templom belseje három hajóra van osztva, a közép sokkal nagyobb levén mint az oldalhajók. A héjazat tojásdad vala s a hajókat elválasztó oszlopsorokon nyugvék, az oszlopokból ivsorok nyultak föl, s ezekre nehezkedtek a földélnék egyes részei, mellyek a hajó közepén összetalálkozván egymást támogaták. Az ivек is művésziesen kímért és megsimított faragott kőből épültek, fölfelé, a lajo közepe felé mind vékonyabbak, s alig foghatjuk meg, e csinosan és karsuan épített ivек mikép birták meg a köfedél súlyát. Idő jártában a földél beszakadt s darabjai is eltűntek, de az ivек még most is erősen ölelkeznek. Nevezetes dolog, hogy a középhajó tetején a csúcsivek fölé körivek rakvák.

A templom homlokzata még meglehetősen épességben van. Az egyik torony csonka s úgy látszik, jóval később épült, mint a másik. Roszabb anyagszerből és hanyagabbau van építve, ivei is eltérnek a másik tornyon levőktől. A két torony közt kőfal nyulik el, mellyen gúla áll. E kőfal felső részén csillagképzű ablak volt, ez most lefelé hosszú hasadékat mutat, mellyet hihetőleg ágyugolyó okozott. A szentélynek falai is még állanak, ugy a tornyok és keleti oldalfal ablakai is megvannak. Ezek három, emberkarnyi kövek által három részre osztvák.

E templom talán legközelebb jár a párisi Notre-dame templomához; hihetőleg a XII. században kezdék építeni s a XIII. század elején befejezék. Először 1235-diki oklevélben említetik, mint már készen álló templom. — Mellette kastély és zárda is állott. E zárda alapítását zulga-göri Cynardi grófoknak tulajdonítják. IV Béla 1258-ban megerősíté azon adományt, mellyet a Cynardi testvérek: Egyed, Smaragd és Gylet a Keresztelő sz. Jánosrul nevezett sambochi (zsámbéki) zárdának tettek vala. E zárdával prépostság volt összekapcsolva, s a prémontréi szerzet birta. 1476-ban Mátyás király a pápa megegyezésével a pálos remetéknek adományozá, kik a budai hegyek között, a mostani Szép juhásznc alatt székeltek. 1496-ban Ulászló király Budáról, hol a dög-halál uralkodék, a zsámbéki erdőbe vonult, s ez alkalommal gyakran meglátogatá az ottani zárdát. A török uralom alatt Zsámbékon egy pasa székel. Ennek vára a mostani kastély helyén állott, s ott török mecsetnek maradványai is láthatók. E mecseten kívül még török fürdő és vízvezeték nyomait mutatják; a vizet a helység fölött levő forrásbul vezették a városba. Mig Budán a török parancsolt, Zsámbék környékén gyakran csatáznak; így pl. 1581-ben a györi és veszprémi várkapitányok itt verék meg Ibrahim és Musztafa török pasákat. A helység hajdan a hegyen és ennek lejtőin terült el a vár és zárda körül. Utóbb a völgybe szállott le, hol most is van. Jelenleg valami 3600 lakosa van, kik között több mint 3000 kath., s 500 zsidó. A katolikusok részben magyarok, részben németek, a reformátusok magyarok.

A török elfüzetése után Zsámbék kamarai jószág lett, I Lipót gróf Zichy Istvánnak adta el. Azután megint a kamara vevé birtokába, noha hajdan egyházi jószág volt. Mindazáltal a zsámbéki prépost czime még most is egy vagy más kanonoknak adatik.

A szállökön kívül még egy nevezetességet találunk Zsámbékon. Ez egy nagy barlang, mellyben állítólag hajdan Czernibog szláv istenség bálványképe állott. Most a barlangban több borpincze van.

S o l y m á r.

A bécsi út Óbudáról éjszaknyugati irányban a Pilisi hegység különböző kiágazásai által képezett, kies völgyeken halad el. Ez országúttól nem messze éjszak felé az 500 német lakost számláló Üröm falu van, melly a főhercegi család birtoka. Itt Alexandrina Paulina orosz császári leány s József nádor első hitvese földi maradványai nyugosznak. A sírkápolnában orosz pap s négy éneklő végezi az istentiszteletet. — Délre a bécsi uttól, Budától egy óra járásnyira Hidegkút német falu van, kies vidéken, több mint 1000 lakossal, s szép urasági kastélylyal. Hidegkúttól mintegy negyedóránnyira Remete-Mária bucsujáró hely van, mellyet főleg a Márianapokon szoktak meglátogatni. Budáról a Lipótmezőn s ugynevezett húsvölgy ön keresztül juthatni oda, erdős hegyektől környezett, kies és regényes s ittott sziklás völgyeken keresztül. Hidegkúttól éjszaknyugatra s félóránny távolságban Solymár falu van. Remete-Máriától gyalogút egy patak mentében s azon völgyben, hol a hegy lejtőjén a remetebarlang van, Kovácsira vezet, Budától 2 mfdre levő német faluba, mellyben 1200 ember lakik. Más ösvény a hidegkúti útról balra fordul az erdőnek, s ha ezt követjük, egy óra alatt Solymárra jutunk. E faluban 1250 kathol. és német ember lakik. Mondják, hogy az Magyarországon egyik legrégebb német gyarmat, miután néhányan a Gizela királynéval, sz. István feleségével bejött bajorok közül az ottani erdöket irtani kezdvén, ott megtelepedtek. De a Feketeerdöbül ide szakadt svábok, kik most a falut lakják, csak a török elfüzetése

után költöztek az országba. Solymár igen bájosan épült a mögötte emelkedő erdős hegyek tövén; nevét a sólyomvártul származtatják. Egykor a magyar királyok kedvencz vadász-helye volt, kivált Mátyás szeretett az ottani palotában mulatni s a környező hegyekben vadászni. A királyi vadaskert (Nyék) Budától kezdve egész odáig terjedt, erdős hegyeket s kellemes virányokat foglalván magában, s négy magyar mfdnyi terjedelmű levén. E vadaskert kerítőfalának még most is láthatók ittott egyes nyomai; a kerítőfalakhoz Solymáron pompás építmények csatlakoztak, mellyekből már csak kevés dőledéket találunk.

Csaba s a Pilisi hegy.

A bécsi úton első postaállomás Vörösvár faluban van, mellynek lakossága 1800 német- s 300 zsidóból áll. Hajdan számos vörösvári gazda lovat tartott az utasok számára, kik az úgynevezett parasztpostával akarának Bécsbe utazni. Ezen parasztposta, melly gyorsasága miatt nagy hirben áll vala, a gőzhajózás és vasút életbeléptetése óta mármár kiment a divatból. Vörösvár hosszu és széles völgyben épült, melly Óbuda felé nyílik. Háttérét kopár, szaggatott magaslat, melly mindjárt Vörösvár mögött emelkedik, balra pedig az erdővel borított Pilisi hegy képezi. — Odább, körülbelül egy órányira Csaba falu van, Pest-Pilis vmegye határszélén. Ez is főhercegi jószág, 1200 kath., tót és német lakosa van s bájos vidéken, a Pilisi hegy nyulványai tövén épült. Mindenik ház előtt apró kert van, mi a helységnek igen nyájas tekintet ad. A főhercegi kastély nem nagy, de csinos, ugy a kert is. Csaba hihetőleg „ad lucum felicem“ nevű római állótábor helyén épült, s e „boldog ligetben“ Dianát tisztelék a rómaiak, mint az ott talált emlékkő felirása bizonyítja. Ujabb időben e helyen természetí nagyságú, női képszoibrot találtak, melly alkalmasint Diana valamelly papnéját ábrázolja. Római mérföldmutató a római utnak kezdetét mutatja, melly Szántó felé vonul s mellynek némi nyomait ez utóbbi falúnál is láthatni. Szántó a Pilisi vagyis Szántói hegy alján fekszik, kath. s többnyire tót lakosainak száma 2000. Fő ékessége

a csinos, de nem nagy urasági kastély. A templom kapujánál két római mérőöldmutató van felállatva, melyeket a falu végén kiástak vala. A hegy tövében, a falu fölött mészégető kemencek vannak.

Menjünk most a Pílis i hegyre; csak éjszakkéleti lejtője lankásabb, többi oldalai elég meredek. Vagy Szántó vagy a tulsó völgyben épült Sz. Kereszt felül mehetünk föl. Ha Szántóruól indulunk föl, mérsékelt magaslaton a legelőn át az itató kútig jutunk, innen balra meredek ösvény az erdőnek tart, jobbra pedig más út néhány szántóöldet kerül meg, s azután kevesbbé meredek ösvény vezet balra az erdőn át föl a hegyre.

Sz. Kereszt regényes völgyben fekszik, melly hegyhasadék által más tágasabb és Sz. Endre felé nyíló völgygyel van kapcsolatban. A faluban csak 900 tót és német ember lakik, s kis bucsujáró egyház ékesíti. Hajdan itt pálos zárda volt, mellynek helye a falu fölött a hegy alján terület mezőkön még fölismerhető. De a pílisi várnak, melly egykor a róla nevezett vármegye főhelye volt, hasztalan keressük romjait, helyöket most zöldellő kert borítja. A sz. kereszt i völgyet egyfelől a Pílis i hegy lejtősege, másfelől a hosszúra nyúló Cserhegy rekeszti be. A Pílis i hegy mészkőből áll, sz. kereszt i oldalában több türeg és hasadék van, némelley üregeiben csepkövek vannak, de e csepkőbarlangok igen elrejtveék, miért is azt regélik, hogy éltében csak egyszer találja meg az ember, aztán pedig soha többé rájok nem akad. A hegy éjszakkéleti oldalán, hol más erdős hegykúppal nyeretget alkot, két hatalmas és festői sziklakapu van, s onnan szép kilátás esik a különös alaku Csobánka, s a délkeletre vonuló többi hegyekre. E sziklakaputól negyedóra alatt lehet a Pílis i hegy tetejére feljutni. Legmagasb csúcsa csak 2382 lábnyira emelkedik, mindazáltal nagyszerű kilátás esik onnan, csak hogy bajos szabad helyet találni. Mert a hegygerinczet sűrű erdő, tölgy-, bükk-, kőris-, s másféle lombfák borítják. Mikor a kilátás kedvező, olly körlátvány tárul föl a meglepett néző előtt, hogy nem győzi bámulni. Tíz vármegyének helyésegit vagy magaslatait vehetni ki a hegyről. A Duna széles szalagja, némi félbeszakadásokkal, Komáromtul kezdve,

messzire Budapesten alul látszik. Éjszakrul a láthatárt a hont és barsmegyei Kárpátok, a Jenő s a nógrádi hegyek s a Vác mögött ágaskodó Nagyszál rekesztik el. Éjszakkeltre a Cserhát, a Mátra és Bükkhegyek sötétlenek. Azon hegyes vidékek alatt keletre az elláthatlan síkság terül, pusztáival, tanyáival, helységeivel. A Duna jobb partján a meredek trachithegyek borongnak, mellyek alján Sz. Endre sok tornyu helysége fekszik. E trachithegyek szembeszökő ellentétet képeznek a mészhegyekkel, mellyek közép csomóját a Pilszi hegy teszi s mellyek a vékony kúpu és furcsa alaku Csobánkahegygyel végződnek. Odább délre Óbuda látszik, túl a Dunán a városi liget és Pest a muzeumig és ludoviceumig. Budát azonban a Kecsehegység takarja el, ehhez csatlakoznak a Hárs-, Sváb-és Jánoshegyek, azután a kovácsi és csabai hegylánczok, mellyek között bájos völgyek méléznak. A sok hegy és völgy között alig tud az ember eligazodni, keresztül kasul vonulnak azok minden irányban, számos magaslatot és kúpot mutatva. A hegyek közöl itt is ott is helységek merülnek föl: Zsámbék, Bicske, Csákvár, Mártonvásár, Székesfejérvár rendre mutatkoznak, a mint szemünket körüljártatjuk. A mögletben a Vértesi hegyek, a Bakony erdeje s a Balaton hegyei kéllenek, ezek közöl a Badacson tűnik ki. Végre a délnyugati lejtőségek alján Caév, Keszölcz, Dorog, és más helységek fekszenek, s ez oldalrul a Dunára dőlő Tatai hegyek rekesztik be a láthatárt.

Szent Endre.

Budapest fölött a Duna a nagyobb Márgitszigetén kívül több kisebb szigeteket alkot; följobb pedig, mindjárt Vissegrád és Maros alatt két ágra szakad a folyam, számos szigetkén kívül a hosszú Sz. Endre szigetét képezve, melly le egész Békásmegyeryig nyúlik. E falu a Duna jobb partján van, $1\frac{1}{4}$ mfdre Budátul s a budai kamarai urodalomhoz tartozik, valamint Buda-Eörs, Budakeszi, Zsámbék, azután Tök, Bogdány, Tótfalu és Monostor helységek is. Sziget-Monostor Pócs-Megyery, Tótfalu és Oroszi apró helységek a nevezett szigeten. Pócs-Megyernél (Portus Moger), ugy regélik,

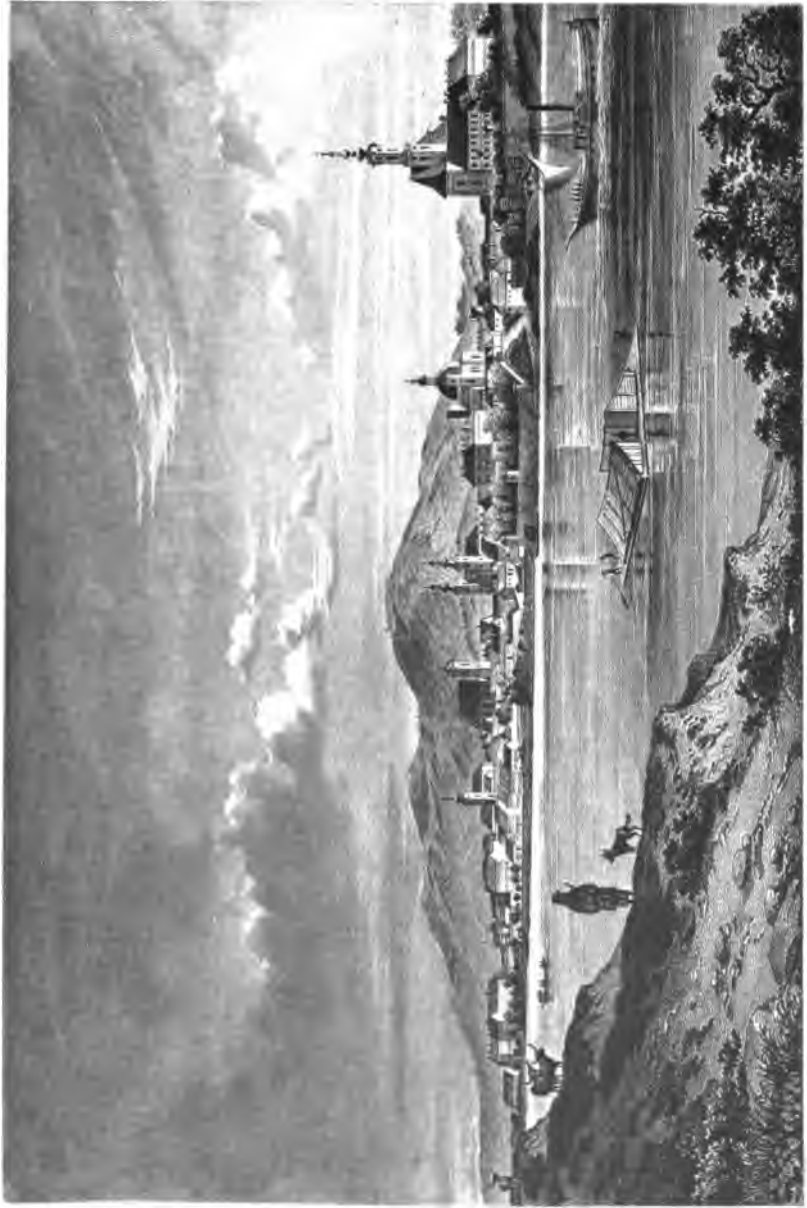
a magyarok átkeltek a Dunán, midőn a dunántuli tartományok megszállására indulának. Most e falunak valami 1000 magyar lakosa van. — A Duna jobb ágának partján kocsíút vonul el, melly Sz. Endre mezővárosába visz. A szomszéd sziget e városrul kapta nevét; hajdan Orosz szigetnek hívták, s éjszaki csucsán Oroszi falu van, mellyet hajdan oroszok laktak, kik többnyire Vissegrádon a királyi várban ajtóóri szolgálatot tevének.

Sz. Endre városa a Duna jobb ága mellett a szállótökékkal beültetett dombok alján épült, mellyek fölött az Abrahámhegy trachittömegei körszinileg emelkednek. Fekvésénél fogva szép látványt nyújt, számos felnyuló tornyai már messziről látszanak. Lakosai között valami 1000 rác van, kik magok hét templommal bírnak. T. i. I Lipót alatt hét különböző szerb csapat települt meg Sz. Endrén, s mindenik csapat külön egyházat építé magának. A budai nem egyesült görög püspök is többnyire Sz. Endrén lakik, hol csinos palotája van. A katolikusok száma 3200, kik részint magyarok, részint németek s egy templommal bírnak. — A helység fő gazdagsága az ő szép szállókertjeiben terem, mind veres mind fehér bort természetnek, az első híresebb a másiknál. A budapestiek főleg szüretkor szokták Sz. Endrét meglátogatni. Területén több érmet és más régiségeket találtak, mellyekből kitetszik, hogy itt római telepítvény állott (Ulciscia castra).

V á c z.

Vasúton Pestről egy óra alatt érkezünk a négy mfdre éjszakra levő Váczi városába. Ez igen régi város; állítólag már 855-ben épült. Némelyek szerint a váci püspökséget még Gejza fejedelem alapítá, mások szerint pedig Sz. István szerzé. A monda következőleg adja elő Váczi alapítását.

Gejza és László, a szerencsétlen I. Béla fiai, ki uralkodása harmadik évében Dömösön a királyi nyaralóban tartott törvényes alkalmával a szék összeroskadta által nyakát szegte vala, vereséget szenvedtek Szabolcsban rokonuktul Salamon királytul. László és testvére Lambert a csatavesztés után

Donau-Ebenfurt

Donau-Ebenfurt, Ansicht von der Höhe

VANCSA DONAU-EBENFURT. DONAU-EBENFURT.

Unter der Stadt Donau-Ebenfurt.

Lengyel- és Morvaországba mentek, a lengyel Boleszlótul s a morva Ottótul, ki süvök vala, segélyt kérendők. Gejza azalatt Magyarországon szede uj hadakat s a mostani Vác környékén jár vala tábort. Itt hozzácsatlakozék László a morva segéllyel s a felső megyék hadaival. Gejza könnyű szemmel lovagol öccse elé, László megvigasztalja őt, s a mint ckkép beszélgetve egymás mellett lovaglanak, László hirtelen fölkiált: „Nem látál semmit?” Gejza felelé: „Nem, semmit.” László pedig mondja: „Mig egymással beszélgeténk, angyal szállott le az égről; arany koronát tartott kezében s azt fejedbe nyomá; bizonyos vagyok benne, hogy győzünk. Salamon megszökik az országbul s országot és koronát néked adja az Úr.” Gejza viszonzá: „Ha urunk Istenünk velünk van s az ellenség túl megóttalmaz s látásod teljesül, akkor e helyen templomot építettetek a legszentségesebb szüz Mária tiszteletére.”

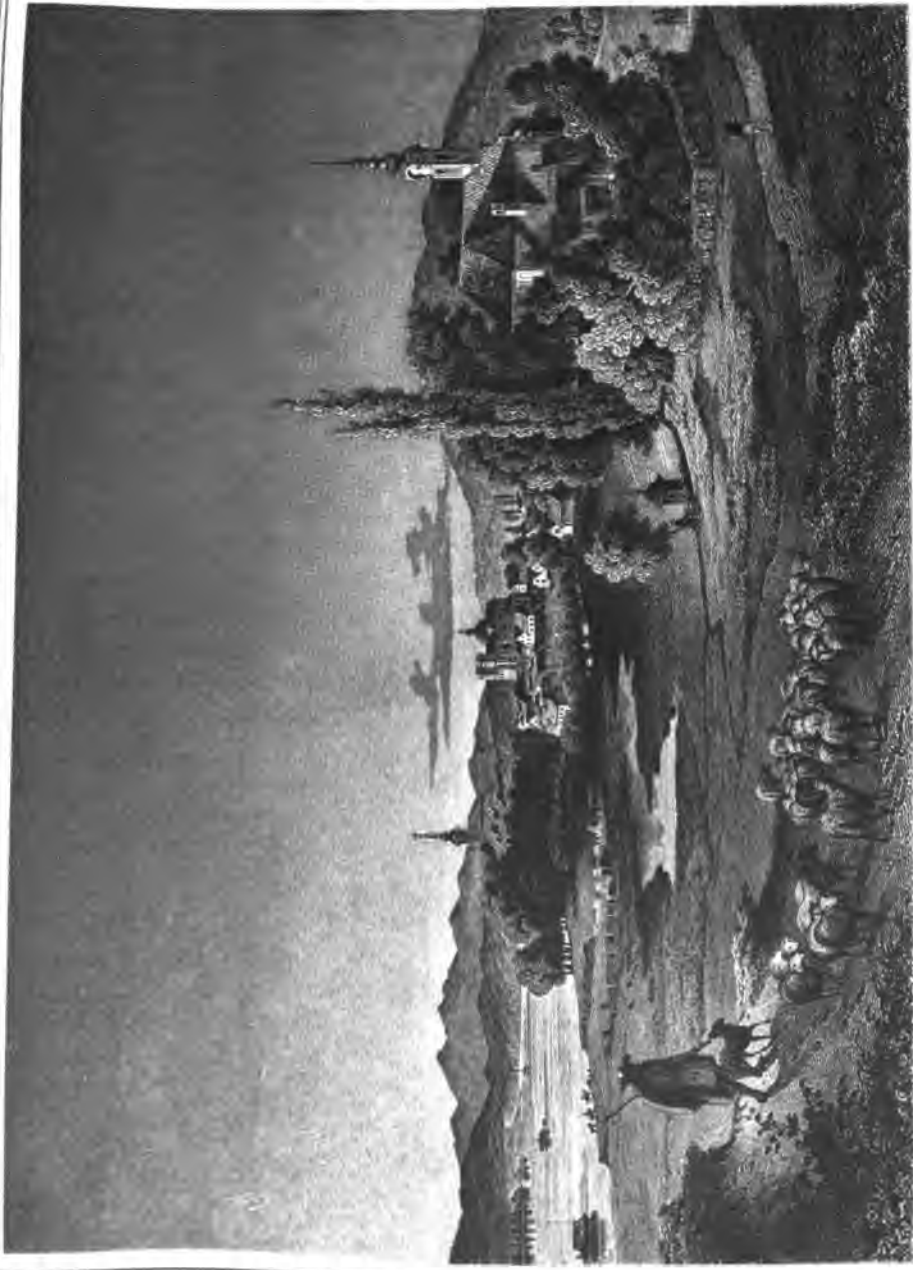
Azalatt Salamon és hadserge megindult a Rákoson s a Mogyoród mellett emelkedő dombok mögött szálla táborba. Gejza és László Mogyoródig mentek eléje. Hátul a Duna vala, ők győzni vagy halni akartak, de hátrálni nem. Jobbra Czinkota, balra Vörösegyháza, előttük a mogyoródi halmok, mellyek mögött az esti alkonyban a királyi sergek kópjai csillámlának. Más napra kelve sűrű köd ereszködék a vidékre; mindkét fél elhalasztja a csatát. Harmadnap reggel a hercegek sergei csatarendben állnak. A bal szárnyat László vezérlete alatt a Tiszavidék zászlóaljai, a jobb szárnyat Otto morva hadai képezik, közepett a felső megyék zászlói lobognak Gejza parancsszavát követve. A tartalékban kilencz csapat, mindenike négy négy rendben. A mint már László a csatarend előtt végig lovagol, a buzdítás szavait víg ötletekkel fűszerzi, s midőn gerelyével a bokorhoz üt, egy fölvert evet szokott ügyességgel a gerelyre szökik s rajta végig szaladva a herceg kebelébe ugrik. A katonák ujongtak, mert a fehér evetben a győzelem jelét látják, melly a vezér karjaiba esik.

Most Salamon hadai sebes vágatva alárohannak a dombokon, neki menve a hercegek rendeinck. Vid, a királynak ama gonosz lelke, ekkép gondolja erős rohammal az ellenséget a Dunába kergetni. A bácsi csapatok a jobb szárnyra ütnek, de vezérok Vid csakhamar halva rogy le lovárul, s midőn

Erneyei is, a király jó lelke, nyiltól találva lerogy, a bácsiak futásnak erednek s teljesen fölbomolván a dombok mögé ügyekszenek menekülni. László ezalatt körülveszi a királyi sereget, s Gejza s a bihariak véres boszut állanak minapi vereségökért; a karantán herceget elfogják, Salamon csak nagy bajjal szabadul.

Reggeltől estig állott vala a csata. A hanyatló nap sugarai nagy vérmezőn törtek meg. László végig lovagolt a halottmezőn, s midőn az elesettek között Ernyeire is rá talált, leszálla lováról, megfogá merevült kezét s mondá: „Erneyei, hű barátja a békességnek, bátyám halála sem busítana jobban, mint a tied, mert szíved és tanácsod csak békét lehelt.” Azután meghagyá embereinek, takarítsák el tisztességesen. Erneyeitől távol, mintha a halál után sem volnának együvévalók, Vid fekvének. „Mindenha ellenségünk valál”, mondá László, „mégis sajnállak. Bár élnél, hogy megjavulhatnál s köztünk a békét megerősíthetnéd. Dicsvagyó! szived, mely hercezséget áhitozott, gerellyel van átszúrva, fejed, mely a korona után emelkedött, karddal van hasítva . . . Temesétek el őt is” . . . Némán s nehéz szívvel ment odább. De Gejza emberei, kik minapi szerencsétlenségöket még el nem feledék s ennek okát Vidben láták, tört döftek szívébe s port hintettek szemébe: „Ihol, szemed sohasem telhetett meg kincs-és fényben, hadd teljék most porban.”

A győzelem meglevén, Gejza, László és többen a harezfiak közzül elmentek oda, hol Lászlónak látása volt s oda érvén, a templom építtetése felől tanácskozáznak. Ekkor hírtelen szarvas jelent meg lángba borult agancsossal s befelé szaladván, ott, hol most Vác áll, megállapodék. Némellyek a katonák közöl nyilat röpitének utána, de a szarvas a Dunába ugrott s eltűnt. Gejza tehát legott építeni kezdé a legszentesebb szűz templomát, azon a helyen, hol a szarvas eltűnt, továbbá megalapítá a püspökséget s a várost. Ezt pedig azért nevezé Vácznak, mivel akkoron az egész környéken seukisem élt, hanemha egyetlen remete, kinek neve Vác volt. A hol Lászlónak látása volt, Gejza kápolnát rakatott Péter, az apostolok fejedelme tiszteletére. Így szól a monda.

Umschau

Druck & Verlag v. G. Lange in Bamberg

W A G L . W A I T Z E N .

Verlag des St. J. Bismarckianer, Berlin.

Vác már a XII-dik század első felében az ország nevezetesebb városaihoz tartozott. De egyetlen nap a virágzó várost romhalomná változtatta. A tatárok és mongolok 1241-ben akadály nélkül portyáztak volt Pestig s marc. 17-dikén rögtön Vác előtt termettek. Az elrönnült lakosság a Boldogasszony várszerűleg megerősített egyházába s a hozzá tartozó épületekbe vonúla, de férfias ellenállás után levágtott. A vad ellenség az egyház kincseiben osztozkodván, felgyújtá az épületeket s a papok, asszonyok, gyermekek, kik föl nem konzoltattak, a lángok között lelék halálukat. Csak a püspök és kísérete, Pesten a királynál levén, maradának életben.

A mongolok elvonulta után Vác lassanlassan ismét fölépüle; különösen német jövevények települtek oda. A németek új templomot raktak sz. Mihály tiszteletére, a magyarok a Boldogasszonyrul címzett székesegyházat tarták meg. Most a város kőfallal és sánczokkal is környeztetett, mindazáltal sok időbe telt, míg nem hajdani fényét ismét megközelíté. A székesegyházat és püspöki palotát csak Mátyás idejében állittatá helyre nagy fényvel a pompakedvelő Báthori Miklós püspök. Ugyanő a várost más építményekkel és kertekkel is ékesítetté. Akkor a várpalotátul a megerősített kertekig, mellyekben halastavak is voltak, s a kertektül a palotáig szép fasorok díszlettek, mellyek kellemes sétahelyül szolgáltak. De ezen új fény is, mit Báthori a városnak kölcsönzött, halála után csakhamar elhomályosula. I. Ferdinánd 1535-ben Váczon szerze békét versenytársa- Szapolyaival, s 1540-ben a város az ő kezére kerüle. De már 1543-ban Vácot is a török szállá meg s ezóta sokféle viszontagságok érék. A törökök a székesegyházat mecsetté változtatták, sz. Mihály egyházát pedig a reformátusoknak engedék át, kik Váczon virágzó iskolát is alapítottak. 1597-ben Vác környékén több ízben ütközének meg a magyarok és törökök. 1619-ben Bethlen Gábor, következő évben ismét a törökség szállá meg a várost. De a nógrádi várat a török 1626-ban hasztalanul vívatván, ezért Váczon törekvék erős bástyafokot rakni, s a székesegyházat alakítá erősséggé, egyúttal a régi várműveket is kitatarozá, újakat is emele. Azonban a vár tövében épült helységet

a szomszéd erősségek királyi őrségei folyvást zaklaták, úgyhogy a sok körülszállás, feldulás és elhamvasztás miatt a város csaknem egészen tönkre jutott. A reformátusok tanodája is megszűnt; a tanítványok a tanárokkal együtt elhagyák a várost, hol se nyugalom, se bátorság nem vala, s Kőrös-, Czegléd- és Kecskemétre költözének. A törökök lebonták az egyházakat s a köveket a várművekre fordíták. Így sz. Péter temploma és sz. Jakab dömés-zárdája végkép eltűnt, hogy nyoma se maradt. Végre 1684-diki jun. 27-dikén Lotharingiai Károly véres győzelmet vett a törökön s Váczt megszállván, egész Pestig üzé őket. Száznegyven esztendő telt vala el, melly idő alatt püspök nem mutatkozhaték Váczon; 1684-ben gróf Kéry János püspök mindjárt visszahelyezé székhelyét s a még meglevő templomokat azonnal megtisztítá „a török istentelenségétől“. A reformátusok is kénytelenek valának sz. Mihály egyházát kiereszteni, sőt a várost is otthagyni s Tótfaluba, Sz. Endre szigetére bujdosni. De Budát még nem sikerült visszafoglalni, s a császári hadak már 1684-diki november havában kénytelenek valának Pest és Vác környékéről ismét eltakarodni. A török 1685-ben megint körülszállá Váczt s felgyújtá, de még nem szállá. Végre a ráforduló évben Buda megszabadult, s azóta Vácznak sem esett több baja a töröktől. De a hajdan olly virágzó városbul márcsak néhány nyomorult viskó maradt vala meg; maga a török vár és sánczok is nagyrészt le voltak rombolva, az utcákat merő rom, omladék és szemét borította.

Kéry János ezalatt meghalálozott; az új püspök Balogh Miklós a régi vár omladványait elhordatá s a hajdani székesegyháznak helytel közzel még kiálló alapfalaira új falakat kezdé rakatni. De a budai kamaraignazgatóság nem engedé, hogy a kezdett munkát folytassák. Balogh után Eszterházy Imre lett váci püspök, de az akkoron újra kilobbant polgári háborúk miatt nem juthata püspöksége birtokába. Utódja gr. Kollonics Zsigmond szintén alig tehete valamit Vác fölvirágoztatására. 1718-ban gr. Althann Frigyes Mihály lett váci püspökké.

A káptalan már Dvornikovics Mihály által állittaték helyre, 1700-ban a környéken dulakodó ráczok miatt ismét eloszlott

Debrecen, 1877.

Jankó & Váncsóy és Társaságának Képeztetője.

Debrecen, 1877.

DEBRECENI EGYETEM FŐBEJÁRATA. DEBRECENI EGYETEM FŐBEJÁRATA.

Debrecen és környékének leírása.

s csak 1711-ben tért vissza. Kollonics Zsigmond 1713-ban mind a kanonokok számát mind a káptalan jüvedelmét szaporítá.

Eleinte csak egy plebániát állítottak, melyet világi papok igazgatának. Dvornikovics a plebániát a döméseknek, Kollonics pedig a kegyesrendűeknek adományozá; Althann Frigyes 1719-ben ismét a világi papoknak adá vissza. 1745-ben a városi plebánia kettőre osztaték, felsőre, melyet sz. Mihályról, és alsóra, melyet sz. Miklósról neveznek. Kollonics Zsigmond 1716-ban papnövelvét is állita világi papok nevelésére, gróf Eszterházy Károly, ki 1759-ben lett váczai püspökké, kijavíttatá s kitágíttatá azt. A szerzeteket illetőleg Dvornikovics a döméseket, Kollonics a kegyesrendűeket, Althann Frigyes bibornok pedig a ferenczeseket vezeté be. Ez utóbbiak a vár omladékain építék föl zárdájokat. A kegyesrendűek elsőben az alsó, azután a felső latin iskolaosztályokat is megnyiták. Ekkép Vác lassanlassan ismét fölépüle s lakosainak száma fölszaporodék. 1742-ben a város püspökire és káptalanira osztaték, mindenik résznek tulajdon városi hatósága levén.

Legtöbb építményeit és szépítményeit Vác városra gróf Migazzi Kristófnak köszönheti. Ez 1756-ban lett váczai püspökké. Nemsokára ugyan bécsi érsekké lett, de 1763 óta megint a váczai püspökséget is igazgatá s kevés idő múlva a bibornoki méltósággal is fölrüháztaték. Migazzi rendbe szedé a meglevő német, magyar és latin tanodákat, azután megalapítá a thereziánumot a nemes ifjúság számára, továbbá elhordatá a város roskadozó régi kapuját, szabályoztatá, kiegyengetteté s megburkoltatá az utcákat, melyeket fasorok ültetésével is díszesíttetett, a város közelében volt pusztá telkeket sétánnyá változtatá, stb. Azután az új székesegyházat, az új püspöki palotát, az árvák házát, az elgyengült papok intézetét s az irgalmasok zárdáját részint egészen újból építteté, részint kitágíttatá s megújíttatá. 1764-ben szép diadali vet építtetett Mária Terézia s császári férje tiszteletére, midőn azon évi július havában a főhercegekkel és hercegasszonyokkal Váczot meglátogatók. Végre Migazzi még a püspöki város tanácsházát is megújíttatá s megnagyobbíttatá. Mind e

sokféle építkezések- és szépitésekért 600,000 pftot költött a maga pénzébül.

Vácznak különösen két szép helye van. Egyik a székesegyház tere, melly a Dunára néz s mellyet a székesegyházon kívül a püspöki palota s a hozzácsatlakozó kert, jobbrul a papnövelde, odább a kanonok házak, balrul a kegyesrendüek zárdája ékesít. Másik csfnos helye a piac, mellyet a kuriához czímtett vendéglő, balra a városház és kórház, átellenben a siketnémák intézete s más csfnos épületek foglalnak be.

A messzire látható székesegyház olasz modorban épült. Hossza 192, szélessége 84 láb. Keresztbe van építve, a kereszt közepe fölött 132 láb magas kupola emelkedik, mellynek terjedelme 230 láb. E kupola ugyan nem versenyezhet az esztergomi székesegyház roppant kupolájával, de méltó a megtekintésre. Frismész festményekkel van ékesítve, ezeket a derék Maulpertsch készítette. Az egyház belseje nincs tulságosan felczifrázva, az egészet komoly méltóság jellemzi. Az oltárképek azonban nem igen jelesek. A főoltárkép Mária mennybemenetelét ábrázolja s Kremser-Schmidt műve. A főoltár szürke, a többi négy oltár veres márványbul készült; a szónokszek pedig fehér márványbul van faragva. E mellett Althann és Migazzi bíbornokok mozaikbul készült arczképei láthatók. Az egyház homlokzata a Dunára szolgál; a kapuzat tizenkét oszlopon nyugszik, ornozatán hat képszobor áll. A homlokzat két oldalán egyegy torony emelkedik, mellyek 162 láb magasak s felül kőrácscsal környezvék. Végre az egyház alatt 120 láb hosszú s 78 láb széles sírbolt van, melly 12 oszlopon nyugszik.

Ez új székesegyházat 1762-ben kezdék építeni s 1777-ben elkéazték. Rajta kívül Váczon még öt kath., egy prot. s egy görög egyház van. A püspöki palotát már Althann bíbornok kezdé rakatni, Althann Károly folytattatá, Migazzi pedig 1774-ben bevégezteté. A kertnek szép ültetményei vannak, falába sok római fogadalmi és sirkő volt befalazva, mellyeket végre a nemzeti muzeumba szállittattak.

Az 1781-ben alapított árvák háza névszerint a prot. hittől elszakadt ifjak számára is rendeltetett. Vácznak legnevezetesb s legjelesb intézete a siketnémák országos intézete, melly

Mária Terézia idejében alapított részint királyi segély-, részint magánosok adakozásából. Ez intézetben rendszeren 50 növendék van, fiúk és leányok, kiknek egy része ingyen vétetik föl, mások pedig évenként 120 pftot fizetnek.

Legújabb időben a Duna partján igen nagy fogházat építettek, melly mind nagysága, mind építési szépsége által kitünő. A Dunára néző oldalán a kápolna szentélye már messziről ötlük fel oszlopai s gótféle építésc által.

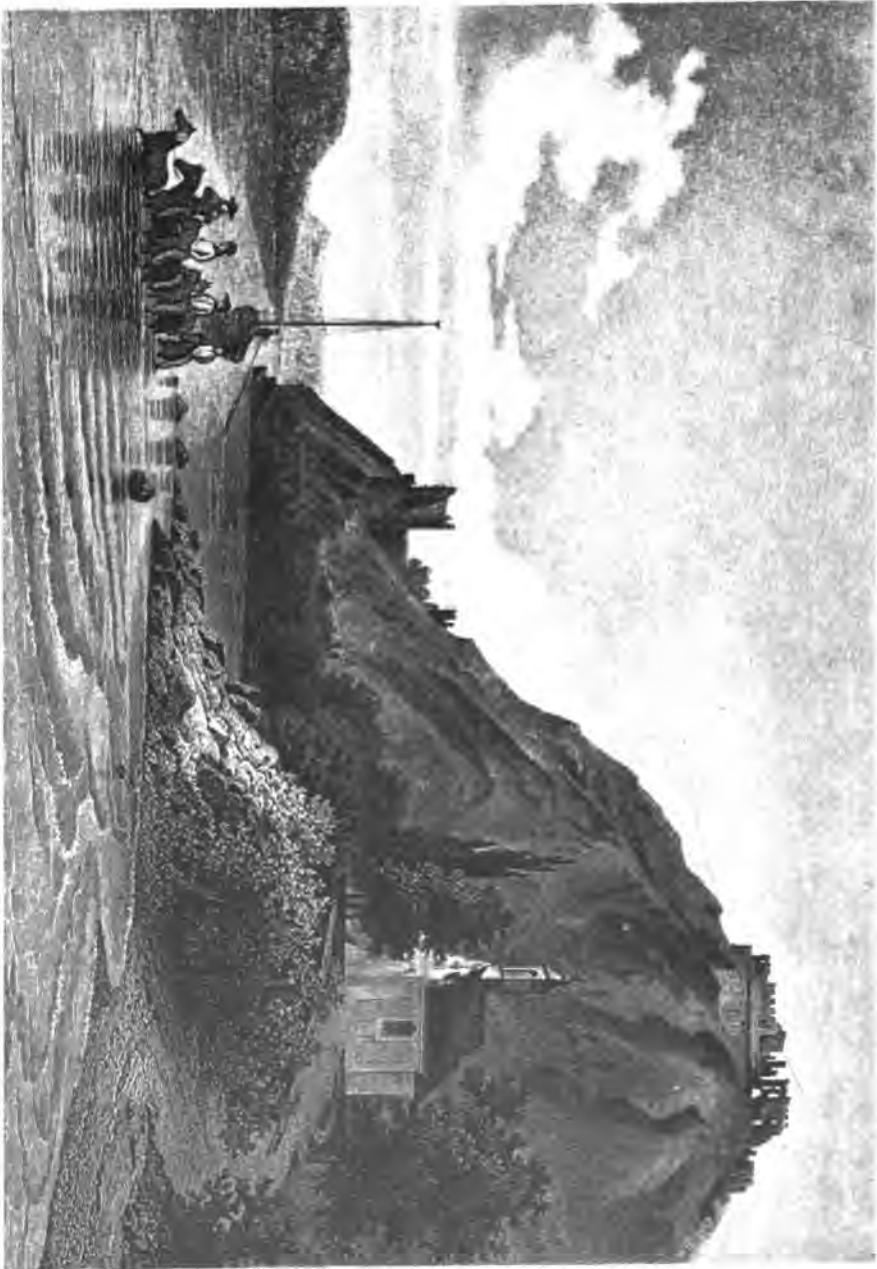
Vác hajdan Nógrád megyéhez tartozott s csak a török uralom után kapcsolattott Pest megyéhez. A város mögött domb- és heglánczok emelkednek, mellyek közül a 2080 láb magas Nagyszál vagy Naszál legmagasabbra nyúlik. E hegy csucsáról szép kilátás esik köröskörül. Felső részét szép tölgyesek és bükkerdők borítják, lejtőit s a szomszéd kisebb hegyeket szőlők foglalják el. A Nagyszálon jó épületkövet is fejtenek.

Vác összes területe 6332 négyszeg holdat tesz. Most három részre oszlik a város: püspöki városra, mellyben nagyrészt katolikusok laknak; káptalani városra, mellyben a katolikusokon kívül főleg zsidók és görögök is vannak; végre Kis-Vácra, hol leginkább a reformátusok telepedtek le. Újabb időben evang. gyülekezet is támadt Vácson. Az összes népességet valami 14,000-re tehetjük; ezek közt 2300 református, néhány száz evangelikus, 300 zsidó, 70 egyesült görög, a többi mind katolikus. Nyelvre nézve többnyire magyarok. A lakosok leginkább földmiveléssel és bortermesztéssel foglalkoznak, noha a műipart és kereskedést sem hanyagolják el. Azelőtt Vácson a kegyesrendűek középtanodáján kívül püspöki lyceum is volt papnöveldével, most csak kis gymnasium és néptanítóképezde van.

Mint sok más város, ugy Vác is 1849-ben sokat szenvedett. Az év elején Görgey Vácson keresztül vonult a bányavárosok felé, a császári hadak nyomban követték. Az isaszegi ütközet után Klapka és Damjanics Duka és Hétkápolna felől vonultak Vácra, hol Götz cs. k. táborvezér 12,000 emberrel vala. A császári hadak a város előtti dombokon állottak csatarendben, előnyös állást foglalva, jobb szárnyukkal a Dunára, bal szárnyukkal pedig a hogységre támaszkodva.

Ápril 9-dikén reggel kezdődék az ütközet. Másfél óráig tartott ágyuzás után a magyarok a közép hadtestet támadák meg, de újra meg újra visszaverettek. Végre a harmadik rohamra hátravonultak a császáriak; Götz tábornok halálosan megsebesült s a győzők kezére került. Ezután a császáriak Kis-Váczból is kivonultak, de Vác mögött még egyszer csatarendbe állának, azonban onnan is elszorították. 1849. júl. 13-dikán ismét Görgey vonult arra, midőn Komárom elől a Tisza vidékére takarodék. Ekkor Vácson orosz őrség vala herczeg Bebutov vezérlete alatt. Ez júl. 15-dikén Görgey közeledtére Aszód felé Ujfaluba hátrált. Görgey 30,000 emberével estve érkezett a városba s Duka mellett erős állást foglala. Ezalatt az oroszok Hatvan és Hort felől segítségére siettek Bebutovnak. Szasz tábornok vezényle az oroszokat. Csakhamar heves csata kezdődött, kivált az orosz lovasság igen vitézül harczolt. A nap leáldozott s egyik fél sem győzött. Éj folytában az oroszok összevonák erejüket s azon voltak, hogy Görgeynek elvágják az utat. Tehát júl. 16-dikán a véres harcz megújult s különösen Vác utcáiban is folyt. Ez alkalommal az oroszok a várost is feldulák. Végre Görgey nagy nehezen kivágta magát s folytatá útját.

Vácztól egy mfdnyire éjszaknyugatra Verőcze magyar falu van a Duna bal partján, kies vidéken. E falu már Nógrád vmegyéhez tartozik, lakosainak száma 1600, kik között 1000 kath., 600 pedig reform., s kik földmiveléssel s bortermesztéssel foglalkoznak. A helységet a váci püspök bírja. Nem messze tőle az ugynevezett Migazzivár van, félig elrejtve az erdőben. Althann püspök e tájon vadaskertet kerítettett be, Migazzi pedig a vadaskert elején csinos nyaralót építtetett, mellyet elébb Kristófmuzsának, azután pedig Migazzivárnak nevezének el. Most e kastély el van hagyatva s mármár dőledez, erkélyérül gyönyörű kilátás esik a Dunára s tul rajta Vissegrádra s a szomszéd hegyekre. Migazzivár mögött erdős hegyek s kellemes völgyek és rétvirányok terülnek, de a vadaskert már elenyészett.

1874

1874

1874

VISSEGRAD A DINANNAJG. VISSEGRAD AN IOLJE DONAJU.

Locality of the Vizomani in Pest.

Vissegrád és Maros.

A Duna partján alig találunk festőibb helyet s gyönyörűbb látványt mint Vissegrád. A híres várnak romjai az itt hegyek közzé szorult Duna jobb partján emelkedő hegytetőn búslakodnak. A várhegy keleti lejtőjén való melencze hajdan római sírkert volt, mint azt az ott talált római téglák, érmek, hamvvedrek, mécskek, könyűvegek s hasonló régiségek tanúsítják. Úgy látszik tehát, hogy a rómaiak figyelmét, midőn a Duna mentiben várdákat emelének, e fontos hely ki nem kerülte s hogy azt megerősíték. Alkalmassint az „ad Herculem“ nevű római tábor állott e helyen. Thuróczi szerint e helyet a pannoniak erősíték meg első. Vissegrád, az az „magas vár“ szláv szó, tehát szláv eredetre mutat. I Károly és I Lajos okleveleiben „altum castrum“ vagy „altus lapis“-nak nevezetik. A németek Blinden-, Blenden-, vagy Plintenburgnak, azaz vakítóvárnak nevezék, vagy azért, mivel II Bélát e várban foszták meg szeme világátul, vagy, mivel a vár vakító szépségű vala. — Annyi bizonyos, hogy a várnak egy része már az első magyar királyok idejében állott. I Endre itt zárdát rakatott a görög Vazulféle szerzet számára, de azután a latin szerzetesek kapták azt. I László király ármanykodó rokonát Salamont, ki a korona elvesztét nem tudá elfelejteni, záratta azon toronyba, mellyet azután Salamon tornyának reveztek. Midőn Salamon ott sfnylék a fogságban, I Istvánt a szentek sorába iktatta a pápa, melly alkalommal a boldogult király tetemeit kell vala nagy pompával a sírboltból fölvenni. A szokatlan, országos ünnep méltó megülésére három napi böjttel készültek elő. De midőn a követ a sirról legördíteni akarák, semmi emberi hatalom meg nem mozdíthatá azt. Aggodalommal kérdezősködtek, mi tevők legyenek; ekkor Khárisz apácza kijelenté: elébb Salamont kell kibocsátani, hogy a nagy ünnepélyben részt vehessen; majd aztán könnyű szerrel fogják a követ elmozdíthatni. Salamont tehát kiereszték, s ime most minden nehézség nélkül fölveheték a szent halottnak tetemeit 1081-ben. Szalay ezt rövidebben ekkép adja elő. Salamon a király életére tört s László elzárata őt. Sikerült azonban a papság közbenjárásának

már a következő évben meg kieszközölni számára a szabadságot. László a püspökök s a pápai követ kérelmére szívesen állott reá, hogy az összes ország által üllendő ünneppen a szabadságának visszaadott királyi fogoly is részt vehessen. Hozzáveti, hogy Vissegrád ekkor említetik első ízben a magyar történelemben.

Azonban Vissegrád díszje és dicsősége csak az Árpád nemzetsége kihalta után keletkezett. Róbert Károly t. i. oda tevő székhelyét s a hegy alján királyi várpalotát építtete, a helységet kőfállal környezteté s az egész vidéket kertekkel díszesítteté. Károly tehát többnyire Vissegrádon mulatozott s itt királyi lakodalmait is üllé, elsőben a lengyel Máriával, azután ennek halála után a luxemburgi Beatrix-szal, János cseh király nővérével s végre Erzsébettel, Kázmér lengyel király testvérjével. Lajos fia is Vissegrádon született 1326 marc. 5-dikén.

Általában Vissegrádon Károly sok fényes tinnepélyt adott és fontos állami alkudozásokat végezett. Károly egyik kedvencz terve Lengyel- és Magyarország egyesítése vala. E célja elérésére azon dolgozék, hogy a cseh Jánost barátjává tegye, s a lengyel királyt holmi kecségtetésekkel rábirja, hogy elsőszülött fiát Lajost gyermekévé fogadja. 1335-diki novemb. elején nagy mozgalom vala Vissegrádon: odaérkezének Kázmér lengyel király, azután János cseh király Károly fiával együtt, ki utóbb német császárrá lett; továbbá megérkezének Rudolf szász herczeg, Boleszló liegnitzi herczeg, Ulászló lansitzi herczeg, azután a német vitézrend meghatalmazottjai s mindenféle világi és egyházi urak nagy száma. E fejedelmi gyűlés november végeig állott. Elsőben a cseh és lengyel királyok engesztelődtek meg egymással: János Lengyelországra tartott igényeiről monda le, Kázmér pedig Sziléziát engedé oda. Azután a német vitézrend s Kázmér között fenforgó viszályok intézettek el. E komoly állami alkudozások mellett fényes udvari ünnepek is jártak. Károly király nagyon bőkezű gazdának mutatá magát. A vendégeskődésnek vége hossza sem volt. Naponkint a cseh király asztalára 2500, a lengyel királyéra 1500 kenyeret, nagy mennyiségű mindenféle ételt s 180 hordó bort szolgáltattak. Ezenfelül Róbert Károly

még sok drága ajándékkal is kedveskedett királyi vendégeinek. A cseh király 50 ezüst edényt, 2 ezüst tegzet, 2 ezüst kardot és övet, bánulatra méltó sakktáblát, 2 pompás nyerget, 200 márkára becsült ezüst szekerczét s egy serleget kapott, melly színaranybul kagyló alakjára volt készítve s drágakövekkel művésziesen kirakva. A sakktábla szintén aranybul volt, feneke jászpisz és smaragd kövekkel kirakva; bátyái, parasztjai és lovagjai, királyai és zászlói olly művészileg készültek, hogy az ember kis csataképet vélt látni, a fegyverek aranyból és drágakövekből voltak készítve. Kázmér hasonló beces ajándékokat kapott.

A lengyel király 1339-ben újra megjelent Vissegrádon s ekkor csakugyan Lajost, Károly elsőszülött fiát gyermekévé fogadá, a lengyel és magyar püspökök és főurak fényes sokasága jelenlétben. Károly ez alkalommal is igen bőkezű vala Kázmér és kísérete iránt.

De még e fényes találkozások előtt Vissegrád igen szomorú cseménynek volt tanúja. A királyi palota körül, mellyben 350 szoba és terem vala, a Duna partján hosszú sorban a főurak lakjai emelkedének. Itt vala Zách Feliczián palotája is, kinek Klára nevű leánya a királyné udvari hölgyei fő díszje volt. 1330-ban Kázmér lengyel herczeg látogatóban levén testvérjénél, Károly király feleségénél, az udvari hölgyek közül kitűnő Klárát csábjainak áldozatává tevé. April 17-dike van. A királyi család épen asztalnál ül. Ekkor Zách dühöngve s boszút lihegve a szobába rohan, s kivont kardjával a királynéra támad, mert ezt vádolja testvére gaztette miatt, s elvágja jobb keze négy ujját. Azután a király gyermekei felé villogtatja kardját, a két nevelő s az apa elhárítják a gyermekekre intézett csapásokat, a nevelők halálos sebet vesznek, a király is megsérül, de a kis herczegek megmenekülnek. Végre Cselenyi János, a királyné étkefogója erőt vesz Záchon, s holttestét a zajra egybecsődült poroszlok szétszaggtatják; a fejét Budára küldik intésül a makacszkodó polgárságnak, kezeit és lábait pedig más városok kapuin szegeznek ki. A büntetés még iszonyatosabb mint a büntett. Zách ártatlan kis fiát szolgájával együtt elfogják, ló farkára kötözik s ekkép hurezoltatják, míg ki nem múlik.

A boldogtalan Kláranak elvágják orrát, ajkát és újjait, azután ló hátára kötik s így viszik a városon végig, ezt kiáltatván vele: Ez a királyához hívtelennek jutalma. Klára testvér nénjét Léván fejeztetik le, ennek férjét a tümlöczben vesztik el. De mindez még nem elég. A király néhány világi urat Vissegrádra magához szólít, s a következő végzést hozatja velök: Zách atyjafiai harmadszigen életök- és javokkal lakoljanak, többi rokonai örök szolgasággal s javok vesztésével bünhődjenek.

Ez iszonyatos eseményt Arany János következő költeményben adja elő egy hegedős modorában:

Királyasszony kertje
Kivirult hajnalra:
Fehér rózsá, piros rózsá
Szőke leány, barna.

„Királyasszony, néném,
Az egekre kérném:
Azt a rózsát, piros rózsát
Haj, beh szeretném én!

„Beteg vagyok érte,
Szívdobogást érzek:
Ha meghalok, egy virágnak
A halottja lészek!”

„Jaj! ücsém, Kázmér,
Azt nem adom százér’ —
Menj! haragszom nem szégyelled!
Félek, bizony gyász ér!

„Sietős az útam,
Reggeli templomra;
Ha beteg vagy, hát fekügy’ le
Bársony pamlagomra.” —

Megyen a királyné,
Megyen a templomba;
Szép virágok, deli szüzek
Mind követik nyomba.

Könyörögne, — nem tud,
Nem tud imádkozni;
Olvasóját honn feledé:
Ki megyen elhozni?

Erodj fiam, Klára,
 Hamar, édes lányom!
 Megtalárod a térdeplön,
 Ha nem a diványon.“

Keresi a Klára,
 Mégsem akad rája:
 Királyasszony a templomban
 Olly nehezen várja!

Keresi a Klára
 Teljes egy órája:
 Királyasszony a templomban
 De hiába várja.

Vissza se megy többé
 Deli szüzek közzé:
 Inkább menne temetőbe
 A halottak közzé.

Inkább temetőbe,
 A fekete földbe:
 Mint ama nagy palotába
 Ósz atyja elébe!

„Hej, lányom, lányom!
 Mi bajodat látom?
 Jöszte, borúlj az ölemre,
 Mondd meg, édes lányom.“

„Jaj, atyám! nem — nem —
 Jaj, hova kell lennem!
 Hadd ölcsem lábad porát, —
 Taposs agyon engem!...“

Harangoznak délre,
 Udvari ebédre;
 Akkor mene Feliczián
 A király elébe.

A király elébe,
 De nem az ebédre:
 Rettenetes bosszuálló
 Kardja volt kezébe’.

„Életed a lányért
Erzsébet királyné!
Jó szerencse, hogy megváltja
Gyöngé négy ujjáért.

„Gyermekemért gyermek:
Lajos, Endre halj meg!
Jó szerencse, hogy Gyulafi
Rohan a fegyvernek.

„Hamar a gazembert....
Fiaim, — Cselényi!....“
Ott levágák Felicziánt
A király cselédi. —

„Véres az ujjad,
Nem vérzik hiába:
Mit kívánsz most, királyi nóm,
Fájdalom díjába?“

„Mutató ujjamért
Szép hajadon lányát;
Nagy ujjamért legény fia
Borsasztó halálát;

„A más kettőért
Veje, lánya végét;
Piros vérem hullásaért
Minden nemzetségét!“

Rosz időket érünk,
Rosz csillagok járnak:
Isten ója nagy csapástól
Mi magyar hazánkat! —

Róbert Károly a Duna partján állott királyi várpalotán kívül Vissegrádon a királyné számára is építtetett egy palotát, továbbá a szűz Mária tiszteletére egy templomot, pénzverdét, stb. Akkoron a királyi korona is már a sziklahegy csucsán épített felső várban őrizteték.

Lajos király olaszországi s a tatárok ellen folytatott hadjáratain kézzrekerített számos foglyot kísértetett Vissegrádra, hol az olaszok négy évig őriztettek, mignem IV Inceze pápa közbenjárására kibocsáttatának. Lajos és anyja Budán épít-

tettek királyi lakot, de a király ezentúl is gyakran megfordúla Vissegrádon.

1385-ben II Károly vitetett Vissegrádra, miután a budai palotában Forgács Balázs által halálosan megsebesítettet vala. Károly ott kimult s a benczések sz. Endre-templomában temettetett el.

Zsigmond leginkább Budán lakozott, de gyakran Vissegrádon is mulatozék, hol többi között Albert szász herceget s Frigyes norimbergai várgrófot egymással megbékélteté. Ez utóbbinak a brandenburgi határgrófságot 100,000 ftért eladta. 1411-ben Zsigmond ugyancsak Vissegrádon V Albert herceget megbékélteté az osztrák rendekkel, elintézvén a Vas Ernő herceggel a gyámság fölött folytatott viszálykodást, s ekkor a tizenhárom éves Albertnek a maga három éves leányát jegyzé el.

Albert király halála után belzavarok törtek ki az országban. Az özvegy királyné hosszas alkudozás után reállott, hogy a lengyel Ulászló hivassék meg a királyi székre s kінáltassék meg az ő kezével. De a követség alig indult meg Lengyelország felé, midőn máris beléegyezését megbánni kezdé. Vissegrádrul elindulván Pozsonynak tarta, hogy ott feküdjé a gyermekágyat. Komáromban megállapodék, Cillei Ulrikkal tanácskozandó. Ott elhatározák, hogy a koronát Vissegrádról orozva elhozzatják. Kottanner Ilona, a kis hercegnő udvari hölgye, bizatik meg a határzat kivitelével. Ez igen jól ismeri a vissegrádi vár helyiségeit s a kamarát, melyben a korona őrztetett. A titokba avatott úrnak kíséretiben megfordul Komárombul s visszamegy Vissegrádra, hogy onnan, mint állítja, a hátramaradt udvari hölgyeket és szolgálókat magával vigye. Febr. 20-dikán éjjel belopózzik az előkamarába, melly a korona szobájába nyilik, azután béereszti az említett urat szolgálójával együtt s a királynétul kapott kulcsokkal megnyitja a koronakamara első ajtaját s őrt áll, míg a két ferfi a belső ajtón s a ládán levő zárat és pecsétet feltöri és szétreszeli, azután kiveszik a koronát s a mint lehet, mindent ismét bezárnak és bepecsételnek. Egész éjjel kelle aggodalom és félelem közt dolgozniok, mindazáltal az örök semmitsem vesznek észre, s hajnalban a bátor nő tulajdon

szánon az elorzott kincsesel a királynéhoz Komáromba siet, hol estve megérkezik. — A szent koronát ekkép orozták el, s 1440-diki máj. 15-dikén fejére tették a királyi csecsemőnek, azután pedig a gyermekkel együtt III. Frigyes hatalmába adták.

Legnagyobb fényét Mátyás király alatt nyerte Vissegrád. Galeottus, Martius, Bonfinius, Velius, továbbá Averulinus Mátyás király építőmestere, s Oláh Miklós érsek nem győzik a fényt és pompát dicsérni, mellyel e királyi lakhely ékeskedett. A város elején keletre az I Károly építette nagyszerű és pompás várkastély s egyéb paloták voltak. A királyi palota kapuja a Dunára nézett, melly ide 200 lépésnyi távolságban folyt. Azon palota és a város között szép sétányok voltak. Az ellenkező oldalon a királyi kert volt, virágágyakkal, szőlőkkel s gyümölcsösökkel. A bejáratától több mint 100 faragott kőből épült lépcsőzet (7—8 rőf széles s 40 lépcsőjű) a függő kertbe vezetett föl, mellyet Mátyás építtett, alul a nagy faragott kőből épült királyi borpinczék voltak, felül hársfásorok veres márvány kúthoz vezettek, mellyet a muzsák képszoibrai ékesítettek, tetején Cupido szobra állott, melly a márvány tömlőből a vizet kiszorítja. A viz igen fris és jóízű volt, s a szomszéd hegyekről vezetettet ide hosszu csöveken, ezekből márvány medenczébe, ebből pedig kerek csészébe folyt. Különös alkalmaknál Mátyás felváltva veres és fehér bort folytatott, mellyet felül a vezető csövekbe öntének.

Egykor, úgy regélik, török követ jelent meg Vissegrádon. Mátyás a kertben akará fogadni. A követ megjelent a kapuban, s midőn innen a függő kertet megpillantá, mellynek felső részin a király vala, környezve selyembe s arany- és ezüsttel kivarrott kelmébe ruházott, gyönyörű övekkel és arany lánczokkal ékesített kíséretétől: akkor elálmélkodott s bámultában elfelejté az üzenetet, mellyel ura útnak eresztette vala. Végre összeszedé magát s a fényes gyülekezeten keresztül fölméne a lépcsőzeten, de midőn a királynak nagy és szikrázó szemét megpillantá, ismét annyira elzavarodott, hogy csak ezt rebegheté: A császár üdvözöl. Mátyás tehát elvezetteté őt azon meghagyással, hogy ura alkalmasabb követet küldjön helyébe.

F. Hübner del.

Druck & Verlag v. G. Lange in Darmstadt

САНДЖОНЪ ТУРНИКА ВИССЕГЕРАНДОНЪ. ДОКЪР САНДЖОНЪСЪТЪРЪМЪ ИЪНЪ ВИССЕГЕРАНДЪ.

Титуларъ ес. Дюлъ. Бизамарыабанъ. Пестинъ.

A hegy tövén a várkápolna állott. Ez szép mozaikkal volt kirakva s arannyal gazdagon díszesítve. Az orgona sípjai ezüstből és aranyból voltak, a három oltár alabastrombul. A templom egyik szárnya a király, másik a királyné számára volt berendezve. Innen két sorban vonultak el kelet felé a királyi paloták. Más út hosszukás palotába vezetett, melly fölött mindjárt a hegy emelkedött. Itt is kút volt, és pedig alabastrombul, e kutat márvány oszlopcsarnok környezte, melly alatt a nap sugarai ellen lehet vala ótalmat találni. Odább éjszaki, végre nyugati irányban vonultak az épületek, az ablakok a Dunára nézvéen. E palotákon kívül a királyi várkastélyhoz tartoztak még: hideg, meleg és izzasztó fürdők, továbbá nagy üvegházak, pompás halastavak a Duna mellett, a lovagi gyakorlatok tere s hosszú versenytér. Összesen 350 kisebb nagyobb királyi épületek és szobák ékesíték a dunapartot és hegyeket. Mindenütt, a merre csak a szem látott, olly fény és pompa uralkodott, hogy a sokat járt kelt Oláh érsek sehoh nem látott korában olly palotát, mellyet a vissegrádi építményekhez hasonlítani lehetett, kivevén a párisi parlament-épületet.

A királyi várkastély fölött a hegy legmagasabb tetején a vár állott, mellynek gondját az ország rendjeitől választott két kapitány viselte. Saját, egészen befalazott kamarában a korona őriztetett; ennek gondviselése az országnak felelős két koronaőrre volt bízva; mindegyik egyegy alkoroaőrt nevezett, kik az őrködésben egymást félvéenkinél fölválták, úgy, hogy egyiknek szakadatlanul helyben kelle maradni. — A Duna partján más erősség állott, melly a hegyen épült felső várral, vagyis Magoskövel, a hegy lejtőjén felvonuló várfalak által kapcsolatban volt. Végre a vízi várnak falai a királyi kerteket s Vissegrád városát kapsolták össze.

Mátyás az elorzott s azután zálogba vetett koronát csak 1464-ben szerezhethé vissza Frigyeztől, s megint a vissegrádi várban őrizteté azt. II Ulászló idejében Budára hozák le, s darabig ott őrizék, de nemsokára ismét Vissegrádra szállíták s Orbán egri püspök és Báthori István újonnan választott koronaőrök gondviselésére bízák. Ez időbül való a márvány-

tábla, mely a koronaterem egyik falán megcsonkult állapotjában még most is látható.

Mátyás halála után Vissegrád dicsősége is sírba szálla. A mohácsi csata után a törökök portyázó csapata e várat is fenyegeté, ekkor még megóttalmazták, de 1529-ben a várossal együtt a vár is Szulejman kezére került. Következő évben Rogendorf elkergeté onnan a törököt, de nemsokára Szapolyai szállatá meg Vissegrádot. Fels tábornok csak a Salamon tornyát vagyis vízi bástyát foglalhatá el, s 1544-ben az egész erősséggel együtt e tornyot is újra a török szállta meg. 1595-ben Mátyás főherczeg s Pálffy Miklós vivák ki kemény harcz után a híres bástyafokot, de már 1605-ben ismét a török szállá meg Vissegrádot. 1661-ben gróf Forgács Ádám foglalá el, 1683-ban megint a törökök vették meg. Végre 1684-diki jul. 18-dikán Károly lotharingiai herczeg újból s ez úttal maradandólag vevé el Vissegrádot a töröktől.

Ez ismételt körülszállatások és kivivatások által természetesen igen sokat szenvedett Vissegrád; 1702-ben I Lipót parancsára a várfalak s az alsó vár végkép leromboltattak, nehogy a király ellen fülzendült pártosok bástyafokul használhassák azt. I. Károly és I. Mátyás pompás építményei, mellyeket egykor földi paradicsomnak neveztek vala, teljesen elenyésztek, s most már csak a Salamon tornya, a felső vár s az összekapcsoló falak romjai merednek az ég felé, búslakodva az eltűnt dicsőség fölött. A felső vár maradványai között a két várudvart, a három emeletre épült falakat, a még meglehetősen épségben levő vitzartót s a vár árkait lehet megkülönböztetni, de e maradványok is évről évre jobban jobban összedőlnek. — A koronaterem, melly még néhány éve a legjobban megmaradt állapotban volt, már most gyors enyészetnek indult, a falába rakott márványtábla is négy czímerével s latin feliratával már nagyrészt eltűnt. Az omladványok keleti oldalán egy melenczében a hajdani forrásos kútnak természeti medenczéjét látjuk, mellyet most a hegyekben legelésző barom szokott itatóul használni.

Egyébiránt Vissegrád romjai még ezen elhagyott állapotukban is nagyon festőiek. A felső vár ormairul gyönyörű kilátás esik az alul elterült omladványokra, a Dunára s túl

rajta Nagy-Marosra, s a hegyekre, mellyek sötétlő háta mögül a tekervényes Duna ismét fölcillámlik. Főleg estve felé, mikor a hanyatló nap sugarai az ősz romokra aranyos fényt vetnek s az ablakok résein s a várfalak repedésein és hasadékaiban át a falak belsejében libegő fényfátyolt szönek, valóban elragadtató látványt élvezhetünk ez ősz romok között.

Bús dőledék! milly csendesen állsz köd-lepte tetődön

Nézve komordan alá a Duna habja közé!

Lakja királyinknak, Visegrád! hajdanti virágod

Porba omolt s élted nemzeti gyászba vegyült.

Barna falad roppant vázként mered a levegőnek,

Mintha kivágyna korunk mostoha terhe alól.

Hasztalan! elhunytál; az enyészet vas keze rajtad

Vad diadalmi jelül hamvadon edzi dühét.

Küzdél bár, de magas diszeidnek hullani kelle,

Míg pártolt fiaid oszlopa, sírja levél.

A mult századokat látom feltűnni körüléd,

S lengve vonulni az est sűrű homálya felé;

S mint a honvesztett lángképzeti visszaröpülnek,

Lelkem is úgy felleng a kegyes árnyak után.

(Kisfaludy Károly.)

A hegy, mellyen a felső vár épült, kúpidomú, 1154 láb magas, s szürkés trachitsziklából áll, melly köbül a vár is épült; a hegy felső háta részint le van faragva s a rajta emelt várfalak kiegészítő részévé alakítva.

A kúphegy s a váromok nyugati alján a helység fekszik, melly most kamarai jószág s mezőváros. Visegrád városa hajdan I Mátyástul tulságos kiváltságokban részesült, mellyek szerint egy polgárát sem lehetne valami vétke vagy adóssága miatt beperelni. De az ország rendei e kiváltságlevelet, mint az országos törvényekbe ütközőt, megsemmisíték. Most jelentéktelen helység, s mindössze csak 1100 lakosa van, kik katolikusok s részint németek, részint magyarok. Egyetlen nevezetességei: az anyaegyház, a Duna partján álló kápolna, honnan 1684-ben a várat legsikeresebben lődözik, s az urasági épület.

Nem messze a kápolnától van azon hely, honnan a tulsó parton épült Nagy-Marosra szoktak átkelni. Ez most szintén

csak mezőváros, hajdan pedig sz. k. város volt s 1324-ben ugyanazon kiváltságokat nyeré, mellyekkel Buda városa bírt. De a török uralom alatt elveszté ezen kiváltságait, s azután meg nem szerezheté többé. Most valami 2900 lakosa van, kik részint magyarok, részint németek és tótok, s 400 református s néhány zsidó kivételével katolikusok. A németek temploma régibb korú s méltó a megnézésre. — Vissegrád még Pest-Pilis vmegyében van, Nagy-Maros pedig már Hont-hoz, végre a tőle nem messze, délre levő Kis-Maros Nógrádhoz tartozik. Kis-Maros csak egy mfdre van Vácztól, német falucska, 430 kath. lakossal.

Nagy-Maroson a Duna partjárul igen sajtáságos kilátásunk van. Jobb felül Vissegrád emelkedik, bal felé Nagy-Maros s a hasonnevű hegy van, a háttérben Nagyszál sötétlik; a Duna itt olyan, mint hegyektől köröskörül bérekesztett havasi tó.

Az alföld és lakosai.

Osztrák- és Stájerországbul az Alpok több kiágazása hazánk határain átlépven, a dunántuli kerületben terjedez szét, alacsony előhegyi lánczatokat és csoportokat alkotva. A Duna bal partján, a Lajta hegységgel szemben a Kárpátok merednek föl, mellyeknek tág íve hazánk felső részét koszorúzza, s Morvától meg Gácsországtul, Erdélyt pedig Moldvaszágtul választja el. Itt azután a Kárpátok lánczata nyugatra kanyarodik s Erdélyt Havasalföldtül választja el, végre délnyugati irányban a Bánságon át a Dunáig luzódik, hol a Balkán hegység északi nyulványaihoz csatlakozik. A Kárpátok fő lánczata sok ágat ereszt különböző irányban, mellyek az ország belsejébe messzire elnyulván, hazánk éjszaknyugati, északi és északkeleti részét hegyes felfölddé teszik. Az ország felső részét borító kárpáti előhegyek s az Alpok nyulványai között a két magyar alföld terül, mellyek az ország legtermékenyebb s leggazdagabb részeit foglalják magokban. E két nagy síksághoz a drávanelléki s tótorzági lapályok csatlakoznak; amaz több mfd széles s a Dunától kezdve a Dráván föl felé terülve, az Alpokba nyúlik be; emez pedig a Száva mellett terül s valami 65 négyszeg mfdnyi tért foglal.

A két magyar alföld közül a kisebbik Pozsony, Nyitra, Esztergom, Tata, Kőszeg és Soprony között terül, legnagyobb része délre esik a Dunától. Azon kis, vagy nyugati magyar síkság magában foglalja: a Csallóközt, Pozsony, Komárom, Mosony és Győr vármegyék nagyobb részét. Nyugati szélét a Fertő tava s délkeleti oldalán elterülő Hanság locsolja. Rajka és Ötevény közt gátalakú, csekély duzzadvány vonul el, a parendorfi fenyér pedig a Fertőt a Lajta vizétül rekeszti el. Az egész síkság terjedelme valami 300 négyszeg mfdnyi;

dél felé hajlik; határpontjai közzül: a Duna medre a Morva torkolatánál 430, Pozsony 408, Komárom 369, Győr 383 lábnyi a tenger színe fölött. A Fertő magasságát némellyek 354, mások pedig 427 lábnyinak mondják, az első esetben tehát a tó jóval alacsonyabb volna a Dunánál, mi azonban nem valószínű.

Éjszak felé a síkság a Vág és Nyitra folyók mellett fölnyulik a Kárpátokba; délre pedig lassankint a halmos vidékké duzzad föl, melyet az alpi nyulványok erdős és szőlős hegyei alkotnak. Nyugatra a termékeny Csallóköztől egészen a Lajta hegység keleti tövéig széles homoktérsegek és fenýérek vonulnak el, melyeket lápok, széles mocsárok és posványok szakítanak félbe. Más oldalon messzire terjed a Hanság süppedős ingoványa, csatornáival, sós tócsáival, egerescivel és töltésével, mellynek hossza egy és fél mfd, s melly a nyílt tavat az ingoványos pázsittengertől választja el. A Fertőtől nyugatra és délre a vidéket erdő és szántóföld, domb és lapály, gyümölcsligetek, szőlőhegyek és sűrű helységek borítják, kellemesen váltakozva.

A sokkal nagyobb síkság, hazánk tulajdonképi alföldre mellyre főleg vonatkozik következő tárgyalásunk, a Kárpátok előhegyeitől délre és nyugatra s a Duna bal partján terül. A Tisza rajta végig hömpölyögve két részre osztja. Azon roppant síkság, melly 1000 négyszeg mfdet jóval meghaladó tért foglal, egyremásra 300 lábnyi a tenger színe fölött, s általában vére éjszakraól délre dől, de nagyon csekély, alig észrevehető hajlással. Határpontjai közzül: a Duna medre Pesten 305, Pest városa 336, Eger 570, Tokaj 411, Munkács 501, Nagyvárad 324, Arad 400 lábnyira vannak a tenger színe fölött; a Tisza tükre Szeged mellett egyremásra 288, a Duna tükre pedig Baja mellett 250 lábnyira van a tenger fölött. Azon nagy alföld a Mátra hegységtől Zimonyig 46, Vácztól Új-Palánkáig 52, a nagy-szöllősi hegyektől (Úgocsában) Sziszekig 80 mfdre terjed. Legegyencesebb része a Tisza bal partján terül, keletre az Erdélyből elágazó hegyekig s délre a Dunáig. Azon térség terjedelmét 800 négyszeg mfdre teszik; magában foglalja: Szabolcs, Békés, Csanád, Csongrád s Torontál megyéket, meg a németbánsági ezred

s a hajduvárosok területét, továbbá Nagykúnságot, s Szatmár, Bihar, Arad és Temes vmegyék nagyobb részét. Az alföld azon része általában igen vizes, lapályain számos, kisebb és nagyobb folyó kigyózdik el, lomhán s alig észrevehető eséssel, mellyek gyakran kiöntve széltében hosszában a legkövérebb földeket árasztják s mocsárosítják el. A folyók partjain nádas lápok és posványok terülnek; kisebb nagyobb tavak s kákával, sással és náddal borított ingoványok, lápok s rétvizek váltakoznak egymással.

Az alföld azon része, melly a Duna és Tisza között terül, általában szárazabb, homokosabb s rajta több duzzadvány, kisebb nagyobb fővényhátak és homokbuczkák magaslanak. Ezeket a szél alkotja a szárnyaira vett futóhomokból s gyakran ismét elszórja vagy máshova hordja, mielőtt a rajtok lassankint támadó növényzet lekötheti s megszilárdíthatja. Szabadkától délre, a Bácskában, az úgynevezett telecskai dombok emelkednek, ezek homokzátonyok, mellyeket a víz hordott egybe. Több száraz érvölgyet alkotnak, mellyek az árab vádikhoz hasonlítanak. A Karas folyó két partján a bánási fővénydombok terülnek el, mellyek a Dunavölgyben Palánkánál kezdődvén Károlytalván felül majdnem egyenközüen vonulnak el, délkeletről északnyugatra, hol az alibunári térségeken lelapályulnak. Azon terjedelmes dombok részint futóhomokból állanak, melly szintjét minduntalan változtatja, részint fűtérek- és faültetményekből, mellyeket a homok lekötése végett 1818 óta vetettek és ültettek.

Az alföld legnevezetesebb tavai és lápjai a következők: Az Ecsedi tó, ez a kanyargós Szamos bal partján terül. Hajdan jóval nagyobb volt, még 1730-ban hossza 7, szélessége pedig 4 mföldet tett, most egész terjedelme valami 4 négyszeg mföldnyi. De ha a Kraszna és Szamos kiönt, akkor a hullámok sokkal nagyobb tért borítanak. 1778 óta a kiáradások gátlásán sokat fáradoztak, gr. Károlyi Antal a Kraszna-t más mederbe is vitette. Hajdan a tónak szigetén híres erősség állott, ezt 1442-ben Báthori Endre rakatá, de 1701-ben teljesen lerombolák. Az erősség a tó partján épült Ecsed várossal hosszú híd által volt egybekapcsolva s megvehetetlenek, magyar Gibraltárnak tartatott; most már csak némi

omladékai s alapfalai láthatók. A tó partjait náderdő borítja, melynek közepette kerek, nyílt víztűkör van. Itt ott éger- és fűzfa csoportok díszlenek, melyekhez csak télen lehet jutni, mikor a tó be van fagyva. A rengeteg sűrűben hajdan özek és vadkanok tanyáztak, most csak a vízi madarak ezrei fészkelnek ottan.

Odább éjszakra, a Borsova és Szerenye folyók közt a Gáti tó vagy Szerenyei mocsár van, mely több mint 28,000 □ holdnyi területet foglal el, de csónakok csak legmagasabb vizálláskor járhatnak rajta. Nád és káka borítja s mindenféle vízi madár népesíti.

A Palicsi tó a Bácskában van, nem messze Szabadkától. E tó, vagyis inkább mocsár, csak 1740 óta támadt. Ekkor t. i. az ottani, Palics nevű vidéken a marha számára több kutat ásának, sós vizet találtak, mely a marhának igen jól esett. Tehát új meg új kutat ásának, de azután olly hatalmas vízerekre akadtak, hogy a felbugyogó víz csakhamar az egész környéket elborítja. Ekkép támadt a tó, melynek terjedelme már 1781-ben 8800 □ mfdet tett. Ettől nem messze a Vérti tó, odább délre pedig a Luda s nevű, nagyobb láp van. E lápban ezoktak fészkelni és kotlani a hattyúk, melyek rendszeren a Palicsi tóban tartózkodnak. Azonkívül sok mindenféle más vízi madár is tanyáz ama tavakban és lápokban, valamint halak is, különösen potyka, csuka és czompó.

Temes és Torontál vmegyék s a német bánsági ezred vidéke között az Alibunári és Illancsai mocsárok terülnek: Békés, Bihar és Szabolcs vmegyék között a Sár-rét nevű nagy láp, a Bodrogközön a Hosszúrét van.

Kisebb tócsák, lápok és mocsárok a Duna és Tisza s mellékfolyóik: a hármas Körös, Maros, Béga, Temes, stb partjain nagy számmal vannak.

Részint e lápok és mocsárok lecsapolása, részint a hajózás előmozdítása végett több csatornát ástak a síkságon. Legnevezetesebb csatornák a következők: A Bácsai vagy Ferenczcsatorna, mely a Bácskán keresztül futván a Dunát Monostorszegen fölül a Tiszával Földvárnál kapcsolja össze. Hossza 14½ mfd, szélessége felül 10 öl; de víztűkre csak 48

láb s 4, legmagasb vízálláskor pedig 8 láb mély. A Duna és Tisza közötti lejtés 5 zsilipre van felosztva. Rendesen 3000, legfeljebb 6000 mázsányi teherrel megrakott hajók járhatnak a csatornán, melly a Tisza és Duna közötti utat 47 mfddel rövidíti meg. De gyakran olly csekély vize van, hogy terhelt hajók épen nem járhatnak rajta. — 1793-ban kezdék építeni s 1801-ben megtökélék. Az összes költségek 3 millió s 2 százezer forintra rúgtak, mellyeket 50 főrészvényesből alakult társaság teremtett össze.

A Béga-csatorna összesen 27 $\frac{1}{2}$ mfdnnyi s Krassó, Temes és Torontál megyéken s a német bánsági ezred vidékén fut keresztül. Temesvártól kezdve a Tiszáig külömbféle nagyságu és szerkezetű hajók járhatnak rajta.

Leginkább lecsapolási és szabályozási csatornák a következők: a Sárvíz vagy Nádorcsatorna Veszprém, Fejérvár és Tolna megyékben, részben hajózható; a Kaposi vagy Zichy-csatorna Somogy, Baranya és Tolna megyékben; a Verseczi, Berzavai, Jarcsinai és Bobottai csatornák, stb.

A folyók szabályozása már 1771-ben vevé kezdetét, s hazánkban most alig van folyó, mellyen azóta kisebb nagyobb javításokat és átvágásokat nem tettek volna. De nagyobb mérvben csak a legujabb időben inditák meg a folyószabályozást. Kivált a Tisza és mellékfolyói nagy károkat okoztak gyakori kiöntéseik által. A Tiszán kívül a Szamos, hármas Körös és Maros, mellyek számtalan kanyargással kigyódzanak el a síkságon, terjedelmes mocsárokat okoztak s minden tavasszal több mint 200 mfdnnyi legtermékenyebb földet és számos virágzó, népes helységet áradással és végromlással fenyegettek. Végre 1846-ban komolyabban hozzá láttak a szeszélyes folyók szabályozásához. A forradalom félbeszakasztá a munkát; de az 1853-diki és 1855-diki rendkívüli áradások kettőztetett munkásságra ösztönöztek. Most tehát megfeszült erővel folytatják a valóban nagyszerű munkát, hogy mentől elébb teljesen elkészítsék. Csak az 1857-ben feltöltött gátak hossza 48,500 folyóelet vagyis 12 mfdot tesz. Eddiglen a létesített összes átvágások által a Tisza folyása 42 $\frac{1}{2}$

mfölddel rövidítettet meg. Hasonló szorgalommal dolgoznak a mellékfolyók, különösen a Körös, Berettyo és Maros szabályozásán. Ezen munkálatok költségei könnyen a 30 milliót is meg fogják haladni. A Tiszaszabályozás minden esetre a legnagyobbbazerű s legüdvösebb vállalatokhoz tartozik, s méltán büszkélkedhetünk vele, hogy magyar értelmiséggel s magyar tőkével hajtatik végre. E vállalatnak is első megalapítója gr. Széchenyi István; most fő intézői Desceffy Emil, Andrassy Manó, Szapáry Gyula s Károlyi György grófok, Lónyay Menyhért és mások. A munkálatok művi vezetése Herrich Károly főmérnökre van bízva.

Az alföld lapályain a természeti fővénybuczkákon és hátakon, s a folyók mentiben újabb időben feltöltött gátakon kívül más dombokat, földhányásokat és árkokat is találunk, melyekről gyakran nem tudjuk, ki által s mikor hanyattak fel és ásattak. E dombok vagy halmok rendszeren hún vagy török halmoknak neveztetnek, s valóban némelyeket a húnok és törökök rakhattak, de mások a gótok-, avárok-, sőt saját eldödeinknek köszönhetik lételöket. Illy halmokat főleg a Tisza s Berettyo, Hortobágy és Körös folyók közötti térségen találunk. Némelyek e halmok közzül talán sírdombok, mások lakó és áldozóhelyek lehettek. Hantjaik alatt talán érdekes régiségeket rejtenek, melyeket méltó volna kiásni.

E mesterséges dombok mellett tábori árkokatok nyomait is találjuk, melyek a rómaiaktól s talán az avaroktól is erednek. Illy árkokatok mindkét síkságon vannak, legnagyobbak azok, melyek a Tisza és Duna térségeit szeldelik. Az alföld éjszaki részén a kettős Csörsz-árok vonul el a közép Dunától a Tiszáig; a nép Ördög- és Avar-ároknak is nevezi. A déli hosszabb Csörsz-árok talán Pest vidékén kezdődött a Dunánál; nyomai most Gödöllőtől kezdve Fényszarun át Pél és Tarnaszentmiklós között húzódnak el a Tisza partjára. Az éjszaki árok nyomait a Tarnafolyótól kezdve Dormádon át követhetjük a Tiszáig.

Az alföld déli részén az ugynevezett Római sánczok vannak; ezek egyik ága Újvidéktől fel Földvárig húzódik; más ág Óbecsén felül a Csákpataknál kezdődik s elsőben déli, azután nyugati irányban vonul el a Bácskán keresztül s Apa

tinon felül a Dunát éri. Ezen sánczok a legújabb időben a szerbek által részint helyreállítottak.

A Csörsz árkához következő rege csatlakozik, melyet Tompa Mihály népregéi között találunk. Régen, fölötté régen, a magyarok bejövetele előtt, Pannonián Rád, a longobárdok királya, uralkodott. Rád ur kemény vitéz volt, természetre óriás, csetlen durva bárdját, három se birta más. Harcz volt egész világa, s alig hogy megpihent: mint a darázs kizúdult s ismét csatákba ment. Midőn egykor csatába szálla, Csörszöt, az avarok királyát, ki a Tisza mentében uralkodik vala, hívá frigyestül. Győzelem után a két frigyes király áldomást ívék, aztán a harczy zsákmány részekre osztaték; de Csörsznek semmi kedve osztozni nem vala, mert szíve gondolatja továbbra szárnyala; mert szíve gondolatján Rád ur leánya élt: szép Delibáb, jutalmul frigyes csatáiért. A puszták vadrózsáján merengtek álmai, csatás szívet megejték a lányka bájai; s megesküvék: alatta bár romba dől a föld, s az ég fejére omlik... de birni fogja őt! Rádhoz fordula hát s harczdj fejében leányát, a szép Delibábot kéré. S kis szíve Delibábnak gyorsan dobog vala, oly kinos édesen fáj a szónak általa; s a fájó édes érzet titkos szerelme volt, melly olthatatlan lánggal szép Csörsz felé hajolt. De Rádnak eszében sem volt odaadni a leányt, sőt azon töri vala fejét, mikép tolhatná ki Csörsz királyt az ő birtokából. Gondolkodott... végül imigy felelt: Nem bánom Csörsz, leányom legyen menyasszonyod! de birni őt csak úgy fogod, ha a Tisza partjaira azon úton, mellyen jöttél, vizen viszed haza! Csörsz ezt hallván, népével haza sieté, arczára, gyors utában lágy szelletár omolt, s a szellő Delibábnak meleg fohásza volt. Legott neki állitá összes népét s nagy árkot kezdé ásatni. Égett a munka, éjjel nappal, későn korán, hogy mély árok hasadt a dolgos sereg nyomán. S Tiszától a Dunának vett a mezőn futást, mindennapon tovább nyult s haladt szemlátomást. Csörsz mindenütt jelen volt; ha dőlt, ha lankadott csoportja, biztatásin erőre kelt legott. Szép Delibáb sohajtva nézett kelet felé, kétség, remény s szerelme járt untalan vele; egykor hogy fenn virasztott, vérezve bú nyila: álmot küldött a hajnal nedűs pilláira. S elébe álmain egy

tündér világ terült, a melyben száz varázs kép tűnt fel meg elmerült. Hű Csörsz király s az árok tűnnek fel álmain, s szerelmes vőlegénye őt vitte habjain; felbredt s boldog volt az édes álmakon, és várván várta hívét a gyors hullámokon. De hasztalan remélt várt s epedt a hű leány, mert Csörsz királyt lováról, egy vészes éjszakán — sürgetve nyargalóván az árok mentiben — az ég tüzes villáma úté le hirtelen. És a meglankadott nép legott pihenni tért, megátkozván az árkot sok fáradalmiért. S szerelmes Delibáb . . . ah mély volt szivbánata . . . elhalt, miként az alkony csendes fuvallata. — Nézzétek Delibábot, verőfényes napon, megmegjelen remegve a sík határokon. Az alföldnek vidékin tűnő szárnyon lebeg, Csörsz nyughelyét keresve, és nom találva meg. S kesergvén most is, a kit hajdan könyezve várt, előnti könyözönnel körül a láthatárt; és újra látja álmát, kit régen álmodott, mert megtelik viz-árnnyal, Csörsz árka is legott.

Alföldünket kétségkívül aránylag igen új időszakig tenger borította, melyben azon puhányok és halak éltek, a miknek maradványait most az éjszaki előhegyek tövén eltemetve találjuk. E magyar bennföldi tenger talán kapcsolatban volt azon tengerrel, melly hajdan Lengyel- és Oroszország nagy síkságait borította, mert a magyar alföldet a lengyel és orosz pusztáktól elválasztó hegységek jobbára csak víz által felhorodott sodorványokból és töredékközetből alkotvák. Azon időszakban a hazánk éjszaki határvidékén emelkedő magas hegyek mint szirtek és sziklaszigetek nyultak ki a tenger hullámjaibul. E tenger akkor folyhatott le, mikor a Duna a Kárpátok nyulványait és Balkan hegységet egybekapcsoló sziklafalakon áttörve magának utat vajt a Fekete tengerbe.

A föld felső rétegei jobbára finom szemcséjű, több kevesebb csillám lemezekkel kevert kovarczhomokból, s növényi részekkel kevert agyagföldbül állanak. Némely helyeken, kivált a Duna és Tisza között, a homok uralkodik, gyakran sivány futóhomok képében; más helyeken pedig, kivált a Tiszán tul s a Bánságban feketés, kövér, igen termékeny agyagföld uralkodik. Sok helyütt mészrakodmányokat is talá-

lunk; itt ott a mészkő nagyobb mennyiségben bukkan fel, pl. Szabadka közelében nem messze a Palicsi tótul, azután Kistelek, Törtöl, Berczel, stb. helységek mellett. Hihető, hogy a mészképződmény bizonyos mélységben terjedelmes, szakadatlan települényt alkot, mellyet a ráakódott agyag, homok s más, újabb áradmányi rétegek eltakarnak, úgy hogy annak csak némelly magasabb részei bukkannak fel. Cotta Bernát azt véli, hogy az alföld hatalmas kőszételepeket is rejt gyomrában, mellyek nem épen nagy mélységben volnának találhatóak. E kőszételepek feltárása egyfelül elegendő tüzelőszert nyújtana, másfelől pedig a mélyebb rétegekben jó ivóvíz ereire is vezetne, tehát az alföld két érezhető hiányán segítené.

Továbbá az alföld térségein különbözőféle sókat is találunk, névszerint: glaubersót, konyhasót, keserűsót, kivált pedig széksót és salétromot. Sok helyütt az egész földet a széksó-por és jegőczök hófehér csíkjai borítják. A széksó mindjárt tavasszal kezd kivirágozni, mihelyt a föld felszikkad, s azután egész nyáron át az őszi esőzések beálltáig tart a kivirágzása. Illy széksó-vidékek Pest, Bács, Csongrád, Csanád, Békés, Torontál, Szabolcs, Szatmár és Heves megyékben, a Jász-kúnságban, s tul a Dunán is Fejérvár, Komárom, Mosony és Soprony megyék némelly részében fordulnak elő. De a fő széksó-vidék Pest és Bács megyék homokos térségein vonul el, mint széles öv; ennek irányában számos állóvíz és tócsa van, mellyeknek sem a Tiszába sem a Dunába nincsen lefolyásuk. E mocsárok némellyikében, úgy látszik, tetemes tözegképződés folyik. Vizök részint édes, részint sós és féligisós. A széksó főleg a sós vizü tavak és mocsárok mellett virágzik ki. Mikor nyáron vizök apadni kezd, akkor a kiszáradt medence szélén fehér széksó-gyűrű támad, melly annál szélesebb lesz, mennél inkább apad és visszavonul a víz, de ennek tükréig sohasem nyulik el. Azomban a széksót nemcsak az illy vízmedenczék szélén vagy közvetlen szomszédságában találjuk, hanem távolabb s egészen száraz helyeken is.

A kivirágzott széksót időről időre leseprik. Illy természetes, földes és növényes anyagokkal nagyon kevert állatjában viszik a parasztok a vásárra, hol a szappanosok

veszik meg, vagy a gyárokba, hol az idegen részekről főzés és lúgzás által megtisztítják. Illy gyárok vannak: Debreczenben, Kisteleken, Félegyházán, Majsán, stb. Debreczen és Pocsaj vidékén évenként valami 12,000 mázsá széksót sepernek össze, mellynek nagyobb részét a debreczeni szappanosok fogyasztják el. Hazánk összes széksó-termelését 40,000 mázsára becsülik.

Több vidéken a széksó mellett a salétrom is előfordul. De ennek tulajdonképi vidéke a Tisza és Berettyo közt, éjszaki Biharban, Szabolcsban s a Hajdúvárosok kerületében van. Azon vidék valami 130 □ mfdnyi területet foglal magában. Ottan a helységek mellett szérűk vannak, mellyeken a salétrom tavasztól őszig kékes fehér virágokkal virágzik ki, s nyár folytában több ízben separtethetik le. De a salétrom nemcsak a minden növényzettől megtisztított s különösen elkészített szérűkön virágzik ki, hanem a bokrokon, sövényeken és falakon, valamint a mezőkön is; gyakran meg sem látjuk s csak a lábunk alatt támadó sajátságos sistergés árulja el ottlétét. Mindenütt hol sok csalánt, kórót, ármöt, paréjt, libatopot (kenőfüt, kücsögfüt), keskenylevelű maglapélt találunk, ott bizonyosan a salétrom nyomaira is akadunk. Legtöbb salétromot sepernek Nyiregyháza, Oros, Keresztut, Demecser, Ibrony, Apágy, Nagy-Kálló, azután Sz. Mihály, Búd, Dorog, Nánás és Szoboszló s végre Debreczen vidékén Miko-Pércs, Monostor-Pályi, Léta, Vértes és Bagos helységeekben. Azon egész vidék talaja laza homokföldbül, alacsonyabb helyein pedig különösen sok televényből áll. A homok rendszeren 3—4 láb vastag réteget alkot, alatta márga-, vagy agyagréteg van, azután megint homok, ezalatt vaczarmárga vagy agyag, végre vaczarréteg következik.

A Tisza mellett, és pedig rendszeren a partokhoz közel, Szolnoktól kezdve le egész Tételig virágzik ki a salétrom, különösen Oroszlámos, Mártonyos, Török Kanizsa, Csóka, Tisza Sz. Mihály, Ada, Moholy, Elemér, Aradács és Tétel mellett. De itt a helységek melletti szérűkön kívül nem igen találunk kivirágzásokat, kivéven az Alibunári mocsár környékét. — Végre még túl a Dunán Fejér és Mosony megyékben is előfordul a természetes salétrom.

A nagy magyar síkságnak pusztai jelleme van, kevés vagy épen semmi természeti erdei tenyészete levén, de azért korántsem rémletes, terméketlen sivatag és pusztaság. Fatenyészeten sem szükkölködik teljesen, nemcsak a helységeekben és tanyákon találunk különösen akác-, jegenye-, nyár- és cser- és sokféle gyümölcsfákat, de a folyó és állóvizek partjait is különböző fák és bokrok szegélyezik; sőt helyvel közel tölgyerdőket is találunk. Azonban a fanövényzet minden esetre alárendelt helyet foglal a terjedelmes szántóföldek, kaszálók és legelők mellett, s néhol teljesen hibázik. Buja szántóföldek és rétek kopár homoktérsegekkel, száraz legelőkkel és posványokkal váltakoznak. Ezeket néhol rengeteg náderdők borítják, valamint a tavak és folyók alacsony partjait is. A mezőkön buja vetések hullánczanak: búza, gabna, árpa, zab, repce és kukoricza, más helyeken terjedelmes dohány-, kender- vagy dinnyeföldek vannak; itt ott kölesföldeket, a Bánságban néhány rizsföldet is találunk; megint más térségeket mákvirág, napraforgó, cukorrépa, bab és paszuly és lencse s mindenféle takarmányvetések foglalnak el. Sőt sok vidéken terjedelmes szőlőkerteket is találunk.

Az alföld virányzatának sajátos jelleme s meglepő sokfélesége van. Más a nyirkos kövér rétek virányzata s más a részben sós mocsároké, megint más virágokat találunk a futóhomokon s másokat a természetileg kevesebbé mozgékony vagy mesterségesen megkötött homokon. Sok honos növényünk van, mellyek másutt vagy igen gyéren vagy épen nem fordulnak elő. Különösen a futóhomok növényzetét külföldön alig ismerik.*) A megkötött homokon általában ugyanazon növények teremnek, mellyek a futóhomokon, de erősebbek s szörtelembek. Nagy növénybeli gazdagságot a mocsárookban is találunk. Némelly mocsárban különösen a környi gyökérnek nevezett mérges bürök fordul elő. E növény nálunk igen buján terem, magas száru, csaknem olyan mint

*) Illyen, csak hazánkban előforduló növények pl. a pelyhes palaszka-mag (*Corispermum canescens*), a homoki cikkszár (*polygonum arenarium*), fodros ternye (*alyssum tortuosum*), homoki seprűfű (*kochia arenaria*), homoki útifű (*plantago arenaria*) stb.

valami kis fa. Vastag, görcsös és nagy gyökereinek belső üregeiben fehér, téjhez hasonlító nedv van. Kívül a gyökérnek gyűrűiből szőrszálak fakadnak ki, melyek a vizen úsznak vagy az iszapban gyökeredzenek. A növénynek levele és magva a petrezselyeméhez hasonlít; szaga csömörletes és kábító; mérge halálos s gyorsan öl. A marha hamar felduzzad és meggebed, ha legelés közben néhány levelét elnyelte; az ember elbódul s elalél, ha csak egy levelét vagy gyökerének egy darabját kalapja mellé tüzi. Ha a gyökerét összemorzsolva vízbe dobjuk, akkor a víz tükrét az égettbor lángjához hasonló kékes fény futja bé; illy fényt magán a gyökeren is látni, ha összevagdalgják, de csak néhány pillanatig.

Az állati életben sem találunk fogatkozást az alföldön. Az emlősöknek Magyarországon megfigyelt 35 neméből s 64 fajából a legtöbb az alföldön is előfordul. Sőt még a hód is találtatik a Duna némelly szigetén, de csak igen gyéren. Sokkal gyakoribb a még kevéssé ismert fogas vakony vagyis földi kutya, főleg Pest vidékén, úgy a kertipele is, melly Európában igen ritka állat. A sokféle egér és patkány és egyéb őrlő állatfajok közül a száraz lapályokon főleg az ürge igen gyakori; a nádasokban pedig a nádi egér tanyázik. A ragadozó állatok közül a farkas csak néha kemény télben jelenik meg az alföldön, míg a róka, borz, nyest és görény nem épen ritka tünemények. De a hódmenyét csak néha találkozik a Duna némelly szigetén.

A madarakból Petényi elhunyt jeles természetbuvárunk Magyarországon és Erdélyben 93 nemet és 308 fajt talált. Legtöbbje szintén az alföldön is tartózkodik. Keselyűk és sasok csak véltén mutatkoznak, annál gyakoribbak a kánya, vércse és sólyom. Az éneklő madarak közül a pacsirta a leggyakoribb. Sok költöző madár veszi utját az alföldön át s itt rövidebben hosszasan mulat. Különösen sok honos és költöző vizi és úszó madarat találunk az alföldön. Ott találunk két darufajt, nyolcz gémfajt, négy karakatnafajt, többféle szalonkát, két gödényfajt, kétféle kormoránt, mindenféle csüllöt és tengeri fecskét, háromféle tengeri bukdárt, melyek télen az északi sarktenger vidékéről költözködnék hozzánk, s melyekhez néha a fekete karakatna is csatlakozik.

Továbbá ott találunk három hattyúfajt, többféle vadludat, tizennyolczféle vad ruczát; végre ott van a gólya s a nagy túzok, melly Európának legnagyobb madara s 20 sőt 30 fontot is nyom. A mélézó s féllábán álló gólya a gémes kúttal meg csárdával együtt minden alföldi tájkép jellemzője.

Álljunk meg egy pillanatra valamely alföldi tónak partján, s ügyeljünk az ott zsibongó életre, mellyet Tompa Mihály ekkép ír le:

A rencze zöldelön horítja be vizét,
 És harmatkása nól zsombékos partinál.
 Féllábon állva itt busúl az eszterág,
 A víz színére nőtt szíles lapun pedig
 Ül tollászkodva a bukó szárcsák hada;
 S fenn a bóbás bibicz kereng, sikoltozik.
 A sűrű nádasok hosszú zugása közt,
 Fényes fejü gácsér nyers hápogása szól;
 Mig a tojásívó körmös sas elveri
 Az ülös madarat meleg tojásiról.
 Szökő szigetre a nemes kócsag megül,
 Majd mint fehér fátyol eltűnik hirtelen;
 Helyére percz alatt fekete gólya száll;
 Gyöngyvér s karakatna; amaz jön, ez megyen.
 Itt nó a kardos sás, s a barna buzogány,
 Indája itt köt az ötszarvu sulyomnak;
 Iromba jérczót a vízi tyúk viszi,
 Sűrű torzsa közt a zugó nádasoknak . . .
 Vak varjuk ülnek a parti égerfákra;
 A nádas rókája vonít esthajnalon;
 Jár a tündelevény, a tó zsibongva zúg,
 Zugása messze szól a csendes tájakon, stb.

A halaknak 29 neme s 68 faja találkozik hazánkban; csak a Dunában 28 nem s 49 faj él. Ezek közt van a folyami sügér, melly néha 5 fontot nyom, s négy másféle sügérfajon kívül a süllü is, melly a Balatonban legjobban tenyészik s nagyobbra nő, mikor is fogas a neve; továbbá a folyami, tükör- és arany-potyka, helyel közzel a tavi poszár is s a kárász. Még gyakoriabbak a csuka, harcsa, márna vagy zsidóhal, ángolna, néha a garda vagy magyar hering is, az aranyzompó, a nagy viza, stb. Legízletesebbek a csuka,

harcsa, ponty és viza. Ez utóbbi néha egy mázsát is nyom, a Dunán fölfelé egész Komárom vidékéig szokott meenni. A Tiszában különösen a harcsa, csuka, menyhal, ángolna és kecsge élnek; főleg a menyhal és kecsge igen jóízű halak.

Hüllőkben sincs fogyatkozás. De különösen a rovarok osztálya igen gazdag. Jeles rovarásznunk Frivaldszky Imre számos új s csakis honunkban élő fajt fedezett föl. A sokféle legyek és szúnyogok közül csak a kolumbácsi szúnyogot említjük meg különösen. E rovar olly veszélyes állatka, mint déli Afrikában a czece-legy. Csak 1—1½ vonal hosszú, s ½ vonal széles; gömbölyű feje, oldalt fekvő nagy szeme, rövid vastag szíjja, két egymást teljesen fedő, eres, átlátszó szárnya van, továbbá testének két harmadát borító, hamvas sűrke vértje, fehérsárgás s négy rovatú alteste, s hat lába, mellyek mindegyike négy izzal s két fogókörmel bfr. E rovar az Új-Palánka és Orsova közötti állóvizek, különösen pedig Kolumbács környékén honol, s a mocsárok iszapjába rakja petéit. A szél és eső elől a közel üregekbe és barlangokba menekül, honnan azután seregenként kitör. A nép hite szerint e veszélyes szúnyogok a pokolbeli sárkány fejből támadtak, mellyet Sz. György, midőn a sárkányt leverte, a kolumbácsi barlangba dobott. Néha a déli szélről hajtván nagy seregekben mint fellegek szállnak messze földre, s így különösen Arad megyébe is eljutnak. A hol illy szúnyogfelleget mutatkozik, ott aggodalom szállja meg a szántóvető embert, marháját azonnal haza hajtja a legelőre s ha lehetséges, akolba zárja, s a veszedelmes szúnyogokat meggyújtott gánj füstje által igyekszik eltávoztatni. Magát a marhát és lovat is nagy félelem és rémület fogja el, mihelyt a szúnyogok közelednek. Ezek a marhának még belső részeibe is beférkeznek, s a melly ökröt vagy lovat elleptek, az csakhamar nehezen kezd lélekezni, elbágyad s rendszeren már 3—5, néha pedig 12—20 óra alatt meggebed, gyakran görcsös vonaglással, ha csak ideje korán orvosi segítyt nem kap. Azonban egy hives záporosó az egész sereget kipusztítja, olly gyöngö életű teremtes e rettegett szúnyog.

Az alföld legszebb diszét a házi állatok, a juhok, marhák és lovak ezrei teszik. A tejelő és ígás marha ren-

desen a helységek és tanyák közelében levő gyepen legeltetik; ellenben az úgy nevezett szilaj csordák és ménesek nyáron télen künn maradnak szabad ég alatt. Tavasz megnyíltával rendszeren tömegekbe verve nagyobb pusztára hajtattak s ott azután késő őszig legeltetnek, ekkor rendszeren felozlattatik a gulya s az egyes gazdák a magok barmát tulajdon takarmánytermő földeikre, tanyáikra hajtják. Itt rendszeren fődél nélküli alkotmányt készítenek, melly egy közép-pontból kiinduló, három egyenes águ szárnyból áll, miért is szárnyéknak neveztetik. A barom már ösztönszerűleg is a szárnyéknak mindenkor azon szögletága mögé vonul, melly azt a szél ellen megóvja. E szárnyék rendszeren nádból, vagy vesszőből készül, s ittott a rendes juhakol helyét is pótolja. A gulyás és csikós számára az ugynevezett cserényt készítik. Ez négyszögletű alkotmány vesszőből vagy deszkából; fődél nélküli, egy helyről a másikra vihető. A barom e pásztori tanyához annyira szokott, hogy azt minden éjjel magától körülheveri. A sövényyszerű cserény mintegy öt láb magas, csak a szél ellen használ s a gulyások és csikósok főző-helyéül, s gunyáik és főzőedényaik tartó-helyéül szolgál. — Vannak félszilaj gulyák és ménesek is, ezek csak tavasztól őszig legelnek szabad ég alatt, télre pedig istállóba hajtattak. A tejelő és jármos marha csak nappal legel, estve pedig haza tereltetik. Tudjuk, hogy a magyar marhát karesu és szép termet, hosszú s messzire szétálló szarvak jellemzik. Különösen 6—700 darabból álló szilaj gulya valóban gyönyörű látványt nyújt. A magyar ló nem nagy, de tüzes s kitartó, s kivált angol lóval való keresztezés által nagyon nemesbíthető.

A külföldiek rendszeren megütköznek azon, hogy a Tisza és Duna térségein gyakran több mfdnyi utat kell tenni, míg az ember várost vagy falut lát, s azért alföldünket népetlen pusztaságnak, valóságos sivatagnak tartják. Igaz, alföldi helységeink száma nem igen nagy, mindazáltal az alföld népessége nem olly csekély, mint gyakran vélik. Elsőben is a helységek rendszeren igen nagyok és népesek, azután pedig az ugynevezett puszták sem népetlenek, s lakosságuk évről évre szaporodik. Már most is nem egy magyar pusztán több ember él mint némelly német városban. Vannak tudósok,

kik azon török fejöket, hogyan keletkeztek a magyar puszták, sokan nemcsak külföldön, de hazánkban is azt vélik, az alföldön sohasem volt több helység, mint jelenleg. De ez nagy tévedés. Alföldünk népessége talán hazánk legvirágzóbb korszakában sem volt számosabb mint mostan; de a helységek száma csakugyan egykor sokkal nagyobb volt. Tudjuk, még másfél száz esztendeje sincs, hogy hazánk a török igtától megszabadult; azelőtt pedig alföldünk legeslegnagyobb részén több mint másfél századig a török és tatár dúlakodott, a helységeket égetve és pusztítva, a lakosokat öldösve s rabszűjra fűzve. Csuda-e, hogy sok helység teljesen és nyomtalanul eltűnt a föld színéről, hogy másoknak csak némi omladékait találjuk? A még itt ott búslakodó pusztai romok, templomi omladékok a multnak szomorú maradványai. Midőn a törökség elűzetett, egész megyék népetlen sivatagok voltak; Békés megyében még valami száz év előtt alig esett 100 ember egyegy négyszeg mfdre. S a Bánságban hány helység állott, midőn onnan a török eltakarodott? Hová lett annak egykori magyar lakossága?

Az úgynevezett puszták többnyire elnépetlentült s elpusztult helységekből támadtak, a megmaradt lakosok egyes nagyobb helységekből seregelték össze, nagyobb tömegben jobban védelmezhetvén magukat. Onnan van, hogy alföldünk helységei többnyire olly nagyok és népesek, mig körülöttök csak puszták s ezeken csak tanyák s majorságok vannak. A puszták vagy régi vagy új nemes birtokosaik kezében maradtak, vagy idő jártában a megmaradt városi községek birtokába kerültek. Innen van, hogy pl. Debreczen, Szeged, Kecskemét, stb. területe olly rendkívül nagy s hogy ehhez olly számos pusztá tartozik. *)

*) A „puszta“ szó, véleményem szerint, nem terméketlen sivatagot, hanem gyep térséget, rétséget jelent, mit steppe, haide, prairie, pampas, llano, stb. szókkal fejeznek ki más nemzetek. Utóbb az elpusztult helységekre s a nemesi „praedium“ = farm-ra is alkalmaztatott. Ez értelemben a felföldön is vannak puszták, s összesen valami 8000 pusztá, azaz eredetileg nemesi birtokrész van Magyarországon. Gondolom, a felföldi praediumokat csak a török idő óta kezdték pusztáknak nevezni.

Tudjuk, hogy a puszták rendszeren több birtokrészre oszlanak, hogy tehát egyegy pusztán több tanya és majorság szokott lenni. E tanyákból lassankint helységek lesznek idővel. Több pusztá már is igen jól műveltetik. Mezőhegyes cs. k. pusztá a hozzátartozó részekkel együtt valami 40,000 □ holdat foglal el, szántóföldjein évenként valami 10,000 mérő gabnát vetnek, kaszálóin valami 300,000 mázsa széna terem, aratáskor 7000 embert is állítanak munkába. Derék-egyháza, melly pusztá gr. Károlyié, 22,000 □ holdat foglal magában, vető magnak 5—6000 mérő gabnát szükségel. Sok pusztán már szép faültetvényeket, kerteket s a különböző gazdasági épületek mellett csinos mezei lakokat is találunk.

Vannak azomban nagy térségek, mellyek csak legelőül szolgálnak, s mellyeken csak ittott találunk egyegy gunyhót, vagy cserényt s egyegy gémes kutat, csárdát meg állást. Főleg azért nagyon egyhangúnak látszik az alföld, mindazáltal van benne valami fenséges és költői. Az alföld ezen költői oldalát Petőfy fogta fel és irta le legjobban; pl. következő verseiben:

Bejártam a rónát,
Mellyet átölel a Tisza-Duna karja,
S ülében, mint kedves mosolygó gyermekét
Az anya, ugy tartja.
Testi szemeimet
Behunyom, és lelkem szemeivel nézek,
S előttem lebegnek szépen gyönyörűn az
Alföldi vidékek.

Forró nyárközép van,
Kapaszkodik a nap fölfelé; sugára
Mint a lángesó olly égető özönnel
Ömlik a pusztára
Széles hoeszu pusztá, el is látok messze,
Egész odáig, hol a lehajló ég a
Földdel olvad össze.

Gazdag legelőkön
Visz az út keresztül; ott hever a göboly,
Rekkenő a hőség, azért nem fogyaszt most
A kövér mezőből.

Cserény oldalánál
Szundikál a gúlyás leterített subán,
Kutyái is lomhák, nem is pillantanak
Az útaszó után.

Itten a lapályon
Egy ér nyúlik végig, meg se mozdul habja,
Csak akkor loccsan, ha egyegy halászmadar
Szárnyával megcsapja;
Szép fővény az alja,
Egészen lelátni sárga fenekére,
A lusta pióczák s a futó bogarak
Tarka seregére.

Szélén a sötétzöld
Káka közt egyegy gém nyakát nyujtogatja,
Közbe hosszú orrát űti víz alá a
Gólyafiak anyja,
Nagyot nyel, és aztán
Főlemeli fejét s körülnéz kényesen,
A vízparton pedig töméntelen bíbicz
Jajgat keservesen.

Amott egy nagy ágas
Áll szomorún, egykor kútágas lehetett,
Mellette a gödör, hanem már boomlott,
Be is gyepesedett;
Elmerengve nézi
Ez a kútágas a távol délibábot,
Nem tudom, mit nézhet rajta? hisz affélét
Már eleget látott.

Ott van a délibáb
A láthatár szélén . . . nem kapott egyebet,
Egy ütöttkopott vén csárdát emelt föl, azt
Tartja a föld felett.
Emerre meg gyérül
A legelő, végre a nyoma is elvész,
Sárga homokdombok emelkednek, miket
Épit s dönt a szélvész.

Nagy sokára egyegy
Tanya tünedez fel, boglyák és kazalok,
Rajtok varju károg, ittott egy mogorva
Komondor csavarog.

Tenger szántóföldek
Terjednek szerteszét, rajtok áldott búza,
Lefelé hajlanak, kalászaikat a
Nehéz mag lehúzza.

A zöld búza között
Piros pipacsok és kék virágok nyílnak,
Imitt amott sötétvörös túszerózsa,
Mint egy vérző csillag.
Közeleg az este
Megaranyosodnak a fehér fellegek,
Szép felbők! mindegyik úgy megy el fölöttünk,
Mint egy tündérrege.

Végre ott a város,
Közepén a templom, nagy komoly tornyával,
Szanaszét a város végén a szélalmok
Széles vitorlakkal.
Ugy szeretek állni
A szélalmok előtt! elnézem ezeket,
A mint vitorlájok, egyre hányja
A cigánykereket.

Még szebb Petőfinek azon költeménye, mellynek czime:
A csárda romjai.

Te vagy, oh szép alföld végtelen rónája,
Lelkem legkedvesebb mulatótanyája.
Az a görbe felföld hegy- és völgyeivel
Könyv, mellynek számtalan lapjait forgatni kell,
De te, alföldem, hol hegy után hegy nem kél,
Olyan vagy, mint a nyílt, a fölbontott levél,
A melyet egyszerre átalolvashatok;
S vannak beléd írva szép, nagy gondolatok,
Mint sajnálom én, hogy egész életemet
Itt kinn a pusztákon töltenem nem lehet!
Itt szeretnék élni a puszták közepin,
Mint Arábiában a szabad beduin.
Pusztá, pusztá, te vagy a szabadság képe,
És, szabadság, te vagy lelkem istensége!
Szabadság, istenem, még csak azért élek,
Csak azért hogy egykor érted haljak én meg,
S síromnál, ha érted onthatom véretem,
Meg fogom áldani átkos életemet.

De mi ez? ... sir... halál... hova nem vetődtem!
 Nem csoda különben, mert rom van előttem.
 Nem váromladék ez. Csárdának romjai
 Hanem hiszen azt az idő nem keresi:
 Melly'k millyen épület? vár-e avvagy csárda?
 Ennek is annak is reá lép falára;
 S hova az idő lép: omlik, ha kő, ha vas,
 És neki semmi nem alacsony nem magas. —
 Hogy van, hogy e csárda kövekből épüle?
 Holott kőtermésnek nyoma sincs körüle.
 Itt régente falu avvagy város állott,
 Míg nem nyögte hazánk a török rabságot;
 E hajdani várost földulta az ozmán,
 Kő kövön nem maradt, csak az isten házában.
 A templom maradt meg — de ez is betegen —
 Hogy a pusztulásnak gyászolója legyen.
 És gyászolt a templom több hosszú századot,
 Míg végre bujában össze nem roskadott.
 Hogy haszna ne vesszen széthullott kövének,
 Belőle e helyen csárdát építének.
 Az isten házából csárda!... és miért ne?...
 Itt és ott élhetünk az isten kedvére;
 S láttam én csárdákban tisztább sziveket már,
 Mint kit naponként lát térdelni az oltár. --
 Csárda, eldőlt csárda, még mikor te benned
 Utasok vigadtak, utasok pihentek!
 Fölépit tégedet újra képzeletem,
 S vendégidet színről színre szemlélhetem;
 Itt görcsös botjával egy vándorlőlegény,
 Ott zsiros subában egy pár szegény legény,
 Itt hosszú szakállal egy üveges zsidó,
 Amott egy drótos-tót s több ilyen borozó.
 Hát a szép csaplárné fiatalságával?
 Mostan ölelkezik egy hamis deákkal,
 Kinek a bor kissé megzavarta fejét,
 De a szép menyecske még jobban a szívét.
 S hol a vén csaplár, hogy ezért föl nem pattan?
 Kinn a kazal végén álmodik nyugodtan...
 Kazal végén akkor, most már lenn a sírban,
 És a szép fiatal menyecske is ott van,
 És a hamis deák s mind, kik itt boroztak.
 Ők valamennyien már rég porladoznak.
 A csárda is vénült, vénült és roskadott,
 Leüté fejről a szél a kalapot,

A födelet . . . ekkép áll hajadon fővel,
 Mintha urával beszélne, az idővel,
 S kérné alázattal, hogy kissé kimélje;
 Hanem sikertelen esdeklő beszédje.
 Düledez, düledez; félig ismerni csak:
 Mellyik volt az ajtó, mellyik volt az ablak.
 Még áll s emelkedik az éghez kéményc,
 Mint a haldoklónak utósó reménye.
 Pinczéje beomlott, a kút is mellette,
 Honnan az ostorfát valaki elvitte;
 Csak az ágas és a gém van még épségben,
 Egy mogorva sas ül a gém tetejében.
 Legmagasabb hely a pusztán e gém vége,
 Azért ült föl a sas ennek tetejébe.
 Fönn ül és merően maga elé hámul,
 Mintha gondolkodnék a mulandóságrul.
 Fölötte lángol a nap, az égnek ifja,
 Lángol, mert kebelét a szerelem vívja;
 Szeretője, a ki epedve néz rája,
 Délibáb, a puszták szép tündérleánya.

Első pillanatra bármilly egyhangúnak lássék az alföldi pusztá, mindazáltal a figyelmesebb ember a legnagyobbszerű tájképeknek meglepő változatosságát tapasztalhatja rajta. — Sötétség takarja a síkságot, komor szürke fátyol borítja az eget, köröskörül stri csend uralkodik: ekkor kelet felé fehér csik villan föl, erre más csik mutatkozik, végre bágyadt fehér csillám futja be a látkör szegélyét, hol az a pusztára látszik támaszkodni; a csillagok lassanlassan elbágyadnak s elalsznak. Keleten mindinkább szürkül és derül, a környező tárgyak köröskörül láthatókká lesznek, körirajzaik mint sötét árnyak ütnek el a fénycsillámtól, melly a légkört átjárja, a pusztá egy része a másik után kiemelkedik a szürkületből, a látkör szétolvadó határjai köröskörül hátrább meg hátrább vonulnak, a tér mind inkább tágul, növekszik, a pusztá új fris szint ült; a távol kút génjének körvonalai élesen kiválnak, a gulyák, ménesek és nyájak izegnek mozognak, a tehének halk bögést hallatnak, a lovak tombolnak, a juhok bégetnek.

Azalatt a menny boltozatára szelid pir derült, melly lassankint violaszinné változik; most vérpirosan s lassan száll föl a nap, lassanlassan széttépi burkonyát: az ég pirja rögtön eltiúnik s a mennynek egész boltozatát sötétkék fátyol borítja be. A nap királynéja mind fényesebben, felségebben ragyog, az egész mennyen tiszta, csillogó aczélfény terjed el. Most már az éjnek langy levegője eltűnt, s hűs szellő lengedez a puszán, a fűszállakra csillogó harmatcseppek szállnak, mellyek a reggeli nap fényében rengenek. Ekkor az egész természet új életre ébred. A gulyák, ménesek és nyájak a legelőre vonódnak, utánuk a pásztorok és kutyáik; a mezei nyulak ide oda szökellnek a mezőkön, az ürgek lyukaik előtt guggolnak és játszadoznak, a gólyák kelepelnek s a levegőt a pacsirták éneke tölti el. Ekkor a ragadozó madár is mutatkozik, otta magas ég alatt lengedez mint valami fekete pont; ez nagyobbra és nagyobbra nő, mozogni kezd, szárnya támad, már szárnyának csattogását is látjuk, csakhamar az ölyv vagy kánya rikácsoló szavát is meghalljuk. A gémes kútnál barna leányok jelennek meg, vállaikon hosszú rúd van, mellynek két végén egyegy ószerű korszó függ. Talán a kútnál már csinos legény várakozik rájuk, hogy az ostorfát a vederrel alámerítse s korszókat vízzel negtöltse.

Magasabbra és magasabbra száll a nap, a reggeli hűség már eltűnt, a levegő mind melegebb lesz. Egyszerre, úgy látszik, más országba jutottunk; szemünk előtt egész tenger terül, melly nem nagy távolságban gyöngyszürke hullámaint rengeti. Incselkedve felénk közelg, azután ismét odább távozik. Egyszerre mögöttünk is összefoly, holott pedig csak egy óra előtt száraz, szikkadt földön jártunk vala, most mindenfelől tündéri tó környez. Kékes hullámaiból bokrok, ligetek, falvak, várak, városok merülnek föl a legfelséges csoportozatokban. Csudálatos változatossággal jönnek s mennek a képek. Majd magas fáknak egymást szegő sorai tűnnek föl bámuló szemünk előtt, majd szép erdőpagonyok s kéjvárakkal koszorúzott hegyek emelkednek föl. Pompás templomok és tornyok, felséges városok és falvak váltakoznak egymással. De ha feléjük megyünk, rögtön eltűnnek: nyomorúlt cserjék, tövises kóró, álmodozó eszterág, kutágas, omladozó gunyhó,

düledező csárda vagy legföljebb valami tanya . . . ez az egész, mi a bámult varázssalkotmánybul hátramaradt. — De most ósmeretlen óriások serge közelg, rémitő alakok, mint szörnyetegek emelkednek, fejeikön faszállyi szarvak ülnek, mellyeket büszkén az égnek nyujtanak. Tompa zugás és dobogás növeli meglepetésünket s félelmünket. A szarvas szörnyetegek után emberi óriások járnak . . . De csakhamar eloszlik a fátyol, — szemünk előtt ökörgulya legel, csatarendben állva, mint valami hadsereg. Ezek a delibáb varázsképei, mellyek azomban nem mindig láthatók egész pompájokban.

S ismét más tüneményen akad meg szemünk. Nem messze tőlünk nagy számmal fehér oszlopok szállnak föl, némelylek hegyei égnek, mások földnek fordítvák. Egymáshoz közelednek, majd ismét szétfutnak, ide oda körben lejtve, most felénk keringnek, majd megint odább sietnek, most összeütköznek s széthullanak, majd ismét fölkerednek. Porforgatagok, mellyeket a forgó szél kerget. Gyakran igen nagy sebességgel mozognak, néha negyedóra alatt egész földet futnak, annélkül hogy felbomlanának. Ollykor ollykor ötven illy poroszlopot is egyszerre láthatunk. Néha hirtelen a távolban felnyuló hegyek által lepetünk meg a végtelen síkság közepette; csudálkozunk, miféle hegyek, honnan kerültek azok? De csakhamar szétolvadnak: csak fellegek voltak, mellyeket a síksághoz nem szokott szemünk hegyeknek tartott. Most kék felhőhegyek tornyosulnak föl, fehér tetőkkel a láthatáron; nagyobbra nagyobbra nőnek, megszakadnak s ismét egybefutnak. Feljebb s közelebb vonúlnak, időről időre vakító villám hasítja sötét kebelöket, ezt messze s tompa dörgés követi. Mind közelebb jönnek a felhők, a dörgés meg ropogás mind erősebben szól, a villám és dörgés mind gyorsabban következik egymásra, amaz hosszú vakító sugarával az egész mennyen lobog végig, emez rövid csattanásokkal a földet rázkódtatja meg. Forgatagok emelkednek, a fölkeredett szélvész dühöngve üvölt a pusztán, a nappal éjtszaka váltja föl. A felhők mintha a földre ereszkedtek volna, megnyílt csatornáikbul zúgva omlik a zápor. Nehány pillanat mulva az egész térséget víz borítja. De a milly hirtelen a fergeteg beállt, ép olly hirtelen vége is szakad.

Dél van. A nap legforróbb sugarait lövelli a sikságra, az izzó levegő apró csillogó hullámokban rezeg a pusztán végig, mintha maga a fővény hullámzanék. Az egész természet, úgy látszik, kihalt, rideg némaság borong a térségen; a gulyák, ménesek és nyájak felhagytak a legeléssel, körbe álltak, mozdulatlanul ott vannak lestüött fejjel, egyik állat a másiknak árnyékában keres ótalmat az égő sugarak ellen. A sötétkéek egen ittott könnyű fehér bodrosfelleg úszik, a látkör szélén pedig összefutó felhórétegek borongnak, mint távol hegyek.

Végre hanyatlaní kezd a nap, a menny boltozatát elmosódó, légnemű, fényes fátyol vonja be; az alább alább gördülő nap még néhány perczig küllőszerű sugarakkal lánkol a tüzes rojtokkal szegélyezett fellegek közepett, azután vérpiros golyója végkép alámertül. Most az ég pirja elalszik, helyét bágyadt sárgás fény foglalja el, melly lassankint kékre és sötétkékre változik. Majd az esthajnal utolsó csikja is kialszik, s az ég boltozatán ragyogó csillagok gyúlnak meg egymás után. Gyenge, hűvös szellő támad, melly csakhamar erősebb, hideg éji fuvalommá fokozódik. Nehány pillanatig mély esend uralkodik, mint varázsütésre elhallgat a rovarok ezerféle dongása, a sötétség gyorsan növekszik, a tanyák fehér falainak csilláma elalszik, a nyájak elmerülnek, a kútgóm vékonyabb és vékonyabb lesz, aztán végkép eltűnik. Látkörünk mindinkább összeszűkül, végre ég és föld összeölekeznek s összebortólnak. De a levegőt már a békasereg brekegése tölti be, messziről a kutyák ugatása hallik, ittott egyegy madár sivítja el magát, amott darusereg vitorlázik odább, imitt egyes szalonkák suhannak el, időről időre egyegy denevér nyihog vagy nyöszörgő kuvik kereng. Ittott róka csahol, vagy borzfiú rőfög, vagy bölömbika bömböl. Azalatt a gulyák, ménesek és nyájak az éjjeli tanyára vonulnak; ünnepélyesen szólnak a kolompok, közbe közbe elkondul a pásztor kiáltása. Nemsokára köröskörül a pásztorok tüzei lobognak fel, honnan bús népdalok, vagy a furulya és tilinkó vagy a duda hangjai lengedeznek felénk. A pusztá ismét kiderült, a fölkelő hold szende ezüst fényben fűrösztli.

„Láttam a napot a Rajna hegyei mögé leszállni, midőn

a Neckar partjain feküdtem, s Heidelberg sötét tornyai mérszen felnyultak a sötétveres égnek; láttam a nappal királyát, midőn végső sugaraival az elhanyaglott Velence pompáját megaranyozta, míg a lagunák játszi hulláma a könnyű sajka orrát csókolja vala; néztem a sugárzó Phoebust, midőn Sz. Péter temploma magasztos fényo mögé nyugodni szálla: de hatalmát és fönségét olly erősen sohasem éreztem, mint mikor magam voltam a magyar pusztán! (Paget).

Hasonló változatosságot nyujtanak a pusztai képek a különböző évszakokban. Tavaszkor a terjedelmes síkságok részint nagy tavakká és mocsárokká változnak; lassankint a víz eltűnik, zöldellő fű csirázik mindenütt, szálai gyorsan nőnek, a réteket sokféle tarka virágok himezik, a mezőket hamar óró vetések ruházzák; a virágokat méhek s tarka lepkek dongják s lejtik körül, a légben szúnyogseregek lebegnek, pacsirták zengenek s fecskék csevegnek. Most a junius hava következik. A Tisza vidékére rándulunk; milly különös, soha nem látott tünemény tárul fel ott szemünk előtt! Az egész folyót virágszönyeg takarja, mellynek foszlányai között csak ittott látszik a szőke víznek egyegy foltja. A furcsa takarón keresztül még a sajka is csak nehezen mozoghat előre. Ime! madár, hal és béka mohón eszi a folyó takaróját — élő és holt lényekből van szöve. A Tisza eleven virágoktól, a kérések millióitól virágzik. A folyó fenekén és partjain millió meg millió apró báb hevert egy két évig az iszapban eltemetve; junius elején vagy közepén a bábokból rögtön millió kis állatka támad, lágy testtel, széles szárnyakkal s lószőrhez hasonló farkkal. Ez állatkák nyüzsgése csak egykét óráig tart, azután elhalnak, miután nemők fennmaradását biztosították vala, s a madaraknak, halaknak, békáknak, sőt a macskáknak, kutyaáknak és sertéseknek is kedves cledelül szolgálnak. A Tiszavirágzás évenként rendszeren csak négy napig tart. *) —

*) A kérész vagy tiszavirág (*Ephemera vulgata*) hüvelyknyi hosszú, s kissé szélesebb, ha szárnyai kitorjesztvék. Hosszukás teste sárga, barna foltokkal, négy szárnya szintén foltos s barnán hálózott, hátulsó két szárnya kisebb. Fején két hosszú csáp van, potroha végén három hosszú serte. — Előfordul a Maroson, Bégán és alsó Dunán is.

Azután a nyár köszönt be. A nap forró sugarai elperzselik a legelőket és réteket. De a szántóföldeken a munkás aratók sergei zsi bongnak. A gabnát haza viszik, hatalmas kazlakba rakják, aztán kinyomtatják vagy kicsépelik. Már a jövő aratásra is elkészítik a földeket; a dinnyét, a zöldséget, kukoriczát, dohányt, a szőlőt is s minden termést és gyümölcsöt, mellyeket a nyár megérelt vala, betakarították. Ekkor eljön az ősz sűrű ködeivel s nagy esőzéseivel meg hideg szeleivel; a gulyák, ménesek és nyájak haza vonulnak s istállóban, akolban, vagy a tanyai szárnyékok és karámok mögött keresnek ótalmat; a gólya, gém és túzok délre költöznek, nemsokára a fecske, rigó s vad rucza s más madarak is követik. Helyöket új vendégek foglalják el, a fagyos éjszakaról érkezve. Végre beáll a tél, a rideg kopár pusztán vad szélveszek nyargalnak, sűrű hózivatarok dühöngnek, csakhamar fehér szemfödél takarja az egész síkságot. Petöfi következőleg írja le a téli pusztát:

Hejh, mostan puszta ám igazán a puszta!
Mert az az ősz olyan gondatlan rosz gazda;
A mit a kikelet
És a nyár gyűjtöget,
Ez nagy könnyelműen mind elfecséreli,
A sok kincsnek a tél csak bült helyét leli.

Nincs ott kinn a juhnyáj méla kolompjával,
Sem a pásztor legény kesergő sipjával,
S a dalos madarak
Mind elnémultanak,
Nem szól a harsogó haris a fű közül,
Még csak egy kicsiny kis prücsök sem hegedül.

Mint befagyott tenger, olyan a sík batár,
Alant röpül a nap, mint a fáradt madár,
Vagy hogy rövidlátó
Már öreg korától,
S le kell hajolnia, hogy valamit lásson . . .
Igy sem igen sokat lát a pusztaságon

Üres most a halászkunyhó és a csőszház;
Csendesek a tanyák, a jószág benn szénáz;
Mikor vályú elé

Hajtják este felé,
Egyegy bozontos bús tinó elelőbődül,
Jobb szeretne inni kinn a tó vizébül.

Leveles dohányát a béres leveszi
A gerendáról, és a küszöbre teszi,
Mevágja nagyjából,
S a caizma szárából
Pipát húz ki, rá tölt és lomhán szipákol,
S oda oda néz: nem üres-e a jászol?

De még a csárdák is ugyan csak hallgatnak,
Csaplár és csaplárné nagyokat alhatnak,
Mert a pincze kulcsát
Akár elhajítsák,
Senki sem fordítja feljűk a rudat,
Hóval söpörték be a szelek az utat.

Most uralkodnak a szelek, a viharok,
Egyik fõnn a légben magasan kavarog,
Másik alant nyargal
Szikrázó haraggal,
Szikrázik alatta a hó, mint a tüzkõ,
A harmadik velök birkozni szemközt jõ.

Alkonyat felé ha fáradtan elflnek,
A rónára halvány ködök települnek,
S csak félig mutatják
A betyár alakját,
Kit éji szállásra prüszögve visz a ló...
Háta mögött farkas, feje fölött holló.

Mint kiűzött király országa széléről,
Visszapillant a nap a föld pereméről,
Visszanéz még egyszer
Mérges tekintettel,
S mire elér szeme a tulsó határra,
Leesik fejéről véres koronája.

Az alföld általános leírását azon megjegyzéssel fejezzük
be, hogy annak egyes nagyobb részeit különösen pusztának
nevezik. Leghíresebbek a hortobágyi és kecskeméti

puszták. Amaz Debreczen városa területéhez tartozik, melly összesen valami 15 □ mfdet foglal magában; a Hortobágy patak melle.t terül s bővelkedik mocsárookban, lápokban és tavakban, mellyek részben mindenféle vízi növényekkel s náderdőkkel borítvák s számtalan vízi madarakkal népesítvek. A pusztán levő legelők valami 55,000 □ holdat foglalnak el, s rajtok vagy 300,000 darab ló, juh, szarvas marha és sertés legel. Hires a hortobágyi csárda is, mellyben a pásztorokon és fuvarosokon kívül olykor a hontalanul bolyongó szegény legények és betyárok is éjjeli tivornyára és tánczra befordulnak.

Kecskemét városának területe 10 □ mfdet foglal magában, s részint szántóföldek- és szőlőkertekből, részint természeti és ültetett erdőkből, részint kaszálók-és legelőkből áll. Ez utóbbiak terjedelme valami 50,000 □ holdat tesz. Végre 10,000 holdat a gyümölcsös kertek foglalnak el.

Mind a kecskeméti mind a hortobágyi vagy debreczeni pusztá ismét több kisebb részre, vagyis szorosabb értelemben vett pusztára oszlik, mellyeken az egyes városi lakók tanyái vannak.

Az alföld a magyarságnak igazi hazája, csak déli részét lakja számos szerb, német és oláh is a magyarokkal vegyest. A németek s jobbára a szerbek is csak a török elűzetése után szállák meg azon vidékeket, s néhol most ők teszik a többséget, noha hajdan ott is a magyarok túlnyomók voltak.

Immár az alföldi pásztorokat fogjuk közelebbről megtekinteni, azután pedig általában a magyar nép jellemét, életét és szokásait fogjuk leírni.

A pusztá szabad természeti életet fejt ki, miért is az alföldi pásztorok maiglan félig meddig nomád életet viselnek. Ők egészséges, erős és szép emberfajt tesznek. A pusztán serdülnek föl, s egész életüket ott töltik el. Más emberekkel keveset közlekednek, hajlékuk az égnek tág boltozata, melyet fogékony érzéssel szemlélgetnek; jól ismerik a napnak, holdnak s a többi csillagoknak járását, a nap és csillagok állása szerint jól tudják meghatározni az időt, más órát nem ismernek; a felszálló felhők alakján meg tudják mondani, lesz-e eső vagy szél. Az őrizetökre bizott barom iránt külö-

nős vonzalommal és előszeretettel vannak, gyermekkoruktól fogva figyelnek minden egyes darabnak természetére, jó és rossz tulajdonságaira. Az ökör vagy lónak története apáról fiúra száll. Hogy a barom természetét jól ismerik, s hogy bennök lelkes bátorság, rettenthetlenség meg éberség lakozik, azon tulajdonaiknál fogva képesek megőrizni s igazgatni a gulyát és ménest. Életük módja teszi, hogy bizonyos tekintetben féktelenek, nyersek és vadak; gyakran kicsapongók és vakmerők; az idegen vagyont nem mindig tisztelik; oldalszalonnát, darab juhot vagy sertést vagy lovat lopni, nagy büntettnék épen nem tartják. De ez fő gyengéjük is, mert különben becsületes, nemeslelkű, emberszerető s nyíltzivű emberek, kikben az egyszerű suba alatt gyakran több igaz erényt találunk, mint nem egy sima miveltségű világfiban. Legszembetűnőbb tulajdonaik: bizonyos méltóságos komolyság, szilárd eltökéltség, bizonyos lovagias büszkeség s nagy edzettség, mellynél fogva az időjárás minden mostohaságait, a vihart és záport, a hideget és forróságot, a sokféle nélkülözést és fáradságot megtörhetlen nyugalommal elviselik. Rendes eledelök a tarhonya, köleskása, szalonna és kenyér; ruházatuk a rövid üng és gatyka, a bunda vagy szűr s széles karimájú kalap. Leghűbb bajtársaik s kísérőik a hosszúszőrtű, bozontos, fehér komondorok, mellyek urok minden intésére ügyelve a nyáját a ragadozó állatok megtámadásátul s idegenek közeledésétül megóvják s az elszéledt barmot csudálatos ügyességgel összegyűjtik.

Az alföldi pásztorokat öt osztályra oszthatjuk, mindegyik osztálynak saját erkölcei és szokásai vannak.

A juhász. Nagyobb birtokosaink jól teszik, hogy a juh nemesítésre különös figyelmet fordítanak főleg agyapju végett. Alföldünk terjedelmes legelőin nagy juhnyájak vannak, mellyek gyapja sokkal finomabb és becsesebb, mint a honos akár fekete akár fehér juhé, mellyet azonban már csak bőrc, húsa és teje miatt szintén nem kell teljesen elmellőzni s elhanyagolni. Tudjuk, hogy a merino juh tenyésztése főleg Mária Terézia idejétől kezdve terjedett el nálunk, s hogy a múlt évtizedekben különös lendületet nyert. Sajnálnunk kell, hogy az állami zavarok és megrázkodások következtében a juhte-

nyésztés némileg fogyott s alábbszállt, de remélnünk lehet, hogy ismét feljebb fog emelkedni.

A juhász kevésbbé van elrekesztve a többi világtul; ott, hol rendesebb és szabályozottabb gazdálkodás foly, minden estve haza az akolba hajtja a nyáját; az akol rendszeren a falu vagy tanya mellett van más istállókkal s gazdasági épületekkel együtt. De némelly pusztán és tanyán a fedelea, meleg akol helyét csak a nyilt karám vagy cserény pótolja.

A juhász bő ujjú, rövid vászon ünget s hasonló gatyát visel, az üngre néha még kék posztóból készült s tarka hímvarratu mellényt vagy ujjast ölt; lábán hosszuszáru csizma vagy csinosan odaszijazott bocskor van, fején pedig fekete nemez kalap, széles felhajtott karimával, melyet merítő s ivó edényül is használ. Kenyerét és szalonnáját a nyakáról szijon függő tarisznyában tartja, felül rá pedig a bundát veti, melyet az időjáráshoz képest hol kifordítva, hol befordítva visel. A juhászbunda alul ki van fordítva s feltürve, a mellen veres virágokkal diszesítve.

Hü kísérei a juhásznak a türelmes szamár s az éber juhászkutya. A szamár gazdája egész vagyonát, gunyáit, s élelmét, hordja a hátán. Így terhelve legelesz békésen a juhok közt, mignem gazdájának kedve csosszan a szomszéd faluba vagy valamely csárdába elrándulni. Ekkor a bundát hátára teríti, rá ül, s fék és kantár nélkül egyedül botjával igazgatja oda, a merre akarja. Mig azután a juhász a csárdában úzi gondját egy pohár bor mellett társalogva vagy a cigány zenéje mellett a csárdást járva, addig a szamár nyugodtan s türelmesen a csárda előtt mélézik, vagy a tuskés kórót pusztítja. Azalatt pajtása, a juhászkutya, a nyáját őrizi s egyúttal a mezei egereket és ürgéket úzi, hogy legyen a mivel jól lakhassék. A juhászkutya rendszeren fehér, néha vörhenyesbarna szimü; hegyes orra, felálló rövid füle, bozontos bundája s farka miatt nagyon hasonlít a farkashoz, harapni is úgy szokott, mint a farkas, t. i. csak hozzákapva s kikieresztve a megharapott tárgyat. Gazdájának szót fogad, de idegent mindjárt megtámad, ha ez az általa őrizett helyhez közeledik.

Görbe botjára támaszkodva, lábánál a kutya, úgy szét-

néz a juhász teljes meglelégedéssel a széles hosszú pusztán s legelő nyáján, andalogva merengve, vagy rövid makra pipáját huzza ki a csizmaszárából, melly üvében vagy gatyája korcza mögött van, s bodor füstfellegetek ereszt a levegőbe. Mikor pedig érzelmei erőt vesznek rajta, akkor dudáját fogja s illeszti szájához s bús dallamot fú, mellynek hangjai főleg az esteli csendben messzire elhallatszanak.

A juhászgazdának rendesen több bojtárja van. Gyakran neki magának is vannak juhai, mellyek az ura nyájával együtt legelnek. Olly juhászgazdák is vannak, mellyek egész nyájukat birnak s magok számára egész pusztai legelőt haszonbérbe vesznek.

Ezeket rendesen birkásoknak nevezik.

A gulyás. A legnagyobb s legszebb gulyák és göbölők a Debreczen, Gyula, Temesvár, Ujvidék és Pest közötti pusztákon legelnek. A magas karcsu termet s a hosszú, messzire szétálló szarvak a magyar tuloknak igen jeles alakot kölcsönöznek. Legszebbek azon szilaj gulyák, mellyek télen nyáron künn a szabad ég alatt maradnak. Vannak magyar ökrök, mellyek szarvai 4 és több láb hosszúk s hegyökön több mint 8 lábnyira vannak egymástul.

A gulyások termetes testalkat, erő és ügyesség által tűnnek ki. Fődeletlen cserény az ő hajlékuk, kétkerekű talyiga az ő élés meg készlettáruk. A talyiga sarkán csomag paprika függ, alatta a macska, körülötte komondorok hevernek, néhány lépésre egy két ló áll, mellyre a gulyás fölkap, ha megszökött marhát visszaterelni, vagy egyet a gulyából kiszakasztani akar, mit lóháton hosszú ostorával szokott végezni. Tűzhelye a szalma vagy nádcserény közepén van, mellynek kerítése a tüzet a szélétől védi. Rendesen kenyérrel és szalonnával él s boldog, ha a kulacsbul egyegy kortyot nyelhet; ha pedig laknát üthet, darab marha vagy ürü húst vagdal össze, a bográcsba teszi mentől több szalonnával együtt, megszózza s megfűszerezi paprikával és hagymával s így készíti a gulyáshúst.

Minden nagyobb gulyánál több gulyás van; a főgulyás a felelős, mert a többi az ő cselédje; a kikötött béren kívül rendesen 20—30 darab szarvas marhát s 2—3 lovat tarthat,

mellyek az urasági gulyával együtt legelnek. A divatos üng és gatyá, kék posztó mellény, veres bőrszujakkal szegélyezett bunda, makrapipa, a gatyakorezről elől lefüggő dohányzacskó aczéllal és bicskával együtt, a lassan hervadó árvaleányhajjal ékesített kalap, hosszú ostor s görcsös bot a gulyás és bojtárjai egész felszerelését teszik. E gulyások nagy ügyességgel és bátorsággal megfogják szarvánál a szilaj fiatal ökröt vagy tehenet s úgy tartják, míg megbélyegzik. Ha valami vad bika szarva hegyét kell lefürészelni, lószörből készült tekerccsel fogják el, nyakát nagy rúddal a földhöz szorítják, egyik után elöl, a másik pedig hátul farkánál tartja. Néha állva is tartják a bikát, míg szarvát lefürészelik. A gulyásoktól, kik a szilaj és félszilaj gulyákat és göbolyókat legeltetik, meg kell különböztetni a csordásokat, kik a jármos ökrök és tejelő tehenek csordáit a helység közelében terülő gyepen legeltetik.

Bivalycsordák leginkább csak túl a Dunán Tolna, Somogy, Zala, Soprony és Győr megyékben vannak. Az otromba, lusta s kajla szarvú bivaly a mocsáros vidéket szereti. Télen meleg istállóban kell tartani. A bivalycsordások rendszeren munkakerülő, együgyű, lomha emberek, mindazáltal jól tudják a bivalyokat igazgatni s hirtelen fellobbanó dühök elől ideje korán menekülni. Sajátságos öltözetüket teszik: hosszú fodrozatú bő üng és gatyá, kék posztó ujjas, kék posztó nadrág, mellynek varrása oldalt sárga réz gombokkal van sarkig megrakva, fehér abábul készült szűr, melly kék sávolyokkal van kivarrva, míg gallérja és szegélye vörös színű, s végre széles bársonnyal beszegett függő bojtjal ékesített s magasra felkanyarított karimájú kalap. Fokoson kívül görcsös bőr ostoruk van, mellynek nyele gyakran hegyes vassal bír.

A kanász vagy kondás. A szalonnát és disznóhúst minden magyar szereti, s azért a legszegényebb parasztnak is szokott egykét darab sertése lenni. De nagyobb kondák csak ott vannak, hol bükk- és tölgyerdők s terjedelmes kukoricaföldek vannak, különösen Arad és Bihar megyékben s a Bakonyban. A kondás igazi hazája tehát nem a nyilt síkság, hanem a sötét, rengeteg bükk- és tölgyerdők. Azért

is lelke rendszerint komorabb, zárkozottabb, vadságra s féktelen kicsapongásra hajlóbb, mint a napsütötte térségeken élő egyéb pásztoroké. Űngét zsirba szokta mártani, haját is szalonnával kenegeti; lábát többnyire bocskor takarja, néha pedig hosszúszáru csizma, mellynek vas patkójából hátul rövid ék szokott kiállani. Mellénye rendszeren veres posztószalagokkal van beszegve. Szüre elől szijakkal és réz csattokkal van kiczifrázva, a szür. újja egyszerűen tarisznyától szolgál, mellyben a kenyér és szalonna van. Vállárul hosszú ostor nyúlik alá, ennek nyele ónnal vagy ólommal van kirakva. Éles baltájának nyele szintén ólommal van kiverve; a baltát igen ügyesen tudja forgatni a kanász, táncz közben fölfölhajítja s mindannyiszor felfogja; vagy pedig ujjai körül forgatja, annélkül hogy elejtené. Hajítani olly jól tudja, hogy a kiszemelt sertést a konda közepette megtalálja a füle táján s biztosan elejti. Gazdáik iránt hivek és engedelmesek a kondások, de azon hirben állanak, hogy jártas és vakmerő tolvajok.

A csikós. Ez valamennyi pásztor közzül kitűnik gyorsasága, ügyessége és lovagias bátorsága által. Ó a pusztának igazi s tulajdonképi fia. Kedélyes, vendégszerető, nyíltszívű, de rendszeren nem nagy bűnnek tartja, ha alkalom szerint magának paripát kerft az idegen ménesből, vagy lakodalomára avvagy keresztelőjére egy kis szalonnát, sonkát s bort kölcsönöz a szomszéd gazdánál, annélkül hogy tőle elébb engedelmet kérne. Űngen s gatyán kívül kék posztó mellényt visel, fején pörge kalapot, nyakán uracsosan kötött fekete nyakravalót, melly aranyos vagy ezüstös rojtokkal van ékesítve; továbbá bő száru nagy csizmát, mellyben pénzét, ha van, s rendkívül rövid száru makrapipáját tartja, ha nehány percze szájából kivette, s végre a szokott bundát. A dohányzacskó a gatyakorczban van hátul. Nagyon cifra nyelvű, hosszú ostor s egy bot fegyverül s eszközül szolgálnak a ménes igazgatásában.

A magyar ló könnyű, gyors és tüzes, ollyan a csikós is. Egy ugrással felpattan az ágaskodó lóra s légbe ugrat vele, bár nyereg sincs rajta; a szilaj csikó néha a földhöz vágja magát, de a csikósnak azért nem esik semmi baja.

Lószórból font s vízbe mártott árkánnyal a szilaj ménes közzé megyen, oda lopószik a ló oldalához, melyet elfogni akar, nyakába veti a hurkot s egy rántással a földre teríti. Azután lába közzé fogván a megrémült lovat, megereszti a hurkot: a ló felszökik s hátán a szokatlan terhet érezve eszeveszetten tova száguld, de végre kifárad, a csikóst le nem tudja rázni magárául, tehát szót fogad néki. Némelly csikós árkány nélkül is közeledik a lóhoz, nyakába csimpeszkedik s addig tartja, míg kötőféket vetnek fejére.

Ferencz dicsőült királyunk sokat hallott vala az alföldi pásztorok bátorságául és ügyességéért. Tehát önszemével akara róla meggyőződni. Magas kívánatára a ez. lőrinczi pusztán nagy cserényt s mellette nézőhelyet készítenek. Egybegyülvén a magas vendégek, a különböző pásztorok rendre beterelek egymásután a gulyát, méneat, kondát és nyáját. A gulyások sebes vágatva nyargalának a több száz darabbul álló gulya közzé, s futtokban megragadának farkánál jókora borjút s anyja mellől fölemelik a nyeregbe s tova száguldának vele a cserény körül; szilaj ökröket és teheneket pusztá kézzel fogtak meg s rájuk süték a bélyeget. A kondások baltájok egy hajításával elejték a megjelölt sertéseket, stb. Azután a szilaj ménesre került a sor; miután nagy bajjal beterelelték vala a cserénybe, ő felsége két lovat jelöle ki, melyeket a ménes közepett el kellett fogni. Egy pillanat mulva mindkét ló el volt fogva, földre terítve s megnyergelve; s mindegyiken csikós ült, mintha oda tapadt volna.

A szilaj ló a bátor és ügyes velebánás következtében nemsokára megszeliődül s megidomul, s közte meg a lovag közt azon benső ragaszkodás támad, melly csak a magyar pusztákon s magyar emberek között fordul elő. A ló jól ismeri gazdája minden keze mozdulatát, ez meg lovának minden jó és rossz tulajdonait és szokását; a csikós minden jó falatát lovával osztja meg, bizonyos jelek által társalog vele, de aztán bizhatik is paripájában.

Azonban nem egyedül a csikós tud jól bálni a lóval, a magyar ember általában jó és bátor lovas, s nem hiában mondják: lóra termett a magyar. Világszerte híresek a magyar huszárok. „Nincs hozzáfogható a huszárok támadó

rohamához. Első jelt adnak az útközetre: a huszárok nyeregeiket igazítják s felülnek; második jel: a lovak prüszögnek, horkolnak, minden vitéz néhány nyájas szót intéz a magához; harmadik jel: a dandár megindul, sebes vágatva neki rohan, a huszárok előre nyujtják felső testöket lovaik nyaka fölé, a kardok villognak, az álgyük dörögnek, a puskák ropognak, de a vakmerő csapat a legiszonyatosb tűz közepette neki rohan az ellenségnek, az álgyútelepeknek. Rohamának nem lehet ellentállani, az ellenség ingadoz, hátrál, a csata el van döntve. Így harcol a magyar huszárság. — — Francia-, Orosz-, Porosz- s más országoknak is vannak huszárjaik, de ezek csakis francia, orosz, porosz lovasok csákkóval s mentével; a magyar huszár lelke, lova s Istene hibázik nekik.“

„A huszár természeténél fogva jó indulatu, mint általában a magyar. Legderekabb ember a szolgálatban, s egyszersmind legvigabb pajtás a korcsmában, ki szivesen megosztja borát a cseh vagy német sógorral, ha ennek kifogyott a pénze. Önmagát a huszár egész életében második személynek tartja, mert elsőnek a lovát tekinti. Nem iszik, hanemha lovát megittatta, nem alszik, hanemha a jászolban abrak és széna van.“

Néhanéha a huszár megemlékezik otthonárul, kedveséről s szüléről. Bús érzelem szállja meg ilyenkor, de hamar megvigasztalódik.

Sirtál anyám egykor értem,
Hogy huszárnak felütöttem,
Ne sírj anyám! fiad jól van
Vitézek közt a táborban.

Fájva váltam Julinkától,
Szíve repedt bánatától,
Ne sírj Julis, híved jól van,
Vitézek közt a táborban.

De ha nem él anyám immár,
Ha Julishoz eddig más jár;
Lelkem akkor a táborban
Vitézek közt sínesen vigan.

Könnyet ejtek nagyot erre,
Csak egy vigasz jó keblemre,
Körülnézek a táborban,
A hány pajtás majd mind így van.

Nyugodj anyám, édes dajkám,
Élj boldogul szép Julinkám,
Kedvesetek a táborban
A királyért s honaért van.

Immár általában a magyar nép lakjait, erkölceit és szokásait fogjuk leírni.

Az alföldi helységek nagyjából egyazon törv szerint épültek. Nagyon széles, többnyire burkolatlan, gyakran igyenes vonalban futó s egymást derékszögben szegő utcák, melyek hosszas esőzés után, főleg őszkor feneketlenek, jellemzik mind a falvakat, mind a városokat. Falun a házak rendszeren vályogbul épültek, földszintiek, fehérre meszelvék, többnyire szalmával vagy náddal fedvék. Hosszanti oldaluk az udvarra, keskeny homlokoldaluk pedig két négyszögű apró ablakával az utcára szolgál. A ház előtt s az udvaron többnyire néhány akác-, vagy eper- vagy diófa áll. Garágya, nádból font vagy élősövény, mellyen rendszeren oldalt keskenyebb ajtó, s közepett tágasabb kapu van, a házhoz csatlakozó udvart az utcától rekeszti el. Az udvaron kocsiszín, egyikétől megistálló s kisebb nagyobb zsúpkazal és szénaboglya van. Az egyes házak teljén a közbeneső udvar által elkülönítvék egymástul. Az utcáról elsőben az udvarra, innen a pitvarba és konyhába jutunk. Itt terjedelmes tűzhely s néha agyagbul tapasztott sütőkemence is van. A konyhai edények szépen surolvák s köröskörül polczokon vannak. A konyhából balra való ajtó a lakszobába nyílik. Itt egy vagy két nyoszolyát találunk magasra felhalmozott párnákkal és dunnyákkal, azután a sarokban boglyaszerű kemenczét, melly vesszőfonadékból és agyagból építetik, vagy kisebb cserépkályhát, továbbá durva asztalt tölgyfából, a fal végiben néhány fa padot; egyik sarokban néhány ruhadarab függ a falon, s az ajtó fölötti polczon rendszeren néhány ón tányért és korsót is látunk. A

padozat többnyire hatalmas mestergerendán nyugszik, mely könyvpolezul is szolgál, holott naptárt, néhány imádságos könyvet s talán egyikét népkönyvet is találhatunk. Végre a szoba egyik sarkában többnyire még veres virágokkal kiczifrázott fa ládát is látunk, mely főleg a házi asszony ruhaszekrényecül szolgál. Az asztal fiókjában a kenyér, asztalterítő s néhány kés meg villa szokott lenni. A lakszobával átellenben, a konyhátul jobbra gyakran még egy vagy két kisebb szoba, kamara van.

A falu egyéb házai közzül kitűnnek: a templom a maga tornyával, mely rendszeren a helység közepiben szabad téren s az út mellett áll; a paplak, rendszeren a templom szomszédjában; az iskolai épület; a helység háza s a korcsma. Ezt a rúdra tűzött ágnyaláb, vagy forgácscsomó jelöli; rendszeren csak nagy ivószobából áll, mellynek agyag talaja, néhány fa lóczája és asztala s füstös falai vannak; ezeket egyikét szentkép s arczkép diszeasíti. E falusi korcsmákban rosز bornál s talán még paprikás csirkénél alig kaphatunk egyebet, mint a mit magunkkal hoztunk. Bizony kivált az utasok kényelmére a falu is több gonddal lehetnének, s korcsmát nemcsak azért kellene állitanunk, hogy legyen hely, hol a falusi nép az ünnepeket töltse s rosز borainkat utolsó filléren megvegye.

Az utca két oldalán rendszeren fasorok vannak; ittöt pedig kútágas és géz mered égnék, s a folyóvitzól távolabb eső helységekben a száraz malom kúpdad fedele is ötlik szemünkbe. Tudjuk, hogy e sajátságos alkotásu fedél alatt vízszintesen járó kerék van, mellyet körben menő ló mozgat. A kúpfedél mellett kisebb ház van, a malomművel. A szélmalmok ritkábbak. Legújabb időben az alföldön is néhány gőzmalmot állítottak, mellyeket még szaporítani lehetne.

Hol urasági lak van, ott természetesen ez a helység fő épülete. Az urasági lakok nagyságra s építészeti modorra nézve nagyon különbözök. A szerényebbek csak földszintiek, vagy legfőljebb egyemeletűek, rendszeren négyszögletre építvék; a kastélyok már oszlopokkal, tornyokkal, erkélyekkel s mindenféle cziczomákkal dicsekednek. De igazán kényelmes, izléses vagy szép kastély nagyon kevés van hazánkban; a múlt századokbul valók kívül elég czikornyásak, de belül kényelmet-

lenek s izléstelenek. Az újabbak belül valamivel kényelmesebben vannak elrendezve, de igazi csín, művészeti izlés azokon is ritkán találtatik.

Az urasági kastély s a cselédség lakjai meg gazdasági épületek és istállók között rendesen tágas udvar van, melly gyakran kerti ültetvényekkel ékeskedik. Általában az újabb és nagyobb kastélyok mellett többnyire kisebb nagyobb mulató-, zöldség- és gyümölcskertet, néha nagy terjedelmű sétaligetet találunk, tavakkal, gyönyörű facsoportokkal, virágágyakkal s nagy növényházakkal.

A falu végén gyakran a kovácsoló, jövendőmondó, tolvajkodó és hegedülő czigányok nyomorult viskóit és putrijait találjuk.

Az alföldi városok általában véve úgy épültek, mint a falvak, csakhogy a házak, legalább a város főbb részében, tágasabbak, zsindellyel vagy cseréppel fedvék, egy s ittott kétemeletűek, s rendesen az utcára szolgáló homlokoldaluk szélesebb s több ablakkal bír. Továbbá a jelesebb városokban nagyobb szerű templomokat s egyéb középületeket találunk. De a külvárosok rendesen csak ollyanok mint a falvak. A szűk és sötét utcákat s a szorosban egymáshoz rakott s magasra fölépített házakat a magyar nem szereti, s ebben teljes igaza van.

Valamelly népnek jellemvonásait hű és világos képpé egyesíteni, az mindenha bajos dolog, s tán még nehezebb, a magyar nép jellemét híven leírni.

A magyarok sem a finnektől, sem a mongolok-, török-tatároktól nem származnak, mint azt külföldön még most is majdnem általában vélik. Nyelvre nézve kétségkívül az altaji vagy uralaltaji vagy turáni családhoz tartoznak, mikép a finnek, törökök, stb. De ama rokon nyelvek nem úgy vannak egymáshoz mint leány az anyjához, hanem mint testvér testvérhez. Tehát magyarok, törökök, finnek, stb. közelebb távolabb testvérek, rokonok, de nem származnak egymástul. Arczatra s testalkatra nézve a magyarok kétségkívül az ugynevezett kaukázsi fajhoz tartoznak, melly az összes europai s legtöbb ázsiai népeket magában foglalja. Ha attól a mongol

faj különbözik, a magyarok ehhez épen úgy nem tartoznak, mint a germánok és szlávok sem.

A magyar ember, mint magok a külföldiek megvallják, szép testtartás, nyugodt méltóságos járás, erő, ügyesség és kellem, nemes büszkeség, bátorság s eltökéltség által tűnik ki. Feje inkább tojásdad mint hosszukás, orrának töve mélyen ül nyílt s domborodott homloka alatt, szeme sötét és tüzes, néhanéha belső szögletével kissé lefelé áll. Arcza vonásai élesen metszvek, kivált az ivelt sasornnál fogva; hozzájárul a sötét, se nem szöke se nem barna haj, az erős bajusz, a finom metszetű száj meg tojásdad áll, a közép nagyságu, izmos termet. Ezek a magyar népjelleg fő vonásai, a mennyiben vegyületlen tisztaságában előfordúl. A test és arcz színe többé kevesebbé barna. A nők, kivált a felsőbb rendűek, arczuk szabályossága, szikrázó szemök, bőrük vakító színe s sötét, sötét igen barna hajuk által tűnnek ki. — Természetes, a test- és arczalkatra nézve a különböző rendek és osztályok s a különböző életmód, foglalkozás és vidékhez képest sok eltérést és különbséget találunk; de idomtalan, rút fejet, mint az más nemzeteknél minden osztályban olly gyakran előfordúl, kidöledő s hosszú járom- és állcsontot igen gyéren vagy sohasem találunk született magyarnál. A világos szöke haj általában ritkán fordul elő hazánkban, de kék szemet gyakrabban találunk barna testszin s fekete haj mellett.

Bizonyos nemes méltóság, nyugodt komolyság, őszinte nyíltszívűség, becsületesség, gyors, tüzes, néha heveségig fokozott indulat, nemes nemzeti büszkeség s magáratartás, lángoló honszeretet, nagylelkűség s vendégszeretet minden igazi magyar kitünő jellemvonásai. Forró az ő szeretete és gyűlölete, barátsága és ellenessége; de a ravaszság, törhetetlen boszúvágy, amaz álnok, gyáva, csúszó mászó, tettettett magaviselet idegen tőle s utálatos előtte. Egész valóján bizonyos méla gyász vonul keresztül, mellynek alapját a nemzet történelmében kell keresnünk, melly azonban távol van ama negédelt érzelgestől vagy embergyűlölő, életúnt elvásottság- és búskórságtul. A magyar még vigadalmait is bizonyos ünnepies komolysággal nyitja meg; de ha őt a bor, zene és táncz fölhevítette s fölgerjesztette, akkor féket

ereszt kedvesapongásinak, kibontakozik a szomor és bú kötelékiből, mámorában elfelejti fájdalmát, idegeit az erőnek eszmélete feszíti, izmait a derengő remény lelkesítése dagasztja, zajossá, gyakran kicsapongóvá lesz, egyszerre sir és nevet, s néha a legtulságosb vigadozásra ragadtatik. Onnan a közmondás: sírva vígad a magyar.

Egyaránt képes a legmélyebb fájdalomra, legbenső szomorúságra s legmagasb örmre meg lelkesülésre. Megtörhetetlen életkedv, bizonyos vele született lelki derékség meg épség megóvják a veszélyes szélsőségtől. A ki vele bánni tud, úgy vezetheti mint a gyermeket; a ki méltányló elismeréssel, becsüléssel és barátsággal van iránta, a ki eszmeköréhez alkalmazkodik, érzelmeit megérti s méltatja, legott megnyeri szívét, ragaszkodását és szeretetét.

A magyar gyakran káromkodik, lelki gerjedelmeit káromkodó szavakban lehelli ki, s ez csakugyan nem igen dicséretes tulajdona, s jó volna, ha e szokásáról letenne. De azért nem kell mindjárt oly rosszat gondolni róla, a káromló szó, úgy szólván, csak egyszerű, jelentés nélküli indulatszavává lett, melyet haragjában úgy mint örömeben és fájdalmában szokott kiejteni. Általában véve a magyar nép csak oly erkölcsös és erkölcstelen, mint a földnek bármely népe, sőt bizonyos tekintetben erkölcsösebb mint sok más nemzet, mellyek azzal hanykolódnak, hogy az országosultság és miveltség szövétnekvivői. Bizonyára vallásos is, noha se nem vakbuzgó se nem türelmetlen, hanem józanabb mint sok más nemzet. Az értelmi miveltségre nézve a magyar nép általában véve szintén nem áll a többi európai nemzetek mögött; a józanságot, helyes ítélőtehetséget, a könnyű felfogást s lelki éberséget a legszegényebb magyar paraszttól sem lehet eltagadni, ha mindjárt írni olvasni sohasem tanult is. De az iskoláztatás sem oly ritka dolog a magyar népnél, mint a külföldiek hiszik s állítják; alig van magyar helység, hol iskola s tanító nem volna, s örömmel jegyezhetjük meg, hogy legujabb időben a pusztai népesség oktatásául is gondoskodnak és számos tanyai iskolát állítottak. Már most is egész bizonyossággal állithatjuk, hogy a magyaroknál aránylag jóval több ember részesül az oktatásban, mint pl. a híres neves francziáknál és angoloknál; sőt a magyar parasztság

egészen véve aligha nem életrevalóbb a bajor, württembergi vagy porosz parasztságnál, melly talán a legtanultabb, de nem épen a legügyesebb. A magyar nép szereti a bort, szeresse is jobban mint a lélek- és testrontó pálinkát, de azért, hála Istennek! olly iszákosság még nem uralkodik nálunk, mint pl. a mivelt Poroszországban.*)

A családi életben a házi atya az úr, de nem zsarnok, ki feleségivel s gyermekeivel úgy bánnék, mint rabszolgával. Az alsóbb osztályokban a nő rendesen nem tézi a férjét s más előtt is „urának“ nevezi. A népnél általán nem igen divatozik a „férj“ és „feleség“ nevezet; ez utóbbit, míg fiatal, menyecskének, angyalnak, rózsának, csillagnak, galambnak, stb. nevezik, öregebb korában pedig „anyjok“. Igaz, a nyers kifakadások, durva bánásmód a magyar családi körökben is előfordulnak, de mindazáltal a család tagjai közt gyöngéd udvariasság és szeretet uralkodik; a magyar nép társalgása- és közlekedésében pedig általánosan dicsérendő udvariasság, illedelmesség divatozik. Talán nincs nép, melly mindennapi társalgásában olly virágos, igazán költői nyelvvel élne. Nagyon eleven érzéke van a zene és költészet iránt s szájában a népdalok és költemények egész kincstára él. Műköltőktől eredő dalok is hamar a nép tulajdonává válnak, ha gondolatait és érzelmeit híven fejezik ki. Például Erdélyi János következő dalát iktatjuk ide.

Magyar leány én rózsám,
Szomorúság az én nótám.
Alföldi a születésem
Szegény a neveltetésem.

Szomorú a magyar nóta,
Háromszáz esztendő óta.
Néhol sebes — kitánczolom,
Néhol lassu — eldanolom.

*) Nem régen báró Seld Potsdamban nyilvános helyen korunk legnagyobb néprontójáruul értekezvén, fölemlité, hogy Poroszországban a 90,000 rab közül 70,000 az égettbor-ivás által kerül a börtönbe, s évenként 31,000 ember részegségi hagymázban hal meg.

Három a táncz mind halálig,
 Ki világos kiviradtig!
 Háromszor isszik a magyar,
 De háromszor jót is akar.

Egy a madár a hangjával.
 Egy az érzés a nótával.
 Mi a nótám, az a szívem,
 — Bús Péternek hívnak engem.

Be is helyén busulhatnám,
 De miért, meg nem mondhatnám.
 Cseng a fülem, tán hírt hallok:
 Viszket szemem, tán sírni fog.

Más lelki állapotot tüntet fel Vörösmarty Mihálynak,
 A vén cigány című költeménye:

Húzd rá cigány, megittad az árát,
 Ne lógasd a lábadat hiába;
 Mit ér a gond kenyéren és vizen,
 Tölts hozzá bort a rideg kupába.
 Mindig így volt e világi élet,
 Egyszer fázott, másszor lánggal égett;
 Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
 Mikor lesz a nyútt vonóbul bot;
 Szív és pohár tele búval borral,
 Húzd rá cigány, ne gondoldj a gonddal!

Véred forrjon mint az örvény árja,
 Rendüljön meg a velő agyadban,
 Szemed égjen mint az üstökös láng,
 Húrod zengjen véznél szilajabban.
 És keményen mint a jég verése,
 Oda lett az emberek vetése.
 Húzd, ki tudja stb.

Tanulj dalt a zengő zivatartól,
 Mint nyög, ordít, jajgat, sír és bömböl;
 Fákat tép ki és hajókat tördel,
 Életet fojt, vadat és embert öl;
 Háború van most a nagy világban
 Isten sírja reszket a szent honban.
 Húzd, ki tudja stb.

Kié volt ez elfojtott sohajtás,
 Mi üvölt, sír e vad rohanatban,
 Ki dörömböl az ég boltozatján,
 Mi sokog mint malom a pokolban?
 Hulló angyal, tört szív, órült lélek,
 Vert hadak vagy vakmerő remények?
 Húzd, ki tudja stb.

Míntha újra hallanók a pusztán,
 A lázadt ember vad keserveit,
 Gyilkos testvér botja zuhanását,
 S az első árvák sírbeszédeit,
 A keselynek szárnya csattogását,
 Prometheusznek halhatatlan kinját.
 Húzd, ki tudja stb.

A vak csillag, ez a nyomorult föld
 Hadd forogjon keserű levében,
 S annyi bűn, szenny s ábrándok dühétől
 Tisztuljon meg a vihar hevében,
 És hadd jőjjön el Noé bárkája,
 Melly egy új világot zár magába.
 Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
 Mikor lesz a nyűtt vonóbul bot,
 Szív és pohár tele búval borral,
 Húzd rá csigány ne gondolj a gonddal!

Húzd, de még se, — hagyj békét a húrnak,
 Lesz még egyszer ünnep a világon;
 Majd ha elfárad a vész haragja,
 S a viasz elvérzik a csatákon,
 Akker húzd meg újra lelkesedve
 Isteneknek teljék benne kedve,
 Akkor vedd fel újra a vonót,
 És derüljön zordon homlokod.
 Szúd teljék meg az öröm borával,
 Húzd, s ne gondolj a világ gondjával.

A ruházat az ország egyes vidékei s a népnek különböző osztályai szerint nagyon különböző. A falusiak általában véve bő s fodros ujjú, rövid ünget s ránczba szedett, alul szintén fodros gatyát viselnek len vagy kender vászonbul s ünnepnapon gyolcsbul; azonkívül zsinórral sujtásozott s többnyire apró gombokkal sűrűn megrakott takaros, rövid mel-

lényt sötétkék vagy fekete posztóból avvagy selyemből. Ezt sok helyütt kis mándlinak nevezik. A nyakra való csak amugy könnyeden van oda kötve, rendesen fekete színű s két végén ezüstös vagy aranyos rojtok vannak. Fővegtül többnyire alacsony s kisebb nagyobb karimájú nemez kalap szolgál, mellynek vidékenkint más más alakja van, vagy fekete báránybőrből készült süveg; a lábra fekete csizmát öltenek. Felső öltönyül a juh- és báránybőrből készült suba vagy bunda szolgál, mellynek sima oldala fehéres vagy gyömbérbarna színű s többféle himvarrásokkal és beszegésekkel kiczifrázott; a bunda helyét, különösen esőben, s a szegényeknél más időben is, a fehér abaposztóból készült szűr pótolja, mellynek négyszögű gallérja rendesen vörös és zöld zsinórral vagy posztóval van beszegve, míg oldalain holmi virágok és cizfraságok vannak kivarrrva, befogott újjai pedig tarisznyául szolgálnak. Sok vidéken a guba divatozik, mellyet, kivált utban, felsőbb rendűek is viselnek. — A városbeliek a gatyára többnyire sötétkék vagy fekete posztóból készült, szűk nadrágot öltenek, melly elől s oldalt sujtásos, bokáig ér, s a csizma szárába benyúlik. Felül szíjjal huzzák össze s kötik le a nadrágot. A divatos mellényre zsinóros újjast öltenek, mellyet sok helyütt nagy mándlinak neveznek, ez szintén kék vagy fekete posztóból készül, s csak a csipőig ér. Vidékenkint más más szabású ujjas divatozik, egyenes vagy lehajtott galléru. Hasonló ujjast báránybőrből is készítenek, vagy a posztó ujjast báránybőrrel bélelik s prémezik, ezt különösen télen szokták viselni. Most már többnyire a jobbmódu parasztoznak is van posztó ruhájok, azaz nadrágok és újjasuk. Fővegtül a városbelieknek is rendesen alacsony tetejű, pörge kalap szolgál, felső öltönyül pedig a bundán vagy gubán kívül néhol hosszú galléru posztó köpönyeg. A leirt öltözetben általánosan a középosztálybeliek is járnak, csak hogy a rövid ujjast a dolmány vagy zrinyi pótolja, mellynek szabása a divattal változik. Gyakran a zrinyit minden osztálybeliek viselik, a német kabát vagy frakk helyett, a magyar vagy német nadrággal s kucsmával vagy magas tetejű kalappal is.

A felsőbb rendűek nemzeti öltözege igen festői. Takarosság, pompa, sokféle cizfraság és sujtásosság jellemzik azt. Az

egyes darabok posztóbul, bársonybul, selyembül, stb. készülnek. A lábat csinos, hegyes topány takarja fekete, veres, sárga vagy zöld kordoványbul vagy szattyánbul, rövid szára a nadrág fölé megyen s felül selyem vagy ezüstös aranyos rojtokkal ékeskedik, sarkát arany vagy ezüst sarkantyú ékesíti. A gazdagon sujtásozott nadrág igen szűk, úgy hogy az egész lábszár és czomb alakja kilátszik, s a csipő felett a szíjjal igen szorosán összehuzatik, hogy a karcsu derék mellett a mell annál jobban domborodjék ki. A mellény selyembül vagy bársonybul készül, zsinórral s gombokkal sűrűn megrakva, a zsinóros dolmány mindig egészen be van gombolva. Az arany vagy ezüst rojtokkal ékesített nyakravaló nagy csukorral köttetik, melly a rojtokkal együtt a dolmányon alácsüng. Az övrül görbe kard függ, mellynek hüvelye s markolata gyöngygyel s drágakövel van kirakva. Még a dolmánynál is drágább és pompásabb a mente, melly a bal vállrul függ. Zsinórokkal, drága gombokkal s szőrmével van ékesítve. Rendszeren a mentekötő is nagyon díszes és drága. Fővegül a kalpag vagy kucsma szolgál, melly fekete asztrakan báránybőrrel vagy czóboly szőrmével van beszegve, belül pedig selyemmel s bársonnyal bélelve. Elül a kucsman gyémánttal s drágakövel kirakott gomb van, fehér kócsag vagy más drága tollbul való forgóval. — E diszköntös szabása általában ugyanaz, de a kelme, mellybül az egyes darabok készülnek, a szín s a czifraságok nagyon különbözők.

A mente csak a teljes diszköntöshez tartozik. Különbözik csak a dolmányt öltik. Még nem régen minden nyilvános alkalomra, megyei s országgyűlésekre legalább az egyszerű nemzeti öltözetben kellett megjelenni, míg különös ünnepélyek alkalmával a teljes öltözet kivántatott meg. Bizonyos alkalmakkor most is szokás a teljes nemzeti öltözetet fölvenni, s az állami tisztviselők diszruhája is hasonló szabásu, de kissé más czifraságú.

Különbözik a felsőbb és műveltebb osztályoknál már régóta a francia divat uralkodik, melly az alföldi magyar városokban is mind inkább elterjed a nemzeti öltözet rovására.

A nőnem öltözete szintén nagyon változatos; rendszeren még a leányzók és asszonyok öltözete is különbözik egymástul.

Általában véve az alsóbb rendű, falusi leányok suhogó ránczos, veres vagy kék szoknyát viselnek, erre rövidebb hosszabb kötényt kötnek, melly hétköznapon rendesen színes, vasár- s ünnepnapon pedig fehér; a szoknyán felül fekete, kék, veres, szoros és keskeny mellénykét vagyis vállfűzöt öltenek, melly elül van fűzve, hátul a hón alatt s a két váll-lapoczkán keresztül rendesen csipkézettel ékesítve, a mellény alól bő üngűjjak duzzadnak ki, mellyek a felső kart takarják; végre a mellény fölé többnyire fehér kendőt kötnek keresztbe. A haját hátra fésülik s rendesen egy fonadékba kötik tarka szalaggal s felül meg alul szalagsukorral. Néha a fejre is tarka vagy fehér kendőt kötnek. Lábukon különösen magas sarku, veres csizmát szeretnek viselni. A falusi asszonyok öltözete a leányokétól főleg abban különbözik, hogy a fehér kötény és kendő helyett rendesen színeset viselnek, s hogy hajukat kontyba kötik s rá fejkötőt tesznek. Télen mind a leányok mind a nők sok helyütt fehér vagy barna báránybőrből, vagy pedig sötétkék posztóból készült, zsinórokkal cifrázott s fehér vagy fekete szőrmével beszegett ujjast szoktak ölteni, továbbá a veres csizmát feketével váltják fel. A városokban már az alsóbb rendű hajadonok és asszonyok is a francia divat szerint öltözködnek s az eredeti magyar öltözék mind inkább eltűnik. Országszerte, kivált a nők között, szertelen fényüzés uralkodik, melly már a falusi nép között is el kezd harapózni. A ruha tisztesség, mondja a magyar példabeszéd, de a szertelen fényüzés a jó erköles veszteségével jár, s a drága cifra ruha igen igen gyakran nem tisztesség, hanem becstelenség. A közép és felsőbb rendű hölgyek teljesen a francia divatnak hódolnak, köztük tehát eredeti magyar öltözéket hiában keresünk. Csak néha ünnepélyes alkalmakkor öltözködnek még a pompás nemzeti köntösbe. A fejre kis magyar fejkötőt tesznek aranyos csipkéből, vagy aranyos ezüstös hímszövetből, vagy csak fekete csipkéből; a homlokra aranybul s drágakövekből való homlokkötőt szorítanak; hátul gazdag himzetű, hosszú fátyol lobog alá; a derekat arannyal s elül gyöngyfűzérrel gazdagon megrakott vállfűző fogja be, melly az emlőt csak félig takarja el; az emlőn több igazi gyöngyfűzér látható; a deréköv szintén igazi gyöngyből van; a felső kart finom csipkéből

való üngűjj takarja, melly aranyos szalaggal vagy gyöngyfűzérrel van lekötve; a ránczos szoknya fölött fehér csipkébül, vagy aranyos himzetű fekete kelmébül való kötényke függ alá. — A hajadonok nem szoktak fátyolt viselni s a fejkötő helyett a gyöngybül és drágakövekbül készült pártát kötik fel, mellyrül hátul széles szalagok lobognak alá. A párta a magyar leányok általános fejdíszje.

A magyar nép lakodalmi szokásai és ünnepélyességei az illetők hitvallásához s az ország különböző vidékéhez képest nagyon különbözők. A Tiszavidéken legegyszerűbb szokások divatoznak.

A legény elsőben a tetszését megnyert leánytól kérdezi, akarna-e hozzá menni. Azután leánykérőt szerez magának, rendesen házas embert, ki nő társaságában a lány szüléit fölkeresi, hogy ezckkel megbizójának szándékát s a leányukra váró szerencsét tudassa. Ha tagadó választ nem kap, nem sokára a legénnyel s többnyire ennek szüléivel is újra meglátogatja a leány szüléit. Most már kitűzik a napot, mellyen a kézfogás és gyűrűváltás történjék. E közben rendesen a leány szüléi is meglátogatják a legény házáat, „háztűz-nézni.“ A kitűzött estvén a legközelebb atyafiak és rokonok a leány szüléinél egybegyülekeznek, s ekkor történik a kézfogás s a gyűrűváltás. Rendesen kendőt is váltanak a jegyesek. Az eljegyzést lakoma rekeszti be. Azután a paphoz mennek, hogy leendő egybekelésöket a templomban kihirdesse. Azalatt mindkét rész a lakodalomra készül. A mátká barátnéi közzül két nyoszolyóleányt, a völegény pedig két vőfélt választ, ezek között az egyik rendesen házas; azonfelül még násznagyot választanak, ki a lakodalom alatt a rendre ügyel, s kinek minden vendég engedelmeskedni tartozik. Nehány nappal a lakodalom előtt a vőfélek ünnepélyesen meghívják az atyafiakat, rokonokat és ismerősöket.

Az esketésre kitűzött napon a hivatalos nép illetőleg a mátká és völegény házánál gyül egybe; azután a templomba mennek, hol a két fél találkozik. A násznép menetét megnyitják a vőfélek, völegény, mátká s nyoszolyóleányok, s rendesen néhány muzsikáló cigány vagy legalább egy dudás berekeszti. A mátká a leányok szokott vasárnapi öltözetében

van, rendszeren fehér vagy szürke prémes, kék posztó ujjast s veres csizmát ölt; fejét pedig koszorú s az üveg gyöngyökből és csipkéből készült pártá ékesíti, melyről hátul tarka selyem szalagok lobognak alá. A nyoszolyó leányoknak kék vagy veres szoknyájok, tarka vállfűzőjök, veres csizmájok van, fejüket csak a pártá ékesíti, nem pedig koszorú is. A férfiak ez alkalommal rendszeren posztó ruhát öltenek, ha mindjárt kölcsön vették volna is; de ha posztó nadrágjok nincs is, legalább mentét aggatnak vállukra. A vőlegényt és vőféleket nagy virágbokréták és tarka kendők ékesítik.

Esketés után az egész nászmenet vagy a vőlegény vagy a mátká házába indul, a mint t. i. itt vagy amott alkalmasabb szoba van a lakomára és mulatságra. Az idősb és előbbkelő férfiak a falu jegyzőjével vagy iskolamesterrel együtt (néha a pap is megjelenik) mindjárt asztalhoz ülnek. Azalatt a mátkát mellék kamarában fiatal menyecskének öltöztetik, nevezetesen kontyot tesznek a fejére; azután a gyülekező szobába kísérik férjével együtt. Most a jegyző vagy iskolatanító föláll, üveggel kezében, s többnyire rögtönzött verssel felköszönti a menyasszonyt. Erre megindul a multság, zene és táncz és ujongatás. Azalatt a konyhában is sűrűn forognak. Nemsokára a vőfélek felhordják az ételeket, rendszeren: levest, tormás húst, káposztát, tésztás ételt, sültöt s köles vagy rizskását s „örömkalácsot“. Minden ételfogást a vőfél alkalmas verssel szokott bemutatni és feldicsérni, s általában a vőfél köteleessége versekkel s mindenféle tréfákkal s elmésségekkel a násznép étvágyát s jókedvét éleszteni s fenntartani. A lakoma után ismét vigadoznak és tánczolnak körülbelől éjfélig, ekkor a vőfélek és nyoszolyóleányok a hálókamarába vezetik a vőlegényt és menyasszonyt s lefektetik. Másnap ismét multság és lakoma, melly néha harmad és negyednapon is tart.

Ha a mátká valamely szomszéd faluban lakik, a vőlegény és nászvendégei több kocsin indulnak oda; elől rendszeren virágbokrétákkal és lobogókkal felcizfázott két lovas nyargal; hátul az utolsó szekeren a cigányok vannak, kik ilyenkor főleg fúvó hangszereket, trombitát és klarinétot használnak, de a saroglyában kuporodó brúgós is ott van.

Valamennyi ló kis lobogókkal és kendőkkel van felczifrázva. A zenének, dallásnak és újongatásnak nincs vége hossza, mignem a csapat a menyasszony házához ér. Az esketés után egy két napig az egész násznép a menyasszony szüléinél mulatozik, azután pedig mindnyájan a völegény falujába rándulnak, hol a vigadozás szintén még egy két napig tart. A menyasszony rendszeren még az esketés előtti napon bucsuzik szüléitől, atyjafiaitól, komáitól s barátnéitól, s ezen bucsuztató vagyis sirató szintén kis mulatsággal jár.

Az ország némely vidékén igen sajátos házassági szokások divatoznak a magyar nép között.

A drávamelléki nép igen hallgat „szive sugallatára.“ Susogó hetekben (sz. András hava) a vén asszonyok isteni tisztelet után összecsoportosulnak, hogy nyelvökre szedhessék a falu ifjait s házassági tervek etszőjenek. E szerzőasszonyok közbenjárulta nélkül kevés legény választja magának leendő hitves társát. A leánykérő szerepét vagy maga a legény atyja, vagy valamelyik rokona vállalja el. Ez azután vagy késő este vagy korán reggel jár el tiszteben. A drávamelléki földmives társa ajtaját csakis leánykérés alkalmával kopogtatja meg, különben sohasem; ha tehát este vagy reggel valaki az ajtón kopogtat, a szobában levők azonnal tudják, micsoda járatban van a kopogtató; ha a leány ekkor a szobában van, mindjárt a guzsaly mellé ül s így várja a vendéget. A kérő rendszeren azon kezdi, hogy elmondja, mint bizá meg Ábrahám az ő szolgáját s a hűséges szolga mint teljesíté tiszte, vagy pedig előadja, az úr Isten, mint vevé ki Ádám egyik oldalbordáját s mint építé asszonyiállattá s szerzé a házasságot. A leány azalatt már kiosont a szobából s az ajtón hallgatózik. Első esetben a kérő egyenes választ nem kap, sőt négyszer ötször is ismételnie kell látogatását és kérelmét, mignem végre vagy igenlő vagy tagadó választ kap. Ekkor aztán kitzük a kézfogás-ivás napját.

Kézfogás-ivásra megjelennek: a házasulandó legény, ennek szüléi, a kérő s még két vagy három rokon, valamint a leány rokonai is. Előbb közönyös dolgokról foly a beszélgetés, azután ekkép szólal fel a násznagy: „Édes atyámfiai! az idő eljár, beszéljünk másról, adják elő kigyelmetek szívök szá-

dékát.“ Erre a leánynak valamellyik atyjafia következő jegyajándékokat kér: apa-anyakiszmat; a leány számára lábbelit, kisbundát, egy pár takarítót (főtakarót), egy vagy két pár csillagos nyelű bicsakot és nyoszolyát; végre egy darab marhatartást. A násznagy, ez utóbbit kivéve, mindent megígér, s ha nem természetben kívánják, árukat is rögtön lefizeti; azután viszont ő kér a legény szülői számára apa-anyakiszmatot, egy előkötőt, (miket azonban el szoktak engedni a szülők, csakhogy mondhasák: rá nem szorultak), továbbá maga számára egy nagyobb, az atyafiak részére pedig egyegy kisebb patyolatkendőt. Az alku megtörténte után az örömapák és anyák egymással kezet fognak, s ekkor felhordják az estelit. Evés közben a násznagy kendőt kér a leánytól, melyet a vőlegénynek jegyül átadhasson. A lakoma után a nők alkusznek a vőlegény számára szabadó fehérneműeken. A legszegényebb leány is annyi vásznat hord elő, hogy 12—15 pár fehérruha fölszabása után a leendő magzatoknak is bizonyosan fönmarad ingnek való. Két három órai együttlét után feloszlik a társaság, s a legény csakis ekkor nyújtja át mátkájának a cifra jegypogácsákat, millyeneket a leány is szokott küldeni jegyesének. Feloszlás előtt a leány rendre csókolja a legény részéről valókat, s ezektől csókpénzt kap. Azután mindkét fél a kialakodott jegyajándékokat vásárolja be, zónészeket fogadnak s bort és égettort szereznek be. Ezek megtörténte után következik a tulajdonképi eljegyzés vagyis kéz fogás, vagy a drávamellékiek szerint „áldomás-ivás“, melly többnyire sz. János napján történik. Az illető rokonnokon kívül néha a pap és néptanító is megjelennek. A hivatalos atyafiak közzül mindkét részről négy párt választanak ki, hogy ezek a házasulandókat eljegyzés végett a paphoz kísérjék, honnét a szokott szertartás végezte után a legény részéről való kísérők a legényes, a más két pár pedig a leányos házhoz térnek vissza. Alig hogy béesteledett, a legényes háznál töltogetik az akós hordót, rúdra akasztják s még kilencz tíz kulacsot s egy sült sonkát magokkal vivén, útnak indulnak a leányos ház felé. Oda érve helyet foglalnak, de a legény s még egy nőszemély az ajtó mellett állva marad mindaddig, míg a leány egy hozzátartozó nő által bevezetettve

mátkája nyakába tiz tizenkét szebbnél szebb kendőt vet; erre aztán egymást megcsókolják s jobb lábukat előre téve belépnek s helyet foglalnak az asztalnál. A kendőket, melyeket a mátka a legény nyakába vetett, az ennek részéről való nő szedi s teszi el az esküvés utáni időig. Azután a kézfogás-iváskor kialakult kendők osztatnak ki e szavakkal: „Édes apám uram, megajándékozta kendet a kendő menyé egy veritéktörlővel“, erre amaz így felel: „Köszönöm s szivesen veszem, adja Isten, hogy többet is szerezhessen, én pedig igyeckezem megszolgálni“. S ekkép rendre osztatnak ki a kendők az atyafiak között. Ezután a leány mellett ülő nő s utána a leány sorcsókot kezdenek, míg utánuk egy férfi tányért hordozva körül a csók árát szedi föl. Most az estelit hordják föl. Evés alatt midőn a legény iszik, feláll a leány s megcsókolja jegyesét mindannyiszor, valahányszor lábát a melette ülő nő megnyomintja. Az áldomás-ivás addig tart, míg nem az akós hordó kiürül, végeztével a mátka ismét rendre megcsókolja az atyafiakat s ezúttal a csók bérét maga szedi föl.

A vőfélek, vagy, mint a drávamelléki magyarok hívják, a pozsovicok, a menyekzót megelőző vasárnapon meghívják a vendégeket, kiktől legalább két tojást a lakodalmas házhoz szállítanak. Az esküvés szokott napjain, kedden vagy csütörtökön, újra meghívatnak a vendégek, azután mindenik fél külön megyen a templomba. Ez csakhamar megtelik a násznéppel és kíváncsiakkal, kik látni akarják, milyen aranyfüstös pántlikás meténg koszorúja van a menyasszonynak s bokrétája a vőlegénynek. Esküvés után mindegyik fél a hozzájuk tartozó vendégekkel együtt saját lakjába tér vissza. Délutáni három óra tájban a követjárás kezdődik, azaz a legény vendégei násznagyuk kíséretében a leányos házhoz mennek s kopogtatván, bebocsátatnak. A leány vendégei, mintha nemis ösmernék őket, lakásuk s miben járatuk iránt kérdezősködnek, erre valamelyik az érkezettek közül figyelmezteti őket, hogy ekkor meg ekkor ennél a háznál egy hajadont foglaltak el, kit is most egy más hajlékba akarnának szállítani. „Nem adjuk ki“, felelnek amazok, „ha csak három kérdésre meg nem felelnek kendtek.“

Ekkép többször kiküldetnek, s új meg új kérdésekre

kell megfelelniök. Ekközben valamelyik a legény részéről valók közzül tele kulacsot von elő s mind övét mind a leány részéről valókat rendre megkinálja; ezalatt elszedik a követjárók kalapjait s egyegy lúdtollból készített cifra bokkrétával ékesítik föl. A bokkrétákért fizetni kell. A bokkrétás kalapok kiváltása után a násznagy a leányért jöendő kocsik száma s a hozandó ajándékok minemúsége iránt tudakozódik; ezek következők szoktak lenni: négy öt kocsi vagy szán, egy csutora bor, a nyakára kötött szíj vagy madzag terhelve perczekkel, egy sonka, egy kakas, s ágy-és kapupénzül rendesen huszonegy krajczár váltó. Ezzel a követjárók haza mennek s a vőlegényt otthon hagyva a kívánt ajándékokkal térnek vissza a menyasszonyos házhoz. Itt most csak a pozsovics és násznagy lépnek be, s föltétetvén a koszorút a menyasszony fejére, a két nyoszolyával együtt kocsira vezetik s útnak eresztik. Mig most az egyik félen levők künn az udvaron vigadoznak, ujongatnak és ugrálnak, a szobában levők sírva busulnak. Végre amazok kocsira ülnek s a már útnak eresztett menyasszony után indulnak. Ezt igyenest a tűzhelyre viszik, hogy ott a vőlegénnyel együtt a sült kappanból falatozzék. Elkészülvén az esteli, következik az új pár bekérése, mi is a pozsovicsnak lévén tiszte, ő másod vagy harmad magával a násznagytól szállást kér. Ez azomban a legczifrább czimekkel illeti ő kelmét, kujtorgónak, zsványnak, dezertornak, gazembernek nevezi, kinek számára itt nincsen szállás. Eleget védi magát a pozsovics, de mig darab papirkát elő nem mutat, nem talál hitelre. Végre szállásdíjul a következőket kívánják tőle: egy kila mogyorót; egy mázsa sajtot; egy akó bort; egy pozsonyi mérő szellőt; tizenhétféle gyümölcsöt egy ágon; végetlen fán száraz vizet; eleven vágót. E díjak letétele után a vőfél bévezetheti az új párt, kik is megvizsgáltatván, vajjon nem sánták-e, a terített asztal mellé ültetnek. Most a pozsovics a szokásos versekkel felhordja az ételeket. Evés után a nyoszolyó s utána a menyasszony a vőlegényen kezdve rendre megcsókolják a vendégeket s pozsovics uram rendre szedi tányérján a csókpénzt. Éjfélfelé fektüdni készül az új pár, ekkor a vőfél által a szoba közepére vezetetik s újra megvizsgáltatik, de most már mind a kettő sánta, miért is a

násznagyot szidják, miért hogy gondját nem viselte szegényeknek. Azután a vőfél így szólítja meg az új párt: „Menjetelek most népem ágyba helyetekre, Nyugodjatok szépen egymást megölelve.“ Erre a vőfél, a két nyoszolyó s még egy valaki az ágyasházba kísérik s mindaddig jelen vannak, míg a nyugalomnak átadandók le nem vetkőznek, s azután magokra hagyják a Jézus nevében. Alig egy két óra múlva a nyoszolyók egyike észrevétlenül eltűnik a mulatók közzül, az ágyasházba megy s kontyot tevén a menyasszony fejére, megint párjával együtt a vigadók közzé kíséri vissza. Itt most az új házasok égettboros üvegekkel kezökben rendre megkínálják a vendégsereget egyetegy utgorva, azután jó éjszakát mondva szétoszlanak. Másnap reggel ismét összegyűlnek, paprikás mézes meleg bor, égettbor, kocsonyával s több effélével jól lakoznak, s azután farsangot járnak. Ez abból áll, hogy az egyes rokonokhoz eljárnak, s mindegyiktől vagy tulajdon házában vagy a korcsmában megvendégtetnek. Estve felé visszatérnek a menyekzős házhoz s a következő s még egy éjszakán át mulatnak.

Gömörben megint más házassági szokások divatoznak. A szülék rendszeren keveset ügyelnek gyermekeik ismeretségére és hajlandóságára, a kit ők választanak, azzal kell megelégedni s egybeházasulni. Kinézik ők, mellyik lesz házi állapotjok növekedésére vagy egyéb haszon előmozdítására a legjobb házas társ, azután, ha hatodik faluban lakik is az ő lány szerint való leány, elmennek oda egy két jó embereikkel a legény nélkül, s előadván, mint hatott nekik is fülökbe ez s ez becsületes leány híre, s a magok házi állapotját is dicsérve leirván, a szokott bibliai hasonlatosságokkal megkérlik a leányt. Ha a másik félnek tetszik az ajánlás, szintén hosszú beszéddel válaszol s elfogadja azt. A leány ekkor nincs jelen, hanem az anyjával együtt a kamarában van s ott hallgatja az örvendetes hírt és buzditást. Ott benn a szobában csak férfiak közt elvégezik az egész egybekelést. Haza menvén a szüle, tudtára adja fiának, millyen jó és alkalmas személyt választott neki jövő házastársul, s mint fog ez által gazdaságuk gyarapodni; ezek ellen a fiúnak nem szabad szólni, mivel annak meg kell lenni, mit az öregek magok közt elvégeztek.

Gyakran a menyasszony sírva, s a vőlegény búsan s kedvetlenül mennek a szent hitre, de a szülék erre csak mosolyogva azt felelik: „Én is úgy voltam, mikor elvettem a feleségemet, mégis összetörődtünk!“ S valóban lassankint összetörődnek a házasok s nem élnek rozszabbul, mint azok, kik kölcsönös szerelemből házasodtak meg. A kézfogás előtt a leány atya is egy két jó emberével elmegy a vőlegényes házhoz „ház-tűz-látni“. Ekkor megvizsgálják, úgy van-e a dolog, mint a legény atya elbeszélte; megnézik még a legkisebb baromfiát is, s jó karban találván mindeneket, tudósítják s neki biztatják otthon a leányt. A kézfogásra kitűzött napon a szülék a legénnyel együtt elmennek a leányos házhoz: „Kedves jó uraim! nekünk egy igen kedves galambunk elrepült és egyenesen a kigyelmetek becsületes házába szállott; nem látták-e kigyelmetek?“ Illy vagy más képes szózással beköszönnek. Azonban a vendégeket egyszerre el nem fogadják, mert a leánynak egyszerre kiadását felette gyalázatos dolognak tartanák. Ha alkalmas a szószóló, ötször hatszor is kiküldi őket egymásután, s tehát a feljebbi kérdésre illy formán felel: „Kedves jó barátim! mi nem láttuk a kigyelmetek galambját, nekünk magunknak is van galambunk, de az a miénk; kigyelmetek pedig menjenek Isten hírével, és keressék a magokét.“ Ekkor a kérő félnek minden további szó nélkül ki kell menni a házból. Kevés idő múlva ismét visszamennek s jelentik, hogy épen az idevaló galambot kívánnák ők magokhoz venni, és szép gyönyörűséges kalitkába tenni s gondosan táplálni. Erre az a felelet: Ez a dolog gondolkodást kíván, azért menjenek ki, míg felőle gondolkoznak, s ekkor ki kell menniök. Így foly az, mig csak lehet; az a legderekkabb szószóló, ki a kérőket legtöbbször kiidézheti. Végre kifogyván a kiadó a mentségekből, a kérőket nagy becsülettel leültetik. De a legény kalapját le nem veszi s állva marad, s ekkor először lesi oldalt jövődöbéli mátkáját, ki ekkor szintén előáll s a kiadótól nagy szertartással illy módon megszólíttatik: „No kedves hűgom asszony, hát tetszik-e kigyelmednek az ő kigyelme becsületes személye?“ Erre a leány kijelenti tetszését, a legény leveszi kalapját, s kezet fognak. Ekkor mindnyájan letelepedvén, a kérők a leánytól vizet kérnek, a mikor hátulról,

azután ismét tüzet, a mikor előlről nagy gonddal megnézik, ha elég gyors-e s nincs-e valami hiba testében. Az egész dolog késő estve kezdődik és sok hosszas beszédekkel és szertartásokkal jár, miért is maga a kézfogás éjfélnél előbb meg nem esik. Általában azon megkérést tartják diszesnek, a melly mellett egy szál gyertya elég, míg a leányt kiadják. Tehát éjfél után fölervén mindent, valakit meghívni akarnak, meghívják a vendégeket. Mig ezek egymás után gyülekeznek, szüntelen foly az égetthorozás; hol zenész van, tánczolnak, hol pedig nincs, ott dallanak. Bégyülekeztvén a vendégek, a menyasszony tehetségéhez képest vékonyabb vagy vastagabb kendőket osztogatnak ki a körülötte forgott és fáradozott személyeknek. Ez így történik: a menyasszony anyja átadja a kendőket a szószólónak, ez ülbe veszi, s azután egyenkint elővévén illy beszéddel adja át az illetőnek: „Kedves N. N. uram! imé a mi menyasszonyunk nem kívánja hiába a kigyelmed fáradságát, hanem ezzel a kendővel kíván kedveskedni, hanem azt tudakoztatja általam, hogy inkább örül-e kigyelmed az ő kigyelme jó hírének, nevének, becsületének, világban való életének, mint ennek a kecsély mulandó világi jószágának?” Erre a megajándékozott elvévén a kendőt, a legnagyobb komolysággal így felel: „Inkább örülök az ő kigyelme jó hírének, nevének, becsületének, világban való életének, mint ennek a kecsély mulandó világi jószágának.” Mig a kendő-osztogatás ekkép foly, mindnyájan mély csendben fülelnek, mintha templomban volnának. Hajnal tájban vendégeskednek, a legény a mátkájával külön a kamarában, s azzal szétoszlanak.

Ezek után a jegyeseket bejelentik a papnak s a lakodalomhoz készülnek. Az esketés a protestánsoknál rendszeren a harmadik hirdetést követő szerdán van. De már az előtt való pénteken marhát vágnak s feltisztítják; az asszonyok pedig egybegyülvén, a hurkájit kimossák s megtöltik, mert ezek a paczallal együtt tejben főzve a lakadalomnak múlhatatlan tálétke. Szombaton ugyancsak az asszonyok gyertyát mártanak; vasárnap tanakodnak holmi csekélységek iránt; hetfőn faért mennek s a vőfél a leányos házhoz megyen, a menyasszonyt haza kérendő, s annak képében a guzsalyát el

is viszi a völegényes házhoz; kedden a konyhakészítéshez fognak. Mindezen idő alatt a pályinkázás éjjel nappal foly, a beszerzett égéttort az úgynevezett kócsár (kulcsár) sáfárkodására bizzák. Ugyancsak kedden a leányos házaknál felálltják az úgynevezett kendőfát, azaz egyenes és mentől magasabb fiatal fát, mellynek tetejére kendőt kötnek szalagokkal s néhány perecczel, ásnak a földbe. Minthogy a lakadalmakat rendszeren egyszerre tartják, azért a házak felett messze kilátzó ezen kendőfákról meg lehet tudni, hány menyasszonyos ház van a faluban. Szerdán reggel, eligazítván a ház táját és házi bajokat, a menyasszony kikéréséhez fognak, ki ha más faluban lakik, több szekeren s zenészekkel mennek oda. A menyasszonyos háznál a szószóló újra elkezd a kötődést, tartóztatást, itatást, úgy hogy kétszer háromszor is el kell menni a vőfélnak, míg a menyasszonyt a szent hitre kinyerheti. Mihelyt a vőfél a menyasszonnyal el távozott, valamelyik elővesz egy hosszú írást s elkezd versekkel a menyasszonyt szülétől, testvéreitől atyjafaitól, minden jó akarótól, barátneítől, komáitól bucsuztatni, mintha végkép ki kellene a világból mennie, mire a szülék, testvérek nagy jajszót ütnek s egész torokkal siratják az elköltöző menyasszonyt. De a bucsuztatónak utolsó szavával a jajszó sírás egyszerre megszakad, s ismét vigadozni kezdenek. Az alatt a völegényes háznál elkészülvén, jel adatik harangszóval, s ekkor a menyasszonyos háznál levők is kiindulván, mindkét rész külön seregben a templomba megy. Esketés után ismét mind a két fél külön a maga szállására indul. A vendégség végeztével a völegény pártjával együtt a menyasszonyos házhoz megyen, hol darab ideig tánczoluak; estve felé a menyasszony holmijét szedik össze, a mikor is annak minden portékájaért, ládájaért, ágyaért, stb. fizetni kell a vőfélnak, különben ki nem adják a nyoszolyók. Ezek illyenkor a völegény szószólójának és vőfélnak téli zöldből s holmi száraz virágokból kötött bokrétát adnak, s ezért is fizetni kell. Miután felrakodtak, mindenik kocsis lovára kendőt tartozik adni a menyasszony. A legelől menő kocsist illeti az, hogy a kendőfát fejszével kivágja, mintha élőfa volna, s a tetején levő kendőt a szalagokkal együtt elvegye, de nagyon gyorsnak

kell lennie, mivel már akkor tíz húsz gyermek is készen lesi, merre dől a fa, s oda rohanván egymásra omolva igyekeznek mindenik a fára kötött pereczeket elkapni. Elkapván a kocsis a maga illetményét, sebesen vágatva zene, dallás, ujongatás közt megindúlnak, egyszer kétszer megkerülik a falut s úgy viszik haza a menyasszonyt. Itt a ház ajtajában már készen várják az asszonyok egy tányérral, mellyen méz van, s egy késsel, s az új házassokat bé nem ereszti, míg abból mindenik egyegy kés-heggyel nem veszen, mellyel jelentik, hogy olly édes legyen házassági szerelmök, mint a méz. Ez meglévén, bémennek, a holmit a kamarába lerakják, s elkezdődik a tulajdonképeni lakodalmi mulatság. Az esteli rendezésen tíz óra után hordatik fel. Erre különösen meghívják minden vendéget illy beszéddel: „Illyen becsületos embernek postája és követje mint N. N. általam hivatja kigyelmeteket az ő kigyelme királyi házához az ő kigyelme kedves magzatjának közepső tisztesség-tételére *) , egy tál ételre, egy korsó italra. Ha azokat az ételeket és italokat az Isten megáldja, megszaportja, költeni, közleni kívánja kigyelmetekkel is, mint több hivatalos vendégeivel. E szóm és mondásom.“ A lakodalmas házat általában királyi háznak hívják. A lakomát égettborral kezdik, mellyet elsőben tisztán, azután mézesen isznak. Elkészülvén az esteli, a szakácsnék tálnak, a vőfél felhordja az ételeket. Utolsó étel tejben főtt kása, mellyet midőn megettek, a szakácsné kezét bekötvén, nagy főző kanállal s tányérral sorban jár, panaszkodván, hogy kezét a kása megégette, s kéregetvén annak gyógyítására. Minden vendég tartozik valami pénzt tányérjára vetni, különben a főző kanál fenyegeti. Azután azok ülnek le, a kik addig felszolgáltak volt. Erre az asztalok kihordatván, világos virradtig tánczolnak és mulatnak. De éjjel előtt a vőfél bévezeti a

*) A gömöri parasztoknál minden embernek három tisztesség-tétele van; első a születési vagyis inkább keresztelési vendégség, mellyet poszriknak neveznek; közepső tisztesség a házassulás ünnepe; végre utolsó tisztesség a temetés, t. i a tisztességos eltakarítás az egyházi szertartásokkal s az azt követő halottas tor.

vőlegényt a hálókamarába s lefekteti, azután visszatér s hallgatást kérvén, előadja versekben a vőlegény forró kívánságát az ő menyasszonya után. Azzal meggyújtván egy épen ez alkalomra készített három águ gyertyát s ugyan olyat a menyasszonynak is adván, a zenészek az ugynevezett lefektető dalt kezdik el s a vőfél megindul, utána a menyasszony, ezután meg sorban egyenkint a jelenlevő leányok s különös táncmozdulatokkal megkerülgetik nehányszor a szobát, hangosan danolván zene mellett a lefektető dalt. Azután egyszerre a vőfél kiszalad az ajtón, utána a menyasszony s a leányok igye-
 nest a hálókamarába. Itt a vőfél szép szerivel vagy erőszakkal is kiragadja a szűz koszorút a menyasszony fejéből, a nyoszolyó leányok levetköztetik s a vőlegény mellé fektetik. Azután magokra hagyják az új házásokat. Reggeli szürkületkor kimennek a hajnal-tánczot járni, azaz a falu közepére kimenvén, szalmából nagy tüzet raknak s körül tánczolják, a menyasszonnyal pedig, kit oda magokkal kivisznek, több ízben egymás után keresztül ugráltatják, ha rést találva haza nem futamodik s itt a vőlegényes háznál pénzért bebocsáttatást nyer. E hajnali tüzelést perzselésnek is mondják. Béeresztetvén a menyasszony, azonnal átöltöztetik s kontyot tesznek a fejére.

Azalatt a leányos háznál is foly a lakodalom, ép úgy mint a vőlegényes háznál. Az ottani vendégek nagyobb része másnap, akár a helységbe, akár messze földre vitetett a menyasszony, az úgynevezett hórészbe indul a vőlegényes házhoz. Itt a menyasszonyt, egész fejét kendővel békötvtvén, az ajtóba állatják, hogy ott a hórészeseknek kötőjét tartsa, melybe azok pénzt vetni tartoznak, különben meg nem mutatják nekik a menyasszonyt. A hórészesek rendszeren a zenészeket is kénytelenek megfizetni, máskép nem játszanak nekik hanem a pitvarban maradnak. Miután a hórészesek magokat kimulatták, estelihez ültetnek s megvendégeltetnek. De még el sem költhetik az estelit, midőn holmi pajkosok a házban levő tűzre paprikát lintenek, vagy azt pipából szívják, minek folytán igen erős, fujtogató, köhögtes, s prűszköltető füst támad. E mellett ablakon ajtón dobolni, dörömbözni kezdenek, annak jelentésére, hogy a hórészesek már takarodjanak

el, s ezek végre is akarva nem akarva a nagy füst és dobolás elől eltávoznak. Elmentök után ismét foly a mulatság, mintha semmicsém történt volna. A táncz és vendégeskedés rendszeren folyvást tart vasárnap reggelig; ekkor eljönnek a menyasszony szüléi s közelebbi atyjafiai a kárlátóba, hogy meglássák, nem esett-e valami kár a menyasszonyban vagy holmijében? Azután mindnyájan templomba mennek, hogy az új asszonyt az isten színe előtt bémutassák; az isteni tisztelet után ismét vendégeskednek, s ezzel bérekesztetik a lakodalmi mulatság.

Minthogy a faluban rendszeren egyszerre tartják lakodalmaikat az illető jegyesek, tehát az egyik félnek vendégei a másiknak lakodalmát is meglátogatják. A látogató borral vagy pálinkával megtöltött edényt szokott magával vinni, melyet tőle szép szavakkal elfogadnak, de azután, ha magát ki-mulatta s távozni készül, ismét megtölttenek.

A dunántuli magyar parasztok kedden szoktak megesküdni; a lakodalmon náluk rendszeren csak egy vagy két napig tart, de a Ráboközben több napig vendégeskednek, s majdnem az egész falut meghívják.

A leánykérésnek három fordulója van; elsőben a kérő hosszas beszédet intéz a leány szüléihez s csak egyszerű szót kíván. Az apa viszont móríngot kér, s erre alkudozni kezdenek. Másodszori látogatása alkalmával a kérő már bizonyos szót kíván, s ez a második forduló. Végre harmadszor a kérő már jelt vagy bizonyoságot s kézadást kíván, ez tehát a harmadik forduló, a mikor is a leány keszkenőt ad a kérőknek, hogy a vőlegénynek megvigyék. Azután következik a kéz-fogás, kendőzés (kendő osztogatás) s kendőlakás.

Itt is az egyik vőfél a menyasszony nevében bucsut vesz a szüléktől, atyafiaktól, leánybarátoktól, stb. Ezt siratónak nevezik.

Lakodalmokor midőn a vőfél az étkek első fogását behozza az ajtót recsegő bottal verik, annak jelentésére, hogy most csend legyen; a vőfél megállapodik az ajtó küszöbénél s jó estvét mondva a násznagynak átadja az ételt. Ekkor már lecsendestült a zaj, a zene és táncz. s imádkoznak. Csak azután fognak evéshez s a zene is újra megszólal. A második fogás rendszeren tyúk. A lakoma után a vőfél pénzt szed a

zenészek és szakácsné számára. Míg most azok, kik felszolgáltak, s a zenészek a konyhában vagy pitvarban esznek és isznak, addig a szobában levő vendégeket a vőfél helyettese, a „kis vőfél“ mulattatja és itatja. Az esteli után tovább foly a mulatság. Éjfél tájban a vőfél elhívja tánczából a menyasszonyt, verset mond, s elhátatja. — Lakodalom alatt a lakodalmas fiatal nép táncz s zene mellett zajongással s csutorahajtogatással az egész falut bekertüli, megmegállva a hivatalos házaknál; ezt ők tyúkverőnek nevezik *).

Az ország más vidékein divatozó házassági és lakodalmi szokások többé kevésbé megegyeznek azokkal, mellyeket leirtunk. Barsban a vőlegény maga tartozik menyasszonyát a tánczosok közzül kiragadni, mikor a hálókamarába készül.

A gyermekkeresztelések szintén különböző szertartásokkal és ünnepélyességekkel járnak. Különösen az első lebetegedés s az első gyermek keresztelése nagy teketóriával ünnepeltetik. Némelly vidékeken a következő szokások dívnak: a gyermekágyat a szoba sarkában vetik meg, de vajudáskor a gyermekágyast a szoba közepére terített zsúpágyra fektetik, hogy a születés ott történjék meg. Azután a csecsemőt az asztal alá viszik, mellyen megszegett kenyér van, annak jelentéseül, hogy az ujdonszületett soha ki ne foggyék a kenyérből, azután az apa ülőbe teszik s végre a szoba zugolyába viszik.

E mellett nagyon vigyáznak arra, hogy midőn a csecsemőt ide oda hordozzák, lábával ne essék az ajtó felé, mi azt jelentené, hogy nemsokára lábánál fogva, azaz halottan fogják kivinni. A komákat, keresztapát és keresztanyát, a bába hívja meg. Mikor a csecsemőt kereszteltetés végett a templomba viszik, a komaasszony karjaiban háromszor szokta a ház küszöbe fölött hintáztatni. A keresztelő után a komák, atyafiak és szomszédok lakomára gyülekeznek, ezt paszitanak, poszriknak nevezik. Minden vendégnek minden ételből kell

*) Némelly helyeken tyúkverőnek a falusi nép azon téli mulatságát nevezik, mellynél egy tyukot a földbe vert czövekhez kötnek, mellyet a legény, kinek szemét bekötik s kit aztán néhány lépésre hátra vezetnek s megforgatnak, — cséppel agyon üt.

valamit ennie, hogy a gyermek, ha majd fölserdülend, ételben italban finnyás s válogatós ne legyen. Mikor a gyermeket először fürdik meg, akkor a fürdőbe néhány pénzdarabot vetnek, mellyek a bábát illetik, hogy a fölserdülendő gyermeknek ne legyen fogyatkozása a pénzben; tollat is vetnek a fürdőbe, hogy jól tanuljon a gyermek. A bölcsőbe kulcsot, bibliát, az apa üngét, mellényét, stb. szokták tenni, hogy a gonosz befolyásokat, boszorkányságokat a gyermektől eltávoztassák. A gyermekágyast a koma- és szomszédasszonyok 11—14 napig jó ételekkel szokták tartani, mellyeket természetesen az apa költ el leginkább.

A keresztelőt mindenütt lakomával ülik meg, ugy a halottas torok is általánosan dívnek.

Egyéb családi és nép-ünnepek is vannak; a dallás, zene és táncz, evés meg ivás mindenütt járják. Örege apraja szereti a népdalokat, meséket, regéket, mondákat s elbeszéléseket a nemzeti történelemből.

A hosszú téli estéket a falusi leányzók a fonókákban töltik. Minden faluban egy vagy több illy fonóka van, azaz valamelly gazdasszony oda engedi szobáját, hogy ott a leányok egybegyűlhessenek, kik mécsre s gyertyára való kis pénzt fizetnek s rendesen még a gazdasszony kenderét vagy lenjét is felfonják. Minden leány czifra guzsallyal jelenik meg s a fonó, mesélő és dalló leányokhoz a nyalka legények is eljárnak s vagy azok mellett és között vagy a kályhánál telepednek le. Vig ötletekkel, tréfákkal és mesékkal mulattatják a fonó leányokat, s különösen arra ügyelnek, hogy, mikor valamelyik az orsóját elejti, azt hamar felkapják s odanyujtsák, mert ezért csókkal jutalmaztatnak meg.

Az esztendő folyamában sokféle családi ünnep és mulatság fordul elő. Rendesen a vásárok is holmi mulatságokkal is vannak egybekapcsolva; közönségesen minden adás vevés áldomással erősítettik meg. A katolikus népre nézve az egyháznapok s bucsúk is valóságos népünnepek. Ittott másféle népünnepek is vannak, pl. lóverseny, mellyen főleg a nép van érdekelve. Rendesen az aratás és szüret is holmi ünnepélyességgel és mulatsággal jár. Legtöbb vidéken a húsvét és pünkösöd hétfőjét szokták szabad ég alatt megülni.

Ide iktatjuk Jókai szerint a piros pünkösdi napján tul a Dunán szokásos néptünnep leírását.

Túl a Dunán egy derék magyar földes úr rendelést tett, és alapítványt hagyott, hogy a népszokásban régen divatozó pünkösdi király választás vidám ünnepélyvel legyen összekötve, mellynek közvetlen hatása egy nevezetes hazai iparágra, a lónemesítésre kiterjedjen, a mire a magyar olyan büszke szokott lenni.

Piros pünkösdi napján összegyűlnek a faluházánál a helység vénei, mint illik, az isteni tisztelet végeztével, s rendet tartanak a végbeviendő pünkösdi király választásra. Biró uram, notárus uram és az eskütt uraimék mind ünnepi köntöseikben jelentek meg s bémenvén a helység házába, egy nagy zöld korsóval, a miben bor nagyon, csinálnak valamit, a mi az ő dolguk.

Odakünn az alatt lóháton ülő ifju legények kongatják ostoraikat s üzik a tréfát egymással. Gyolcs inge gatyája van minden lovasnak, nem is legény, a kinek bokréta nincs a kalapja mellett, tarka kendő a mentéje gomolyukába fűzve. Mikor aztán az előljáró urak odabenn mind kiirták a sok tintát abból a nagy kalamarisból, előljön a kisbiró uram ő kegyelme, egy nagy piros selyem zászló a kezében, egy nagy vőfély-bokréta a süvege mellett, a kinek jeladására a tornácba telepedett barna zenészbanda rárántja a legszebb nótát, a mitől valamennyi paripa tánczol és ugrándoz. A legények fejükre nyomják a süveget, még jobban szorítják a kengyelt: ma van piros pünkösdi, ma válik el, „ki a legény a faluban?“

Indulót húzz! parancsolják a cigánynak; a klarinetos neki tartja a szerszámát kisbiró uram fiulének, hogy meggyőzze jó szándékáru, mitől annak majd a füle dobja reped; a zeneszóra a népség kitódul a mező felé, ki gyalog, ki szekér háton, ott eláliják a sikságot, tizen huszan egy szekéren, az ifju sarjadék felkapaszkodott a fákra, onnan nézi a karzatról a közelgő mulatságot, s kiabál le az alatt állókra: „Ott jönnek már, ott jönnek már!“

Jönnek bizony! Elöl jön kis biró uram. Fölvitte a maga dolgát; most lovon ül; majd kiveri a szeméit azzal a piros zászlóval. Utána egy banda cigány, mind egy hosszú szekérré

rakva, a primás áll a szekérben, úgy huzza a hegedűt, hogy minden ember kalapját leveri a vonóval, a trombitást szidja a kocsis, hogy ne trombitáljon a fülébe, saroglyában ül a brúgós, piros nadrágjában, s szabódik a mézsáros legényeknek, hogy neki ne eresszék azt a tulkot, a mit a szekér után visznek.

Mert a mulatsághoz harapni is kell valamit; ökröt fognak sütni; ott a másik szekéren a nagy rettentő bogrács, meg a sok jó cipó, a minek az elfáradt legénység a dolog végével neki heveredhet, s hogy semmi fogyatkozás se légyen, a hordó bor is ott van, még pedig tíz akós, s két szép hajadon leányzó ül rajta zöld mázos korsókkal a kik majd osztogatják.

Következnek aztán szép rendben a lovas legények, négyével egy sorban, kiki jól bizik magához: lova serényét simogatja, s ugrat ott, a hol az aklakból szép leányok nézik.

Bezárja a rendet az érdemes előljáráóság, tisztartó cszárjának adva első helyet, mellyen ül a tisztelendő úr is.

A mezőre érve, kis biró uram kilovagol a piros zászlóval a határhalomhoz, letüzi azt oda; s ekkor a lovas legényeket mind sorba állítják. Biró uram megfeddi őket előre, hogy le ne essenek a lóru, meg hogy egymást le ne taszigálják, és hogy azután becsületérc váljanak a helységnek, valami idegen el ne kapja előlük a pünkösdi királyságot.

Ekkor azután jelt ad a kovácmesternek, a ki katonaviselt ember lévén, ért az úgyúzáshoz. Három mozsár van ám leásva a földbe, beverve fa czövekkel a szájuk. A gyerekeknek nem szabad hozzájuk közel menni. A kovácmester hosszú nádszál végibe égő taplót szorít, azzal hasra fekvé oda csúszik a szélső mozsárhoz s messziről bolygatva annak gyújtó lyukát, elpukkantja a nagyhangu vasa'. Az asszonnynép sikoltoz és a füleit dugja; a gyerekhad szalad a kilőtt fojtás után, ha meg tudná kapni.

Szól a második lövés is, most meg a harmadik; arra el kezd valamennyi lovas vágatni a kitüzött cél felé. Egy darab ideig semmitsem látni belőlük a támadt nagy portul; hanem egy kis szellő elveri a port róluk, s kitűnik a versenyzők csapatja. Összevissza vannak már zavarva, ki elébb ki hátrább, egyiket félrevitte a lova, azon jót kacagnak, másiké

megállt a pálya közepén s összevissza forog; de nyargal a többi. Öten hatan kiváltak már a többi közzül, a paripák lába alig látszik a földet megérni, mintha repülnének, mintha a lobogó mente szárnya volna a lovasnak, melly a levegőben hajtja. A versenypálya felén végre két lovas nyomul legelőbbre, egy szürke, egy ráró.

A szürke nyeri el; A ráró nyeri el! mondják itten ottan: a ki nem hisz, fogadjon pint borba, a tisztartó is fölteszi a szürkére Vidács vasekójét, bíró uram tartja a fogadást egy idei üszóvel a ráró becsületére.

Még egy ugrás, még egy szorítás, kettő közzül egyik a czélhoz ért, hamarább, mint a másik, az volt pedig a szürke. Csak egy lófejjel ért hamarább a piros zászlóhoz.

„Nem kell olyan nagyon örülni még, tisztartó uram. Három a táncz; kétszer futtatunk még. Szántok én még azzal a Vidács vasekével.“

A lovasok újra visszatérnek, megint sorba állnak, harmadik lövésre újra kezdődik a verseny. A rárós lovas csak úgy mosolyog magában, s egy pár ölnyire is elébb hagyja futni versenytársa lovát. Akkor aztán sarkantyúba kapja ő is a rárót s hátrahagyva valamennyit, oda vágtat a szürke oldalához. Egyenlően futnak, mindkettő jó ló és jó lovas. Egyik sem enged a másiknak.

Az egész népség kiabál utánuk: „ne hagyd magad szürke, ne hagyd magad ráró; szorítsd Jancsi, szorítsd Miska!“

Ez úttal a ráró ért egy fejjel hamarább a czélhoz.

„No tisztartó uram, készítsük az ekét.“

Lassan lassan bíró uram, még egy futás az élet. Ez koronázza be. Az lesz a pünkösdi király, a ki ezt elnyeri.

Harmadszor csak a két lovas fut, ki a két első futásban nyertes maradt, a többiek félre állnak. A ráró lovasa még ekkorig egyszer sem üté meg paripáját, karikás ostora most is oda van akasztva nyakába; ezúttal hát levág egy kis hajlós fűzfa vesszőt, s a mint megindulnak, kettőt rá vág vele a lovára. Mint a dühös vihar nyargal a paripa e két ütéstől bőszültlen előre, a jó szürke messze elmarad mögötte, a diadalmas legény a legnagyobb rohanás között visszafelé fordítja

orczáját elhagyott társára, mintha azt kérdené tőle, „hol maradtál szolgám?”

Az egész nép tapsol, még a tisztartó is, s nem sajnálja bíró uramtól a vesztett vasekét, jó kézben lesz ott is.

Ekkor a ráró diadalmas lovagjának virágokból és hosszú szomorúfűz ágakból font koszorút tesznek fel a kalapjára s mint a pünkösdi királya ő kezdi meg a tánczot az esteli mulatságban. Egy évig azután ötet nevezik pünkösdi királynak. Nem kell pedig hinni, hogy ez csak valami üres czím. Járnak e mellé hatalmas kiváltságok. A pünkösdi király egy évig minden lakodalomba, ünnepélyre, mulatságra hivatalos, minden kocsmában ingyen rovása van, a mit elfogyaszt, fizeti a község; lovát, marháját tartoznak társai örízni, s ha netán valami apró vétséget követ el, azért testi büntetéssel nem illetik. Illyen nagy úr a pünkösdi király egy álló évig. Akkor azután vége van a pünkösdi királyságnak, ha csak újra megint nem a ráró lesz a győztes a versenyfutásban.

Leányok között sokkal szelvidebb tárgyak felett folyhat a verseny, mint férfiak között. A legények kérkednek férfúi erejükkel; a leányok büszkesége mi volna más, mint a szépség. A falu legszebb s legjobb leányát a többi hajadonok megválasztják piros pünkösdi napján ünnepkirálynénak, egy nagy tornyos koszorút illesztenek homlokára s énekelve körülhordják a faluban, minden ház előtt megállnak s összefogózva a közbevett pünkösdi királyné körül, eléneklik azokat a gyönyörű szép népdalokat, a mik sohasem voltak megírva, mégis megszülettek, talán azok is azon a piros pünkösdi rózsafán termettek, a mellyen a szép leányok. A ház gazdája azután ad az éneklő lyánkáknak külömbféle ajándékot. Ha öreg úr, egy pár krajczárt, ha fiatal, egy pár csókot . . .

Aratáskor az egész család künn a mezőn van. Száz meg ezer tót és magyar ember vonul a felföldről az áldott alföldre, hogy itt mint képes vagy részes munkába álljon. Itten ottan egy pusztán több száz illy aratót is felfogadnak, ezek rendszeren az aratás tized vagy tizenötöd részében szegődnek, a mint t. i. vagy táplálékot is kapnak, vagy magok tartják magukat. A bánásban rendszeren kész pénzzel fizettetnek s magok kötelessék élelmökrül gondoskodni. Maguk kebeléből gazdát

választanak, ki a munkát vezeti, az egyesek szorgalmára ügyel, s a kikötött bért köztük felosztja. Mikor a birtokos, vagy tisztartója először megyen ki a mezőre, az arató leányok és asszonyok eléje sietnek s kalászkokkal terhelt könnyű szalmatekerccsel koszorúzzák, miért is egy hordócska borral kedveskődik nekik. Rendesen víg mulatság fejezi be az aratást. Kalászkokból, szalmaszárakból s mezei virágokból koronaalakú koszorút fonnak, póznára tűzik, mellyet egy legény elől viszen, utána vonul az aratók csapata énekelve s kurjongatva. A birtokos vagy tisztartó lakához érve, átnyújtják neki a koszorút, s víg lakoma, ének és táncz rekeszti be az aratás utolsó napját.

Néhány év óta az alföldön is keletbe jöttek a sokféle gazdasági szerszámok, nevezetesen a cséplőgépek is. Mindazáltal a gabnát többnyire még ősi szokás szerint a szérükön nyomtatják. A csűrök és pajták is még gyéren találhatóak az alföldön, s a nagy kazlak és szénaboglyák csak szabad ég alatt vannak. A kinyomtatott s szórás által a polyvátul nagyjából megtisztított szemet a földes urak s nagyobb birtokosok ugyan szellős magtárakban tartják, de a falusi kis birtokosok többnyire verembe teszik, hol pedig a gabna könnyen megdohosodik.

Több magyar helységnek lakossága főleg a halászáttal foglalkozik, ugy a Duna mint a Tisza partján. A Dunában a vizahalat részint horoggal részint hálóval fogják. De az alsó Dunán máskép is halásznak. T. i. a folyamban levő szirtek között bevert fa czövekekkel különös szerkezetű tévjáratokat készítenek, mellyekben azután az odavetődött vizát könnyen agyonüthetik. Itá pedig a karótömkelegből kiszabadul, az alább levő horgokba kerül; mert a karózaton alul a szirtes helyeken hosszú kötelet húznak a folyamon keresztül, a kötélről rövidebb hosszabb zsinegeken éles kampók függnek a vízbe; a valamely kampótul megsebesített viza természetesen erősen vergődik, de annál inkább megsebesül.

A halászkok kedves eledele a hallé, mellyet ponty, csuka, ángolna, kivált pedig kecsége s más jó ízű halbul készítenek. A darabokra vagdalt halat megsózzák, megpaprikázzák, s hagymával meg néhány babérlevéllel keverve bográcsba te-

szik s így főzik saját levében. Különösen a tiszai halászok tudják jól készíteni a hallevet.

Úgyes vadászok is vannak a parasztok között. Ezek a nyulat és rókát s a sokféle vizimadarakat szokták vadászni. Némellyek főleg a túzok-vadászatban gyönyörködnek. A folyók szabályozása, a puszták szabályosabb mivélése, a népeesség szaporodása s a forgalom élénkülése mindinkább elűzik a túzokot a magyar alföldről. Mindazáltal még most is láthatni 10—20 darabbul álló falkát, mely mintegy csatarendben a síkságon elhalad. Nagyon szemes és óvatos madár a túzok, azért nem könnyen lehet őt puskalövésre megközelíteni. Dél felé az égető napsugarak elől a nádasokba menekülnek, de hogy ott meg ne lepéttessenek, a darvak és seregélyek módjára őrt állítanak ki, ez éles szemmel kémlelgeti a síkságot köröskörül, s mihelyt veszélyt sejt, azonnal jelt ad a szökésre. Legnagyobb vigyázattal is alig lehet 100 lépésnél tovább közeledni. Tehát a túzokvadászaton csellel élnek. Ha valahol túzokfalkát láttak, a vadász társaság közönséges parasztszekérre ül, melybe ökor van fogva, s ölében tartott zsúpkéve mögő búvik. A szalmával terhelt szekér lassan-lassan közeledik, a túzokok jól látják, az őt óvatosan kémlelgeti, de illy szekeret eleget látott, gyanús dolgot nem lát benne. A szekér tehát bizonyos távolságban megkerüli a túzok falkát, helyel közzel egyegy vadász a földre ereszkedik a szalmakévével együtt, mintha csak az pottyant volna le. Végre már köröskörül zsúpkéve hever s mögötte egyegy vadász leskődik, ekkor néhány lovas vágat elő, a túzokok most nyugtalankodni kezdenek, odább szaladnak, majd fölrepülnek, de minden felől megszólal a puska, s a talált túzokok a földre zuhognak.

Az agarászat igen kedvelt multság; kinek csak lova s egy két agara van, az örömet hajtja a nyulat és rókát.

A felsőbb rendűek több vadásztársulatba egyesültek. Ezek közt leghiresebb az alföldi vadászok társasága. 1851 óta áll s évenként késő ősszel szokta vadászatait és lófuttatásait tartani, még pedig a csáki és szomszéd pusztákon Békésben. Csáki a megye nyugati részében van, 2 órányira Szarvastól, Oroszázától 1 $\frac{1}{2}$, Gyulától 5 s Aradtól 8 órajárásnyira. A társaság

vadászterülete 70—80 ezer négyszeg holdat foglal magában s több kisebb nagyobb pusztára és tanyára terjed ki; az egyes birtokok árkokkal és akáczfasorokkal vannak körülhatárolva, ittott kisebb nagyobb facsoportok és ligetek vannak, mellyek a vidéket változatossá s érdekessé teszik. A sok árok és egyéb akadály veszedelmesebbé, de egyszersmind érdekesebbé teszi a hajtást. Lóháton, angol kutyákkal s egészen angol módra foly itt a vadászat. Csákó gr. Batthyányi László birtoka. Csinos, svájcz módra épített ház, erkéllyel és meszszelátóval, több melléképület, istálló meg ól, — ezekből áll az alföldi vadászok tanyája.

Rég veri már a magyart a teremtő,
 Azt sem tudja: millyen lesz a jövő?
 Lesz-e még ezen a földön jó napja?
 Örüljön-e, busuljon-e? nem tudja.

De ha isten bút adott e nemzetnek,
 Azt is adott, mivel a bút ölje meg,
 Hol terem több jó bor és több szép leány.
 Mint itt, belül Magyarország határán?

Leányt ide, leányt az én ölembé!
 Hadd szorítsam két kezemmel szivemre,
 Hadd szíjjam ki édes lelkét csókkal,
 Vessek számat sok keserű bajommal.

Hát az a bor? hejh. a borral ide már;
 Sírja belém piros könnyét a pohár!
 Piros könnye tölzes, mint isten nyila,
 A kialudt életet is meggyújtja.

Te meg, cigány, húzd rá, majd kifizetem;
 De úgy húzd, hogy megrepedjen a szivem,
 Repedjen meg örömébe, bujába
 Így vigad a magyar ember, hiába!

(Petőfi.)

Az I. kötet tartalma.

	Lap.
Buda és Pest	1
A két város legrégibb történetei	1
Elpusztíttatása a mongolok által	6
Nevezetei	7
Történetei Zsigmondig	9
„ Zsigmond alatt	13
A budai törvénykönyv	16
Budapest történelme a török megszállásig	18
„ „ a törökök alatt	40
„ „ a törökök elfűtésétől 1847-ig	48
„ „ az 1848 és 49-diki években	53
„ „ helyirata és lakossága	64
A lánczhíd	75
Az alagút	79
A királyi vár Budán	82
Buda egyházai	89
„ más nevezetes épületei	103
„ fürdőhelyei	107
Óbuda	112
Sz. Márgit szigete	114
Sz. Gellért hegye	115
Egyházak és más nevezetes épületek Pesten	118
Tudományos és művészeti intézetek és társulatok	136
Jótékonyági, egészségügyi s egyéb intézetek és társulataik	146
Budapest műipara és kereskedelme	156
„ környéke	162
Fóth	162
Gödöllő	166
Besnyő. Aszód. Hatvan	170
Keresztúr és Péczel	172
Ócsa	172
Kecskemét	173
Nagy-Körös	175
Czepléd	184
Abony és Szolnok	186
Csepel és Ráczevi	188
Kalocsa	191

	Lap.
Promontor és Tétény	193
Érd vagy Hamsabég	194
Török-Bálint és Torbágy	195
Bicske és Alcsúth	195
Zsámbék	197
Solymár	200
Csaba és a Pilisi hegy	201
Sz. Endre	203
Vác	204
Vissegrád és Nagy-Maros	213
Az Alföld és lakosai	225

Az I. kötetbe a következő aczélmetszetek tartoznak:*)

	Lap.
Pest és a Gellérthegye (a csímlap)	1
Pest és Buda	64
Feldunasor Pesten	66
Aldunasor Pesten	68
Az újhíd Pest és Buda között	75
A hídon Pest és Buda között	76
Budai alagút kapuzata	79
Budavár és Krisztinaváros	82
Kilátás a várkapuból Budán	86
Hentsi- emlék Budán	88
Sz. Háromságtere és N. Boldogasszony egyháza Budán	94
Pest és Ráczváros	102
Császármalmak és Császárfürdő Budán	107
Budasfürdő Budán	109
Óbuda s a hajómalmak	112
Az óbudai hajógyár	114
Buda és Pest a Gellérthegyről	116
Haltér s a városi egyház Pesten	118
A görögtemplom az Aldunason Pesten	121
Az israheliták temploma Pesten	122
Városháza Pesten	122
Nemzeti muzeum Pesten	124
A Redoute - épület Pesten	129
Részlet a királyi utcából Pesten	135

*) A ki az aczélmetszeteket nem akarja a szöveg közé köttetni, az itt megállapított sorban külön is kötheteti.

	Lap.
A magyar tud. Akademia palotája Pesten	136
Városliget Pesten	153
Váci temető Pesten	155
A főthi szentegyház	162
Gödöllői kastély	166
Assód	170
A zsámbéki templom	197
Vác a Duna felől	204
Vác	206
Székesegyház Vácson	208
Visegrád a Dunánál	213
Salamon tornya Visegrádon	220
Nagy-Maros	223
A menyasszony felköszöntése	271

